

**T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÖZEL HUKUK ANABİLİM DALI
AVRUPA BİRLİĞİ HUKUKU BİLİM DALI**

**1838 BALTA LİMANI TİCARET ANTLAŞMASI VE
1/95 SAYILI ORTAKLIK KONSEYİ KARARI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Hazırlayan
Reşat Gökhan BASAN**

**Tez Danışmanı
Prof. Dr. Sevgi Gül AKYILMAZ**

ANKARA-2009

ONAY

Reşat Gökhan BASAN tarafından hazırlanan "1838 BALTA LİMANI TİCARET ANTLAŞMASI VE 1/95 SAYILI ORTAKLIK KONSEYİ KARARI" başlıklı bu çalışma, 04.12.2009 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda (oybirliği/oyçokluğu) ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Özel Hukuk Anabilim Dalı, Avrupa Birliği Hukuku Bilim dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

[i m z a]

.....

Prof. Dr. Sevgi Gül AKYILMAZ (Baskan)

[i m z a]

.....

Prof. Dr. Vahit DOĞAN

[i m z a]

.....

Prof. Dr. Çınar ÖZEN

ÖNSÖZ

Osmanlı İmparatorluğu'nun yasal mirasçısı olan Türkiye her zaman Batı yöneliminde bir ülke olmuştur. Bu süreçte özellikle Tanzimat döneminden itibaren Batı ile diplomatik ilişkilerin incelenmesi bir zorunluluk olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü 19. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üyelik başvurusu sonrası yaşananların benzer olduğunu söyleyen güçlü bir karşıtlık mevcuttur. Özellikle bu çalışmanın temel inceleme konusunu oluşturan, Balta Limanı Antlaşması olarak da anılan 1838 İngiltere Osmanlı Ticaret Antlaşması ve 1995'te imzalanan Türkiye Avrupa Birliği arasındaki gümrük birliği kararının belirli ortak noktaları olduğu ve her ikisinin de ülke ekonomilerinde önemli sonuçlar doğuran bir nitelik gösterdiği iddia edilmektedir.

Çalışmada incelediğimiz gibi Türkiye ve Avrupa Birliği arasındaki ilişkiler farklı ve zorlu bir süreci kapsamaktadır. 1963 Ankara Antlaşması'ndan beri gümrük birliğinin tam üyelik getireceğine inanan Türkiye, bu yolda gümrük birliğini eksikliklerine ve çeşitli olumsuz getirilerine rağmen kabul etmiştir. Bu nedenle Osmanlı İmparatorluğu'nun son yarım yüzyılını derinden etkileyen Balta Limanı Antlaşması temelinde Türkiye Avrupa Birliği ilişkilerinin incelenmesi büyük önem taşımaktadır.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	I
İÇİNDEKİLER.....	II
KISALTMALAR.....	VI
TABLolar.....	VII
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM**19. YÜZYILDA OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN SİYASAL, EKONOMİK DURUMU VE BALTA LİMANI ANTLAŞMASI**

1. 19. YÜZYILDA OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN SİYASAL VE EKONOMİK YAPISI	4
1.1. 19. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda Siyasal Görünüm	4
1.1.1. 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda İç ve Dış Siyaset	5
1.1.2. Tanzimat ve Islahat Fermanları	14
1.2. 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik Yapısı	17
1.2.1. 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu Ekonomisi	18
1.2.2. 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Dış Ticaretin İşleyişi..	26
2. 1838 BALTA LİMANI TİCARET ANTLAŞMASI	32
2.1. Antlaşma'nın İmzalanma Süreci	32
2.2. Balta Limanı Antlaşması'nın İmzalanma Nedenleri	38
2.2.1. İngiltere Açısından Nedenler	38
2.2.2. Osmanlı İmparatorluğu Açısından Nedenler	43
2.3. Balta Limanı Antlaşması'nın Hükümleri	46
2.4. Balta Limanı Antlaşması'na Yönelik Tepkiler	50
2.5. Balta Limanı Antlaşması'nın Osmanlı İmparatorluğu'na Etkileri	53
2.5.1. Dış Ticaret Açısından Etkileri	54
2.5.2. Tarım Açısından Etkileri	62
2.5.3. Sanayi Açısından Etkileri.....	63

2.5.4. Genel Olarak Antlaşmanın Diğer Etkileri	66
--	----

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE VE AVRUPA BİRLİĞİ ARASINDA GÜMRÜK BİRLİĞİ KURAN 1/95 SAYILI ORTAKLIK KONSEYİ KARARI

1. AVRUPA BİRLİĞİ'NİN KURULUŞ VE GELİŞİM SÜRECİ	71
1.1. Avrupa Birliği'nin Fikri Temelleri	71
1.2. Avrupa Birliği'nin Ortaya Çıkışı.....	74
1.3. Avrupa Birliği'nin Gelişimi	76
2. AVRUPA BİRLİĞİ'NDE GÜMRÜK BİRLİĞİ	79
2.1. Gümrük Birliği Kavramı.	80
2.2. Avrupa Birliği'nde Gümrük Birliği'nin Kabul Edilmesi	81
3. TÜRKİYE - AVRUPA BİRLİĞİ İLİŞKİLERİNE GENEL BAKIŞ	86
3.1. Ortaklık Çerçevesindeki Gelişmeler	86
3.2. Tam Üyelik Başvurusu Çerçevesindeki Gelişmeler	92
3.3. Türkiye'nin AB Üye Adayı Olması	94
3.3.1. Helsinki Zirvesi ve Türkiye'nin Adaylığı	94
3.3.2. Katılım Ortaklığı Belgesi	97
3.3.3. Ulusal Program	99
3.3.4. Müzakere Süreci	100
4. TÜRKİYE - AVRUPA BİRLİĞİ ARASINDAKİ GÜMRÜK BİRLİĞİ KARARI VE KARARIN HUKUKİ MAHİYETİ.....	101
4.1. Katma Protokole Göre Gümrük Birliği	101
4.1.1. Topluluğun Katma Protokole Göre Yükümlülükleri	102
4.1.2. Türkiye'nin Katma Protokole Göre Yükümlülükleri	103
4.1.3. Tarım Ürünleri Açısından Tarafların Yükümlülükleri	105
4.2. 1/95 Sayılı Türkiye - Avrupa Birliği Ortaklık Konseyi Kararı	105

4.2.1. Gümrük Birliği'nin Kabul Edilme Süreci	106
4.2.2. Gümrük Birliği'nin Kabul Edilme Nedenleri	111
4.3. Gümrük Birliği'nin İçeriği	113
4.3.1. Gümrük Vergilerinin ve Miktar Kısıtlamalarının Kaldırılması.	113
4.3.2. Ortak Gümrük Tarifesine Uyum.....	116
4.3.3. Gümrük Birliği Kapsamı Dışındaki Ürünler	117
4.3.4. Ortak Rekabet Politikasının Uygulanması.....	118
4.3.5. Gümrüklere İlişkin Hükümler.....	119
4.3.6. Kurumsal Hükümler	120
4.3.7. Mali Yardımlar	121
4.4. Gümrük Birliği Kararının Hukuki Mahiyeti.....	123
5. GÜMRÜK BİRLİĞİ'NE YÖNELİK TEPKİLER	135
6. GÜMRÜK BİRLİĞİ'NİN ETKİLERİ	138
6.1. Statik Etkiler Açısından	139
6.1.1. Ticaret Yaratıcı Etki Açısından	139
6.1.2. Ticaret Saptırıcı Etki Açısından	143
6.1.3. Tüketim Etkisi	144
6.1.4. Ticaret Hadlerine Etkisi	145
6.2. Dinamik Etkiler Açısından.....	146

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BALTA LİMANI ANTLAŞMASI VE GÜMRÜK BİRLİĞİ'Nİ KURAN 1/95 SAYILI ORTAKLIK KONSEYİ KARARI'NIN DEĞERLENDİRİLMESİ

1. BALTA LİMANI ANTLAŞMASI VE GÜMRÜK BİRLİĞİ KARARININ DÖNEM ŞARTLARI İTİBARIYLA KARŞILAŞTIRILMASI	148
1.1. Siyasal Açısından.....	148
1.2. Ekonomik Açısından	154

2. BALTA LİMANI ANTLAŞMASI VE 1/95 SAYILI ORTAKLIK KONSEYİ KARARININ ORTAK YANLARI	156
3. BALTA LİMANI ANTLAŞMASI VE 1/95 SAYILI ORTAKLIK KONSEYİ KARARININ FARKLILIKLARI.....	158
4. ETKİLERİ BAKIMINDAN BALTA LİMANI ANTLAŞMASI VE 1/95 SAYILI ORTAKLIK KONSEYİ KARARININ DEĞERLENDİRİLMESİ.	159
SONUÇ	176
KAYNAKÇA	183
EK-1 BALTA LİMANI TİCARET ANTLAŞMASI.....	198
EK-2 TÜRKİYE-AB ARASINDA GÜMRÜK BİRLİĞİNİ TESİS EDEN 1/95 SAYILI ORTAKLIK KONSEYİ KARARI.....	205
Ek-3 95/7603 SAYILI BAKANLAR KURULU KARARI VE EKİ.....	232
ÖZET	
ABSTRACT	

KISALTMALAR

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AEiÖ	Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü
AET	Avrupa Ekonomik Topluluğu
a.g.e.	Adı geçen eser
a.g.m.	Adı geçen makale
AKÇT	Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu
AT	Avrupa Topluluğu
AYB	Avrupa Yatırım Bankası
Bkz.	Bakınız
BM	Birleşmiş Milletler
DİSK	Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu
DGM	Devlet Güvenlik Mahkemesi
DTÖ	Dünya Ticaret Örgütü
ECU	Avrupa para birimi
Ed.	Editör
GATT	Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Antlaşması
GSMH	Gayri Safi Milli Hâsıla
ISPA	Katılım Öncesi Yapısal Yardım Programı
İİBF	İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
KOB	Katılım Ortaklığı Belgesi
KKTC	Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti
NATO	Kuzey Atlantik İşbirliği Teşkilatı
ODTP	Ortak Dış Ticaret Politikası
OGT	Ortak Gümrük Tarifesi
PHARE	Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri Kalkındırma Programı
s.	Sayfa
SAPARD	Tarımsal ve Kırsal Kalkınma için Özel Eylem Programı
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi

TABLolar

Tablo 1: Osmanlı İmparatorluğu'nun Dış Ticareti.....	54
Tablo 2: Osmanlı Dış Ticaretinin Yıllık Büyüme Hızları.	55
Tablo 3: Merkez Ülkeleri ile Osmanlı Dış Ticaretinin Yıllık Büyüme Hızları	56
Tablo 4: İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu'na İhracatı	57
Tablo 5: İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu'na Olan İhracatının Bileşimi.	59
Tablo 6: Katma Protokole Göre Gümrük İndirim Oranları	103
Tablo 7: Katma Protokole Göre Öngörülen Takvim.....	104
Tablo 8: Topluluk Mali Deklarasyonunda Yer Alan Yardımlar.....	121
Tablo 9: Türkiye'nin Dış Ticaretinde Avrupa Birliği'nin Payı.....	140
Tablo 10: AB ile Ticarete İhracatın İthalatı Karşılama Oranı	141
Tablo 11: Türkiye'nin AB ile Mal Gruplarına Göre Dış Ticareti	145

GİRİŞ

Osmanlı İmparatorluğu'nun 19. yüzyıl başlarındaki dış ticaret hacmi toplam üretimin yüzde 1-2'sini geçmezken, 1820'lerden I. Dünya Savaşı'na kadar geçen sürede Osmanlı ekonomisinin Batı ve Orta Avrupa ülkeleri ile ilişkileri artmış ve İmparatorluğun dış ticareti 10 kat büyümüştür. Bu büyümede, 1838'de imzalanan Balta Limanı Ticaret Antlaşması'nın¹ yarattığı ticaret ortamının payı kadar, sanayi devrimini tamamlamış Avrupa ülkeleri ile Osmanlı'nın üretim yapıları arasındaki farklılıklar ve Avrupa mallarının rekabet gücünün yüksekliği de etkili olmuştur.

19. yüzyılda, İngiltere'de gerçekleşen sanayi devriminin sonuçlarının Osmanlı İmparatorluğu'na yansıdığı süreçte, Osmanlı İmparatorluğu da İngiltere'nin yoğun çabalarıyla planlı bir şekilde emperyalizmin yayılma alanına dâhil edilmiştir. Böylelikle Osmanlı, 19. yüzyıldan 20. yüzyılın ilk çeyreğine kadar, Avrupalıların adeta yarı sömürgesi şeklinde hammadde gereksinimlerinin karşılandığı, mamul maddelerinin pazarlandığı bir konuma getirilmiştir.

Balta Limanı Ticaret Antlaşması, Osmanlı İmparatorluğu ve İngiltere arasında uluslararası iktisadi ilişkilerin yoğunlaştığı bir dönemde, 1838 yılında imzalanmıştır. Bu Antlaşma sonucu, Osmanlı İmparatorluğu Avrupa kapitalizmine siyasi ve iktisadi olarak dâhil edilmiştir. Bu ekonomik sömürü, Tanzimat ve Islahat Fermanları ile siyasi sonuçlar da doğurmaya başlamıştır. En sonunda Avrupa, savaşla yıkamadığı Osmanlı'yı, ekonomisini bozarak yıkmıştır. Osmanlı ekonomisi bu Antlaşma ve ilerleyen dönemde kabul edilen diğer antlaşmalarla dış etkilere açılmış, Batılı kapitalist ülke tüccarları ve sanayicileri, kendi ülkelerinde bile göremedikleri ölçüde liberal bir ticari

¹ Değişik kaynaklarda, güncel doğru kullanım olan "Antlaşma" yerine "Anlaşma" ve "Andlaşma" kullanıyor ise de biz doğru kullanım ve çalışmamız içerisinde bütünlük oluşturması için "Antlaşma" terimini kullanmayı tercih edeceğiz.

ortamda faaliyet göstermeye başlamıştır. Bu nedenle yüzyılın sonunda Osmanlı İmparatorluğu bir Avrupa pazarı olmaktan kurtulamamıştır.

Balta Limanı Antlaşması'ndan 154 yıl sonra Türkiye, Kasım 1992'de Ortaklık Konseyi Toplantısı'nda Toplulukla ilişkilerini tam üyelik doğrultusunda geliştirmek amacı taşıdığını ve 1995 yılı itibariyle tamamlanması hedeflenen gümrük birliğine ilişkin yükümlülüklerini yerine getireceğini beyan etmiştir. Bu doğrultuda Türkiye ile AB arasında gümrük birliğinin tamamlanması ve uygulanmasına ilişkin usul, esas ve süreleri belirleyen 1/95 sayılı karar 6 Mart 1995'te Ortaklık Konseyi toplantısında kabul edilmiştir. 1/95 sayılı Türkiye - AB Ortaklık Konseyi Kararı çerçevesinde sanayi ürünleri ile işlenmiş tarım ürünlerinin serbest dolaşımına imkân veren gümrük birliği 22 yıllık bir geçiş döneminin ardından 1 Ocak 1996 tarihinde tamamlanmıştır.

Bu çalışma genel hatlarıyla Balta Limanı Ticaret Antlaşması ve 1/95 Sayılı Ortaklık Konseyi Kararı'nın beraber olarak değerlendirilmesini amaçlamaktadır. Bu kapsamda çalışma üç temel bölüme ayrılmıştır. Birinci bölümde, Balta Limanı Antlaşması'nın imzalandığı dönem olan 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasal ve ekonomik durumu incelenmektedir. Bu nedenle öncelikle siyasal ve ekonomik durum incelenmiş; ardından 1838 Osmanlı İngiliz Ticaret Antlaşması, ya da daha bilinen ismiyle Balta Limanı Ticaret Antlaşması'nın imzalanma süreci, tarafların amaçları, Antlaşma'nın hükümleri ve etkileri değerlendirilmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümü, Avrupa Birliği ile Türkiye arasındaki gümrük birliğini kuran 1/95 sayılı Ortaklık Konseyi Kararı'nı içermektedir. Bu kapsamda ilk olarak Avrupa Birliği'nin oluşum süreci ve genel hatlarıyla Türkiye ile olan ilişkilerine değinilmiştir. Ayrıca konumuz açısından önemli olan gümrük birliği kararı ayrıntılı olarak incelenmiştir.

Üçüncü ve son bölümde Balta Limanı Antlaşması ve 1/95 sayılı gümrük birliği kararının ortak ve farklı yönleri ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda Antlaşma ve gümrük birliği kararının hükümleri ve etkileri değerlendirilmiş, elde edilen bulgular sonuç bölümünde belirtilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

19. YÜZYILDA OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN SİYASAL, EKONOMİK DURUMU VE BALTA LİMANI ANTLAŞMASI

1. 19. YÜZYILDA OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN SİYASAL VE EKONOMİK YAPISI

Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. yüzyılın ilk yarısı, gerek siyasal bunalımlar gerekse mali yönden büyük sıkıntıların yaşandığı bir ara dönem niteliğindedir. Bu dönemde devletin, siyasal alanda zorlayan isyanların da etkisi ile otoritesini kaybetmesi dış borçlanmaya kadar giden dönemin kapılarını açmıştır. 1838 yılında Balta Limanı Antlaşması'nın imzalanmasıyla dış ticaretteki olumsuz gelişmeler, imparatorlukta mali alandaki sıkıntıların artmasına neden olmuştur. Bu açıdan Antlaşmayı incelemeden önce, Osmanlı İmparatorluğu açısından 19. yüzyılın genel bir değerlendirmesi yapılacaktır.

1.1. 19. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda Siyasal Görünüm

Osmanlı İmparatorluğu'nun gerilemeye başlaması ile beraber yaşanan en önemli gelişme olarak, iç siyasetteki karışıklıkların yanında, dış siyasetin de Batılı güçlerin etkisi altına girmesi gösterilmektedir. Bu amaçla bu kısımda ülkenin iç ve dış siyaseti genel hatlarıyla incelenmeye çalışılacak; Osmanlı tarihinde önemli bir döneme işaret eden Tanzimat ve Islahat dönemi de kısaca incelenecektir.

1.1.1. 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda İç ve Dış Siyaset

19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun görünümü, birçok Avrupalı ülkeden farklı olmuştur. Dönem boyunca yönetici sınıfta çeşitli bölünmeler mevcut olmuştur. Genel olarak Müslüman olanlar orduda görev yapmakta, gayrimüslimler ise vergi vermekteydiler. Batı Avrupalılar ise özel bazı haklara da sahipti. Batılı tüccarlar 16. yüzyıldan itibaren uygulanan kapitülasyonlardan² da faydalanıyorlardı. Bu antlaşmalarla Osmanlı hükümeti, ithal edilen mallara %8'den fazla gümrük vergisi uygulayamıyor, ayrıca Avrupalı tüccarlar iç vergilerin de birçoğundan muaf tutuluyorlardı. Bunun yanında Avrupalılara, hem medeni hem de cezai davalarda Avrupa yasaları uygulanıyordu.³ Bu nedenle kapitülasyonlar, 19. yüzyıla gelindiğinde ülkede büyük bir yük oluşturmaya başlamıştı.

Bu dönemde gerçekleşen ilk önemli siyasal gelişme, hiç kuşkusuz 1807 yılında Kabakçı Mustafa İsyanı'nın çıkmasıdır. Bu isyanın, yeni kurulan "Nizam-ı Cedid" ordusunun Rusya ile savaşta olmasından dolayı bastırılmaması üzerine, dönemin büyük toprak sahiplerinden olan Alemdar Mustafa Paşa'dan yardım istenmek zorunda kalınmış; bunun üzerine Alemdar Mustafa Paşa, 15 bin askeriyle İstanbul'a isyanı bastırmak için gelmiştir. Ancak, Alemdar Mustafa Paşa İstanbul'a gelinceye kadar isyan gerçekleşmiş ve Padişah III. Selim, isyancılar tarafından öldürülmüştür.

² "Kapitülasyon kavramının Lâtince sözleşme yapma anlamındaki "capitulare" kelimesinden geldiği tahmin edilmektedir. Nitekim İtalyanca "sözleşme" kelimesinin "capitulazione" olarak ifade edildiği görülmektedir. Öte yandan Ortaçağ'ın ikinci yarısından itibaren Akdeniz'de ticaret yapma yeteneğini büyük ölçüde geliştirmiş olan ve bu çerçevede vatandaşlarına ayrıcalıklı bir rejim uygulanmasını sağlayan İtalyan kent devletlerinin varlığı göz önüne alındığında, bu tahminin geçerliliği ortaya çıkmaktadır. "Kapitülasyon" kavramının özünde bir sözleşme (iki taraflılık) yattığı halde, Osmanlılarca verilen kapitülasyonlarda, 1535'de Fransa ile yapılan antlaşmaya kadar tek taraflılığın bulunduğu göze çarpmaktadır. Fakat tek taraflı da olsa kapitülasyonlar, bir kere tanandıktan sonra tarafları karşılıklı olarak bağlayan bir hak ve yükümlülükler rejimi meydana getirmişlerdir. Kavram genel olarak "Avrupalı devletlerin kendi ülkeleri dışında sürekli ya da geçici olarak bulunan yurttaşlarının, ülkesinde buldukları devletin yetkilerine değil de, kendi devletlerinin yetkilerine tabi olmak biçiminde elde ettikleri ayrıcalıklarla, ticaret ve gümrük konularında elde ettikleri kolaylıklar ve ayrıcalıklar düzenini anlatmak için kullanılmaktadır." Aybars Pamir, "Kapitülasyon Kavramı ve Osmanlı Devletine Etkileri", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt. 51, Sayı. 4, 2002, s. 80.

³ Oral Sander, *Siyasi Tarih: İlkçağlardan 1918'e*, 6. baskı, Ankara, İmge Kitabevi, 1997, s. 258.

Padişah'ın öldürülmesinden sonra, tahta Alemdar Mustafa Paşa'nın yardımı ile II. Mahmut geçmiştir. Saltanatın kurtulmasının ardından Sadrazam olan Alemdar Mustafa Paşa öncülüğünde, ayanlarla devlet adamları bir araya gelmiş ve "Sened-i İttifak" hazırlanmıştır. ⁴

Hukuk fikrine dayalı devletin kaynağı olması bakımından önemli bir belge olan ve Osmanlı Magna Carta'sı olarak da belirtilen Sened-i İttifak ile devlet yönetiminde mutlak egemenlik anlayışı ilk defa sınırlandırılmış; Padişah, ayanları taraf olarak kabul etmiş ve yerel yetkiler tanımıştır. Nizam-ı Cedit yerine Sekban-ı Cedit Ocağı kurulmuş, mevcut ordu ve donanmanın ıslahına girişilmiştir. Ancak bu ıslahat girişimleri de yeniçeri ayaklanmalarıyla sonuçsuz kalmıştır. ⁵

1808'de Ayan'ın ve Padişahın temsilcileri tarafından imzalanan belge, Ayan'ın hak ve görevlerini düzenlemekteydi. Padişah Ayan'ın güvenliğini ve korumasını üstlenmiş, buna karşılık Ayan da Padişah'a bağlılık sözü vermişti. Bu belge bir yandan, tımar düzeninin bozulmasıyla taşra üzerindeki denetimi zayıflayan devletin yeniden merkezileştirilmesi çabasının bir ürünü olurken; diğer yandan ise Ayan'a verdiği bir takım haklar dolayısıyla padişahın gücünü artık yerel yöneticilerle paylaşmak zorunda olduğu bir ikilem doğuruyordu. ⁶ Aslında Sened-i İttifak, bir bakıma var olan fiili durumun kabul edilmesi ve resmileştirilmesi anlamını taşıyordu. ⁷

19. yüzyıl Osmanlı sosyal hayatında devletin iktidar gücünün zayıflamasının ekonomik etkileri de olmuştur. Devlet otoritesinin zayıflamasıyla birlikte eşkıyalık hareketleri baş gösterirken, tımar düzeninin bozulması reayanın yurtlarını terk etmesine neden olmuştur. Bu nedenle verimli üretim yapılamamış boş kalan bölgelerde yol kesiciler transit ticarete

⁴ Sander, a.g.e., s. 260–263.

⁵ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri**, İstanbul, Arba Yayınları, 1996, s. 25.

⁶ Emre Kongar, **Türkiye'nin Toplumsal Yapısı**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1985, s.67-68.

⁷ Seyfettin Aslan, Abdullah Yılmaz, "Tanzimat Döneminde Osmanlı Bürokratik Yapısı ve Düşüncesinin Gelişimi", **Cumhuriyet Üniversitesi İİBF Dergisi**, Cilt. 2, Sayı. 1,2001, s. 290.

darbeler vurarak hazine gelirlerinin azalmasına sebep olmuşlardır. Sürekli yol kesmek, reayadan parasız yem ve yemek almak, para istemek, kervanları basmak, tüccar ve yolcuların mallarını yağmalamak ve çeşitli öldürme olayları sebebiyle güvensizlik had safhaya çıkmıştır. Savaşlar döneminde, hem cephede düşmanla hem de içte eşkıyalığa karşı savaşılmıştır. Bu nedenle devletin, bu dönemde güvenlik sorunu da ortaya çıkmıştır. Tüm bunların dışında ülke içerisinde sosyal ve yönetim alanlarında birçok yenilik yapılmaya çalışılmıştır. Bu sebeple II. Mahmut ıslahatçı Osmanlı hükümdarlarının en başarılı olanı sayılabilir.⁸

Sultan II. Mahmut dönemi gerek içeride gerekse dışarıda çok önemli gelişmeler ile şekillenmiştir. Dönem boyunca Osmanlıların Batı'ya açılma süreci, içeride yönetim alanında reformlarla desteklenmeye çalışılmıştır. Bu açıdan özellikle kültür ve eğitim alanında yenilikler yapılmış; tercüme odası kurulmuştur. Avrupa'ya, özellikle de Fransa'ya öğrenci gönderilmeye, başlanarak Osmanlı Devleti'nin Avrupa'ya açılma süreci, II. Mahmut devrinde hız kazanmıştır. Bu devirde Avrupa ile pek çok alanda yeni köprüler kurulmuş ve Padişah, Avrupa'nın model alındığını ilk kez açıkça ifade etmiştir. Bu nedenle kavuğunu, kürkünü, sorgucunu⁹ çıkararak, sakalını kısaltarak Avrupa hükümdarlarının kılığına benzer bir kılıkta halkın karşısına çıkmış; teşrifat usulünü değiştirerek önünde yerlere kapanılan bir hükümdar olmaktan çıkan, Avrupa hükümdarları gibi başkentin dışına çıkarak yurt içi gezileri yapan ilk padişah olmuştur.¹⁰

19. yüzyıl boyunca Osmanlı İmparatorluğu'nun dış siyasetinde en önemli güç İngiltere olmuştur. İngiltere, ilk kez 1787 Osmanlı Rus Savaşı sırasında Başbakan William Pitt'in 27 Mart 1791'de Rusya'ya verdiği ultiimatomla Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünün korunmasına

⁸ Tunaya, a.g.e., s. 30.

⁹ "Kavuk ve başlıkların ön taraflarına süs nev'inden takılan muhtelif şeyler hakkında kullanılan bir tabirdir." Mehmet Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, 3.Cilt, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1983, s. 257.

¹⁰ Tunaya, a.g.e., s. 31.

duyduğu ilgiyi ortaya koymuştur. Ancak 1798'de Napolyon'un bir Osmanlı toprağı olan Mısır'ı ele geçirmesi, Mısır'ın Osmanlı elinde kalması İngiltere için çok önemli olduğundan, Türk İngiliz ilişkilerinde işbirliğini başlatan dönüm noktası olmuştur. Bu nedenle hem İngiltere hem de Rusya Osmanlı İmparatorluğu'nun yardımına koşmuş; imparatorluk 1798'de Rusya ile 1799'da da İngiltere ile ittifak antlaşmaları imzalamıştır. Bu antlaşmalar ertesinde de 1799'da İngiliz ticaret gemilerine Karadeniz'de ayrıcalıklar tanınmıştır.¹¹

Gerçekte 1783'ten sonra, Başbakan William Pitt ile başlayan Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünü koruma politikasının 18. yüzyılın ikinci çeyreğinde birden bire güç kazanmasının nedeni, siyasi – stratejik olduğu kadar ekonomik – ticaridir. Bu politikanın geliştirilmesinde işadamları da önemli roller üstlenmişler; özellikle Osmanlı'nın reformlarla güçlendirilmesi politikasının öncülüğünü yapmışlardır.¹² Bu dönem boyunca gündemde olan Yunanistan'ın bağımsızlık hareketi hariç diğer siyasi gelişmelerde İngiltere, Osmanlı İmparatorluğu'na sözde desteğini devam ettirmiş ve bölgede, özellikle de Balkanlar'da Rusya'nın güçlenmemesi için elinden geleni yapmıştır.

1820'lerde Osmanlı ve Balkan sahnesine iki yeni oyuncu katılmıştır. Bunlardan ilki Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa, diğeri ise Yunanistan'ın bağımsızlık hareketidir. 1805'te Mısır'a vali olarak atanan Mehmet Ali Paşa, takip eden 40 yıl boyunca Avrupalı uzmanların yardımıyla etkileyici bir yenileşme programı uygulayarak silahlı kuvvetlerini, ekonomiyi ve idari kurumları güçlendirmiştir. Bu durum Mısır Valisi'ni Osmanlı yönetimine rakip konuma getirmiştir.¹³

¹¹ Ömer Kürkçüoğlu, **Türk İngiliz İlişkileri**, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1978, s. 17.

¹² Süleyman Kocabaş, **İngiliz Tuzağı: Osmanlı'nın Yaşatılması ve Yıkılışında İngiltere'nin Rolü**, İstanbul, Vatan Yayınları, 2003, s. 41.

¹³ William Hale, **Türk Dış Politikası: 1774–2000**, (çev. P. Demir), İstanbul, Mozaik Yayınları, 2003, s. 12–13.

İngiltere'nin, Osmanlı'nın toprak bütünlüğünü koruma siyaseti 18. yüzyılın ikinci çeyreğinde Yunanistan'da gerçekleşen isyan hareketleri ile ilk defa sekteye uğramıştır. Yunanistan'ın bağımsızlığı bu dönemde Rusya ve Fransa tarafından desteklenmiştir. 1815 Viyana Kongresi'nden güçlü çıkan Rusya, bölgedeki ulusçu akımları desteklemiş, 1821'de Mora'da çıkan isyana da destek vermiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünü koruyan İngiltere ise bu tarihten sonra Grek bağımsızlığını desteklemeye başlamıştır. Bunun nedeni bağımsızlığını kazanacağı muhtemel olan Grek yarımadasının, Rus etkisi altına girmesini engellemek ve bu devlet üzerindeki etkisini arttırmaktır.¹⁴ Bu amaçla İngiltere, Fransa ve Rusya ile birlikte Osmanlı İmparatorluğu'na baskısını arttırmış ve ardından bu üç devletin donanması, Navarin'de 20 Ekim 1827'de Osmanlı - Mısır donanmasını tamamen yakmıştır. Böylece Osmanlı İmparatorluğu'nun elinde Karadeniz'deki Rus donanmasını karşılayabilecek kuvvet kalmamıştır. Üstelik bu olaydan bir yıl önce Yeniçeri Ocağı kaldırılmış, yeni kurulan Asakir-i Mansure-i Muhammediyye ordusu da henüz tam olarak örgütlenememişti.¹⁵ Tüm bunların yanında 1828'de başlayan Osmanlı Rus savaşı da Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanmasında önemli bir unsur olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nun yenilgisi ve 1829 tarihli Edirne Antlaşması ile biten savaş, Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmasında önemli bir adım olmuş; Yunanistan'ın bağımsızlığının yanı sıra Doğu Anadolu'da da toprak kayıplarına neden olmuştur.¹⁶

Dönem boyunca Osmanlı yönetimini meşgul eden en önemli gelişme ise hiç kuşkusuz Mehmet Ali Paşa sorunu olmuştur. Mehmet Ali ayaklanmasının yüzeysel nedeni, valinin Navarin'de yanan donanmasını yeniden kurmak için Suriye'nin ormanlarından yararlanmak ve bu yüzden Mısır'ın yanında Suriye Valiliği'ni de yönetimi altına almak istemesidir. Ancak Mısır Valisi'nin bunun ötesinde amaçları da olmuştur.

¹⁴ Sander, a.g.e., s. 266.

¹⁵ **Tarihte Türk İngiliz İlişkileri**, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1973, s. 21.

¹⁶ Sander, a.g.e., s. 266.

- Mısır'ı bitişik bölgelerde, yani Sudan ve tüm Arabistan'da en üstün güç haline getirmek,
- İstanbul'dan bağımsız bir biçimde hareket edebilmek,
- Mısır Valiliği'ni bir hanedanlık biçiminde babadan oğula geçirmek ve böylece bağımsızlık yolunda ilk adımı atmak,
- Suriye'yi, Anadolu'yu ve hatta belki tüm Osmanlı Devleti'ni eline geçirerek, İstanbul'da Osmanlı yerine Mehmet Ali hanedanlığını kurmak.¹⁷

İbrahim Paşa'nın 1831 yılında Suriye ormanlarından yararlanmak amacı ile bölgeyi işgal etmesi üzerine, Osmanlı Devleti Rusya'dan yardım istemek zorunda kalmış, Rusya 1833'te İstanbul'a bir donanma ve 5000 kişilik kuvvet göndermiştir. Bu duruma karşı İngiltere ve Fransa zaman kaybetmeden harekete geçmiş ve İstanbul'daki Rus askerlerinin çekilmesini sağlamak için Mehmet Ali Paşa'ya baskı yapmaya başlamıştır. Bunun sonucunda 1833'te Kütahya Antlaşması imzalanmış, bu Antlaşma ile Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'ya Mısır ve Girit Valilikleri'nin yanı sıra Suriye Valiliği; oğlu İbrahim Paşa'ya ise Cidde Valiliği'nin yanı sıra Adana'da vergi toplama ayrıcalıkları verilmiştir. Bu Antlaşma ardından Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu arasında Hünkâr İskeleyi Antlaşması adıyla bir ittifak yapılmıştır. 8 Temmuz 1833 tarihli ittifak hükümlerine göre, taraflardan birine saldırı durumunda diğer devlet yardım edecek, ayrıca Rusya'ya bir saldırı halinde Osmanlı Devleti yabancı gemilere karşı boğazları kapatacaktır.¹⁸

1833 Hünkâr İskeleyi Antlaşması, Hint Yolu'nun güvenliği nedeniyle İngiltere'nin Ortadoğu politikasında ciddi değişiklikleri de beraberinde getirmiştir. İngiltere, Osmanlı İmparatorluğu'nu Rusya'nın tasvir ettiği şekilde "ölmekte olan bir adam" değil, "hala yaşama ümidi olan bir vücut" olarak görmek istemiştir. Çünkü Osmanlı İmparatorluğu, İngiltere için Avrupa ve

¹⁷ Oral Sander, **Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü: Osmanlı Diplomasi Tarihi Üzerine Bir Deneme**, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1987, s.119.

¹⁸ Sander, 1997, s. 268–269.

Ortadoğu'da denge sağlayan unsurların başında gelmiştir. Özellikle Rusya karşısında Osmanlı İmparatorluğu, bir "tampon bölge" niteliği taşıdığından, İngiltere, Osmanlı İmparatorluğu'nda Batılı anlamda reformlar yapılması gerektiğini savunmuş; bu amaçla Dışişleri Bakanlığı'nda görevli bürokrat Stratford Canning ve etkili gazeteci David Urquhart çeşitli girişimlerde bulunmuştur. Canning 7 Mart 1832'de Parlmenson'a verdiği raporda, Osmanlı'nın ölmekte olduğunu ve bu nedenle devletin Hristiyan medeniyetine yakınlaştırılarak şans eseri de olsa bir zaman yaşatılabileceğini belirtmiştir. Urquhart da dönem içerisinde yayımladığı yazılarla bu görüşlere destek vermiştir.¹⁹

Mehmet Ali ayaklanmasının ikinci aşaması 1839 yılında başlamıştır. Valisine 1833 yılında istemeyerek verdiği ödünleri geri almak isteyen II. Mahmut, topladığı bir orduyu Mehmet Ali'nin üzerine göndermiş; ancak bu ordu Nizip'te yenilgiye uğramıştır. 1833 gelişmelerini, yani yalnız kalacak Osmanlı İmparatorluğu'nun yeniden ve bu kez bir ittifak antlaşmasına dayanarak Rusya'dan yardım isteyebileceğini düşünen İngiltere, bu kez Osmanlı İmparatorluğu'nun yanında etkin bir tutum sergilemiştir. Bir süre sonra, Hünkâr İskelesi Antlaşması ile Osmanlı Devleti üzerinde sağlamış olduğu üstünlüğü uzun süre sürdüremeyeceğini anlayan Rusya da İngiltere'ye katılmıştır. Her iki devlete birden karşı duramayacağını hesaplayan Fransa'nın, Mısır Valisi'ne karşı beliren bu gruplaşmaya katılması ile 1840 yılında Londra'da Mısır meselesine bir çözüm getirmek için bir konferans toplanmıştır. Bu konferansta Mısır'ın yeni statüsü saptanmış ve daha sonra Sultan Abdülmecid'in 1841 tarihli Mısır fermanı ile Mısır Valiliği babadan oğula geçmek üzere Mehmet Ali Paşa'ya verilmiş ve bundan sonra Mısır valilerine, ayrıcalıklı statülerini öteki valiliklerden ayırmak için "Hıdiv" denmeğe başlanmıştır.²⁰

¹⁹ Kocabaş, a.g.e., s. 37-38.

²⁰ Sander, 1987, s. 121.

Görüldüğü gibi Osmanlı İmparatorluğu'nda dış siyasette, 19. yüzyılın ilk yarısında, büyük çoğunlukla Mısır Valisi ve bu sorunun ardından devlet üzerinde etkili olmaya çalışan dış güçlerin mücadeleleri yaşanmıştır. Bu nedenle konumuz açısından önemli olan Balta Limanı Antlaşması bile; büyük oranda Mehmet Ali Paşa'nın devlet yönetimine egemen olmasının engellenmesi hedefiyle şekillenmiştir.

En genel ifadeyle 1830'larda Avrupa kamuoyunda Osmanlı İmparatorluğu'nun imgesi olumsuzdu. Her şeyden önce, Yunan bağımsızlığından sonra, Osmanlı yönetiminin kötü yönleri ve baskıcılığı hakkında büyük bir kampanya başlatılmıştı. Üstelik 1828–1829 Osmanlı – Rus savaşında, Rus birliklerinin kolayca Balkanlara girmeleri ve Edirne barışını zorla kabul ettirmeleri, Osmanlı devletinin askeri gücü konusunda giderek gelişen kuşkuları ortaya çıkarmıştı. Ayrıca, merkezi hükümetin Mehmet Ali gibi bir valisine söz geçirememesi, bunların üzerine eklenmiştir. Kısaca, Osmanlı devletinin yakın bir gelecekte ne olacağı ortak bir Avrupa sorunu haline gelmiştir.²¹

Ancak, 1833 yılında önemli değişiklikler yaşanmıştır. Daha önce de değinildiği gibi, Mısır'a karşı İstanbul'u korumak üzere ve Sultan II. Mahmut'un daveti üzerine Rus askerleri Boğaz'a çıkınca ve iki ülke arasında sıkı bir ittifak yaratan Hünkâr İskeleyi Antlaşması yapılmış, Palmerston tutum değiştirmiş, 21 Mart 1833'te İstanbul Büyükelçiliği'ne gönderdiği bir yönergede "Sultan'ın maliye, ordu ve donanmasını örgütlemesinde kendisine yardım etmeliyiz. Bunu sağlayabilirsek, Sultan ülkesinin toprak bütünlüğünü koruyabilir" demiştir. Bunun anlamı, İngiltere'nin, Rusya'nın güneye doğru genişleme ritminden endişelenmeye başladığıdır. Yeni Büyükelçi Lord Ponsonby'ye gönderdiği yönergede ise şunları yazıyordu:

²¹ Sander, 1987, s. 122.

“Osmanlı hükümeti eski politikasına dönüp İngiltere’nin yardımını ararsa, birtakım tehlike ve güçlükler önlenmiş olur mesajını Sultan’a iletin. İngiltere’nin çıkarları Osmanlı Devletinin çıkarları ile uyuşmaktadır. Güçlü olan ve sistematik biçimde Osmanlı İmparatorluğu aleyhine genişleyen Rusya’ya dayanmak tehlikelidir.”

Gördüğümüz gibi Palmerston İngiltere’nin Doğu Akdeniz’deki geleneksel politikasına dönmek ve Rusya’nın Hünkâr İskelesi Antlaşması ile Osmanlı devletinin içişlerine karışmasını kesinlikle engellemek istiyordu. Bir başka yönergede ise şunlar yazıyor:

“Osmanlı hükümetinin başlatmış bulunduğu reformları sürdürmesi için faaliyet gösteriniz. Osmanlı devletinin tüfek gereksinimi varsa, İngiltere hükümeti istediği kadar ve çok ucuz fiyata verecektir.”²²

Bu temel düşünceleri, İngiliz Büyükelçisi Ponsonby, Bab-Ali’ye şu şekilde aktarmıştır:²³

“Eğer Osmanlı devleti eski gücüne kavuşacak ve toprak bütünlüğünü koruyacaksa, bunun yolu girilen reform hareketlerini baltalayarak bir savaşı başlatmamaktır... Sultan’ın ordusunu güçlendirmek için İngiltere hükümeti İngiliz subayları ve ucuz fiyatla silah gönderebilir. İngiltere’deki askeri akademilere bir miktar Türk öğrencisi kabul edilebilir.”

Çalışmada inceleyeceğimiz gibi 1838 Balta Limanı Antlaşması’nın İngiltere’ye, Osmanlı ülkesindeki ticaretinde sağladığı elverişli şartlar hiç şüphesiz İngiltere için Osmanlı İmparatorluğu’nun parçalanmasını geciktirmeyi zorunlu kılıyordu. Çünkü Tuna yolu Avusturya’nın, Çanakkale ve İstanbul Boğazları da Rusya’nın eline geçerse bundan İngiliz ticareti zarar görecekti. Bu nedenle İngiltere, bir yandan Osmanlı İmparatorluğu’nun reform

²² Sander, 1987, s. 123.

²³ Sander, 1987, s. 124.

çabalarını desteklerken, öte yandan da 1841 Boğazlar Sözleşmesi ve 1856 Kırım Savaşı ile Rusya'ya karşı Osmanlı İmparatorluğu'nun yanında yer almıştır.²⁴

1.1.2. Tanzimat ve Islahat Fermanları

İleride ayrıntılı olarak inceleyeceğimiz gibi 1838 Balta Limanı Antlaşması, Osmanlı İmparatorluğu'na ekonomik – ticari liberalizm getirmiştir. Bu amaçla ekonomik liberalizm siyasi liberalizm olmadan uygulanamayacağı düşüncesiyle; İngilizler de siyaset ve işadamlarının baskısıyla Osmanlı İmparatorluğu'na zorla da olsa ticari liberalizm getirilirken bunun uygulanabilmesi için Osmanlı'nın reformlarla güçlendirilmesi adı altında serbest ticarete ayak bağı olan geleneksel idari düzen ve ticaret mevzuatının da değiştirilerek siyasi liberalizmin yolunun açılmasına çalışılmıştır. Bu noktada İngilizlerin ısrarı ile 1839 Tanzimat Fermanı ortaya çıkmıştır. Çünkü 1838 yılında imzalanan Antlaşma, asgari düzeyde de olsa bir kısım reformlar gerçekleştirilmeden uygulanamazdı.²⁵

Uğur Mumcu'ya göre de devlet örgütünün düzenlenmesi ve batı tipi bir memur kadrosunun yaratılması, yani bürokrasinin Batılı kurallara benzetilerek örgütlenmesi Batılılaşma'nın gereği sayılmaktaydı. Batı sermayesi Tanzimat ile birlikte, yatırım yapacağı alanlarda idarî ve hukuksal kolaylıklar istemekteydi. Batı açısından görünüm bu koşullara bağlıydı. Merkezîyetçi devletlerin o çağdaki örgütlenme biçimi bunu gerektiriyordu.²⁶ Bu amaçla devlet içerisinde reform hareketinin dönüm noktası olan Tanzimat dönemi ortaya çıkmış ve ticareti kolaylaştırıcı bazı düzenlemeleri de beraberinde getirmiştir.

²⁴ Kürkcüoğlu, a.g.e., s. 24.

²⁵ Kocabaş, a.g.e., s. 46.

²⁶ Uğur Mumcu, "Türk Hukukunda Memurların Yargılanması", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt. 28, Sayı. 1–4, 1971, s. 143.

1839 yılında, II. Mahmut'un yerine geçen Sultan Abdülmecit'in tek taraflı iradesi ile Mustafa Reşit Paşa tarafından 3 Kasım günü ilan edilen Tanzimat Fermanı (Gülhane Hatt-ı Hümayunu), devletin temel yapısına önemli bir değişiklik getirmemekle birlikte, can ve mal güvenliği gibi bazı haklar tanımış, vergi, eğitim, askerlik ve edebiyat konularında sınırlı da olsa yenilikler ortaya çıkarmıştır. Bu reformların görünürdeki amacı, Hristiyan grupların artan ulusçu duygularının yatıştırılması ve varlıklı kesimlerin mal ve mülklerinin hukuki koruma altına alınmasıydı. Ancak, Osmanlı bürokratlarını yönlendirip reformların üst düzey planını hazırlayan İngiltere idi. Dolayısıyla, yapılan değişiklikler aslında şu anlama geliyordu; tüm yurttaşlar arasında hukuki eşitliğin sağlanması, özel mülkiyet hakkının tanınması, devlet topraklarının özel kişilere devredilmesi, ceza ve ticaret yasalarının yeniden düzenlenmesi, ekonomik ilişkilerin Avrupa usullerine göre ayarlanması ve liberal ekonomik politikalarının kabul edilmesi. Ayrıca, İngiltere'ye göre modern toplum, eşit derecede modern ve etkili bir bürokrasiyi gerektiriyordu. Dolayısıyla memurlar Sultan'ın değil, toplumun memurları durumuna getirilmeliydi. 1856 Islahat Fermanı da dâhil, 1839–1876 arasındaki Tanzimat reformlarının özü budur.²⁷

Duruma Osmanlı devleti açısından baktığımızda Fransız devriminin ortaya çıkardığı liberal düşünceler, yani yöneten ile yönetilen arasında kopuksuz, organik ve işlevsel bağların kurulması süreci, özgürlük ve eşitlik ilkeleri, Osmanlı devlet yapısında ve toplumsal örgütlenme alanında kısıtlı da olsa değişikliklere yol açabilir ve 19. yüzyıla daha hazırlıklı gelinebilirdi. Ama ne yazık ki bu yenilikler dönemi çok kısa ömürlü olmuştur. Dolayısıyla, 18. yüzyılın ortasından 19. yüzyılın ortalarına kadar geçen yüz yıllık dönemde, yenileştirme hareketleri hep askeri alanda ortaya çıkmıştır. Osmanlı yöneticileri ya devleti yıkılmaktan kurtarmak için devlet bünyesinde değişiklik yapmak zorunluluğunu duymadılar ya da duysalar bile tutucu çevrelerce engellendiler. 19. yüzyılın ilk Osmanlı yöneticisi olan III. Selim'in, Nizam-ı

²⁷ Sander, 1987, s. 130.

Cedit ordusunu kurması ve ardılı II. Mahmut'un (1808–1839) 1826 yılında Yeniçeri ocağını kaldırarak yerine Asakir-i Mansure-i Muhammediyye adlı orduyu oluşturması, Osmanlı yöneticilerinin askeri örgütlenmeye verdikleri önemi göstermektedir.²⁸

Halil İnalçık'a göre Tanzimat Fermanı "*Gelenekçi kalıplar altında Şeriat'a ve gelenekçi devlet anlayışına saygı göstermekle beraber, kanun ve devlet telakkisinde ve idare prensiplerinde modern kavramlar getirmekte, belirli pratik gayelerle idareyi yeni baştan düzenleme*"²⁹ amacını gütmekteydi.

Tanzimat Fermanı konumuz açısından ekonomik anlamda da birçok yenilik getirmiştir. Daha önce belirttiğimiz gibi Batı'nın baskısıyla siyasal liberalizmin kurulmasına yönelik bu çabalar; ekonomik anlamda da bazı değişiklikleri beraberinde getirmiştir. Özellikle geleneksel ekonomiye sahip devlet yönetimi diğer alanlarda olduğu gibi ekonomik alanda da Batı'nın etkisinde bir takım reform çabalarına girilerek Türkiye'de modern Batı kapitalizminin oluşumunun temellerini atmıştır.

Tarıma dayalı Tanzimat dönemi Osmanlı ekonomisi, bürokratik devlet anlayışı ve pratiğine uygun olarak yaptığı bir takım icraatlarla Batılılaşmaya çalışan, Batı'nın sanayi ürünlerine açık pazar haline gelmeye başlayan, kapitalizme meydan veren, ekonomide laikleşmenin temellerini atan bir yapıdadır. Bu dönemde Ticaret Nezareti'nin kurulması (1839), bu nezarete bağlı olarak Ticaret Mahkemesi'nin kurulması (1840), Meclis-i Muhasebe'nin oluşturulması(1840), Karma Deniz Ticaret Mahkemesi'nin kurulması, taşralarda ticarî davaları görmek üzere özel meclisler oluşturulması (1847), Ziraat Nezareti'nin kurulması (1846) ve bu çerçevede ziraî gelişme politikalarını oluşturacak ve uygulayacak ziraî bürokrasinin oluşturulması, ziraî ürün ticaretinin serbestleştirilmesi, Nafia Nezaretinin kurulması (1848),

²⁸ Sander, 1987, s. 129.

²⁹ Halil İnalçık, **Osmanlı İmparatorluğu – Toplum ve Ekonomi**, İstanbul, Eren Yayınları, s. 359.

Karma Ticaret Mahkemelerinin kurulması (1847), Ticaret Kanunnamesi'nin çıkarılması (1849) gibi gelişmeler, ekonomik alanda laikleşmenin önemli adımları olmuştur.³⁰

Tanzimat ile devam eden Batılılaşma hareketi ve Avrupa ile sağlanan iletişim, Osmanlı İmparatorluğu'na, Mısır sorununun halledilmesi ve Boğazlar sorununun çözüme kavuşturulması gibi alanlarda olumlu gelişmeler sağlamıştır. Ayrıca bu yönelim ile Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğü de en azından bir süre daha garanti altına alınmıştır. Ancak bununla birlikte, Avrupa'nın giderek artan müdahalelerini önlemek, gayrimüslim azınlığın durmak bilmeyen isteklerini dindirmek amacıyla ilan edilen 1856 Islahat Fermanı, Hristiyan cemaatlerde millileşme ve laikleşme sürecini hızlandırmış, Avrupalı devletlerin İmparatorluğun içişlerine karışmalarını kolaylaştırmıştır. Kırım Savaşı'nı takiben 1856'da ilan edilen Islahat Fermanı ile Tanzimat Fermanı'nın eksiklikleri de tamamlanmıştır. Islahat Fermanı ile Hristiyanlar Müslümanlarla siyasi ve hukuki anlamda eşit duruma gelmiştir.³¹

1.2. 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik Yapısı

Osmanlı İmparatorluğu'nun dış ticaret yapısı dönemin şartlarından etkilenen bir karakter göstermiştir. Bu nedenle Balta Limanı Antlaşması ve etkilerini incelemeyen önce, 19. yüzyılın özelinde ülkenin sosyoekonomik yapısının yanı sıra dış ticaret yapısının da açıklanması gerekmektedir. Bu amaçla öncelikle kısaca Osmanlı İmparatorluğu'nun 19. yüzyıldaki ekonomik yapısı, ardından dış ticareti ve genel karakteristiği incelenecektir.

³⁰ Ejder Okumuş, "Geleneksel Siyasal Kimliğin Çözülmesinde Tanzimat: 1839–1856", **Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, Cilt. 5, Sayı. 4, 2005, s. 22–23.

³¹ Kocabaş, 1985, s. 54.

1.2.1. 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu Ekonomisi

19. yüzyıl Osmanlı ekonomisi, dünya ölçeğindeki gelişmelerden doğrudan etkilenen bir yapı göstermiştir. Özellikle sanayi devrimi ile Batı'nın mamul mallarda önemli miktarlarda ve ucuz bir şekilde üretime geçmesi; ulaşım tekniklerinde de yaşanan gelişmelerle beraber ortaya çıkan üretim fazlası, dünyanın diğer bölgelerine kolaylıkla aktarılmaya başlanmıştır. Bu noktada, üretimi büyük ölçüde küçük el tezgâhlarına dayalı olan Osmanlı sanayisi, kitle üretimi yapan Avrupa ile baş edemez hale gelmiştir. Osmanlıların sık sık karşılaştıkları mali bunalımlar da parasal istikrar çabalarını olumsuz etkilemiştir.³²

19. yüzyıl boyunca Avrupa'daki tarım ve hayvancılık alanlarındaki gelişmelere karşın, Osmanlı topraklarında tarım geleneksel yöntemlerle yapılmaya devam edilmiştir. Üstelik birbiri ardına patlak veren savaşlar ekilebilir arazilerin azalmasına ve tahrip olmasına yol açmış, kaynakları neredeyse kurutma noktasına getirmiştir. Ülkedeki sanayi sektörünün durumu da tarımdan pek farklı olmamıştır. Dokuma, madencilik, askerî araç-gereç yapımı gibi üretim alanlarında 19. yüzyıldan itibaren, büyük bir daralma ve çöküntü başlamıştı. Anadolu'nun tiftik merkezi olan Ankara, ipekçiliğin başkenti Bursa ile Diyarbakır, Amasya, Edirne ve bakır üretim hanelerinin bulunduğu Tokat'ta bu çöküşü açıkça görmek mümkündü. Bu çöküşün nedenleri arasında üretim teknolojisini geliştirememek ve ucuz Avrupa malları karşısında rekabet edememek sayılabilir.³³

Bu süreçte Osmanlı İmparatorluğu, Avrupa'da sanayi ortaya çıkmış olmasına rağmen ekonomisi tam olarak tarıma dayalı bir ülke görünümündeydi. Bu açıdan Osmanlı'da sanayinin ortaya çıkması da kendilerini Batı karşısında askeri alanda geri gören yöneticilerin, askeri

³² Şevket Pamuk, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000, s. 17.

³³ Pamuk, a.g.e, s. 210.

sanayinin geliştirilmesi çabaları ile mümkün olmuştur. 19. yüzyılın ikinci yarısında Balkanlar'da tekstil ile ilgili sanayi tesisi kurulması ardından da Anadolu'da devlet eliyle sanayi kurma çalışmaları başlamıştır. Tarıma dayalı toplum düzeninin örgütsüz yapısının egemen olduğu Cumhuriyet öncesi dönemde, Ahi Birlikleri, Lonca gibi esnaf örgütlerinin kurulmasıyla örgütlenmeler başlamış, bu örgütler toplumsal düzeni sağlamada önemli roller üstlenmişlerdir.³⁴

Osmanlı İmparatorluğu'nda ekonomik faaliyetler, geniş ölçüde devletin kontrolü altında yönetilmiştir. Uzun yıllar yaygın bir iktisadi faaliyet olan tarım, devlete ait toprakların işletilmesi esasına dayanmıştır. Aynı zamanda buna bağlı olarak kurulan tımar sistemi, Osmanlı ziraat ekonomisinin temelini teşkil etmiştir. Ancak tımar sisteminin bozulması sonucunda ortaya çıkan iltizam uygulamalarının giderek hızlanması, sermayenin gayrimüslim tüccar ve tefeciler ile çeşitli bürokratlar ve derebeyleri elinde toplanmasına neden olmuştur. Sermayeyi elinde bulunduranlar ise ekonomik ve siyasi konularda etkin olmaya başlamış; ancak iltizam uygulamalarını gerçekleştiren mültezimler devlete ödemeleri gereken miktarın üstünde para toplayabilmek için üretici kesim üzerinde baskı kurmuşlar ve kendileri zenginleşirken üretici köylüleri sömürmeye başlamışlardır. Bunun sonucunda ekonomi gün geçtikçe bozulmuş ve büyük bir kesim fakirleşmeye başlamıştır.³⁵

Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde sanayi üretimi devlet kontrolündeki ahilik müessesesi içinde yürütülüyordu. Kapalı bir iktisat sistemi olan ahilik, üyelerine çalışma zevki, meslek disiplini, dürüstlük, kanaatkârlık gibi sağlam ahlak kurallarını aşıyor, meslek itibarını koruduğu gibi standartları ayakta tutarak haksız rekabeti önliyordu. Hükümetin müdahaleleri iç işlerine kadar gitmese de, sadece ahiliğe bağlı şubelerin imal ettikleri malların kalite, miktar ve fiyatlarıyla olmaktadır. Böylece ahilik sistemi

³⁴ Sayın Yorgun, "Küreselleşme Sürecinde Türk Sendikacılığında Yeni Yönelişler ve Alternatif Öneriler", **Çalışma ve Toplum**, Sayı. 6, Cilt. 3, 2003, s. 139.

³⁵ Tülay Süar, **Türkiye Ekonomisi: Tarihsel Süreç İçinde Genel Bir Bakış**, İzmir, Sancak Matbaası, 1998, s. 2.

hammadelerin arz ve talebini tenzime eden bir mekanizma olarak işlemekteydi. 17. ve 18. yüzyıllarda pamuk, ipek, kereste ve demir gibi maddeler ulaşım güçlükleri ve üretimdeki yetersizlikler dolayısıyla piyasaya her zaman yeterli miktarda, yani tüm talebi karşılayacak ölçüde sevk edilemezdi. Bu açıdan hammaddelerin, ahiliğe mensup ustaların elinde normal fiyatlar üzerinde ve onların hiçbirini işsiz bırakmayacak şekilde dağıtımını büyük önem taşımıştır. Bu durum bazı maddelere sık sık konan ihraç yasakları veya bu maddelerin stokçular tarafından satın alınmasını önleyen tedbirlerin temel nedenini de oluşturmuştur.³⁶

Osmanlı İmparatorluğu'nun 19. yüzyılın ilk yarısında ekonomisinde baş gösteren sıkıntılar, büyük ölçüde siyasal alanda başarısızlıkların da bir sonucu olmuştur. Tüm kararların tek merkezden verildiği, baskıcı devlet geleneğine sahip Osmanlı İmparatorluğu'nun genişlemesinin 16. yüzyılda durması; sınırların çok genişlemesi ve yeni fetih harcamalarının karşılanamaması, bu dönemde imparatorluğun askeri harcamalarının Avrupa'daki enflasyon etkisi ile gerçekleşen fiyat artışlarıyla birleşince bütçenin açık vermeye başlamasına ve ülkede mali sorunların daha da derinleşmesine neden olmuştur.³⁷

Bu dönemde Osmanlı maliyesinin karşı karşıya kaldığı bir diğer sorun da özellikle 19. yüzyılın başlarından itibaren Mısır'dan İstanbul'a gelen paşalar, beyler ve hanımlarının lüks tüketimi, israfı, şatafat ve eğlenceyi körüklemeleri olmuştur. Onları örnek alan sadrazam ve nazırlarla bunların eşlerinin hadsiz harcamaları, sarayı yüklü miktarlarda borca sokarken, bu yeni durum dış ticaret açıklarına ve dolayısıyla dışarıya altın çıkışına yol açmaya başlamıştır. Bu durum kambiyo -yani Avrupa poliçelerinin-

³⁶ **Osmanlı Tarihi Ansiklopedisi**, I. Cilt, İstanbul, İhlâs Matbaacılık, 1985, s. 220–221.

³⁷ Süar, **a.g.e.**, s. 1.

rayiçlerinin değişken olmasına neden olmuş ve hazinenin mali sıkıntılarını arttırmıştır.³⁸

Dönem boyunca gerek siyasi gerekse toplumsal yönden şekillenen ekonomik koşullar, devletin tüm kesimlerini etkiler duruma gelmiştir. Liberal etkilerin önemli gelişim gösterdiği bu döneme damgasını vuran temel ekonomik gelişme ise önce İngiltere, ardından birçok Batı ülkesine sağlanan kapitülasyonların genişletilmesidir. Bu durum ülke içinde yerli bir burjuva sınıfının doğmasını engellediği gibi, sanayinin gelişimi önünde de bir engel olmuştur.

Bunlarla beraber 16. ve 18. yüzyıllar arasında dünya siyaset ve ekonomisine egemen olan merkantilizm³⁹ devletin “zengin” olmasını gerektirmektedir. Dolayısıyla bu amacın yöntemlerinden ilki, dönemin para sisteminin esası kıymetli madenlere mümkün olduğu kadar fazla sahip olmak ya da kıymetli madenler karşılığında mal satmak ve başka devletlerden mümkün olduğunca az mal alarak kıymetli madenlerin ters yönden akışını önlemektir. Diğer yandan tek yönlü bu akışı sağlamanın en önemli yöntemi, karşı tarafı endüstri mallarına muhtaç bırakmak için teknoloji transferlerini engellemektir. Dolayısıyla altın ve gümüş açısından sıkıntı çeken Osmanlı Devleti, bir yandan sikkelerde iğtişaş (kıymetli maden oranının azaltılması) yapmak ve piyasaya kırkık para sürmek zorunda kalmış, diğer yandan yasaklar konularak Avrupa ülkelerindeki teknolojik gelişmelerden de uzak bırakılmıştır.⁴⁰

³⁸ Kaya Bayraktar, “Osmanlı Bankası’nın Kuruluşu”, **Cumhuriyet Üniversitesi İİBF Dergisi**, Cilt. 3, Sayı. 2, 2002, s. 73.

³⁹ “16.yy ortasından başlayıp 18.yy başlarına kadar özellikle Batı Avrupa’da ortaya çıkan fakat dünyada ticaret yapan ülkelere benimsenen, ekonomik alanda egemen bir düşünce akımıdır. Üretimi teşvik edici ticaret sermayesi, mamul maddelerin ihracının özendirilmesi, dışarıdan hammadde ithali serbest iken mamul madde ithalinin yüksek gümrük vergileri ile engellenmesi, sömürgeciliğin başlaması gibi örnekler verilebilir.” Erhan Arda, **Ekonomi Sözlüğü**, İstanbul, Alfa Yayınları, 2002, s. 601.

⁴⁰ Erol Özbilgen, **Bütün Yönleriyle Osmanlı**, İstanbul, İz Yayınları, 2004, s. 761.

19. yüzyıl aynı zamanda ekonomik anlamda krizler dönemi de olmuştur. Bu amaçla 19. yüzyıl başlarında derinleşen bunalıma çözüm arayışları için, İmparatorluk bir dizi önlemler almaya çalışmıştır. Özellikle II. Mahmut döneminde (1808–1839) yeniçeriler feshedilmiş, topraklar köylüye kiraya verilmiş, silahlı kuvvetler ıslah edilmeye çalışılmıştır. Ancak tüm bu gelişmelere rağmen söz konusu önlemler bütçeyi rahatlatacağı yerde yükü arttırırken, ülkenin üretim gücünün gerektiği gibi geliştirilmesine yönelik çalışmalar yapılmaması da hazineyi zora sokmuş, ek vergi talepleri halkı bunaltmıştır.⁴¹

Genel olarak 17. yüzyılda Osmanlı ekonomisinin temellerinden olan tımar sisteminin, 19. yüzyıla gelindiğinde bozulmaya başlaması, imparatorluğun taşrada etkinliğinin zayıflaması ve bu durumun doğal bir sonucu olarak Celali isyanlarının ortaya çıkması, ekonomik yapıyı derinden etkileyen diğer gelişmelerdendir. 18. yüzyılda güçlenen sanayi devriminin de etkisi ile Doğu Akdeniz’de tarım ürünlerine duyulan ihtiyacın artması, dönem boyunca ekonomik yapının güçlendirilmesi ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Bu nedenle tımar sistemi 1831’de resmen kaldırılmıştır. Temeli tarıma dayanan Osmanlı ekonomisi, 19. yüzyıla gelindiğinde askeri açıdan toprak kayıpları nedeniyle ve toprak – işgücü dengesinin bozulması sonucu bunalım içine girmeye başlamıştır. Avrupalı emperyalist ülkeler, kapitüler rejim sayesinde Osmanlı’ya kendi ekonomik ve mali yapılarını kolaylıkla nüfuz ettirerek, hem artan üretimlerini hem de nakdi sermayelerini Osmanlı İmparatorluğu’nda değerlendirme fırsatı bulmuşlardır.⁴²

Daha önce belirttiğimiz gibi Osmanlı İmparatorluğu ekonomisi, 19. yüzyılda da tarıma dayalı bir görünüm sergilemiştir. Bu dönemde mülkiyet yapısındaki değişiklikler ve pazara yönelik üretim yapma çabaları tarımsal

⁴¹ B. Elif Yılmaz, “Osmanlı İmparatorluğu’nu Dış Borçlanmaya İten Nedenler ve İlk Dış Borç”, **Akdeniz Üniversitesi İİBF Dergisi**, Cilt. 4, Yıl. 2002, s. 190.

⁴² Bedri Gürsoy, “100. Yılında Düyun-u Umumiye İdaresi Üzerine Bir Değerlendirme”, **Ord. Prof. Dr. Şükrü Baban’a Armağan**, İstanbul , İ.Ü.İktisat Fakültesi Yayınları, 1984, s. 26.

gelişmeyi sağlayamamıştır. Bazı bölgelerde sağlanan üretim artışları ve yeni teknoloji kullanımı, ülke genelinde yayılamamıştır. Bunların yanı sıra ulaşımda yaşanan sıkıntılar da tarımsal gelişmeyi engellemiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nda gelişmiş bir sanayinin varlığından söz edebilmek de güçtür. Var olan sanayi, küçük ölçekli üretim birimlerinden oluşmuştur. Üretimin konusu ise genel olarak tüketim mallarıdır ve bölgesel ihtiyaçları gidermeye yöneliktir.⁴³

Avrupa'da sanayi devriminin sonucu olarak daha fazla hammaddeye ihtiyaç duyulmaya başlanması üzerine Osmanlı hükümeti de 1826'dan itibaren hammaddesini dışarıya çıkararak esnafın işsiz kalmasını önlemek amacıyla, bir nevi himaye sistemi olan yed-i vahid⁴⁴ (tekel) usulünü uygulamaya koymuştur. Sistemin ayrıca yeni kurulmuş olan Asakir-i Mansure-i Muhammediye ordusuna kaynak bulmak ve üreticinin mahsulünü ucuza satarak aldanmasını önlemek gibi farklı amaçları da olmuştur.⁴⁵

Aynı zamanda sanayi devrimi ile gelişmeye başlayan sömürgecilik ve bunun etkilerinden olan üretim artışı, Osmanlı imparatorluğu'nun Batı ülkeleri ile olan ticaretini de arttırmıştır. Bu dönemde ticareti arttırmak amacıyla ilk kez 15. yüzyılda sağlanan ekonomik imtiyazlar, 19. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı İmparatorluğu'nun tek taraflı yetkinliği olmaktan çıkmıştır. Bu süreçte dünya ekonomisine hammadde sağlayan Osmanlı, karşılığında sanayi ürünleri ithal etmeye başlamıştır. Bu durum 19. yüzyılın ekonomik yapısını da doğrudan şekillendirmiştir. 19. yüzyılda çevre ülkelerinin dünya kapitalizmine açılışları, esas olarak ticaret ve merkez ülkelerinden sermaye ihracı yolları ile olmuştur. Sanayi devrimi sonrasında Avrupa ülkelerinin bir

⁴³ Süar, **a.g.e.**, s. 3.

⁴⁴ “Yed-i Vahit (İnhisar, Tekel) Usülü şöyle özetlenebilir: İç Ticaret yalnızca Osmanlı tebaasına aittir. Yabancı tüccar iç ticarete girip yerlilerle rekabet edemez. Birçok malın alım ve satımı, dış ticareti (özellikle ihracatı), bir ruhsat bedeli karşılığında Osmanlı tüccarlarının tekeline verilmiştir. Üretici ya da ithalatçı, malını bu ruhsat sahibi kişilere satmak zorundadır. Sistem hem yurt-ıçi hem de ithal kaynaklı malları kapsamaktadır.” Cihan Dura, Aytekin Altıparmak, “1838 Osmanlı-İngiliz Ticaret Antlaşması: Nedenleri ve Sonuçları”, **Erciyes Üniversitesi İİBF Dergisi**, Sayı.16, Yıl. 2000, s. 21.

⁴⁵ **Osmanlı Tarihi Ansiklopedisi**, s. 220.

yandan mamul mallarına pazar, öte yandan da bol ve ucuz hammadde kaynakları arayışları, dünya ticaretinin hızla gelişmesine yol açmıştır. Genişleyen dış ticaret çevre ülkelerdeki üretimin iki yönden etkilenmesine sebep olmuştur. Bir yandan dünya pazarları için tarımsal meta üretimi yaygınlaşırken, öte yandan da sanayileşmiş ülkelere ithal edilen mamul malların rekabeti karşısında, zanaatlara dayanan tarım dışı üretim faaliyetleri yıkılmıştır.⁴⁶

Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik olarak kendine yeterli halinin bozulmasının bir diğer nedeni de iç siyasal gelişmelerin yanı sıra dışarıda yaşanan gelişmelerdir. Ülkedeki ekonomik görünümde, doğu sınırlarının kapanmasının yanı sıra dışarıda yeni ticaret yollarının kullanılmaya başlanması ve keşifler de etkili olmuştur. İleriki kısımlarda ayrıntılarıyla inceleyeceğimiz gibi Osmanlı yönetimi ticari yolların değişmesi karşısında ticari imtiyazlar vererek ekonomiyi canlandırmaya çalışmıştır. Ancak bu yöntem işe yaramamış, sanayi devrimi sonrasında Avrupa piyasasından ucuza elde edilen mallar karşısında rekabet edemeyen yerli üreticiler işlerini kaybedecek konuma gelmiştir.

Tüm bunların yanı sıra ülkede, 1830'lu yılların sonunda paranın değerinin düşürülmesi ile sağlanan ek gelirler bütçe açıklarını kapatmaya yetmediğinden ve yapılan savaşlar sonucunda ödenmek zorunda kalınan ağır savaş tazminatları nedeniyle, 1839 yılında "kaime" çıkarılmaya başlanmıştır. Ancak kaimeler uluslararası ticaret işlemlerinde kullanılacak araçlardan olmadığından ve ancak iç borçların ödenmesinde kullanılabildiklerinden, bunların çıkarılması ticarete karışıklıklara yol açmış ve ticari yaşam üzerine ağır bir yük yüklediği gibi, devletin itibarını da zedelemiştir. Kâğıt para ile tahvil arası niteliğe sahip olan, ilk çıkarıldığında

⁴⁶ Nil Koroğlu, **XIX. Yüzyıl ve XX. Yüzyıl Başı Eminönü'nde Osmanlı Büro Hanları**, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2004, s. 14.

bütçe üzerinde olumlu etkileri olacağı sanılan kaime, ekonomide enflasyonist etki yaratmıştır.⁴⁷

19. yüzyıl Osmanlı ekonomisinde yaşanan en önemli gelişme şüphesiz devletin ilk kez borçlanmaya gitmesidir. 17. ve 18. yüzyıllardaki mali bunalımın aşılammaması, ekonomik durumun giderek daha da ağırlaşmasına yol açmıştır. Paranın tağşiş⁴⁸ edilmesi, esham kavaimi⁴⁹ çıkarılması, iç borçlanma gibi önlemlere rağmen açık vermeye devam eden bütçeler, ülkenin vergi sisteminde ve mali idaresinde gerekli reformların yapılmamasının bir sonucudur. Yapısal sorunlara çözüm bulmadan kısa vadeli, ömürsüz önlemler alınması sadece darphaneyi kısa süreli olarak doldurmaya yaramış, uzun vadede Osmanlı İmparatorluğu'nu bir dış borç girdabına sokmuştur.⁵⁰

Osmanlı İmparatorluğu'nun borçlanma sürecinin başlamasıyla birlikte birçok borç antlaşması imzalanmaya başlanmıştır. İmparatorluğun 1854 yılında başlayan dış borçlanma süreci, 6 Ekim 1875 tarihinde resmen ilan edilen bir kararname ile sonuçlanmıştır.⁵¹

Kısacası 19. yüzyıl Osmanlı ekonomisi, savaşlarda yenilgilerle karşılaşılması sonucu savaş tazminatları ve azalan savaş ganimetleri, tımar siteminin işlemez duruma gelişi, kapitülasyonların ülke ticareti için ağır yük oluşturması ve dış borç sorunları nedeniyle işlemez hale gelmiştir. Bu ekonomik bunalım aynı zamanda imparatorluğun çöküşünü hızlandıran en önemli nedenlerden biri olmuştur. 1880 yılında devlet hazinesinin en kötü olduğu bir ortamda batılı alacaklılarla görüşmeler hazırlanmış ve 1881'de

⁴⁷ Yılmaz, **a.g.m.**, s. 190.

⁴⁸ "Değerli bir şeyi değeri olmayan şeylerle karıştırmak." **Osmanlıca-Türkçe Büyük Lûgat**, İstanbul, Ziya Ofset, 1993, s. 931.

⁴⁹ "İlk defa III.Mustafa zamanında çıkarılan iç istikraz tahvillerine verilen isim. Sonraları her cins tahvile ve hisse senetlerine bu isim verilmiştir." Mithat Sertoğlu, **Osmanlı Tarih Lûgati**, İstanbul, Enderun Kitapevi, 1986, s. 101.

⁵⁰ Yılmaz, **a.g.m.**, s. 191.

⁵¹ Rifat Önsoy, **Mali Tutsaklığa Giden Yol: Osmanlı Borçları**, Ankara, Turhan Kitapevi, 1999, s. 106.

Düyun-u Umumiye idaresinin kurulması ile birlikte yeni bir dönem başlamıştır.⁵²

1.2.2. 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Dış Ticaretin İşleyişi

19. yüzyıla dek Osmanlı toplumunda ticaret dar bir nitelik taşımış ve ihtiyaçların karşılanması temel hedef olmuştur. 19. yüzyılda vergi kaynaklarında mutlak azalmaların ortaya çıktığı bir ortamda Osmanlı maliyesinin vergi için tek potansiyel kaynağı dış ticaret olmuştur.

1838 ve 1846 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğu'nun, önce İngilizler ve daha sonra diğer Avrupa devletleriyle bir dizi ticaret antlaşması imzalaması ile birlikte, söz konusu potansiyel kaynak da kısa sürede önemini yitirmiş ve Osmanlı iç pazarında yabancı tüccarların hâkimiyetinin yoğunlaşması iç ve dış borçlanmalar dönemine zemin hazırlamıştır. Çünkü bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu ticaret yollarının değişmesi karşısında başta İngiltere olmak üzere Batı ülkelerine bazı ticari imtiyazlar vererek ticareti yeniden canlandırmak istemişse de Avrupa'da sanayi devrimi sonrası bu durum, Avrupa piyasasından ucuza ithal edilen mallar karşısında rekabet edemeyen Osmanlı üreticilerinin, yani loncaların, işlerini terk etmelerine kadar varan sonuçlar yaratmıştır.

Genel olarak Osmanlı İmparatorluğu, Anadolu'nun transit ticaret bölgesi olmasına büyük önem verdiği için, gümrük vergilerini %3-5 gibi düşük oranlarda tutuyordu. Bunlarla beraber barış antlaşmalarına ticaretin canlandırılması amacıyla çeşitli maddeler konuluyor, ticari güvenliği tehlikeye düşüren ve gümrük gelirlerini azaltan başka devletler arasındaki savaşlarda da arabuluculuk yapmaya çalışılıyordu.⁵³

⁵² Sait Açıba, **Osmanlı Devletinin Dış Borçlanması: 1854-1914**, Afyon, Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları, 1995, s. 91-92.

⁵³ Ahmet Tabakoğlu, **Türk İktisat Tarihi**, İstanbul, Dergâh Yayınları, 1986, s. 392.

Gerçekte 18. yüzyılda iç ve dış güvensizlik şartlarından dolayı Osmanlı dış ticari ilişkileri devletin güçlü bir himayesinden mahrum olmakla beraber bazı sanayi kollarında batı mamulleriyle rahatça rekabet edebilir haldeydi. Özellikle 21 Temmuz 1718 tarihinde imzalanan Pasarofça Antlaşması ertesinde Osmanlı Avusturya ticari ilişkileri gelişme göstermiştir. Bu Antlaşmaya eklenen ticaret sözleşmesiyle Avusturyalı ve İranlı tüccarlar, Karadeniz'e girmemek şartıyla Tuna Nehri üzerinden ticarete katılabilecekler ve %5 gümrük vergisi ödeyeceklerdi. Ancak Avusturya ticareti asıl Trieste ve Venedik üzerinden gelişme göstermiştir. Avusturya 1784'ten sonra Karadeniz'de seyrüsefer ve ticaret ile Eflak ile Boğdan'da konsolosluk açma hakkını elde etmiştir.⁵⁴

Osmanlı İmparatorluğu'nun 17. yüzyıldan 20. yüzyıla dek ticaretinde Avrupa egemen olmuştur. İngiliz ve Fransız arşivlerinden elde edilen bilgilere göre, Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa ile olan ticaretinde 1780'lere dek belirli bir gelişme olmuştur. Ancak bu gelişmenin hızı Napolyon Savaşlarından sonraki artış hızı ile karşılaştırılamayacak ölçüde sınırlıdır. Ayrıca 19. yüzyılın ikinci çeyreğine kadar toplam tarımsal üretim, hatta tarımsal meta üretimi içerisinde Avrupa ticaretinin payı çok sınırlı seviyede kalmıştır. 18. yüzyılın sonlarında, hem imparatorluğun kendi içindeki bölgeler arası ticaret, hem de Rusya ve Mısır ile yapılan ticaret hacmi açısından, Orta ve Batı Avrupa ile olan ticareten daha önemli ölçüde olmuştur.⁵⁵

Osmanlı İmparatorluğu sahip olduğu önemli topraklarla Uzak ve Orta Doğu ülkeleri ile Batı arasında önemli bir ticari merkez olmayı başarmıştır. Ticaret yollarını elinde bulunduran imparatorluğun bu etkinliği, Ümit Burnu'nun keşfi sonrasında azalmaya başlamıştır.

⁵⁴ Tabakoğlu, a.g.e., s. 390.

⁵⁵ Şevket Pamuk, **Osmanlı Ekonomisi ve Dünya Kapitalizmi**, Ankara, Yurt Yayınevi, 1984, s. 16.

Akdeniz yollarının kapanması Osmanlı dış ticaret gelirlerinin önemli ölçüde azalmasına neden olmuştur. Bununla beraber 17. yüzyılın sonlarında Viyana kuşatması Batı sınırlarının kapanmasına yol açmıştır. Buna rağmen 18. yüzyılın ikinci çeyreği başlarına kadar Osmanlıların Avrupa'ya toplam ihracatı, ithalatından fazla olmuştur. Ancak Avrupa 1604 tarihli kapitülasyon izni ile o zamana kadar ihracı yasak olan dokuma alanında kaytan, ip, pamuklu hammadde alıp, bunu mamul olarak geri döndürmüştür. Diğer yandan Batı ekonomisi için çok önemli bir devir de açılmış, yüksek bordalı⁵⁶ büyük ambarlı gemiler yapılmaya başlanmıştır. Bu sayede denizciliğin Batı'daki gelişme hızına yetişemeyen Osmanlılar Hint Denizi'nden Basra'ya ve Akdeniz limanları arasındaki deniz taşımacılığı dışında, Orta Asya'dan İran, kısmen Irak ve Orta Anadolu yoluyla Akdeniz'e ve oradan Orta Avrupa'ya uzanan transit ticareti için kara yollarına ve kervanlara bağlı kalmıştır.⁵⁷

19. yüzyılda, Osmanlı dış ticareti daha önceki dönemlerde görülmemiş ölçülerde büyümüştür. Ancak dış ticaretin genişlemesinin ve ticari süreçlerin aynı yoğunlukta sürmediğini de vurgulamak gerekmektedir. 19. yüzyılda sanayileşmiş merkez ülkelerin üretim düzeylerinde ve dünya ticaretinde uzun dalgalanmalar görülmüştür. Osmanlı pazarlarının Avrupa sermayesine açılması, ileriki bölümlerde ayrıntılı olarak inceleyeceğimiz 1838 Balta Limanı Antlaşması'nın sadece gümrük vergilerinin düzeylerine ilişkin düzenlemelerine bağlı olarak gerçekleşmemiştir. İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu'na ihracatı, 1838 öncesinde toplam yüzde 11'lik gümrük vergilerine karşın hızla artmıştır. Gümrük duvarları açısından 1838 Antlaşması'nın önemi, Osmanlı bürokrasisinin bir daha geri dönememek üzere bu antlaşmayı kabul etmesinde yatmaktadır. Bu Antlaşma imzalandıktan sonra, Avrupa ülkeleri gümrük vergilerini daha düşük düzeylere indirmek için 1838 öncesinde olduğu gibi Osmanlı bürokrasisinin güç

⁵⁶ “Gemi yanlarının su hattından yukarıda bulunan kısmının harici sathına verilen isimdir. Dahili sathına “alabanda” denir.” Pakalın, **a.g.e.**, I.Cilt, s. 239.

⁵⁷ Özbilgen, **a.g.e.**, s. 759.

duruma düşeceği mali ve siyasi durumun oluşmasını beklemiştir. Nitekim 1860–61 mali buhranı ve Lübnan siyasi bunalımı sırasında ihracattan alınan gümrük resimlerini %12'den %1'e indiren Antlaşma Osmanlı yönetimine imzalatılmıştır.⁵⁸

Osmanlı İmparatorluğu'nda 18. yüzyılın sonuna dek ihracat ve ithalatta alınan vergi %3 seviyesinde olmasına rağmen, paranın değerini kaybetmesi ile vergiler de artmıştır. Bunun yanı sıra başka kısıtlayıcı tedbirler ve yasaklar da alınmaya başlanmıştır. Bu tedbirler Avrupa'nın dış ticareti serbestleştirmek amacıyla ters bir durum yaratmıştır. Özellikle bu dönemde İngiltere'nin Osmanlı'dan hammadde ithalatına ihtiyacı vardı ve genişleyen sanayi için Osmanlı İmparatorluğu'nun pazarlarına ihraç yapılmalıydı. Antlaşma, mevcut olan tedbirleri tamamen değiştirmese de, loncalara tanınan inhisarları (Tekel Haklarını) ve imtiyazları müdafaa eden yeniçeri ocaklarının kaldırılmasıyla başlayan siyasete devam edilmiştir.⁵⁹

Mal arzının artmasını teşvik etmek isteyen Osmanlı, bunun için ithalat kısıtlaması uygulamamıştır. Sadece savaş halinde bulunan ülkelerin mallarının ithali, ekonomik bakımdan savaş yapıldığı gerekçesiyle yasaklanmıştır. İthalatın kural olarak serbestliği, ticari faaliyetlere gösterilen kolaylıklar arzı yeterli seviyede tutarak fiyat istikrarını kolaylaştırıcı etki yapmıştır.⁶⁰

Osmanlı İmparatorluğu'nda ihracatı yasak olan ürün grupları; ülke için gerekli olan gıda maddeleri, savunma araçları ve sanayi hammaddeleriydi. Çünkü iç fiyatların dış fiyatlarla eşitlenmesi halkın şiddetle aleyhine olurdu. Bu nedenle kaçak ihracatla uğraşanlara ağır cezalar verilmekteydi. Bununla birlikte Avrupa'daki fiyatların genel seviyesinin yüksekliğinin sürekliliği de,

⁵⁸ Pamuk, **a.g.e.**, s. 20.

⁵⁹ Donald Quataert, "The Age of Reforms: 1812- 1914", Donald Quataert, Halil İnalcık (Ed.), **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi**, İstanbul, Eren Yayınları, 2004, s. 944.

⁶⁰ Tabakoğlu, **a.g.e.**, s. 394.

kaçakçılığın artmasına neden olmuştur. Devlet zaman zaman çıkardığı fermanlarla ihraç yasaklarını teyit ediyor, bazen yasak kapsamını zaman ve bölgeye göre değiştirebiliyordu. İhracatın yasak olduğu temel maddeler ise öncelikli olarak buğday, zeytinyağı, pabuç, çizme sahtiyanı, at, silah, pamuk ipliği, barut gibi maddeler olmuştur. Mal ithalatı da genel olarak serbest olmakla birlikte, şarap gibi tüketimi yasak olan mallarda ithalatta yasaklamalar da mevcut olmuştur.⁶¹

Osmanlı İmparatorluğu 19. Yüzyılda, genel olarak artan bir ticaret grafiği yakalamıştır. 1845 yılında Avrupa ile olan 12,2 milyon sterlin olan ticaret hacmi 1876'ya gelindiğinde 54 milyona yükselmiştir. Bu durum kısa zamanda Batı mallarının piyasada çeşitlenmesine ve tüketim artışına yol açmıştır.⁶²

Tüm bunların yanı sıra Osmanlı İmparatorluğu'nda yerleşen yabancı tüccarlar, sadece toptancılıkla uğraşabiliyordu. Çünkü perakende ticaret yerli esnaf ve tüccarın hakkıydı ve bu perakendeci esnaf ve tüccarın yabancı tüccarlar karşısında önemli pazarlık güçleri vardı. Bununla beraber yabancıların, yerli Rum, Ermeni ve Yahudi tüccarlarla iş yapma eğilimi içerisinde oldukları da bir gerçektir. Böylece Türk nüfus ticaret yollarının değişmesiyle önce dış sonra da iç ticarete yetkinliğini kaybetmeye başlamıştır.⁶³

Osmanlı dış ticareti iki yönlü olarak işlemiştir. Buna göre Osmanlı ülkesi yabancı tüccarlar için cazip olmakla birlikte, Osmanlı tüccarları da dış pazarlarda ticaretle uğraşıyorlardı. Hatta İtalya'nın bazı şehirlerinde ticaret ve esnaflıkla uğraşan Türk kolonisine rastlanmıştır. Öte yandan ülkede bazı malların kıtlığı çekildiğinde veya devlet tarafından bazı mallara ihtiyaç

⁶¹ Tabakoğlu, a.g.e., s. 394–395.

⁶² Kemal Karpat, *Social Change and Politics in Turkey: A Structural Historical Analysis*, Leiden, Brill, 1973, s. 40.

⁶³ Tabakoğlu, a.g.e., s. 391.

duyulduğunda, Rusya, Lehistan, Venedik ve İngiltere gibi ülkelere “Hassa⁶⁴ Tacirleri” denen satın alma heyetleri gönderilmekteydi. Osmanlı dış ticareti uzun süre fazla vermişti. Yerli ürünler yabancı mallara karşı uzun süre başarıyla rekabet etmiştir. Dışarıdan ithal edilen emtia⁶⁵; yünlü kumaş, maden, kâğıt gibi birkaç kalemde toplanıyordu. Osmanlı sanayi ve ticaret sisteminin gerçek anlamda gerilemesi ise, Batı'nın sanayi devriminden sonra; 19. yüzyıl ortalarına doğru gerçekleşmiştir.⁶⁶

Osmanlı ekonomisinde gümrük sistemi, iç, dış ve transit ticaretten alınan vergileri kapsamaktaydı. Bu kapsamda iç ve transit ticaretten alınan vergiler iç gümrüklerin dış ticaretten alınan vergiler ise dış gümrüklerin konusuna girmiştir.

İslam ekonomisi uyarınca pazara getirilen maldan alınan ve zekât kategorisine giren %10 (onda bir, öşür) vergi, gümrük resminin ilk şekli kabul edilmiştir. Bu vergiler tamamen Osmanlı İmparatorluğu'nun kendi iradesiyle kabul edilmiştir. Ülke topraklarının genişlemesiyle ayrıntılı bir hale gelen bu vergiler Maden Kalemi tarafından toplanıyordu. Gümrüklerde alınan vergiler; amediye, reftiye, masdariye ve müruriye olarak dört kategoriye ayrılmıştır. “Amediye, bir yerden bir yere taşınan, yani gümrük yerine gelen mallardan, reftiye bir memlekete taşınıp, orada tüketilmeyerek başka bir yere gönderilen, yani gümrükten, masdariye nakledilen yerde tüketilen ithal malı emtiadan, müruriye dışarıdan Osmanlı ülkesine gelen, sarf edilmeyen ve yabancı ülkelere gönderilen mallardan alınan ticaret resmidir”. Amediye %3–5, reftiye %1–3, masdariye %1-1,5 civarında oranlanmıştır.⁶⁷

⁶⁴ “Padişahlara ve saraylara mahsus hizmetler hakkında kullanılan bir tabirdir. Hassa tabirinden bunların doğrudan doğruya padişaha ait oldukları anlaşılır.” Pakalın, **a.g.e.**, I.Cilt, s. 758.

⁶⁵ “Mallar.” Mustafa Nihat Özön, **Osmanlıca-Türkçe Sözlük**, İstanbul, İnkılap Kitapevi, 1997, s. 200.

⁶⁶ Tabakoğlu, **a.g.e.**, s. 393.

⁶⁷ Tabakoğlu, **a.g.e.**, s. 400–401.

2. 1838 BALTA LİMANI TİCARET ANTLAŞMASI

Osmanlı İmparatorluğu, 1838 yılında İngiltere ile imzaladığı Balta Limanı Antlaşması⁶⁸ ile bu tarihten itibaren dış ticarete Avrupa ülkelerine imtiyazlar vermeye başlamıştır. 16 Ağustos 1838 tarihinde İngiliz Elçisi Ponsonby ve Mustafa Reşit Paşa tarafından imzalanan ve 8 Ekim 1838 de Kraliçe Victoria, bir ay sonra da Sultan II. Mahmut tarafından tasdik olunan Antlaşma, birçok yazar tarafından Osmanlı'nın sömürgeleştığının kesin tarihi olarak sunulmaktadır.⁶⁹ Bu açıdan bu bölümde öncelikli olarak Antlaşmanın imzalanma süreci, uygulanma nedenleri ve genel ekonomik etkileri incelenecektir.

2.1. Antlaşma'nın İmzalanma Süreci

Balta Limanı Antlaşması, sadece dönemin koşulları gereği imzalanan bir antlaşma değildir. Her iki tarafın da müzakereleri sonucu hazırlanan Antlaşma, ileride de göreceğimiz gibi İngiltere lehine önemli hükümler içerse de bunları sadece İngilizlerin dönemin siyasi olaylarını kullanarak Osmanlı yönetimini ikna etmesi olarak değerlendirmek hatalı olacaktır. Çünkü İngiltere Antlaşmanın zeminini yıllar öncesinden hazırlamış ve uygun bir dönemde Osmanlı yönetimine bunu kabul ettirmiştir.

Öncelikli olarak İngiltere hükümeti ve büyükelçileri her fırsatta Osmanlı ekonomisinin dönemin Avrupalı ülkelerine göre çok daha liberal bir yapıya sahip olduğunu açıklamışlar, bir bakıma Antlaşma'nın uygulanmasının zeminini düşünsel anlamda her fırsatta dile getirmeye başlamışlardır. İngilizlerin eleştirilerine maruz kalınan en önemli konu ise Osmanlı ekonomisinde uygulanan yed-i vahit sistemi olmuştur.⁷⁰

⁶⁸ Antlaşma'nın tam metni için Bkz. EK-1 s. 198.

⁶⁹ Bkz. Metin Aydoğan, **Türkiye Üzerine Notlar**, İzmir, Umay Yayınları, 2005, s. 15.

⁷⁰ Açıba, **a.g.e.**, s. 23.

Yed-i vahit sisteminin kaldırılması için İngiltere, antlaşma öncesinde de yoğun çaba harcamıştır. Bu sistemin dışında İngilizlerin rahatsız olduğu bir diğer konu da Mısır Valisi Mahmut Ali Paşa'nın tüm Mısır mahsulüne uyguladığı inhisar sistemi olmuştur. İnhisar (tekel) sistemi, 1830 sonrasında Girit ve Suriye'de de uygulanmaya başlanmıştır. Özellikle Suriye ipeği üzerindeki yed-i vahit uygulaması İngilizlerin diplomatik yoldan Osmanlı ile temaslarının yoğunlaşmasına neden olmuştur. İngiltere, tekellerin kaldırılmasının aslında Osmanlı ahali ve reayasının menfaatine olduğuna Osmanlı yönetimini inandırmaya çalışmıştır. Bu sistemin kalkmasının İngiliz tüccarları açısından bir fayda etmeyeceği, çünkü İngiliz tüccarların reyadan satın alması ile yed-i vahit tüccarından satın alması arasında hiçbir fark olmadığı sürekli vurgulanmıştır.⁷¹

Gerçekte Antlaşma'nın boyutlarını oluşturan maddelerin görüşülmesinden evvel ve müzakereler sırasında İngilizlerin açık ekonomi siyasetine karşılık Osmanlıların, himayeciliği esas alan bir iktisat fikri, ya da bir başkası olmadığı gibi İngilizlerin iktisat liberalizmi de anlaşılmamıştır. Bu nedenle Antlaşma'nın görüşülmesi sürecinde İngiltere ticari konulara ağırlık verirken, Osmanlı İmparatorluğu yönetimi siyasi olarak hareket etmekten başka bir tartışmaya çok fazla girişmemiştir.⁷²

Balta Limanı Antlaşması görüşmeleri süresince İngiltere, dönemin koşullarını istediği gibi kullanmayı başarmıştır. Kısacası İngiltere, 1838 yılı başlarında tüm siyasal kozları elinde tutuyordu ve İstanbul'daki İngiliz elçisi Lord Ponsonby oyununu istediği gibi oynamaktaydı. Ponsonby "*Eğer Osmanlı Sarayı önerdiğim ticari koşulları reddederse İngiltere yalnız dil değil tutum da değiştirecek; ben de Mehmet Ali Paşa'yı İstanbul üstüne yürütmenin*

⁷¹ Açıba, a.g.e., s. 24.

⁷² Ahmed Güner Sayar, **Osmanlı İktisat Düşüncesinin Çağdaşlaşması: Klasik Dönem'den II. Abdülhamit'e**, İstanbul, Der Yayınları, 1986, s. 209.

İngiliz çıkarlarına uygun olduğu anın gelip çattığı kanısında olacağım” ifadesini kullanmaktan çekinmemiştir.⁷³

Fransız sefiri Russin’in 26 Temmuz 1838’de Fransız Dışişleri’ne gönderdiği raporda da benzer ifadelerle *“Babıâli’nin İngilizler tarafından hazırlanan ticaret antlaşması taslağını imzalamaması halinde İngilizlerin yalnız lisanlarını değil, efalini⁷⁴ de değiştireceğini; hatta Mehmet Ali Paşa’nın İstanbul’a getirilmesinin İngiliz menfaati ile uzlaştırılmasını düşünmek zamanı geleceği söylendiği”* konuları da yer almıştır.⁷⁵

Ticaret antlaşması müzakereleri esnasında, Bulwer’in raporlarına göre, Gümrük Emni Mehmet Tahir Bey tekellerin kaldırılmasına ve gümrük resminin tespitinde herhangi bir fedakârlık yapılmasına rıza göstermemiştir. 1836’daki müzakerelerde Osmanlı heyetinin başı olan gümrük amiri Tahir Efendi eski düzenden mümkün olduğunca az taviz vermeye çalışmış ve İngiliz isteklerine boyun eğmemiştir. Bunun üzerine İngiliz diplomasisi Osmanlı bürokrasisinin zayıf ve bunalımlı bir devresini kollamaya başlamış, bu fırsat iki yönlü olarak İngilizlerin karşısına çıkmıştır. Bunlar; 1837’de Londra Büyükelçiliği’nden Hariciye Nazırlığı’na getirilen Mustafa Reşit Paşa’nın İngilizlere yakın bir müzakereci olması diğeri ise 1830’lar boyunca Osmanlı yönetimini meşgul eden Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa olmuştur.⁷⁶

Bu dönem boyunca İngiltere başbakanı Palmerston, ticaret antlaşmasının yapılması için yoğun çaba sarf eden kişilerin başında gelmiştir. 1833 yılında girişimlere başlayan Palmerston, 30 Kasım 1833’te İstanbul’daki İngiliz elçisi Ponsonby’a yazdığı mektupta, inhisarların⁷⁷ zararlarından

⁷³ Stefanos Yerasimos, *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye*, İstanbul, Gözlem Yayınları, 1980, s. 313.

⁷⁴ “Fiillerini.” Özön, *a.g.e.*, s. 188.

⁷⁵ Süleyman Kocabaş, *Hindistan Yolu ve Petrol Uğruna Yapılanlar: Türkiye ve İngiltere*, Ankara, Vatan Yayınları, 1985, s. 47.

⁷⁶ *Osmanlı Tarihi Ansiklopedisi*, s. 211.

⁷⁷ “Tekellerin” Özön, *a.g.e.*, s. 379.

bahsetmiş ve bunların kaldırılmaması halinde Türk sanayisinin ilerlemeyeceğini ileri sürmüştür.⁷⁸

Antlaşmanın imzalanma sürecinde en fazla çaba harcayan kişilerden biri de David Urquhart olmuştur. Urquhart 1833'te gizli bir görevle Türkiye'ye gönderilmiştir. Ondan istenen Türkiye'de İngiltere için mümkün olan pazar şartlarının araştırılması olmuştur. Ancak Rusya Urquhart'ın Türkiye'ye gönderilmesini protesto etmiştir. Nitekim Rusların 1833'te Hünkâr İskeleyi Antlaşması'nı yapmaları karşısında Urquhart dikkatleri Rusya'nın Türkiye üzerindeki ilgisine çekmiştir. Urquhart'ın 1833'te yayımladığı "*England, France, Russia and Turkey*" adlı kitabın önemli noktaları şunlardır:

*"Rusya'nın izlediği Osmanlı politikasının asıl amacı, İstanbul ve Boğazları ele geçirmektir. İngiltere ile Fransa, bu Rus ilerlemesini durduramazlarsa, Rusya'nın Avrupa güç dengesini bozmasına izin vererek, kendi yıkımlarını hazırlayacaklardır. Rusya, Boğazları denetlediği takdirde, Avrupa ve Asya'da baş edilemeyecek bir üstünlük kazanacaktır. Uyduları haline gelecek olan Avusturya ve Prusya ile birlikte Fransa'ya da eninde sonunda boyun eğdirtecektir. Asya'ya gelince, İran ve Afganistan'ı denetleyerek İngiliz imparatorluğunu tehdit edecektir. İşte, bunların gerçekleşmemesi için, İngiltere ile Fransa, Osmanlı devletinin ve dolayısıyla Boğazlar'ın koruyuculuğunu üstlenmelidir."*⁷⁹

Görüldüğü gibi Urquhart, İngiltere için Osmanlı İmparatorluğu konusunda kilit kişilerden biri olmuştur. Hatta V.J. Puryear'ın ifadelerine göre Urquhart 1838'de imzalanan ticaret antlaşmasında Lord Palmerston üzerinde tartışılmaz bir etkiye sahipti. Nitekim Urquhart, 1833'ten 1838'e kadar bütün enerji ve mesaisini, özellikle Palmerston'u da ikna ederek "Türkiye'yi bir serbest merkez yapmaya" harcamıştır.⁸⁰

⁷⁸ Selçuk Trak, **İktisat Tarihi**, İstanbul, Bursa İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi, 1973, s. 347.

⁷⁹ Sander, 1987, s. 126.

⁸⁰ Sayar, **a.g.e.**, s. 202.

David Urquhart “*Turkey and Its Resources*” (1833) de ise “akıl ve tabiat kanunlarına uygun” olarak nitelediği ticaret serbestisini coşkuyla dile getirerek; savunduğu “laissez faire” düzeninin ülkesi İngiltere’ye sağlayacağı çıkarları şu şekilde ifade etmiştir: ⁸¹

“...Türkiye’yi savunmakla, ıslah etmek ve gücünü sağlamlaştırmakla ne kadar menfaatimiz bulunduğu yeteri kadar açık değil midir?”

Urquhart’a göre yakın ve Uzakdoğu ülkeleriyle yapılacak antlaşmalar, İngiltere için sanayinin de gelişmesi yolunda çok önemli olan hammaddeleri daha bol ve ucuza temin etmenin önemli bir yolu olacaktır. Böylece İngiltere hammadde ihraç eden ve ürettikleri için uygun pazarlar bulabilen bir ülke haline dönüşebilecektir. Urquhart bu konudaki görüşlerini de şu şekilde ifade etmiştir:

“...Pamuklu kumaşlar, ipek tüller ve Hint kenevirlerimiz doğudakilerden iyi değilse bile, hiç olmazsa, daha az pahalı oldukları kesin bir vakiadır... Yeni politik çalkantılar olmaması halinde, şimdiden tahmin edilebilir ki daha ileri bir zamanda, lüks mallarda olduğu gibi, birinci derece ihtiyaç maddelerini de bütün Doğu halklarına sağlayabiliriz... Onların ilgisi böylece münhasıran tarım ve hammaddelerin üzerine çevrilecektir...Tüm bu gözlemleri bir araya getirdiğimizde, Türkiye’nin hammaddeler sağlayan ve eşit önemde sınaî mamulleri talep eden bir ülke olacağını ümit etmekle sanıyorum ki haklıyız” ⁸²

İngiltere dışişleri, İngiliz tüccarlarına, Osmanlı topraklarında sadece toptan değil perakende ticaret hakkının da verilmesi amacıyla Osmanlı yönetimine direktifler de yollamıştır. Ancak Osmanlı yönetiminin diğer konular yanında bununla da endişeye sürüklenmemesi için Antlaşma’nın esas kısmının 3. ve ek kısmının 2. maddeleri arasına sıkıştırılmıştır. Antlaşmayı

⁸¹ Sayar, a.g.e., s. 202.

⁸² Sayar, a.g.e., s. 202.

hazırlayanlardan Sir Henry L. Bulwer, elçi Ponsonby'e gönderdiği yazısında da konuya değinmiş; "*Türkiye'de yetişen mahsullerin ticaretini yapma hakkını kazanmaları ile perakende ticarete de el atabilme imkânlarının doğduğunu*" belirtmiştir.⁸³

Osmanlı hükümetinin 1834'den itibaren yenilenmesine çalıştığı gümrük tarifesi antlaşmadan çok sonra tamamlanabilmiştir. Zira İngiliz dışişleri ihraç tarifesinin doğru olarak tespit edilmesi için Osmanlı mahsullerinin fiyatının tam olarak bilinmesi gerektiğine inanmış; bu sebeple de önce ithal mallarına ait resimler belirlenmiştir. Ayrıca ihraç gümrüğü resimlerine esas teşkil edecek fiyatlarının nereye ait olacağı da tartışma konusu olmuştur. İngilizler rayiç fiyattan bir miktar indirim istemişler, sonuçta son beş senelik fiyatların ortalaması üzerinden gümrük resimleri tespit edilmiştir. İhraç limanları konusunda delegeler arasında çıkan ihtilaf ise 23 Nisan'da tamamlanan tarifenin ancak Temmuz başlarından itibaren yürürlüğe girmesi ile mümkün olmuştur.⁸⁴

Osmanlı yönetimi Balta Limanı Antlaşması'nı takiben Antlaşma'da yapılmasını istediği değişiklikleri kabul ettirme başarısı gösteremediği halde 1850'de, 1839 tarifesini yenilerken ithal mallarında % 20 ihraç mallarında ise % 16 oranında bir indirimi kabul etmiş; 1862 tarifesiyle ise bu oran her ikisinde de %10'a düşürülmüştür. 1862 tarifesinin esaslarını tespit eden 1861 Kanlıca Ticaret Antlaşması ise gümrük rejimini tamamen değiştirmiş, ithalat gümrüğü resimlerini az miktarda arttırırken, ihracat gümrükleri her sene % 1 oranında azaltılmak suretiyle en düşük oran olan %1'e kadar düşürülmüştür.⁸⁵

⁸³ Mübahat S. Kütükoğlu, "1838 Osmanlı İngiliz Ticaret Muahedesi", **Türk İngiliz İlişkileri 1583 – 1984: 400. Yıl**, Ankara, Başbakanlık Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, 1985, s. 57.

⁸⁴ Kütükoğlu, **a.g.e.**, s. 57–58.

⁸⁵ Kütükoğlu, **a.g.e.**, s. 58.

2.2. Balta Limanı Antlaşması'nın İmzalanma Nedenleri

Osmanlı Devleti'nin Avrupa ile ticaretindeki 19. yüzyılın başında gerçekleşen hareketlenme 1838'de yapılan Balta Limanı Antlaşması ile kapitülasyonların ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu sürecin oluşmasındaki nedenleri siyasal, askeri ve ekonomik çerçevede açıklamak mümkün olsa da, burada inceleme kolaylığı açısından Antlaşma'nın imzalanma nedenleri, İngiltere ve Osmanlı bakış açısı ile ayrı ayrı değerlendirilecektir.

2.2.1. İngiltere Açısından Nedenler

Avrupa'da Monarşik yönetimlerin baskıları neticesinde 1789 yılında Fransa'da ortaya çıkan Fransız devrimi, önce kendi bölgesi ardından tüm dünya ülkelerinde milliyetçi fikirlerin yayılmasına neden olmuştur. Bu gelişmeler aynı zamanda, Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkan topraklarında bağımsızlık hareketlerinin başlamasına ve devletin dağılma sürecine girmesine de neden olmuştur. Fransız Devrimi'nin etkilerinin sadece siyasal alanda değil, ekonomik alanda da kendini göstermeye başlamasıyla dünya ekonomisinde emperyalist görüş egemen olmaya başlamıştır. Avrupa'da emperyalizmin öncülüğünü de ilk sanayileşen ülke olan İngiltere temsil etmeye başlamıştır.

İngiltere için Osmanlı ile imzalanacak bir ticaret antlaşmasının esas amacı "Smith⁸⁶ Ekonomisi" iyimserliğine yeniden dönüşü sağlayacak kanalların zorlanmasıydı. Bu nedenle Osmanlı ekonomisinin, dış ekonomik ilişkilerinde serbest ekonominin önündeki pürüzleri kaldırmak, bu arada "yed-i vahid" in lağvını gerçekleştirmek gerekiyordu. Başında bir Mısır belası

⁸⁶ "Ekonomik düşüncenin üç büyük düşünüründen olan İngiliz economicisi. İskoçyalı Adam Smith (1723-1790) liberalizmin kurucusudur. Ana malcı ekonominin dayandığı gerçek ilkeleri saptayan bu büyük ekonomi bilgini, fizyokratların tek değer yaratıcısı olarak kabul ettikleri tarımsal emek kuramına karşı çıkmış ve değerlerin bütün üretim alanlarındaki üretici emekten doğduğunu ileri sürmüştür." Orhan Hançerlioğlu, **Ekonomi Sözlüğü**, İstanbul, Remzi Kitapevi, 1993, s. 377.

bulunan Osmanlılar için sorun, güçlü bir devletin himayesinde Mısır meselesini kökünden halletmek noktasında düğümleniyordu. 1832’de Namık Paşa özel bir görevle Londra’ya atanmıştı. Reşit Paşa ise II. Mahmud ile Palmerston arasında Urquhart’ın planını bir antlaşma çerçevesi içerisinde uygulamak, bu yolla İngiltere’yi Mısır meselesinde Osmanlı Devleti’nin yardımına çağırmayı amaçlıyordu. Bu nokta Sultanı ticaret antlaşmasına ikna etmede en önemli etken olmuştu. II. Mahmut’un davranışını Akşin; “*Osmanlı Padişahlarının topraktan yana bir tercih*” olarak görmekte ve “*feodal bir davranış biçimi*” olarak nitelirmektedir.⁸⁷

En genel ifade ile İngiltere’nin 18. yüzyıl sonu itibariyle sanayi devriminin doğal bir sonucu olarak üretim fazlasına yeterli pazarlar arama ihtiyacı içerisinde olması ve Avrupa’da birçok ülkenin korumacı tedbirleri İngiltere’nin dünyanın çok farklı bölgeleriyle ticari ilişkiler kurmasına neden olmuştur. Avrupa’nın gümrük duvarlarının yüksekliği, 1819’dan 1835 yılına dek İngiltere’nin dış ticaretinde durgunluk oluşmasına neden olmuştu. Bu durum ülkenin genç sanayisini ağır zarara uğratabileceğinden İngilizler kendi güvenlik duvarlarını yükseltirken asıl mallarını sürebileceği pazarlar aramaya başlamıştı. Uygun pazarlar ise Ortadoğu ve Uzakdoğu’ydu. Bu nedenle Osmanlı İmparatorluğu üzerinde baskı kurma, İngiltere’nin dış siyasetinin temel belirleyicisi olmuştur.⁸⁸

1820 yılına gelindiğinde Avrupa’da İngiltere öncülüğünde gerçekleştirilen sanayi devriminin yanı sıra, Napolyon Savaşları sonrasında Fransa’ya üstünlük kuran İngiltere’nin pazarda tek egemen olması ile dışa açılmaya başlayan İngiltere, Avrupa ülkelerinin korumacı önlemleri nedeniyle ürünlerini Avrupa dışı pazarlarda satma ihtiyacı duymuştur. Bu durumda İngiltere ürünlerini ve sanayi sermayesini Avrupa dışına yönlendirmek durumunda kalmıştır. Bu durum İngiltere’nin 1820’lerden 1940 yılına kadar

⁸⁷ Sina Akşin, “Osmanlı Padişahlarının Toprak ve Hilafet Uğruna Verdikleri Ödünler”, **Ankara Üniversitesi S.B.F. Dergisi**, Cilt.29, Sayı. 3-4, Yıl. 1974, s. 141.

⁸⁸ Yerasimos, **a.g.e.**, s. 310.

geçen süreçte birçok ülke ile serbest ticaret antlaşması imzalanmasına yol açmıştır.⁸⁹

19. yüzyılın ilk çeyreğine kadar Osmanlı'nın mamul madde ihtiyaçlarını karşılayan Fransa, Avusturya ve İsviçre, İngiltere'nin ucuz ihraç mallarıyla rekabet edemedikleri için İngiltere, Osmanlı pazarında hemen hemen tek başına kalmıştır. Diğer Avrupa ülkelerine olan İngiliz ihracatı, İngiliz fiyatlarındaki düşüşle orantılı bir biçimde gelişmemiştir, çünkü bu ülkeler kendi ekonomik gelişmelerini güvence altına almak için ya Rusya gibi birçok maddenin ithalatını kesin olarak yasakladılar ya da Fransa veya Almanya gibi ithalattan yüksek gümrük almak yoluyla önlemler aldılar. Osmanlı bu ülkelerin tersine %3'lük bir ithalat vergisi ve kapitülasyonların sağladığı kolaylıklarla ideal bir pazar görünümündeydi. Bu durum İngiltere'nin Osmanlı pazarıyla ilgilenmesine ve antlaşma tarihine dek yoğun girişimlerle daha fazla avantajlı bir ticaret yaratma çabalarına sebep olmuştur.⁹⁰

En genel ifade ile sanayi devrimi, İngiltere'de önemli oranda yenilikler sağlamıştır. Bu dönemde bükme makineleri, dokuma makineleri, buhar makineleri ve yeni maden eritme yöntemleri gibi önemli buluşlar yapılmıştır. İngiltere'de de bu yeni teknikler çok hızlı gelişmiştir ve tüm bunların yanında Britanya adalarında kömür ve demir maddelerinin bulunması ve İngiliz ticaret filosunun üstünlüğü, İngiliz sanayicilerine 19. yüzyılın ilk üççeyreğinde Avrupa'da makineyle mal üretip satma tekeline kazandırmıştır.⁹¹

Bu dönemin Osmanlı yönetimi ise her ne kadar siyasi alanda bağımsızlığını koruyabilmişse de, sanayi devrimini sağlayamaması neticesinde Batılı güçlerin bir sömürgesi olmaktan kurtulamamıştır. Bu nedenle İngiltere kendisine karşı yüksek koruma önlemi alan Avrupalı

⁸⁹ Şevket Pamuk, **Osmanlı Türkiye İktisat Tarihi: 1500–1914**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005, s. 207.

⁹⁰ Orhan Kurmuş, **Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi**, İstanbul: Bilim Yayınları, 1977, s. 43.

⁹¹ Donald C. Blaisdell, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Avrupa Mali Denetimi: Duyun-u Umumiye**, çev. Ali İhsan Dalgıç, İstanbul, Doğu Batı Yayınları, 1979, s. 24.

komşularına kabul ettiremeyeceği ticaret antlaşması için zayıf Osmanlı İmparatorluğu'nu ikna etme yolunu seçmiştir.

Bir görüşe göre, Avrupa, Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik durumunun olduğu gibi kalmasını kendi çıkarları yönünden arzu etmekteydi ve bir tarım ülkesi olan, sınırlı sanayiye sahip ülke bu nedenle daima bir tüketici olacaktı. Avrupa sanayi ve ticareti 19. yüzyılda önemli bir hızla geliştiğinden, tüketici bir ülke Avrupa üretim fazlası için iyi bir pazar oluşturuyordu.⁹²

Balta Limanı Antlaşması'nın imzalandığı dönem, en genel ifade ile İngiltere'nin dünya üzerindeki egemenliğinin tartışılmaz olduğu bir dönemdir. Bu açıdan tüm dünyadan hammadde sağlayan İngiltere sanayisi bunları işleyerek satmaktadır. Bu nedenle yabancı ülkelere serbest ticaret antlaşmaları dayatan İngilizler, bu sayede ithalat ve ihracat üzerindeki tüm engellerin kaldırılmasını hedeflemiştir.

1825 sonrasında Osmanlı limanları İngiliz ticaret gemilerinin en fazla uğradıkları limanlar olmuştur. İngiliz tüccarları Osmanlı İmparatorluğu'nun mevcut ticari sisteminden rahatsız oldukları için kârlı ticaret yapamıyor, bu sistemin değiştirilmesini istiyorlardı. İşadamlarının bu istekleri siyasilere yansımış, bu etkiyle İngiliz devlet adamları ticaret antlaşması için ısrarcı olmaya başlamıştır.⁹³

Sanayi devrimi, dünya ekonomisi içerisinde üretimin, hammaddenin ve dış ticaretin hiç olmadığı kadar artmasına, aynı zamanda sermayenin uluslararası nitelik kazanmasına yol açmıştır. Bu gelişmeler Avrupa devletlerinin Osmanlı ile olan dış politikalarını da değiştirmelerine neden olmuştur. Bu politika değişikliği ile daha önceden dış politikalarında Osmanlı Devleti'nin yıkılmasını savunan İngiltere, Osmanlı İmparatorluğu'nun

⁹² Blaisdell, a.g.e., s. 23–24.

⁹³ Kocabaş, a.g.e., s. 42.

yıkılması ile kendileri açısından olumsuz sonuçların ortaya çıkacağını, bu nedenle de Osmanlı Devleti'nin varlığını sürdürmesinin çıkarlarına daha uygun olacağını savunmaya başlamıştır.

Kısacası Osmanlı donanmasının yakılması, kuzeydoğudaki savaşlar, Mehmet Ali Paşa ordularının Kütahya'ya kadar ilerlemesi gibi gelişmeler üzerine Rusya ile yakınlaşma eğilimine giren Osmanlı İmparatorluğu'nun bu ülkeye yakınlaşmasını istemeyen İngiltere, artan üretimine pazar bulma temel amacıyla beraber, Osmanlı İmparatorluğu'na bir ticaret antlaşması yapılması karşılığında himaye sözü verme politikası izlemeye başlamıştır. Osmanlı İmparatorluğu, saltanatı tehdit eden Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa kuvvetleriyle baş edemeyeceğini düşünerek İngiliz yardımına sıcak bakmaktaydı. İngilizler, bu durumdan yararlanarak önerdikleri yeni ticaret antlaşmasının yed-i vahid sistemini kaldırdığını ve halen bir Osmanlı eyaleti statüsünde olan Mısır'da da bu Antlaşma'nın hükümlerinin geçerli olacağını, Mısır'ın en önemli gelir kaynağı olan inhisarların kalkmasıyla gelir kaynakları kesilen Mehmet Ali Paşa'nın mevcut askeri gücünü beslemeye devam edemeyeceğini söyleyerek Osmanlı Hükümeti'ni ikna etmeye çalışmışlardır.⁹⁴

Bu süreç içerisinde ekonomik sıkıntılar nedeniyle İngiltere ile Fransa arasındaki karşılıklı ambargo, Avrupa'da bir krizin doğmasına neden olmuştur. İngiltere'nin kuvvetli bir filo ve zengin sömürgelere sahip olması nedeniyle ekonomik ambargodan zarar görmeyeceği açıktı. Bu açıdan diğer Avrupa ülkeleri korumacı önlemlerle İngiliz mamullerinin ülkelerine girmesini engelliyorlardı. Özellikle Fransa bu dönemde ekonomik açıdan zor durumda kalmıştı. Almanya da sadece İngilizlere değil bütün yabancı mamullere yasak koymuştur. Avrupa ülkelerinde gümrükler artma eğiliminde idi. Avusturya

⁹⁴ Mübahat Kütükoğlu, **Osmanlı İngiliz İktisadi Münasebetleri (1580 – 1838)**, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1974, s. 101.

hinterlandı ⁹⁵ da yüksek tarifelerle korundu. Rusya da korumacı önlemlerini yoğunlaştırdı. Korumacı önlemlerin yoğunlaşması ile birlikte daha önce bahsettiğimiz gibi İngiliz ticaret ve sanayi sermayesi Avrupa dışındaki ülkelere yönelmiştir. ⁹⁶

David Sutherland da “A Tour of The Straits From Gibraltar To Constantinople” adını taşıyan ve 1790 senesinde Londra’da basılan seyahatnamesinde, Osmanlı Devleti’nin sunduğu ticari imkânları şu sözlerle açıklamıştır: ⁹⁷

“Türkler, imparatorlukları buna o kadar müsait olmasına rağmen, bizim için ne büyük mutluluk ki tüccar insanlar değiller. Onların topraklarının durmaksızın ürettikleri olmasa bizler ne yapardık? Türkler zengin bir maden devralan mirasyedi gibi, bizlerin zenginleşmemize ne kadar fırsat veriyorlar.”

Tüm bu gelişmeler sonucunda, 1838 yılına gelindiğinde dönemin siyasal konjonktüründen yararlanan İngiltere, Osmanlı İmparatorluğu’nu ticaret antlaşmasının imzalanması konusunda ikna etmeyi başarmıştır.

2.2.2. Osmanlı İmparatorluğu Açısından Nedenler

Osmanlı yönetiminin Balta Limanı Antlaşması ile ulaşmak istediği en genel amaç, dönemin şartları gereği siyasi olarak zor durumda bulunan Osmanlı İmparatorluğu için İngiltere gibi dönemin süper gücünün desteğinin sağlanmasıdır. Bunun için ticari imtiyazlar verilmesi gündeme gelmiş, yapılan

⁹⁵ “Hinterland: yakındaki bir kasaba ya da kentle sıkı ekonomik ilişki içinde olan kırsal, kentsel ya da hem kırsal hem kentsel bağımlı bölge.” **Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi**, Cilt. 11, İstanbul, Ana Yayıncılık, 2000, s. 107.

⁹⁶ Açıba, **a.g.e.**, s. 19.

⁹⁷ A. İhsan Bağış, **Osmanlı Ticaretinde Gayri Müslimler: Kapitülasyonlar, Avrupa Tüccarları, Berathlı Tüccarlar, Hayriye Tüccarları (1750–1839)**, Ankara, Turhan Kitabevi, 1983, s. 183.

görüşmeler sonrasında ise Balta Limanı Antlaşması hükümleri her iki taraf tarafından kabul edilmiştir.

1833 yılına gelindiğinde, Osmanlı İmparatorluğu iç ve dışta önemli problemlerle karşı karşıyaydı. Yunan isyanının etkileri silinmeden Mısır Valisi'nin ayaklanması, yönetimi çok zor durumda bırakmış Mehmet Ali Paşa kuvvetleri karşısında ardı ardına bozguna uğrayan orduyla birlikte bir uçurumun eşiğine gelmişti. İşte bu zamanda Osmanlı Devleti'nin varlığını devam ettirebilmesi ancak, Avrupa'nın büyük güçlerinin desteğiyle olabilirdi. Bu nedenle siyasi açıdan Osmanlı İmparatorluğu'nun Antlaşmayı kabul etme nedenlerinden biri de Mısır sorunu olmuştur. Aynı zamanda 1830'lu yıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nun yaşadığı iç karışıklıklar Rusya'ya güney siyasetini hayata geçirme konusunda elverişli bir ortam sağlamıştır. Mısır Valisi'nin isyanı ve oğlu İbrahim Paşa'nın 1832 yılında Kütahya'ya kadar ilerlemesi üzerine II. Mahmut Rusya'dan yardım istemiş, bu durumu çıkarları açısından olumsuz bir gelişme olarak gören İngiltere'nin harekete geçmesine yol açmıştır.

1838 yılında İngiliz başbakanı Palmerston, Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın bir Arap Krallığı kurmak peşinde olduğunu ve böylece Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanacağını, hatta Hindistan'a giden ticaret yolunun Türklerle Arapların ellerinde kalması arasında bir fark bulunmayacağını düşünerek, asi Mehmet Ali Paşa ile uğraşan Osmanlı'ya yardım etmiştir. Palmerston 8 Haziran 1838'te Paris'teki İngiliz Büyükelçisi Lord Granville'ye yazdığı bir mektupta, İngiltere ve Fransa ile Osmanlı İmparatorluğu arasında Rusya'ya ve Mehmet Ali Paşa'ya karşı koyacak etkili bir savunma sözleşmesi imzalanmasından bahsetmiştir. Ancak İngiltere'nin İstanbul Büyükelçisi, Osmanlılar ile tekellerin yasaklanmasını öngören bir ticaret sözleşmesinin daha etkili olacağını belirtmiştir. Çünkü tekeller Mısır'ın önemli bir gelir kaynağıydı. Mısır Valisi ağır bir mali zarara uğratılarak zayıflatılacaktı.

Osmanlı yönetiminin bu kararı desteklemesi, Balta Limanı Antlaşmasına giden yolu açmıştır.⁹⁸

Mehmet Ali Paşa Mısır'da dış ticareti devlet tekeline almış; elde ettiği gelirleri sanayileşmede ve askeri harcamalarda kullanmaya başlamıştı. Dış ticarete devlet tekelleri İngiltere'nin Mısır'daki çıkarlarına darbe vururken Mehmet Ali Paşa'nın askeri gücü Osmanlı saltanatını tehdit eder hale gelmişti. Osmanlı İmparatorluğu'nun sadece Mısır'ı değil, Suriye ile beraber bazı vilayetleri de kaybetme endişesi, Rusya'nın bölgede güçlenmesi gibi nedenlerle yönetimin İngiltere ile yakınlaşmasına yol açmıştır. Bunlarla beraber 1838 Antlaşması dış ticarete tekelleri ortadan kaldırarak, Mehmet Ali Paşa'nın sanayileşme ve askeri harcamalarının dayandığı gelir kaynaklarını da ortadan kaldıracaktı.⁹⁹

Ayrıca İlber Ortaylı'ya göre de "Osmanlı Devleti zaten iktisadi açıdan zor durumdaydı. Tüm tedbirlere rağmen kaçak mal giriş ve çıkışını önleyemiyordu. Devletin güçlü çağında tek taraflı olarak verilmiş ve Osmanlı memalikinde ticari ve iktisadi hayata canlılık kazandırmış imtiyazlar ile başı dertteydi. Gümrük gelirlerine şiddetle ihtiyacı olan devletin elinden, kaçak ticareti kontrol altına alıp yasallaştırma yolu aramaktan başka çare gelmiyordu. Yani Osmanlı bürokrasisinin bilgisizlikten değil, imkânsızlıktan dolayı böyle bir antlaşmaya ihtiyacı vardı."¹⁰⁰

Tüm bunların dışında Balta Limanı Antlaşması öncesinde, Osmanlı İmparatorluğu topraklarında üretilen tarım ürünlerine Avrupa'da yoğun bir talep yaşanmaya başlamış ve bu durum bu ülkelerin imtiyaz isteklerini arttırmıştır. Anadolu ve Doğu Akdeniz'in diğer bölgelerine ticaret yollarını

⁹⁸ Durdu Mehmet Fırat, *Birinci Dünya Savaşı'nda Türk İngiliz İlişkileri (1914 – 1918)*, Ankara, Babil Yayınları, 2004, s. 14–15.

⁹⁹ Pamuk, 1984, s. 19.

¹⁰⁰ İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003, s.106.

tekrar çekebilmenin yollarını arayan Osmanlı da bu imtiyazları yarar sağlama düşüncesiyle kabul etmiştir. ¹⁰¹

2.3. Balta Limanı Antlaşması'nın Hükümleri

17 Ağustos 1838'de imzalanan Balta Limanı Antlaşması esas ve ek olmak üzere iki kısımdan oluşmaktadır. Antlaşma'nın birinci kısmı iç ticarete ait maddelere, ek meydana getiren ikinci kısım ise İngiltere'den ithal edilecek mallarla transit eşyaların gümrüklendirme şekillerini içeriyordu. ¹⁰²

Balta Limanı Antlaşması hükümleri Osmanlı dış ticaretinde köklü değişimleri de beraberinde getirmiştir. Bu nedenle uygulanan hükümlerin neler getirdiği ve götürdüğünün incelenmesi gerekmektedir. En genel ifade ile kabul gören görüşe göre, Antlaşma hükümleri ticari anlamda büyük olumsuzluklar içermektedir. Bu anlamda Osmanlı'nın belirli hedeflerle imzalanan Antlaşma hükümleri, ilerleyen yıllarda ekonomik bunalımın daha da derinleşmesine neden olarak çöküş sürecini hızlandırmıştır. ¹⁰³

Antlaşmanın maddeleri Osmanlı İmparatorluğu'nun dış ticarete uyguladığı tekel düzeni ile özel sınırlamalar ve ek vergiler ile ilgilidir. Antlaşma ile Osmanlı 1838 öncesinde uygulanmakta olan ve yed-i vahit olarak adlandırılan düzenlemeyi, yani devletin herhangi bir malın yöredeki dış ticaretini özellikle de ihracatını bir özel kişinin tekeline bırakabilme yetkisini, kaldırmıştır. Yine devlet, bazı malların üretiminin yeterli olmadığı yıllarda o malın ihracatını yasaklayabilmektedir. Bu Antlaşma dış ticaretteki yed-i vahit usulünün kaldırılmasına ve devletin olağanüstü vergiler veya sınırlamalar

¹⁰¹ Yusuf Kemal Öztürk, **Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde İktisadi Düşünce Akımları**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2007, s. 34.

¹⁰² **Osmanlı Tarihi Ansiklopedisi**, s. 221.

¹⁰³ Necdet Sevinç, **Osmanlı'nın Yükselişi ve Çöküşü**, İstanbul, Bilge Karınca Yayınevi, 2007, s. 399.

getirme hakkının elinden alınmasına neden olmuştur. Böylece Osmanlı hammaddelerinin dışa açılması oldukça kolaylaşmıştır.¹⁰⁴

Antlaşmanın önemli maddeleri şunlardır:¹⁰⁵

- Madde 2: Majeste İngiltere Kraliçesinin uyrukları veya onların adamları Osmanlı ülkesinin her yerinde (iç ticaret veya ihraç amacıyla olsun) ülkenin ürünlerinden veya mamulâtından olan bütün maddeleri, hiçbir istisnası olmaksızın satın alabilecektir. Saltanat makamı tarım ürünleri veya herhangi bir diğer madde üzerindeki tekelleri, ayrıca herhangi bir maddenin satın alınması veya satın alındığında bir yerden başka bir yere taşınması için yerel yöneticilerden alınması gereken izinleri kaldırmayı resmen yükümlenir. İngiltere Kraliçesi'nin uyruklarından herhangi birinin yerel yöneticilerden izin almaya zorlanması, bu sözleşmenin ihlali sayılacaktır. Saltanat makamı böyle bir davranıştan suçlu olan herhangi bir vezir veya memuru hemen cezalandıracak ve İngiltere uyruklarının uğradıkları her türlü zarar ve kaybı ödenecektir.
- Ek Madde 1: Büyük Britanya ve İrlanda Birleşik Krallığı'nda ve ona bağlı ülkelerde elde edilen her türlü ürün veya işlenmiş madde ve İngiliz gemilerine yüklü, İngilizlere ait veya onlar tarafından başka bir ülkeden kara veya deniz yoluyla getirilen her türlü mal, adı geçen emtianın bedeli üzerinden %3'lük bir ithalat vergisi ve buna ek olarak %2'lik bir ek vergi ödenerek Osmanlı İmparatorluğu topraklarının her yerine hiçbir dışta tutulma olmaksızın sokulabilecektir.
- Madde 3: Herhangi bir Türk ürünü veya işlenmiş maddesi, bir İngiliz tüccar veya onun adamlarınca yine Türkiye'de satılmak üzere satın alınacak olursa, İngiliz tüccar veya onun adamı; bu malların alınması, satılması veya herhangi bir ticari işleme bağlı tutulması durumunda,

¹⁰⁴ Pamuk, **a.g.e.**, s. 205-206.

¹⁰⁵ Yerasimos, **a.g.e.**, s. 313-314.

aynı durumlarda Müslüman veya reaya olsun ticaretle uğraşan Türk uyruğundan en çok izine erişmiş sınıfın bağlı olduğu resimleri ödeyecektir.

- Madde 4: Türk ürünlerinden veya işlenmiş maddelerinden herhangi biri ihraç edilmek üzere satın alınacak olursa bu mal İngiliz tüccar veya adamınca ihraç edilmek üzere yol üzerinde herhangi bir vergi veya resme tabi tutulmaksızın bir limana götürüldüğünde bütün öteki iç vergiler yerine değer üzerinden %9 oranında değişmez bir vergi alınabilecektir. Bundan böyle ihracat sırasında konduğu ve şimdi de var olduğu gibi %3 oranında bir vergi ödenecektir. Ana gemilerin yüklediği limanlarda ihracat amacıyla satın alınmış ve işbu limanlara getirilişi sırasında iç vergisi önceden ödenmiş her madde için %3'lük ihracat vergisi dışında ödeme yapılmayacaktır.

Maddelerden de anlaşılabilceği gibi antlaşma özetle şunları getiriyordu: ¹⁰⁶

- 1838 Ticaret Antlaşmasıyla yabancılar için ihraç yasağı ortadan kaldırılmıştır. Artık İngilizler Osmanlı ülkelerinde yetiştirilen veya işlenen her cins malı satın alma hakkına sahiptirler.
- Gerek zirai mahsuller, gerekse sair eşya üzerine konmuş olan yed-i Vahit usulü tamamen kaldırılacaktır.
- Satın alınan malların bir yerden diğer bir yere nakli için mahalinden istenen "tezkere" isteme usulünden vazgeçilecektir. Bu madde ile İngiliz tüccarı veya adamlarından biri Osmanlı hudutları dâhilinde alıp satacağı Osmanlı memleketleri mahsulünün alım ve satımı esnasında alınması lazım gelen resimleri, Müslüman veya reaya'dan, bu bakımdan en çok imtiyaza sahip olanın verdiği miktarda verecektir. (Böylece İngiliz tüccarı sadece "en çok müsaadeye mazhar millet"

¹⁰⁶ Açba, a.g.e., s. 21-23.

olmak vasfını kazanmakla kalmamış, aynı zamanda “en çok müsaadeye mazhar yerli tüccar” sıfatını da kazanmıştır.)

- 1838 yılı öncesi Avrupalı tüccarlar Osmanlı memleketlerinden alıp götürecekleri mallar için iskelelerde gemiye yüklenirken %3 gümrük resmi ödüyorlardı. Bu resim antlaşmada aynen muhafaza edilmiştir. Ayrıca İngiliz tüccarların önceden vermektten kaçındığı dâhili gümrüklerden Ameddiye ¹⁰⁷ resmi antlaşmada %9 olarak tespit edilmiştir. Ameddiye resmi ödenmiş olan eşya, memleket dışına çıkarılmadan evvel bir iskeleye götürülürse tekrar Ameddiye resmi vermeye ihtiyaç kalmadan yalnız reftiye ¹⁰⁸ resmi ödenerek götürülebilecektir. Ecnebi tüccar, malı iskelede satın aldığı takdirde ise sadece %3 ödeyecektir.
- Antlaşma hükümlerine bütün Osmanlı ülkelerinde ve her sınıf halk tarafından tatbik ve riayet olunacaktır.
- Britanya İmparatorluğu mahsul veya mamulü olup İngiliz tüccarına ait her çeşit mal, Osmanlı hudutları dâhilindeki bütün yerlerde kabul olunarak kıymetleri üzerinden %3 gümrük resmi alınacaktır. Bu %3'ten başka önceden alınan dâhili resimler yerine mal ister geldiği halde, isterse nakil olduğu diğer bir şehirde satılsın sadece %2 munzam bir resim ödenecektir. Bu resmin ödenmesinden sonra, mal tekrar el değiştirirse ve başka bir memlekete gönderilmek istenirse bir daha resim talep edilmeyecektir. Munzam vergi ancak malın iskeleye veya memleket dâhilinde satılması halinde verilecektir.
- İngiliz tüccarı, dışarıdan ithal ettiği malların ithal resmi olarak %3 ve munzam vergi olarak %2 ödediği takdirde, başkaca bir resim ödemedi malları satabileceği gibi ülke dışına dahi götürebilme hakkını kazanmıştır.
- Diğer bir memlekete nakil edilmek üzere Türkiye'ye getirilmiş olan emtia ve eşya ile bir tüccarın elinde kalmış bulunan eşya diğer memlekete gönderildiğinde sadece %3 resim ödenecektir.

¹⁰⁷ “İçeri giren maldan alınan gümrük vergisi.” Özön, **a.g.e.**, s. 30.

¹⁰⁸ “Memlekettten çıkarılan maldan alınan çıkış vergisi.” Özön, **a.g.e.**, s. 705.

Maddelerden görülebileceği gibi iki ülke arasındaki gümrük vergileri yeniden düzenlenmiştir. Antlaşma öncesinde ihracat ve ithalattan % 3 oranında gümrük vergisi ve ülke içerisindeki malların bir yerden bir yere taşınmasında % 8 oranında vergi alınırken; antlaşma sonrasında ihracattan alınan vergiler % 12'ye çıkarılmış, ithalat vergileri ise % 5 olarak tespit edilmiştir. Ayrıca yabancı tüccarlar iç gümrükten istisna tutulmuştur. Ayrıca Antlaşma ile yed-i vahid düzeni ve devletin savaş döneminde veya kıtlık döneminde uyguladığı olağanüstü vergileri uygulama hakkı kaldırılmıştır. Yabancı tüccarların mallarını bir bölgeden bir başka bölgeye taşımalarında da %8 oranında vergi uygulanması kabul edilirken iç gümrük vergileri kaldırılmış ama yerli tüccarlar için iç gümrük vergilerini sürdürmüştür.

Tüm bunların yanı sıra Antlaşma hükümlerinin Mısır, Afrika eyaletleri dâhil tüm Osmanlı ülkelerinde ve her sınıf halk tarafından tatbik ve riayet olunacağına dikkat çekildikten sonra, isteyen tüm dost devletlerde de istisnasız olarak Antlaşma'nın teşmil edileceği taahhüt edilerek ¹⁰⁹ antlaşmanın 1 Mart 1839 tarihinde yürürlüğe gireceği öngörülmüştür.

2.4. Balta Limanı Antlaşması'na Yönelik Tepkiler

Balta Limanı Antlaşması'nın imza edilmesi sonrasında hem yurt içinde hem de yurt dışında Antlaşma'nın içeriği hakkında birçok olumlu ya da olumsuz yorum yapılmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun bu Antlaşma ile resmen sona erdiğine dair görüşlerin bile yapıldığı bu süreçte en fazla ön plana çıkarılan düşünce, İngiliz emperyalizminin Osmanlı ülkesine egemen olduğu şeklindedir.

Balta Limanı Antlaşması imzalandığı dönemde çok tartışılan bir uygulama olmasa da ülke içerisinde Antlaşma'nın mimarı Reşit Paşa'ya karşı

¹⁰⁹ Osmanlı Tarihi Ansiklopedisi, s. 222.

bir direnç de meydana gelmişti. Ancak bu tepkiler çok sınırlı kalmış, Antlaşmanın en önemli mağduru kabul edilebilecek halk kesimleri en genel ifade ile ne olup bittiğini anlamadan işsiz kalmaya başlamıştır. Gerçekte ülkenin yarı sömürge biçimine dönüşme süreci içerisinde aydınlar da yetersiz bir direnç göstermişlerdir. Bu yetersizliğin en önemli nedeni, bu kişilerin toplumun ve ekonominin yapısını bilmeden batının üst yapı kurumlarına bir kurtarıcı gibi sarılmalarıdır. Batı ülkelerinin sanayileşmeden dolayı olan güçlenmelerinin nedenini yanlış bir bulgu ile üst yapı kurumlarına bağlayan Türk aydınları, ülkenin içinde bulunduğu çıkmazı bir kısır döngü haline getirmişlerdir.¹¹⁰

Fransız büyükelçisi Antlaşma'nın imzalanması sonrasında, "bu antlaşma İngiltere'nin Mehmet Ali Paşa'ya karşı yeni niyetleri olduğunu göstermektedir. Büyükelçi "*Babîâli hiçbir vakitte bu antlaşma ile yaptığı kadar fedakârlık yapmak derecesine düşmemiştir... (Verilen ticari imtiyazlar da dikkate alınır)...* Bu hal ticari inkılâptan başka bir şey değildir."¹¹¹ ifadesiyle de şaşkınlığını ifade etmiştir.

Bir İngiliz subayı olan Sir Adolphus Slade bu Antlaşmayı şu şekilde yorumlamıştır:¹¹²

"...Padişah II. Mahmud Devlet-i Aliyye-İngiltere ticaret muahedesini, bu muahede Mehmet Ali'yi bitirecektir kanaatiyle kabul etmiştir"

Nemçe'nin Odesa Konsolosu da yazdığı bir raporda 1838 ticaret Antlaşmasının Türk sanayi için 1829 Edirne Antlaşması'ndan daha ağır olduğunu ifade etmiş ve Edirne Antlaşması'nın hiç olmazsa yabancı mallarına yerli sanayi karşısında hiçbir rüçhan hakkı tanımadığını belirtmiştir. Rapora göre ayrıca yabancı bir tacirin Türkiye'de sattığı mallar için %5

¹¹⁰ Tevfik Çavdar, *Osmanlıların Yarı Sömürge Oluşu*, İstanbul, Ant Yayınları, 1970, s. 1.

¹¹¹ Kocabaş, *a.g.e.*, s. 44.

¹¹² Sayar, *a.g.e.*, s. 210.

gümrük resmi verdiği halde, Türk tacirin, imparatorluğun bir eyaletinden diğerine gönderdiği mallar için bile %12 gümrük ödediği açıklanmıştır.¹¹³

İngiliz Dışişleri Bakanlığı arşivlerinde bulunan bir belgeye göre de: “1838 antlaşması, Türk sanayine Edirne Antlaşması’ndan¹¹⁴ daha zararlıdır. 1829 Edirne Antlaşması hiç olmazsa yabancı emtiasına yerli ürünlere oranla imtiyaz vermemişti. Şimdi bir Belçikalı tüccar, Osmanlı ülkesinde sattığı mallar için %5 resim veriyor, bir Osmanlı tüccarı ise yabancı ülkelere ihraç edeceği, hatta yalnızca Osmanlı eyaletlerinin veya beyliklerinin birinden öbürüne taşıyacağı emtia için %12 resim ödemekle yükümlüdür.” denilmiştir.¹¹⁵

Dışarıdan bu tarz tepkiler gelirken Osmanlı İmparatorluğu içerisinde antlaşma çok fazla tartışılmamış; ancak bu durum daha sonra 19. yüzyılın sonlarına doğru değişmeye başlamış ve özellikle aydın kesim antlaşmayı eleştirmeye başlamıştır.

1838’in uygulamada sebep olduğu değişiklikler Osmanlı insanı için, ilk kez, ekonomik sorunlar üzerinde düşünmeye ve tartışmaya imkân vermiştir. Aslında 1838 Balta Limanı Antlaşması pazar ekonomisine geçişi hedef alan bir hukuki kayıttır ve zorlamalarla Pazar şartlarının tesis edilemeyeceği bir gerçektir. Ne var ki 1840’ların Osmanlı toplumunda bu odak değişikliğini anlayacak aydın zümre yoktu. Sadece 1870’li yıllarla birlikte Osmanlı aydını,

¹¹³ Trak, **a.g.e.**, s. 348.

¹¹⁴ “Osmanlı-Rus Savaşı (1828) sonunda Edirne’de imzalanan antlaşma (14 Eylül 1829). Fransa, İngiltere, ve Rusya’nın Akdeniz’deki donanmaları 20 Ekim 1827 de Navarin Limanı’na saldırarak burada demirli bulunan Osmanlı-Mısır donanmasını yakmıştır. Böylece başlayan 1828 Osmanlı-Rus Savaşı Rusların Edirne’ye girmesiyle Osmanlı aleyhine sonuçlanmıştır. Osmanlı Devleti bu antlaşmayla Rumeli’de Mora ve Güney Yunanistan’ı, Ege denizinde Cezayir-i Bahr-i Sefid takım adalarını, Sırbistan sınırı üzerinde altı kadılık merkezini, Tuna deltasının yarısına kadar olan Bucak topraklarını, Kafkasya’da Gürcistan Gur ve İmeret Prenslüklerini ve daha sonra da savaş tazminatı olarak Ahıska eyaletini bırakmak zorunda kalmıştır.” Tolga Uslubaş, Yılmaz Keskin, **Alfabetik Osmanlı Tarihi Ansiklopedisi**, İstanbul, Kayhan Matbaası, 2007, s. 172.

¹¹⁵ Doğan Avcıoğlu, **Türkiye’nin Düzeni: Dün, Bugün, Yarın**, Cilt I, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1969, s. 72.

tarihçi ve devlet adamları Balta Limanı'nın ülke ekonomisi üzerindeki tesirlerini dile getirebilmişlerdir.¹¹⁶

Balta Limanı Antlaşması, Cumhuriyet Türkiye'sinin ilk yıllarında da sanayinin çöküşüne neden olduğu gerekçesiyle incelenmeye başlanmıştır. 1932 yılında Millet Meclisi'ne sunduğu bir raporda, Milletvekili Hayrettin, eskiden bir ipek şehri olan Bilecik'in serbest ticaretten sonraki durumunu şöyle özetlemiştir:¹¹⁷

“Vaktiyle gümrük kapılarını ardına kadar açtığımız sıralarda, Avrupa ipeklisi, Bilecik vilayetinde dutlukları kökünden söküp atmıştır.” Japonya, ipek ve ipekli ihracatı sayesinde, sanayileşme yolunda en önemli dar boğazı teşkil eden dış ticaret engelini aşarken, Avrupa'nın ipekli istilasını, Türkiye'de bu önemli sanayi kolunu çökertmiştir. Ankara'da tiftik imali dahi gerilemiştir. İsmail Hüsrev'e göre, işlenmiş tiftik ihraç eden Ankara, giderek ham tiftik ihraç eden bir merkez olmuştur.”

2.5. Balta Limanı Antlaşması'nın Osmanlı İmparatorluğu'na Etkileri

Balta Limanı Antlaşması, yürürlüğe girmesi sonrasında çok önemli bir dönemin de kapılarını açmıştır. Ticari ve ekonomik yönden olduğu gibi siyasal olarak da Avrupa'nın etkisine girmeye başlayan Osmanlı İmparatorluğu; bu antlaşma sonrasında birçok açıdan daha önce ülke içerisinde görülmeyen gelişmelerle karşı karşıya kalmıştır. Bu açıdan bu kısımda genel hatlarıyla Balta Limanı Antlaşması'nın Osmanlı İmparatorluğu'nun dış ticareti, tarımı, sanayisi ve genel açıdan etkileri incelenecektir.

¹¹⁶ Sayar, a.g.e., s. 214.

¹¹⁷ Avcioğlu, a.g.e., s. 72.

2.5.1. Dış Ticaret Açısından Etkileri

Balta Limanı Antlaşması, hiç şüphesiz en fazla Osmanlı İmparatorluğu'nun dış ticaret yapısını etkilemiştir. Gerçekte uluslararası ticaret, bölge içi ve bölgeler arası ticaretin de dâhil olduğu Osmanlı ticareti içinde 19. yüzyıl boyunca payını sürekli arttırmış ve bu artan pay içinde Avrupa ile yapılan ticaret hem hacim olarak, hem de önem olarak artmıştır. Bunda Balta Limanı Antlaşması en önemli nedenlerden biri olarak kabul edilmektedir.

1840–1870 yılları arasında Osmanlı ithalat ve ihracatının her birinde %5 civarında yıllık bir artış gerçekleşmiş ancak ithalat rakamı her zaman için ihracatın önünde seyretmiştir. Aşağıdaki tablo incelendiğinde, Osmanlı Devleti'nin devamlı olarak bir dış ticaret açığı problemi yaşadığı görülecektir.

Tablo 1 Osmanlı İmparatorluğu'nun Dış Ticareti (milyon sterlin) ¹¹⁸

	İhracat	İthalat
1830- 1840	4,2	5,1
1840-1850	6,0	6,9
1850-1860	9,8	12,3
1860-1870	15,4	18,3
1870-1880	18,6	20,8
1880-1890	15,5	16,0
1890-1900	17,7	18,6
1890-1910	23,0	26,0

¹¹⁸ Mehmet T. Deniz ve diğerleri, Osmanlı'da İktisadi Gelişme ve Mali Sistem, İstanbul Üniversitesi Bankacılık Araştırma Merkezi, (Erişim) <http://www.iubam.org/taskin-mali%20sistem.pdf>, 19.08.2007, s. 11.

Tablodan görülebileceği gibi Osmanlı İmparatorluğu'nun dış ticareti 19. yüzyıl boyunca sürekli artma eğiliminde olmuştur. Ancak Balta Limanı Antlaşması'nın imzalanması ertesinde, 1840 sonrası dönemde, ithalat ihracata nazaran daha hızlı bir artış göstermiştir. Ayrıca dış ticaret açığı da 19. yüzyıl sonuna gelindiğinde Antlaşma'nın imzalandığı dönemin yaklaşık üç katı oranında artmıştır. 19. yüzyıl boyunca da dış ticaret açığı, ülke için problem olmayı sürdürmüştür.

1840–1873 alt döneminde Osmanlı Avrupa ticaretinin ne şekilde yükseldiğini anlamak için, bu alt dönemi önceki dönemlerle karşılaştırmak gerekmektedir. Buna göre 19. yüzyılın ikinci çeyreğinde Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde kalan bölgelerin (Eflak Boğdan dâhil; Mısır ve Güney Yunanistan hariç) Rusya dışında Avrupa ile ticareti 1730–1780 arasındaki yarım yüzyılda yılda ortalama yüzde birin altında bir hızla, toplam %50 kadar genişlemiştir. 1780–1830 arasında ise aynı bölgelerin Avrupa ile ticareti yılda ortalama yüzde bir buçuğun altında bir hızla, toplam olarak %80–90 oranında artmıştır. Buna karşılık 1830 ve özellikle 1840 sonrasında aynı ticaretin yıllık ortalama büyüme hızının yüzde beşin üzerine yükseldiği, bir başka deyişle ticaret hacminin her 11–13 yılda iki katına çıktığı görülmektedir.¹¹⁹

Tablo 2 Osmanlı Dış Ticaretinin Yıllık Büyüme Hızları (1840–1913)
(Bileşik Hızlar - Yüzde Olarak)¹²⁰

Alt Dönemler	Cari Fiyatla İhracat	Cari Fiyatla İthalat	Sabit 1880 Fiyatlarıyla ihracat	Sabit 1880
1839-41'den 1852-54'e	5,3	5,5	5,3	6,4

¹¹⁹ Pamuk, 1984, s. 26.

¹²⁰ Pamuk, a.g.e, s. 27.

1857-59'dan 1871-73'e	5,0	4,9	6,2	5,2
1879-81'den 1897-99'a	1,2	0,6	2,7	2,5
1857-59'dan 1905-07'ye	4,3	6,0	3,4	4,6
1857-59'dan 1874-76'ya	4,4	3,8	6,0	4,3
1897-99'dan 1911-13'e	3,0	5,4	1,9	4,4

Tablo 3 Merkez Ülkeleri ile Osmanlı Dış Ticaretinin Yıllık Büyüme Hızları
(1840–1913)

(Bileşik Hızlar - Yüzde Olarak)¹²¹

Alt Dönemler	Cari Fiyatla İhracat	Cari Fiyatla İthalat	Sabit 1880 Fiyatlarıyla İhracat	Sabit 1880
1839-41'den 1852-54'e	6,4	7,1	6,5	8,3
1857-59'dan 1871-73'e	4,1	4,6	5,6	4,9
1879-81'den 1897-99'a	2,0	0,6	3,5	2,5

¹²¹ Pamuk, a.g.e, s. 27.

1877-99'dan 1905-07'ye	4,2	6,2	3,4	4,8
1857-59'dan 1874-76'ya	3,6	3,4	5,8	3,8
1897-99'dan 1905-07'e	3,1	5,7	1,9	4,7

Tablolardan görebileceğimiz gibi 1879–1898 yılları arasında, önceki dönemden çok farklı bir yapı ortaya çıkmıştır. Merkez ülkelerine Osmanlı ihracatı 1880 sabit fiyatlarıyla yıllık büyüme hızı 1857-1873 döneminde %5,6 iken 1879–98 döneminde %3,5'e gerilemiş, ithalat %2,5'e düşmüştür. Balta Limanı Antlaşması, Osmanlı İmparatorluğu'nun dış ticaretinde, İngiltere'nin diğer ülkelere nazaran daha fazla etkin olmasına da neden olmuştur. Balta Limanı Antlaşması'nın kabulü öncesinde ve sonrasında İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu'na olan ihracatı ve bunun mal gruplarına göre tasnifi aşağıdaki tablolardan görülebilecektir.

Tablo 4 İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu'na İhracatı ¹²²

Yıllar	İngiltere'nin Toplam İhracatı (sterlin)	İngiltere'nin Osmanlı İmp.'na İhracatı (sterlin)
1828	36.812.756	192.782
1829	35.842.628	593.616
1830	38.271.597	1.205.942
1831	37.164.372	932.481
1832	36.450.594	1.150.794

¹²² Kurmuş, a.g.e, s. 54.

1833	39.667.347	1.000.349
1834	41.649.191	1.396.463
1835	47.372.270	1.575.939
1836	53.368.572	1.899.878
1837	42.070.744	1.233.749
1838	50.061.737	1.999.539
1839	51.308.740	1.371.257
1840	51.545.116	1.353.576
1841	47.284.988	1.721.635
1842	52.206.447	2.100.649
1843	58.534.705	2.925.856
1844	60.111.082	3.752.660
1845	57.786.876	3.455.565
1846	58.842.377	2.797.588
1847	52.842.377	3.332.845
1848	63.596.025	4.157.150
1849	71.367.885	4.356.506
1850	74.448.722	4.511.438

Tablo 5 İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu'na Olan İhracatının Bileşimi
(sterlin) ¹²³

Yıllar	Pamuklu dokuma	Demir çelik	Şeker	Kalay	Yünlü dokuma
1828	146,314	9,942	12,449	7,119	2,413
1829	453,104	35,006	55,244	8,161	5,705
1830	1.003.076	40.106	61,516	13,567	21,132
1831	721,745	52,566	43,043	14,650	19,200
1832	768,175	42,860	43,239	25,304	30,414
1833	951,179	41,914	56,490	14,939	22,688
1834	1088,469	62,258	128,970	7,357	33,918
1835	1257,728	69,781	99,127	2,243	49,368
1836	1636,486	19,720	107,224	14,533	33,904
1837	1011,159	43,422	47,199	22,872	15,292
1838	1642,518	81.179	108,694	2,035	26,069
1839	1136,864	60,839	21,011	16,052	22,482
1840	1104,543	56,829	63,051	8,061	26,404
1841	1435,379	43,751	68,254	16,496	21,990
1842	1786,789	55,596	59,300	26,369	40,992
1843	2433,816	83,836	83,883	18,617	83,829
1844	3151,501	61,021	54,304	17,455	109,443

¹²³ Orhan Kurmuş, a.g.e, s. 55.

1845	2917,358	93,235	36,079	12,164	148,238
1846	2133,446	92,773	35,059	21,774	75,692
1847	2482,251	172,214	65,097	48,195	117,449
1848	3179,943	160,688	86,444	23,692	133,007
1849	3152,634	163,050	102,659	41,953	205,171
1850	3344,949	156,257	88,048	33,727	210,283

1827’de İngiltere, Rusya’ya 7,500.000 dolarlık mal satmış iken, Osmanlı ve Yunanistan’a sattığı miktarın toplamı, Rusya’ya yapılan ihracatın ancak üçte biri olmuştur. Antlaşma sonrasında 1845’te ise Osmanlı ve Yunanistan’ın İngiltere’den satın aldıkları malların değeri 12.050.000 doları bulmuştur. 1849’da ise sadece Osmanlı’nın İngiltere’den satın aldığı malın değeri 12 milyon dolara ulaşmıştır.

1827–1838 yılları arasında Osmanlı’nın İngiltere’den ithalatı %100 seviyesinde artmıştır. 1827–1832 yıllarında Osmanlı yılda ortalama 743 bin sterlin değerinde mal ithal ederken, 1833–1838 yıllarında yılda ortalama 1.543.000 sterlin değerinde mal ithal etmiştir. Her ne kadar Balta Limanı Antlaşması Türkiye’ye giren mallar üzerindeki gümrük vergisini %5’e yükselttiyse de, aynı Antlaşma’nın hükümlerine göre tüm iç gümrükler ve tekeller kaldırılmıştır. Artan gümrük vergilerinin yanı sıra, İngiliz fiyatlarında görülen yıllık ortalama %1,4’lük artışa rağmen, Osmanlı İmparatorluğu’nun İngiltere’den satın aldığı malların değerinde (fiyat artışlarının etkisi ötesinde) 1838 sonrasında önemli bir yükselme görülmüştür. 1839–1844 arasında ortalama 2.174.000 sterlin olan ithalat, 1845–1850 yıllarında 3.769.000 sterline çıkmıştır. Böylece 23 yıl içerisinde Osmanlı’nın İngiltere’den ithalatı

değer olarak %400'den fazla artarken, Osmanlı'nın toplam İngiliz ihracatındaki payı da %1,9'dan %4,9'a çıkmıştır. ¹²⁴

Bu dönemde İngiltere'den gelen malların ortalama %91'i pamuklu mamuller, demir ve çelik, şeker ve yünlü mamullerden meydana geliyordu. Bunların arasında pamuklu mamuller en büyük paya sahipti. (%80). Ardından %4,3 ile şeker, %3,8 ile demir ve çelik ve %2,4 ile yünlü mamuller geliyordu. Osmanlı'nın İngiltere'ye ihracatı ise tümüyle tarımsal ürünler ve hammaddelerden oluşuyordu. Örneğin 1840 ve 1850 yılları arasında Osmanlı, İngiltere'nin toplam kök boya ithalatının %65'ini ve toplam palamut ithalatının %85,5'ini, 1817'den 1850'ye kadar İngiltere'nin ham ipek ithalatının %8,9'unu sağlıyordu. ¹²⁵

Gerçekte Antlaşma, Osmanlı Devleti ile İngiltere arasındaki iktisadi eşitsizliği de yansıtmıştır. İngiltere Osmanlı'ya pamuklu bezler, yünlü kumaşlar, hırdavat sanayi ve değerli saatçilik eşyaları, şeker, kalay, demir ve maden kömürü gibi yüksek kâr getiren mallarını ihraç etmekte; Osmanlı'dan ise işlenmiş yün ve ipek, tahıl, afyon almaktaydı. Bu ticari dengesizliğe rağmen, tüm Avrupa'da ve özellikle İngiltere'de gümrük duvarları bu kadar yüksekken ve tütün, tuz ve enfiye gibi mallar üzerinde devlet tekeli uygulanıyorken, Osmanlı karşılığında bir şart öne sürmeden gümrük duvarlarını tek taraflı indirmek zorunda kalmıştı. Bu durumdan en çok faydalanan ve yabancı elçiliklerden berat satın almayı hızlandıran Rumlar olmuştur. Böylece Osmanlı ülkesi içerisinde Müslüman olmayan tebaa sağladıkları avantajlarla hızla zenginleşmiştir. ¹²⁶

¹²⁴ Kurmuş, **a.g.e.**, s. 43.

¹²⁵ Kurmuş, **a.g.e.**, s. 44.

¹²⁶ Cansu Uz Okur, **Tanzimat Dönemi Reformlarında İngiliz Etkisi**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2006, s. 63.

2.5.2. Tarım Açısından Etkileri

Balta Limanı Antlaşması Osmanlı tarımı üzerinde de önemli değişiklikler meydana getirmiştir. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar olan sürede Osmanlı İmparatorluğu tarımsal bir ekonomik temele dayanmaya devam etmiştir. Nüfusun %80'i tarımla uğraşırken; 18. yüzyıl ile kıyaslandığında yüzyılın sonlarında tarımsal üretimin içeriğinde büyük değişimler olmuş, tarımsal üretim miktarı olarak artmıştır. 1838 yılından sonra yabancı tüccarlardan gelen talep, üretimin içeriğinin değişmesine neden olmuştur. Köylülerin büyük çoğunluğu, tütün pamuk gibi ihraç edilebilecek ürünler ekip bunların satışından elde edilen gelirle ailelerinin ihtiyaçlarını karşılama yoluna gitmeye başlamıştır.¹²⁷

Daha önce belirttiğimiz gibi Balta Limanı Antlaşması yed-i vahit sistemini ortadan kaldırmıştır. Bu sistemin kaldırılması piyasadaki yerli tüccarın etkin konumunu ortadan kaldırarak, yabancı tüccarların ülkedeki ticari faaliyetlere egemen olmasını sağlamıştır. Özellikle İngiliz tüccarların daha mahsul çıkmadan üretim bölgesine giderek üretici ile belirli fiyattan antlaşma yolunu seçmesi bu noktada önemli olmuştur. Böylece üreticiler yaptıkları antlaşmada önceden belirlenen ürün miktarını teslim etmekle yükümlü olmuştur. O yıl daha az üretimin gerçekleşmesi halinde üreticiler aradaki farkı piyasadaki tamamlamak durumunda kalmıştır. Aynı zamanda ürünün fiyatının önceden belirlenmesi ile üreticilerin ürünlerini piyasada oluşan fiyatlarının altında satmak zorunda bırakılması, üreticilerin piyasadaki çekilmesine neden olmuştur.¹²⁸

¹²⁷ Deniz ve diğerleri, **a.g.e.**, s. 12.

¹²⁸ Açıba, **a.g.e.**, s. 25.

2.5.3. Sanayi Açısından Etkileri

Osmanlı İmparatorluğu sınırları içerisinde Balta Limanı Antlaşması'nın etkilediği en önemli alan sanayi olmuştur. En yaygın görüşe göre Antlaşma sonrasında zaten yeterince gelişmemiş olan sanayinin Avrupa rekabeti ile baş edemeyecek seviyede olması, geleneksel birçok sanayi kolunun gerilemesine ya da yok olmasına yol açmıştır.

Antlaşma sonrasında ipek sanayi en fazla zarar gören sektörlerden biri olmuştur. 1812–1841 yılları arasında İşkodra ve Tirnova'da ipek dokuma tezgâhlarının sayısı 2000 iken, bu sayı ilerleyen yıllarda 200'e kadar gerilemiştir.¹²⁹

Balta Limanı Antlaşması'nın etkilediği diğer bir sektör de tabaklık ve sırmakeşlik olmuştur. 1867 Ağustos'unda Takvim-i Vekayi de çıkan bir bildiri, önceleri iyi durumda bulunan sırmakeş esnafının “bütün bütün mahv ve münkariz olmak mertebesine” girdiğini belirtmiştir. Lütfi Tarihi de “20–30 seneden beru revacına sekte gelerek daçar-ı tatil” olan sırmakeşliğin, esnafa hazineden “bin kâse akçe” ve “belli fiyatlarla devlet siparişi vererek kurtarılmasına çalışıldığını” belirtmiştir. 1866'da kurulan Islahat-ı Sanayi Komisyonu belgelerine göre, “eskiden öteki esnaftan çok daha iyi durumda bulunan tabak esnafı 30–40 yıldır gündün güne tenezzülata düşmüş ve nihayet tabakhaneler külliye muattal olmak derecesine kavuşmuştur.” Komisyon ayrıca İstanbul ve Üsküdar'daki kumaşçı tezgâhlarının 30–40 yıl içerisinde 2750'den 25'e, kemhacı tezgâhlarının 350'den 4'e, çatma yastıkçılar tezgâhlarının 60'dan 8'e indiğini belirtmektedir.¹³⁰

Ticaretin serbestleşmesinin zarar verdiği bir sektör de pamuklu sanayi olmuştur. Bu süreçte pamuk ipliği imalatı gerilemiş ve pamuk işlenmeden hammadde halinde satılmaya başlanmıştır. Totomjanz 1901'de yayımlanan

¹²⁹ Açıba, a.g.e., s. 27.

¹³⁰ Avcioğlu, a.g.e., s. 74.

eserinde serbest ticaretin Türk esnafını sürüklediği durumu şu şekilde belirtmiştir: ¹³¹

“ Türkiye'nin hükümet merkezi ile mülhakatı el ile yapılan işlerle geçinen insanlarla; dokumacı, kalaycı, bakırcı vesaire sanayi erbabı ikamet etmektedir. Bu azim esnaf ordusu... yarı aç yaşamakta yahut senelerce dilencilik etmektedir.”

Serbest ticaret döneminde, bir köylü sanayisi sayılabilecek olan iplik yapımı dahi sarsıntı geçirmiştir. Köylü, iplik yapımı yerine, kozayı işlemeden satmaya başlamıştır. Mordtmann'a göre “birçok yıldan beri, gerek Amasya'da gerek Türkiye'nin öteki yerlerinde, kozalar, Avrupa kurumları tarafından satın alınmaktadır. Bu durum, Türk sanayisi bakımından sakıncalı ise de, üretici, iplik yapımı yerine, koza satmaktan daha çok yararlanmaktadır. Avrupa iplikçisi, Türk iplikçisinden daha yüksek fiyatlar ödediği sürece bunun önüne geçilemeyecektir.” ¹³²

İmparatorluğu gezen diğer yabancılar da bu duruma dikkat çekmişlerdir. Nitekim Charles Texier Anadolu'da seyahat ederken 1836'da gördüğü Ankara'yı şu şekilde anlatmıştır:

"Geçen yüzyılda Ankara'da çeşitli Avrupa kuruluşları faaliyet halindeydi. Şimdi bunlardan hiç birisi kalmamıştır. O zamanlar 25.000 balyadan fazla kumaş, çorap v.s. gibi mamul eşya ihraç edildiği halde, bu sayı bugün 5.000 balyaya inmiştir.” 18. yüzyılın sonlarındaki Osmanlı İmparatorluğu'nu anlatan Ellas Abesci de Avrupa rekabeti hakkında: *“Halkın ve ordunun kullandığı yün çuhalar son zamanlara kadar Edirne, Selanik ve*

¹³¹ Avcioğlu, a.g.e., s. 75.

¹³² Avcioğlu, a.g.e., s. 74.

*İstanbul gibi merkezlerde dokunurdu. Fakat bu sanayi kolu bugün pazar arayan Avrupa mamullerinin rekabeti karşısında sükût etti” demiştir.*¹³³

Tüm bunların ötesinde Antlaşma ile Osmanlı Devleti bağımsız dış ticaret politikasından bir daha geri dönmeyecek şekilde olumsuz bir adım atmak zorunda bırakılmıştır. Bu antlaşma sonrası gümrük gelirlerinde önemli düşüşlerin ortaya çıkması ve daha da önemlisi olağanüstü gümrük vergileri uygulama hakkının Osmanlı Devleti'nin elinden alınmış olması ve hem iç ticaret hem de dış ticaretin yabancıların hâkimiyetine geçmesi ile devletin mali buhrana sürüklenişi daha da hızlanmıştır.¹³⁴

1838'den sonra imzalanan, başta Balta Limanı Antlaşması olmak üzere serbest ticaret antlaşmalarıyla, ithal mallardan %5 gümrük alındıktan sonra nereye nakledilirse nakledilsinler ilave bir vergi alınmamaktaydı. Yerli üreticiler ise mallarını bir bölgeden diğer bir bölgeye nakledecekleri zaman %12 oranında iç gümrük ödemek zorunda kalıyorlardı. Devlet gelirlerini arttırmak amacıyla yapılan bu düzenleme, zanaatların yıkılma sürecinin en can alıcı döneminde, ülke içinde üretilen malları ithal mallarından daha yüksek oranda vergileyerek, yerli üretimin ve iç pazarın yıkımını kolaylaştırmıştır.¹³⁵ Bu açıdan gümrük vergi oranlarındaki düzenlemeler, her ne kadar Osmanlı İmparatorluğu'nun aleyhine görünse de gümrük oranlarının Avrupa devletleri ile birlikte ortaklaşa belirlenmeye başlaması lehte bir tutumdur. Mustafa Reşit Paşa'nın faaliyetleri sonucu 1838'de önce İngiltere ve sonraki yıllarda diğer Avrupa devletleriyle imzalanan bu ticarî antlaşmalar, esnafı ve tüccarlarımızı uşaklığa, devletimizi de borç bataklığına düşürmekten öte bir işe yaramamıştır.¹³⁶

¹³³ Rıfat Önsoy, “Tanzimat Dönemi Sanayileşme Politikası: (1839–1876)”, **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı. 2, Yıl. 1984, s. 5.

¹³⁴ Açıba, **a.g.e.**, s. 25.

¹³⁵ Deniz ve diğerleri, **a.g.e.**, s. 13.

¹³⁶ Özge Gökdemir, Türkiye Avrupa Tarihinde Simetrik Bir İlişki: Balta Limanı Antlaşması ve Gümrük Birliği, Son Baskı Sanal Dergisi, (Erişim) <http://www.sonbaski.com/nisan2005ozge.htm>, 19.08.2007.

Antlaşmanın imzalanmasından sonra Avusturya başbakanı da “İşte Osmanlı şimdi bitti” derken; antlaşmanın ardından yirmi yıl sonra 1858’de Edward Michelson ise “*Yabancı ülkelerde büyük ünü olan Türk sanayinin birçok kolları şimdi tamamen yok olmuştur. Bunlar arasında pamuk sanayi başta gelir ki, bunlar tamamıyla İngiliz sanayi tarafından sağlanmaktaydı. Şam’ın çelik bıçakları, Kıbrıs’ın şekeri, İznik’in çinisi, Teselya’nın iplik boya sanayi hep yok olmuştur. Bütün bu sanayi kollarının bugün Türk topraklarında izi bile kalmamıştır.*” ifadesini kullanmıştır.¹³⁷

Antlaşma sonrası Osmanlı zanaatlarının tümüyle yok olduğu veya olmadığı tartışma konularına girmektedir. Bir görüş kaybolduğundan yana iken diğer görüş kaybolmadığını öne sürmektedir. Yapılan araştırmalar sonucunda Osmanlı imalat faaliyetlerinin tamamıyla yok olmadığını, belirli bir direnmenin görüldüğünü, göstermiştir. Pamuklu tekstil alanında, İngiliz mallarının ucuzluğu yüksek maliyetli yerli ürünün üretimini etkilemiş olmasıyla birlikte, üreticiler iplik eğirmeyi bırakarak dayanıklı, ucuz ithal iplikleri kullanarak ve düşük ücret seviyelerinde çalışarak yerli tüketicinin beğenisine sunulan İngiliz kumaşlarının yerine beğenilere uygun kumaşlar üreterek ayakta kalmışlardır.¹³⁸

2.5.4. Genel Olarak Antlaşma’nın Diğer Etkileri

Balta Limanı Antlaşması, sadece belirli sektörler açısından değil, Osmanlı’nın ekonomik ve siyasal yaşamını derinden etkileyen bazı gelişmeleri de beraberinde getirmiştir. Özellikle yabancı devletlerin, İngiltere’nin faydalandığı bu avantajlardan geri kalmamak üzere kendileriyle de serbest ticaret antlaşması imzalamasını istemeleriyle yeni antlaşmaların yürürlüğe girmesi, Osmanlı iktisadi düşüncesinin çağdaşlaşması ya da

¹³⁷ Osmanlı Tarihi Ansiklopedisi, s. 222.

¹³⁸ Gökdemir, a.g.m.

Mısır'ın güç kaybetmesi gibi gelişmelerin hepsi, bir şekilde Balta Limanı Antlaşması'nın etkileri arasında kabul edilmektedir.

Öztürk'e göre antlaşma önemlidir; çünkü artık Osmanlı'nın açık pazar olması konusu resmîlik kazanmıştır. İngiliz Ticaret Antlaşması, kapitalizmin Osmanlı topraklarına yerleşmesi sonucunu da doğurmuştur. Bunların yanı sıra Osmanlı içerisinde yabancı tüccarların rolü de göz ardı edilmemelidir. Çünkü o dönemde yabancı elçilik ve konsoloslukların giderek güçlenmesi daha önce de belirttiğimiz gibi devlet içerisindeki Müslüman olmayan tüccarların önemli derecede vergi avantajı sahibi olmasını sağlamıştır. Bu kesimin güçlenmesi, zaten zayıf olan Müslüman tebaanın daha çok güç kaybetmesine neden olmuş; aynı zamanda bu kesimin Avrupalı tüccarların ülkedeki temsilcisi olmasını sağlamıştır.¹³⁹ Kısacası 18. yüzyılın sonlarında Osmanlı İmparatorluğu içerisinde Müslüman tüccarlar Osmanlı ticaretine hâkim durumdayken; 19 yüzyıl ile birlikte, Müslüman tüccarların Suriye'deki vilayetlerdeki güçlü pozisyonları, Anadolu vilayetlerinde biraz azalmakla birlikte İstanbul'da oran olarak en aza inmiştir. Batılı ve gayrimüslim tüccarların, İstanbul ve Anadolu'nun batısında faaliyetlerini yoğunlaştırmasının altında Avrupalı diplomatların bu bölgelerde artan etkinliği yatmaktaydı. Batılı diplomatlar, kendi vatandaşlarını ve vatandaşlarıyla ticari ilişkide bulunan azınlık tüccarlarını himaye ediyorlardı, sorunlarını çözüyorlardı ve/veya yeni iş ilişkileri kurmalarına yardımcı oluyorlardı. Bu nedenle azınlık tüccarları, Balta Limanı Antlaşması'nın imzalanmasıyla vergi ve diğer konularda ayrıcalıklı duruma geçmişlerdir.¹⁴⁰

Osmanlı İmparatorluğu'nun Antlaşmayı kabul etme nedenlerinin başında gelen Mehmet Ali Paşa'nın etkisiz hale getirilmesi amacı; bir bakıma Balta Limanı Antlaşması ile hedeflenen tek olumlu gelişme olmuştur. Çünkü bu ticaret antlaşması ile Osmanlı Devleti'nin hedeflediği gibi Mısır'ın geliri de

¹³⁹ Öztürk, a.g.e., s. 34-35.

¹⁴⁰ Deniz ve diğerleri, a.g.e., s. 12.

azalmış, Mısır idaresi çok zor duruma düşmüştür. Öyle ki Mısır askerinin yirmi sekiz ay biriken borçları ödenemez hale gelmiştir.¹⁴¹

Balta Limanı Antlaşması aynı zamanda çağdaş iktisadi düşüncenin ülkede yerleşmesinde dönüm noktası olarak kabul edilmiştir. Bir görüşe göre “İngiltere ile serbest ticaret antlaşmasının imzalandığı bu tarih, 18. yüzyıl liberalizminin ülkeye değişik kaynaklardan akmaya başladığı, hatta antlaşmayla birlikte ülke çıkarlarının aleyhine de olsa kısmen uygulama olanağı bulduğu bir tarih olmuştur. Bu tarihten sonra modern iktisat anlayışı, Osmanlı düşünce yapısını meşgul ederken, bilinçsiz bir kapitalistleşme sürecinde Batıya yönelme eğilimi de artmıştır”.¹⁴²

Balta Limanı Antlaşması'nın bir etkisi de diğer serbest ticaret antlaşmalarının yolunu açmasıdır. 1838 Osmanlı-İngiliz Serbest Ticaret Antlaşması İngiltere'de bir hayli memnuluk uyandırırken, Fransız kamuoyunda tepki ile karşılanmıştır. Fransızlar, İngiliz menfaatlerine ters düşeceği için Mehmet Ali Paşa'nın Mısır'a hâkim olmasına ve istiklalini ilan etmesine, özellikle ekonomik bakımdan güçlenmesine taraftardılar. Bu nedenle Fransız gazeteleri, tenkitlerini 1838 ticaret antlaşmasının en önemli meselesi olan yed-i vahit sisteminin kaldırılması noktasında yoğunlaştırmışlardır. Yayınlarında Mısır ve Suriye'nin gelir kaynaklarının önemli bir kısmını yitireceğini ve Mehmet Ali Paşa'nın Kara ve Deniz kuvvetlerini azaltması ile İngiliz menfaatlerinin ön plana çıkacağını ısrarla vurgulamışlardır. Sonuç olarak Fransız tüccarlarının baskısıyla Fransız ve Osmanlı yönetimi, 1838 ticaret antlaşmasının aynı şartlarını taşıyan bir ticaret antlaşmasını 25 Kasım 1838'de imzalamıştır ve bu antlaşma 1839 Nisan sonlarında Sultan Mahmut tarafından tasdik edilerek yürürlüğe girmiştir.¹⁴³ Katılmak isteyen herkese kesinlikle açık tutulan bu antlaşmayı imzalamak için bütün Avrupa devletleri birbirleriyle yarışmaya başlamıştır. Bunlardan ilki 25

¹⁴¹ Okur, **a.g.e.** s. 64.

¹⁴² Öztürk, **a.g.e.** s. 2.

¹⁴³ Açba, **a.g.e.**, s. 26.

Kasım 1838'de Fransa ile daha sonra 1839 yılında Hansa Birliği¹⁴⁴ ve Sardunya Krallığı, 1840 yılında İsveç, Norveç, İspanya, Hollanda, Prusya, Alman Gümrük Birliği, 1841 yılında Danimarka, Toscana Büyük Dukalığı ve Belçika ile yapılmıştır.¹⁴⁵

Hiç şüphesiz Osmanlı'nın Balta Limanı Antlaşması sonrasında karşı karşıya kaldığı önemli problemlerden biri de "dış borçlar sorunu" olmuştur. Ülkenin dış ticaret açığını ve savaşların getirdiği bunalımları aşmak için başvurduğu dış borçlanma, daha önce de belirttiğimiz gibi ekonomiyi iflas noktasına getirmiş; yabancı güçler Düyun-u Umumiye İdaresi ile devletin gelirlerinin önemli bir bölümüne el koymaya başlamıştır.

Balta Limanı Antlaşması İngiltere açısından da çok önemli etkileri beraberinde getirmiştir. İlk sanayileşen ülke olmanın da avantajıyla mallarına pazar bulan ülke Avrupa'nın baş gücü olmayı bir yüz yıl daha sürdürmüş ve dönem içerisinde de en yakın rakibi olabilecek ülkeleri engellemeyi başarmıştır. Böylece 1838 Ticaret Antlaşması ile hem Rusya'ya karşı bir barikat kurmuşlar hem de ticari yönden bu ülkenin mal tarifesinin Anadolu'ya sıçramasına mani olmuşlardır. Bu durum, 1829–1838 arasında, Osmanlı ekonomisi üzerinde, İngiliz – Rus çıkar çatışmasından İngilizlerin galibiyetinin de ifadesi olmuştur.¹⁴⁶

Antlaşma'nın önemli sayılabilecek bir etkisi de İngiltere'nin bölgede hâkim konumunu güçlendirmesi olmuştur. Çünkü özellikle Antlaşma sonrasında Osmanlı toprakları üzerinde İngilizlerin faaliyetleri giderek artmıştır. İngiliz şirketlerine ve hükümetine tavsiyede bulunma amacıyla Osmanlı topraklarının haritası çıkarılmaya başlanmış; uydu ekonomiler yaratma gayesi, buna engel olabilecek yerli üreticilerin dışlanmasını haklı

¹⁴⁴ “Almanya'nın kuzeyindeki kentlerin ve yabancı ülkelerde yaşayan Alman ticaret gruplarının karşılıklı çıkarlarını korumak amacıyla kurdukları ticari örgütlenme.” **Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi**, Cilt. 10, İstanbul, Ana Yayıncılık, 2000, s. 347.

¹⁴⁵ Yerasimos, **a.g.e.**, s. 315.

¹⁴⁶ Ayar, **a.g.e.**, s. 216.

gösterecek söylemlerle pekiştirilmiştir. İngiliz konsoloslarının gücü giderek artmıştır. Örneğin Beyrut'tan yazan bir Osmanlı görevlisi İngiliz konsolosundan "*Burası sanki İngiliz toprağıymış da bizim kalmamıza lütfen izin veriyorlarmış gibi bir tutum takınıyor*" diye yakınmıştır.¹⁴⁷

¹⁴⁷ Okur, **a.g.e.**, s. 65.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE VE AVRUPA BİRLİĞİ ARASINDA GÜMRÜK BİRLİĞİ KURAN 1/95 SAYILI ORTAKLIK KONSEYİ KARARI

1. AVRUPA BİRLİĞİ'NİN KURULUŞ VE GELİŞİM SÜRECİ

1950'li yıllarda oluşturulmak istenen Avrupa bütünleşmesi, aynı kıtada yaşamakla birlikte her biri kendi tarihsel gelişimi içerisinde farklı süreçler geçiren, kendine özgü geleneklere sahip toplumları bir araya getirmeyi amaçlamış ve günümüzde bunu büyük ölçüde başarmıştır. Bu kısımda genel hatlarıyla Avrupa Birliği'nin kuruluş süreci ve kısaca Türkiye ile olan ilişkilerine değinilmesinin ardından, iki taraf arasında kabul edilen 1/95 sayılı gümrük birliği kararı ve etkileri incelenecektir.

1.1. Avrupa Birliği'nin Fikri Temelleri

Tarihsel süreç içerisinde Avrupa bütünleşmesi ele alındığında, bu fikrin köklü bir geçmişe sahip olduğu görülmektedir. Avrupa'da bir birlik oluşturma amacını taşıyan ilk girişimler çok eskilere dayanmaktadır. Bununla beraber Avrupa ülkeleri ile kapsamlı bir bütünleşmenin öngörülmesi kalıcı olmasa bile 19. yüzyılın ikinci yarısında yapılan 1856 tarihli Paris Antlaşması'na dayanmaktadır. Bu açıdan, kökeni 19. yüzyıla kadar dayanan Avrupa'da bir birlik kurma düşüncesi ilk adım olarak ekonomik bütünleşme hedefine yönelik olmuştur.¹⁴⁸ Avrupa Birliği hayalinin gerçekleştirilmesi için atılan ilk ciddi adımlar ise II. Dünya Savaşı'ndan sonra savaşın yaralarını saran Avrupa'da, öncelikli ekonomik, kısmen de siyasi işbirliğinin güçlenmesi gerektiği görüşünün ifade edilmesi ile tartışılmaya başlanmıştır. Bu süreçte II. Dünya

¹⁴⁸ Enver Bozkurt, Havva Demirel, **Birleşmiş Milletler ve Avrupa Birliği Kapsamında Kıbrıs Sorunu**, Ankara, Nobel Yayın Dağıtım, 2004, s. 119–120.

Savaşı ile beraber Avrupacılık tartışması önem kazanmış ve geniş bir kamuoyunu arkasına almıştır.¹⁴⁹

Avrupa Birliği'nin oluşum sürecinde, Avrupa'da çeşitli önderlerin rolü yadsınmamaktadır. Bu açıdan Schuman, Churchill, Monnet, Adenauer ve de Gasperi gibi isimler, Avrupa Kömür Çelik Topluluğu (AKÇT)'nin kurulmasından itibaren Avrupa'nın tüm yönlerden bütünleşmesi gerektiğini ifade etmişlerdir. Ancak, Louis Jonz, Churchill'in 1946'da Zürich'te yaptığı konuşmada "Avrupa Birleşik Devletleri" oluşturulması gereğinden söz etmiş olmasının Kıta Avrupa'sında yanlış anlaşıldığını; İngiltere'nin Avrupa entegrasyonuna katılacağını sanıldığını belirtmektedir. Daha sonra Jonz, Churchill'in 1929'da söylediği " biz Avrupa ile beraberiz ama Avrupa'nın içinde değiliz; bizim onunla bağımız var ama oraya ait değiliz" şeklindeki sözlerini hatırlatarak, bunun hala geçerli olduğunu savunmuştur.¹⁵⁰

İkinci Dünya Savaşı'nın bitişi ile birlikte, uluslararası sistem içinde değişen güç dengeleri, en çok Avrupa devletlerini etkilemiştir. Savaş sonrasında güçlü Avrupa yıkılmış ve dışardan sağlanacak desteklere ihtiyaç duyan ve bu desteği sağlayan devletlerin ekseninde toplanan Avrupa devri başlamıştır. Bu açıdan Avrupa'da birlik konusunda yeni ve güçlü bir dürtü 1947 yılında ABD'den gelmiştir. Bu kapsamda Marshall ve Truman Doktrinleri bu yönde atılan en önemli adımlar olmuştur. Marshall'ın önerisine göre bozulan Avrupa ekonomisini yeniden rayına oturtabilmek için ABD büyük bir ekonomik yardım programını devreye sokmalıydı. Ancak bunun için Avrupa devletlerinin aralarında belirli bir program üzerinde anlaşmaları gerekmektedir. Bu amaçla, ABD yardım programını düzenlemek üzere 1948 Nisan ayında "Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü" kurulmuştur. ABD ile sıkı bir işbirliği içine giren 16 Batı Avrupa ülkesinin kurduğu AEİÖ, soğuk savaş ortamında Batı bloğunun bir örgütü niteliğine büründüyse de, uluslar üstü

¹⁴⁹ Suavi Kemal Yazgıç, **Avrupa Birliği**, İstanbul, İnsan Yayınları, 2005, s. 10.

¹⁵⁰ İbrahim Canbolat, **Avrupa Birliği: Uluslararası Bir Sistemin Teorik, Kurumsal, Jeopolitik Analizi ve Genişleme Sürecinde Türkiye İle İlişkiler**, 3. baskı, İstanbul, Alfa Yayınevi, 2002, s. 87.

yetkilerinin olmaması sonucu, üyelerinden altısı tarafından Schuman Planı uyarınca kömür ve çelik sektöründe birleşmeye yönelmiştir.¹⁵¹

Ruhr Bölgesi'ndeki zengin kömür ve demir madenlerinin Fransa ve Almanya'nın birlikte işleteceği bir yapıya dönüştürülmesi için, iki devlet arasında kurulacak kömür-çelik ortaklığı, gerçekte iki devlet arasında uzun yıllardır süren ezeli rekabetin ortadan kaldırılmasının yanı sıra, diğer Avrupa devletleri açısından da savaş sanayinin ana maddesi olan demir ve çeliğin üretiminin kontrol altında tutulabilmesi, ekonomik gelişmenin ve düzelmeyin sağlanabilmesi açısından cazip ve zorunlu bir fikir olarak değerlendirilmiştir. Bu açıdan, tarihin çeşitli dönemlerinde taraftar bulan "Birleşik Avrupa" ideali için SSCB ve ABD karşısında tek başlarına hareket edemeyeceğini anlayan Federal Almanya, Fransa, Belçika, Hollanda, Lüksemburg ve İtalya arasında 18 Nisan 1951 tarihinde Paris Antlaşması ile AKÇT'nin kurulması, bu yönde atılan ilk ciddi adım olmuştur.¹⁵²

AKÇT ile altı ülkenin demir ve çelik kaynakları devletler üstü bir yönetim altında toplanmış ve bu ülkeler arasında ortak bir demir çelik pazarı oluşturulmuştur. Böylece, ekonomik büyümede en önemli kaynaklar olan demir ve çelik üretimi konusunda yaşanan çıkar çatışmalarının önüne geçilmiş ve İkinci Dünya Savaşı gibi savaşların yeniden yaşanmaması için bir adım atılmıştır. Ayrıca "Montanunion" olarak da anılan bu Antlaşma ile üye ülkeler arasında bir ortak kömür ve çelik pazarı oluşturulması, ekonominin geliştirilmesi ve istihdam ile hayat seviyesinin yükseltilmesinin sağlanması hedeflenmiştir.¹⁵³ Kuruluş aşamasında Topluluğa katılmayan İngiltere, barışın güvence altına alınması için savaşın galip ve mağluplarının eşitlik içerisinde işbirliğinde bulunabilecekleri bir kurumsal yapı içinde bir araya getirmesi açısından, AKÇT'nin kurulmasına destek vermiştir.¹⁵⁴

¹⁵¹ Oral Sander, *Siyasi Tarih 1918 1994*, 6. Baskı, Ankara, İmge Kitabevi, 1998, s. 309.

¹⁵² **Avrupa Birliği ve Türkiye**, TC Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı Avrupa Birliği Genel Müdürlüğü, Ankara, 1996, 4.Baskı, 1999, s. 10.

¹⁵³ Yazgıç, **a.g.e.**, s. 15.

¹⁵⁴ Sander, **a.g.e.**, s. 350.

1.2. Avrupa Birliği'nin Ortaya Çıkışı

İlk kez 24 Ekim 1950 tarihinde Fransa Başbakanı René Pleven tarafından Avrupa Savunma Topluluğu girişimi başlatılmıştır. Fransa, Federal Almanya, İtalya, Belçika, Hollanda ve Lüksemburg önderliğinde bir Avrupa savunma gücü yaratılmasına dair çaba, Fransa Ulusal Meclisi'nin engeline takılmasıyla hayata geçirilememiştir. Bu nedenle, ekonomik bütünleşme gerçekleşmeden siyasi entegrasyona ulaşamayacağına dayalı görüşler önem kazanmaya başlamıştır. Bu kapsamda 25 Mart 1957'de Almanya, Fransa, Belçika, Hollanda, Lüksemburg ve İtalya arasında imzalanan antlaşma ile Avrupa Ekonomik Topluluğu kurulmuş ve kurucu Roma Antlaşması 1 Ocak 1958'de yürürlüğe girmiştir. AET'nin amacı Avrupa'da siyasal bütünlüğe ulaşma hedefine varmak için ilk olarak ekonomik dengenin kurulması olarak açıklanmıştır. Bunun için de üye ülkeler arasında malların, hizmetlerin, sermayenin ve işgücünün serbest dolaşımına dayanan bir ortak pazar ve gümrük birliğinin kurulması hedeflenmiştir.¹⁵⁵

AET'de ilk önemli yapısal değişiklik, Avrupa'da kurulan üç örgütün, AET, 1951 yılında kurulan AKÇT ve 1957 yılında kurulan EURATOM için tek bir Konsey ve tek bir Komisyon kurulması kararı ile yapılmıştır. Taraf altı ülke, 8 Nisan 1965'te Brüksel'de Füzyon adı verilen antlaşma ile üç örgütün birleştirilmesini onaylamıştır ve antlaşma 1 Temmuz 1967'de yürürlüğe girmiştir.¹⁵⁶ Böylece başlangıçta sadece AKÇT olarak yola çıkan bir işbirliği örgütü, kurucu antlaşmaların birçok kez değiştirilmesi ile hem kapsam olarak genişlemiş hem de nitelik olarak giderek bir siyasi birlik olma yönünde evrim geçirmiştir.

1970 ve 1975 yıllarında ortak bütçe oluşturma kararına varılması ve Sayıştay'ın kurulması, 1986 Avrupa Tek Senedi ile getirilen yeni düzenlemeler, kurumsal alanda oybirliğinden nitelikli oyçokluğu esasına

¹⁵⁵ Bozkurt, Demirel, *a.g.e.*, s. 123–124.

¹⁵⁶ Haydar Çakmak, *Avrupa Güvenliği*, 2. Baskı, Ankara, Akçağ Yayınları, 2003, s. 21.

geçiş, politik açıdan ise, Avrupa Tek Pazarı'nın kurulması, Avrupa Siyasi işbirliği, sosyal politikalarda ekonomik ve sosyal uyum, çevre, teknolojik araştırma-geliştirme alanlarında yetkilerin Topluluk yetkisine eklenmesi ile ortak sosyal politika belirlenmesinde gelişme sağlanmıştır. AB'nin temelini oluşturan Tek Pazar, 1986 yılında üyelerce Tek Avrupa Senedi'nin onaylanması ile 1 Temmuz 1987'de yürürlüğe girmiştir.¹⁵⁷

Avrupa Birliği'nin ortaya çıkması hiç kuşkusuz belirli bir derinleşme sürecinin hayata geçirilmesi ile mümkün olabilmiştir. Bu kapsamda özellikle tartışılarda ön plana çıkan konu, AB'nin sadece ekonomik bir birlik ile yetinip yetinmeyeceği konusunda olmuştur. Bu açıdan yapılan yorumlar siyasi birliğe uzanan süreçte Birliğin geleceğini nasıl şekillendireceğine dair olmaktadır. Diğer taraftan, AB kuruluşundan itibaren dünya çapında bir ekonomik gelişme göstererek gelişmiştir. ABD'nin askeri ve siyasal olarak tek güç olarak yükselmesi karşısında, ekonomik olarak ABD'ye en büyük rakip olarak yükselen Topluluğun siyasal bütünleşme ve özellikle dış politika alanında da ABD'ye karşı bir rakip olabilmesi için dış politikada işbirliğine gidilmesi gerektiği düşüncesi, özellikle soğuk savaş ertesinde çok artmıştır. ABD'nin en önemli askeri güç olarak tek kutuplu sistemde istediğini yapmasının önlenmesi de, ABD ile rekabet etmek isteyen bir AB için bir zorunluluk haline gelmiştir. Bu nedenle Maastricht Antlaşması ile Avrupa Topluluğu, Avrupa Birliği'ne dönüşerek daha yakın siyasal bütünleşme çabası içerisine girmiştir. 11 Aralık 1991'de Maastricht'te kabul edilen antlaşma, bazı düzeltmelerin ardından 1 Kasım 1993'te yürürlüğe girmiş, bu tarihten itibaren de Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) Avrupa Topluluğu'na (AT) dönüşmüştür.¹⁵⁸ Maastricht Antlaşması'na göre Birliği oluşturan üç temel sütun vardır. Sütunlardan ilki, Avrupa Toplulukları, ikincisi Ortak Dışişleri ve Güvenlik Politikası ve üçüncüsü Adalet ve İçişleri Alanlarında İşbirliğidir. Maastricht Antlaşması ile ayrıca ekonomik bütünleşme hedefine

¹⁵⁷ S. Rıdvan Karluk, **Avrupa Birliği ve Türkiye**, İstanbul, Beta, 2005, s. 58.

¹⁵⁸ Karluk, **a.g.e.**, s. 87.

siyasi bütünleşme hedefi de eklenmiştir. Bununla beraber bu bütünleşmenin ilkeleri de bu Antlaşma ile saptanmıştır.¹⁵⁹

1.3. Avrupa Birliği'nin Gelişimi

AKÇT, AET ve EURATOM'un her üçü de yasal açıdan ayrı, politik açıdan ise tek kuruluşlardır. Bu toplulukların dünyadaki diğer topluluklardan en önemli farklılığı ise devletlere ait bazı egemenlik haklarının kullanılmasının uluslar üstü bir organa bırakılmasıdır. Bu niteliği ile de Avrupa Birliği'ne benzeyen hiçbir örgüt bulunmamaktadır.¹⁶⁰

Avrupa Topluluğu, belirlediği amaçları gerçekleştirebilmek için derinleşerek bütünleşme yolunu seçmiştir. Bu açıdan ekonomik ortaklık olarak kurulan Topluluk, zamanla ekonomik bütünleşmenin yanında parasal birlik ve siyasal bütünleşme yönünde de gelişme göstermiştir. Böylece günümüzün en güçlü, bir bakıma uluslar üstü topluluğu Avrupa Birliği oluşmuştur.

Avrupa bütünleşmesi fikri, ortaya ilk atıldığı tarihten itibaren ekonomik ve siyasal alanda bütünleşmiş ve tek bir Avrupa halkının oluşturulması amacını içermektedir. AB'yi kuran antlaşmalarda yer alan ilkeler ve önlemler her ne kadar görünürde yalnızca üye ülkeler arasında Ortak Pazar'ın kurulmasına bağlı olarak ve ekonomik temelli olarak ortaya çıkmışsa da, ekonomik bütünleşme kaçınılmaz olarak siyasal birlik amacına işaret eder bir durum almıştır.

Roma Antlaşması'nın, 1 Ocak 1958 tarihinde yürürlüğe girmesiyle AB, önce kurumları daha sonra da ortak pazarı oluşturmaya başlamıştır. Antlaşmaya göre temelde ortak pazarda serbest piyasa ekonomisinin

¹⁵⁹ Karluk, **a.g.e.**, s. 98.

¹⁶⁰ Bozkurt, Demirel, **a.g.e.**, s. 124.

egemen olması öngörülmüştür. Topluluk organları serbest piyasa mekanizmasının işleyişini sağlayacak yetkilere sahipti. Bu kapsamda ortak pazarı oluşturan gümrük birliği, dolaşım serbestliği, serbest rekabet, topluluk ticaret politikası ve topluluk tarım politikası üzerinde anlaşılmış politikalar olmuştur.

Birliğin, yaşadığı önemli yapısal değişimlerden birisi de, Ekonomik ve Parasal Birliğe (EPB) geçişidir. Maastricht Antlaşması'yla belirlenen hedef doğrultusunda, Avrupa Merkez Bankası (AMB) kurulmuş ve ardından ortak para birimi olan Euro'ya, 1995 Madrid zirvesinin belirlediği senaryoya uygun olarak geçilmiştir. Euro, 1 Ocak 1999 tarihinde kaydi (çek, kredi kartları, banka hesap ve transferler gibi) olarak, 1 Ocak 2002 tarihinden itibaren de fiziksel olarak piyasalarda kullanılmaya başlanmıştır.¹⁶¹ Buradaki temel amaç, Euro'nun kullanılmasıyla, AMB'nin Avrupa sınırları içinde fiyat istikrarını sağlaması ve bu yolla mal ve hizmet akımlarının karşılaşıcağı olası tüm engellerin kaldırılmasıdır.

Federal Almanya, Fransa, İtalya, Belçika, Hollanda ve Lüksemburg tarafından kurulan Avrupa Toplulukları (AKÇT, AET, Euratom) 1 Ocak 1973'te İngiltere, Danimarka ve İrlanda'nın katılımıyla "Dokuzlar", 1 Ocak 1981'de Yunanistan'ın katılımıyla "Onlar", 1 Ocak 1986'da İspanya ve Portekiz'in katılımıyla "Onikiler" adını almıştır. Topluluk, 1 Ocak 1995 tarihinde Avusturya, İsveç ve Finlandiya'nın katılımıyla "Onbeşler" olarak varlığını sürdürmeye başlamıştır. Bunun ardından Avrupa'da bütünleşmeye dâhil olan ülke sayısı artma eğiliminde olmuştur.

AB genişleme prosedürlerine göre, AB üye adayı olabilmek için bir ülkenin taşıması gereken bazı kriterler vardır. 1995 Madrid Zirvesi'nde onaylanan ve Kopenhag Kriterleri olarak adlandırılan bu kriterler şöyledir: ¹⁶²

¹⁶¹ Karluk, **a.g.e.**, s. 560.

¹⁶² Canbolat, **a.g.e.**, s. 268.

- Demokrasi, hukukun üstünlüğü, insan hakları ve azınlıklara saygı gösterilmesi ve korunmasını garanti altına alan kurumların istikrarı,
- İşleyen bir piyasa ekonomisinin varlığının yanı sıra Birlik içindeki rekabetçi baskılar ve piyasa güçleri ile başa çıkabilme yeteneği,
- Siyasi, ekonomik ve parasal birliğin amaçlarına uyulması dâhil olmak üzere üyelik yükümlülüklerini üstlenme kabiliyeti.

Avrupa Birliği'nde tam üyelik ile ilgili öngörülen prosedür ana hatlarıyla şu şekilde olmaktadır:¹⁶³

- Başvuru (AB Konsey'ine)
- Konsey tarafından başvurunun Komisyon'a havalesi
- Konseyin Komisyon'un ve Avrupa Parlamentosu'nun mutlak çoğunlukla "uygundur" görüşünü alması
- Konsey'in oybirliği kararı (siyasi nitelikte ve Komisyon görüşüne uymak zorunda olmaksızın)

Kopenhag ve Madrid Zirveleri'nden sonra ve Madrid Zirvesi'nde ortaya konulan talep doğrultusunda Komisyon tarafından hazırlanan ve 15 Temmuz 1997 tarihinde kabul edilen Gündem 2000 adlı rapor, 21. yüzyılın başlarında AB'nin karşı karşıya olduğu sorunları ve bunlara ilişkin olarak çözüm önerilerini içerirken, bu çerçevede AB'nin genişleme stratejisini de ele almıştır. Bu raporda Kopenhag Kriterleri esas alınarak konuyla ilgili ayrıntılar belirlenmiştir. Raporda, "katılım ortaklığı" ve "aday ülkelerin topluluk programlarına ve mekanizmalarına daha geniş katılımı" gibi yeni katılım öncesi araçlar önerilmiştir.¹⁶⁴

Aday ülkelerin tam üyeliğe kabulü ve müzakerelerin, Kopenhag Kriterlerine uygunluk ölçüsünde gerçekleştirileceği açıklanmıştır. İlk dalgada

¹⁶³ Karluk, **a.g.e.**, s. 289-290.

¹⁶⁴ Nevzat Güran, **Uluslararası Ekonomik Birleşme ve Avrupa Birliği**, İzmir, Anadolu Matbaası, 2002, s. 97.

Kopenhag Kriterleri denilen kriterlere - demokrasi, insan hakları, ekonomik gelişme, Topluluk müktesebatını benimseme- en fazla uyum gösterebilme yeteneğine sahip olduğu değerlendirilen, Polonya, Macaristan, Çek Cumhuriyeti, Slovenya ve Estonya; söz konusu kriterlere göre daha geri bir durumda bulunan ikinci dalgada ise Slovak Cumhuriyeti, Litvanya, Letonya, Bulgaristan ve Romanya yer almıştır. Güney Kıbrıs Rum Yönetimi de, BM Genel Sekreteri Perez de Cuellar'ın "sorun zaten karmaşık, AB bu işe hiç karışmamalı" ¹⁶⁵ söylemine rağmen, daha önce alınan bir kararla söz konusu genişlemenin içine dâhil edilmiştir. Bu kapsamda yürütülen müzakereler sonrasında 1 Mayıs 2004 tarihi itibariyle, Malta, Polonya, Macaristan, Çek Cumhuriyeti, Slovenya, Estonya, Slovak Cumhuriyeti, Litvanya, Letonya ve Güney Kıbrıs Rum Cumhuriyeti (Kıbrıs Cumhuriyeti adı altında) Avrupa Birliği üyesi olmuşlardır. Böylece Birlik 25 üyeye ulaşmıştır.

2. AVRUPA BİRLİĞİ'NDE GÜMRÜK BİRLİĞİ

Gümrük birliği, Avrupa Birliği'nin gelişiminin temelidir ve Avrupa Topluluklarının çekirdeğini oluşturur. ¹⁶⁶ AET'de ithalattaki gümrük vergileri 1 Temmuz 1968 tarihinde kaldırılmıştır. Topluluğun genişlemesi sonucunda, 9 üye arasında sanayi ürünlerinde vergisiz serbest ticaret 1 Temmuz 1977'de gerçekleşmiştir. ¹⁶⁷ Gümrük birliği ile üye devlet gümrük alanları, tek bir gümrük alanı haline gelmiş, üye devletlerarasında gümrük vergileri ve eş etkili vergiler kaldırılarak serbest dolaşım söz konusu olmuştur. Bu çerçevede üçüncü ülkelere "Ortak Gümrük Tarifesi" uygulanmaya başlanmıştır. Bu kısımda genel hatlarıyla Avrupa Birliği'nde gümrük birliğinin gelişimi ve içeriği incelenecektir.

¹⁶⁵ Erol Manisalı, **Türkiye-Avrupa İlişkilerinde "Sessiz Darbe"**, İstanbul, Derin Yayınları, 2002, s. 126.

¹⁶⁶ Karluk, **a.g.e.**, s. 349.

¹⁶⁷ Karluk, **a.g.e.**, s. 351.

2.1. Gümrük Birliği Kavramı

Serbest ticaret bölgelerinin daha ileri aşaması olarak değerlendirilen gümrük birliği şeklindeki bütünleşmelerde, üye ülkeler hem kendi aralarındaki ticarete gümrük tarifelerini ve engelleri belirli kurallar çerçevesinde ortadan kaldırmakta, hem de üçüncü ülkelere karşı ortak gümrük tarifesi uygulamaktadır. Bu açıdan gümrük birliği, mal piyasalarında bütünleşme amaçlayarak, bütünleşmeye katılan ülkeler arasındaki mal akımlarını kısıtlayan gümrük vergilerini ve diğer dış ticaret kontrollerini kaldırmaktadır. Burada üçüncü ülkelere karşı uygulanan gümrük vergileri eşitlenmekte, bu sayede üye ülkeler arasında mal akımları serbestleşip artarken, diğer ülkelerden mal akımlarında oransal bir azalma görülmektedir. Gümrük birliğinde uluslar, üçüncü ülkelere karşı uygulanacak gümrük tarifelerini saptama kararını uluslar üstü düzeye bırakmıştır.¹⁶⁸

Gümrük birlikleri teorisinin kurucusu olarak kabul edilen J. Winer gümrük birliğinin oluşumunu şu koşulların sağlanması şartına bağlamıştır:¹⁶⁹

- Üye ülkeler arasındaki tarifeler kaldırılır
- İthalatta birlik dışında kalan ülkelere karşı ortak bir gümrük tarifesi uygulanır
- Gümrük gelirleri tek bir elde toplanarak, önceden saptanmış ölçütler uyarınca paylaşılır

Tüm bunların ötesinde gümrük birliğinin ticaret açısından bazı olumlu ve olumsuz yönlerinin olduğu da belirtilmektedir. Buna göre:¹⁷⁰

- Olumlu üretim etkisi (ticaret yaratıcı etki): Gümrük birliğine katılan bir ülkenin, birlik öncesinde gümrük vergilerinin yüksekliği nedeniyle

¹⁶⁸ Ramazan Kılıç, **Türkiye AB İlişkileri ve Gümrük Birliği**, Ankara, Siyasal Kitabevi, 2002, s. 13–14.

¹⁶⁹ Kılıç, **a.g.e.**, s. 13.

¹⁷⁰ Güran, **a.g.e.**, s. 51.

kendisinin ürettiği bir malı, birlik sonrasında kendisinden daha etkin üreten birlik üyesi ülkelerden ithal etmesidir. Böylece pahalı bir üretim kaynağının yerine daha ucuz bir üretim kaynağı geçmekte ve kaynak tahsisi daha etkin bir duruma gelmektedir.

- Olumsuz üretim etkisi (ticaret saptırıcı etki): Gümrük birliği öncesinde malın en ucuz üreticisinden yapılan ithalatın, birlik sonrasında birlik içi ticaret serbestleştirilirken dışa karşı korumanın sürmesi nedeniyle, daha avantajlı konuma gelen birlik üyesi ülkelerden yapılmasıdır. Böylece ucuza üreten bir kaynak yerine, daha pahalı bir kaynak geçmekte ve kaynak tahsisinde etkinlik bozulmaktadır.

Gümrük birliğine verilecek tarihsel örnekler çoktur. İlk gümrük birliği 1834 yılında bağımsız Alman devletçikleri arasında kurulan “Zollverein” gümrük birliğidir. Diğer bir örnek 1932 yılında Belçika, Hollanda ve Lüksemburg tarafından kurulan Benelux birliğidir. Benelux ülkeleri arasındaki gümrük birliği antlaşması 1947 yılında yapılmış ancak fiilen gümrük birliği antlaşması 1948 yılında yürürlüğe girmiştir. Daha sonra Benelux üyesi ülkeler Avrupa Ekonomik Topluluğu’nun kurulmasıyla birlikte 1958 yılında AET’ye katılmıştır. Günümüzde ise en önemli gümrük birliği Avrupa Birliği ülkeleri arasında uygulanmaktadır.¹⁷¹

2.2. Avrupa Birliği’nde Gümrük Birliği’nin Kabul Edilmesi

Avrupa Birliği’nin en önemli özelliklerinden biri olan gümrük birliğinin tamamlanması, üye ülkeler arasında ithalatta ve ihracattaki gümrük vergilerinin ve eş etkili tüm vergilerin kaldırılmasını ve üçüncü ülkelerle ilişkilerde ortak gümrük tarifesinin kabul edilmesini sağlamıştır.

¹⁷¹ Emin Ertürk, **Ekonomik Entegrasyon Teorisi ve Türkiye’nin İçinde Bulunduğu Entegrasyonlar**, Bursa, Ezgi Kitapevi, 1993, s. 8.

Avrupa Topluluğu'nda gümrük birliği, ilk olarak 1951 yılında imzalanan ve AKÇT'yi kuran Paris Antlaşması ile yürürlüğe girmiştir. Paris Antlaşması'na göre ithalat ve ihracat vergileri ile buna benzer etki yaratan diğer vergiler ve miktar kısıtlamaları yasaklanmıştır (Md.4a). Bu hükmün ışığı altında 10 Şubat 1953 tarihinde üye ülkeler arasında kömür, demir ve hurda ticaretine uygulanan miktar kısıtlamaları, İtalya dışında kaldırılmıştır.¹⁷² Bunu, 25 Mart 1957 tarihinde altı ülke tarafından imzalanan, 1 Ocak 1958 tarihinde yürürlüğe giren ve AET'yi kuran Roma Antlaşması izlemiştir. Roma Antlaşması'nın 9. Maddesi, Toplulukta gümrük birliğinin sağlanması ile ilgili olarak iki noktaya dikkat çekmektedir. Birincisi, gümrük birliğine üye ülkeler arasında ithalatta ve ihracattaki gümrük vergilerinin ve eş etkili tüm vergilerin yasaklanması, ikincisi ise üçüncü ülkelerle ilişkilerde ortak gümrük tarifesinin kabul edilmesidir.¹⁷³

Avrupa Topluluğu'nun ortak gümrük tarifesi ile ilgili indirimleri, GATT'ın mübadelelerin serbestleştirilmesi konferansları çerçevesinde gerçekleşmiştir. Altılar Avrupası döneminde, yalnızca bir kez "Dillon Raundu" (1960–1961) çerçevesinde (otomobil ve viskide) % 20 düzeyinde bir indirim yapılmıştır. "Kennedy Raundu"na göre üçte bir oranında daha genel bir indirim söz konusu olmuştur. Bu indirimler günümüze dek gelen bir süreç izlemektedir.¹⁷⁴

Topluluk, gümrük birliğinin gerçekleştirilmesini hiç geciktirmemiş, Antlaşma'da belirtilen süreden 18 ay önce iç gümrükleri kaldırmıştır. Ardından 1 Temmuz 1968'de dışarıya karşı bir ortak gümrük tarifesi uygulamaya koymuştur. Böylece Topluluk üyesi ülkeler, bundan sonra iktisadi politika alanında tek başlarına hareket etme özgürlüklerini kendi iradeleriyle bırakmışlardır.¹⁷⁵

¹⁷² Karluk, **a.g.e.**, s.350.

¹⁷³ M. Yıldız Tokathoğlu, "Türkiye'de Dış Ticaretin Vergilendirilmesi ve Avrupa Birliği", **Akdeniz Üniversitesi İİBF Dergisi**, Sayı. 10, Yıl. 2005, s. 50.

¹⁷⁴ Tokathoğlu, **a.g.m.**, s. 51.

¹⁷⁵ Veysel Bozkurt, **Avrupa Birliği ve Türkiye**, İstanbul, Alfa Yayınları, 1997, s. 143.

Roma Antlaşması'nın 9. maddesinden 38. maddesine kadar olan kısmı gümrük birliği ve bunun nasıl uygulanacağı konusundadır. Buna göre "Topluluğun esas mal mübadelelerinin tamamını kapsayan bir gümrük birliğidir". Söz konusu birlik üye ülkelerin kendi aralarındaki ihracat ve ithalat vergilerini kaldırmalarını ve üçüncü ülkeler karşısında ortak bir gümrük tarifesi uygulamalarını da içermektedir."¹⁷⁶

GATT çerçevesinde yapılan çok taraflı ticaret görüşmeleri sonucunda ortak gümrük tarifesinde önemli indirimler sağlanmıştır. Topluluğun ortak gümrük tarifesi, önemli oranda düşürülmüştür. Bu çok taraflı ticaret görüşmelerinin yanı sıra, Topluluğa yeni üyeler katıldıkça da ortak gümrük tarifesinde yeni ayarlamalar yapılmak zorunda kalınmıştır. Ayrıca bu ayarlamalardan zarar gören ülkelerle de zararın telafisi için görüşme ve antlaşmalar yapılmıştır. Tüm bu görüşmeler sonucunda, ortak gümrük tarifesinin ortalama düzeyi %3–4 gibi oldukça düşük bir orana çekilmiş ve AB sanayi ürünlerinde dünyanın en liberal tarifelerini uygulayan blok haline gelmiştir.¹⁷⁷

Topluluk gümrük politikasının en önemli aracı ortak gümrük tarifesidir. Bu birbirinden farklı iç gümrüklerin aşamalı olarak kaldırılmasını takiben üye ülkelerin gümrük miktarlarının planlanan ortak gümrük düzeyi esas alınarak düşürülmesi veya yükseltilmesi yoluyla oluşmuştur. Topluluğun ticaret ve ekonomi politikasının temeli işte bu ortak gümrük tarifesi üzerinde oluşturulmuştur. Toplulukta iç pazar düzenlemesi ve dış ticaret ilişkileri de bundan doğrudan etkilenmiştir.¹⁷⁸

AB'de uygulanan ODTP'nin en önemli aracı olan ortak gümrük tarifesi, Roma Antlaşması'nın ilgili maddelerine dayalı olarak 1968 yılında çıkarılan 950/68 sayılı Konsey Tüzüğü ile oluşturulmuştur. Daha sonra antlaşmalar

¹⁷⁶ Güran, **a.g.e.**, s. 202.

¹⁷⁷ Güran, **a.g.e.**, s. 125.

¹⁷⁸ Canbolat, **a.g.e.**, s. 205.

sonucu veya otonom olarak yapılan değişiklikler, yeni Konsey Tüzükleri halinde yayımlanmıştır. 7 Eylül 1987 tarihinde yayımlanan 2658/87 sayılı Konsey Tüzüğü'nün 12. maddesi uyarınca Komisyon, her yıl, bir yıl için geçerli olacak "Ortak Gümrük Tarifesi" (OGT) oranını bir tüzüğe ekli olarak yayımlamaktadır. Mal sınıflandırılması olarak "Birlik Nomenklatür (Sistemik İsimlendirme) " (CN) adı verilen sınıflamanın esas alındığı bu Komisyon Tüzüğü'nün ekinde OGT uygulamasında uyulacak kurallar ve bazı açıklayıcı bilgileri kapsayan başlangıç hükümlerinden sonra, söz konusu nomenklatüre göre OGT listesi sunulmaktadır. 5 sütundan oluşan bu listede, sırasıyla birlik nomenklatür kodu, malların tanım ve tasnifi, otonom veya tarımda uygulanan gümrük vergisi oranları ve bazı maddeler için ek ölçü birimleri yer almaktadır.¹⁷⁹

Ortak gümrük tarifesinde yer alan gümrük vergileri, otonom ve konvansiyonel olarak iki sütuna bölünmüştür. Ender olarak kullanılan otonom vergiler, kanuni vergi oranlarını gösterirken; konvansiyonel vergiler ise GATT'a bağlı tavizli vergileri belirtmektedir. Konvansiyonel vergiler en çok kayırılan ülke statüsünde yer alan GATT (DTÖ) üyesi ülkelere uygulanması planlanan oranlar olmasına rağmen Topluluk tarafından GATT üyesi olmayan ülkeler dâhil olmak üzere tüm ülkelere uygulanmaktadır. Konvansiyonel vergilerin değiştirilebilir nitelikte olmaması nedeniyle, vergilerin kısmen veya tamamen askıya alınması işlemleri otonom vergiler üzerinden yapılmaktadır.¹⁸⁰ Ayrıca ortak gümrük tarifelerinin uygulanması sırasında bazı istisnai uygulamalara rastlamak da mümkündür. Örneğin 113. maddeden kaynaklanan yetki kullanılarak, taviz tanımadan gümrük vergilerini arttıran üçüncü bir ülkenin uygulamalarına karşılık vermek amacıyla, bazı ürünlerde tarife hadleri yükseltilebileceği gibi, Topluluk bir koruma önlemi olarak da gümrük vergisi oranlarını arttırabilecektir.¹⁸¹

¹⁷⁹ Güran, a.g.e., s. 126.

¹⁸⁰ Avrupa Birliği ve Türkiye, s. 73.

¹⁸¹ Avrupa Birliği ve Türkiye, s. 73.

Sözleşmeli tarifeler GATT müzakereleri çerçevesinde yapılmış indirimli tarifeleri kapsamakta, GATT'a taraf olan ülkelerden ya da Topluluk'ta en çok kayırılan ülke statüsünü kapsayan antlaşmalar imzalayan ülkelere ve aksi belirtilmedikçe tüm üçüncü ülkelere yapılan ithalata uygulanmaktadır. Otonom tarifeler ise topluluğun tek tarafı olarak belirlendiği gümrük vergisi oranları olup, herhangi bir sözleşmeli tarife mevcut olmadığında veya sözleşmeli tarifeden daha düşük oranda olduğunda uygulanmaktadır. Bu genel oranların dışında çeşitli antlaşmalarla çeşitli ülkelere karşı uygulanan daha düşük oranlı tarifeler ise ortak gümrük tarifesinde yer almamaktadır.¹⁸²

Bugün Avrupa Birliği'ne üye ülkeler arasında oluşturulan gümrük birliğinin tamamlayıcısı olarak, üçüncü ülkelere yapılan ithalata uygulanan gümrük vergileri, üye ülkelerin tümünde aynı oranda uygulanmakta, dolayısıyla Topluluğun yaptığı ithalat üye ülkelerin hangisi tarafından yapılırsa yapılsın, en uygun limandan gerçekleştirilmektedir. Bu ithalatta tahsil edilen gümrük vergilerinin hangi ülkeye ait olduğu sorununu ortadan kaldırmak için, bu gelirlerin Topluluk bütçesine aktarılmasına karar verilmiştir. Üçüncü ülkelerle yapılan ticarete azalma gümrük vergilerinin miktarını düşürmektedir. Topluluk içinde, gümrük vergilerinin kaldırılmasıyla, serbest dolaşan mallara ilişkin gümrük vergileri, ulusal bütçelerde toplanmaktadır. Ulusal hükümetler, bu vergilerin % 10'unu tahsilât masrafı olarak kestikten sonra Topluluk bütçesine vermektedir.¹⁸³

Tüm bunların yanı sıra ortak gümrük tarifesi oranları dünya genelindeki gümrük vergisi oranlarına göre düşük seviyededir. Uruguay Round'u¹⁸⁴ sonrasında 1 Temmuz 1995 itibarıyla tüm ürünler için vergilerin basit aritmetik ortalaması % 9,6 seviyelerindedir. 1988 yılında % 7,3 olan basit aritmetik ortalamanın %9,6 seviyesine çıkmasının temel nedeni tarım

¹⁸² Güran, **a.g.e.**, s. 126.

¹⁸³ Tokatlıoğlu, **a.g.m.**, s. 51.

¹⁸⁴ "Ticarette serbestliği arttırmak ve gelişmiş ülkeler tarafından uygulanan yeni ithalat kısıtlamalarını önlemek amacıyla GATT'ın başlangıcından itibaren 8. Çok taraflı ticaret müzakeresi." **Avrupa Birliği ve Türkiye**, **a.g.e.**, s. 282.

ürünlerinde eş etkili vergilerin tarifeye dönüştürülmesidir. 1988 yılında sanayi ürünlerinde % 6,4 olan gümrük vergisi ortalamaları 1995 yılında % 6 düzeyine düşmüştür.¹⁸⁵

3. TÜRKİYE - AVRUPA BİRLİĞİ İLİŞKİLERİNE GENEL BAKIŞ

Türkiye, Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarından beri her zaman Batılı çizgide politikalar izleyen bir ülke olarak Avrupa Toplulukları'na üye olma amacıyla olmuştur. Bu kapsamda bu kısımda kuruluşundan itibaren AB ve Türkiye arasındaki ilişkilere kısaca değinilecektir. Bu kapsamda Türkiye AB ilişkilerinin seyri her zaman düzenli bir seyir izlemediğinden, kısaca ilişkilerde ortaklık başvurusu ve tam üyelik başvurusu çerçevesindeki gelişmelerden Türkiye'nin aday ülke statüsü kazandığı Helsinki Zirvesi ve sonrası dönem incelenecektir.

3.1. Ortaklık Çerçevesindeki Gelişmeler

Türkiye'nin Batı yöneliminde her zaman göz ardı edilen bir faktör, soğuk savaş yıllarının artan bir şekilde güvenlik ihtiyacına göre politikalar izlenmesini gerekli kılmasıdır. Bu nedenle SSCB'ye coğrafi yakınlıkla bağlı olan Türkiye'nin Batı algısında da güvenlik ön planda olmuş, bu nedenle ilişkilerde Avrupa'ya nazaran ABD faktörü soğuk savaş yılları boyunca daha baskın olmuştur. Türkiye soğuk savaş yıllarında NATO üyeliği ve ABD ile ilişkilerini kurumsallaştırmış, ancak Avrupa'daki bütünleşme çabalarını bu dönemin ilk yıllarında göz ardı etmiştir. Bu nedenle Avrupa ile ilişkilerinde tek

¹⁸⁵ Avrupa Birliği ve Türkiye, a.g.e., s. 73.

tek ülkelerle ilişki içine girmeyi tercih etmiştir. İki kutuplu sistemin bitmesi ile beraber Türkiye yeni Avrupa oluşumuyla ilişki içerisine girmek istemiştir.¹⁸⁶

AET-Türkiye ilişkileri genel olarak Ankara Antlaşması ile başlamıştır. Bu antlaşma AET ve Türkiye ilişkilerinin ne şekilde ve nasıl işleyeceği konularını ana hatlarıyla belirlemesi bakımından bir çerçeve antlaşması olarak nitelendirilmiş ve bu süreç ile beraber AET ile Türkiye arasında oluşturulan bütün belgeler, Ankara Antlaşması esas alınarak imzalanmıştır. Ankara Antlaşması, Roma Antlaşması temelinde hazırlanmış ve 12 Eylül 1963'te Ankara'da Türkiye, Federal Almanya, Fransa, İtalya, Hollanda, Belçika, Lüksemburg ve AET adına Konsey temsilcileri tarafından imzalanmıştır. Türkiye, bu antlaşma ile AET'ye "ortak üye" olmuştur. Kademeli olarak gümrük birliğinin kurulması temeliyle hareket edilen bu Antlaşma ile malların, hizmetlerin, sermayenin ve kişilerin ortak bir rekabet düzeni ve ortak bir pazarın içerisinde serbest dolaşabildiği bir ekonomik alan programlanmıştır. Genel konulara ek olarak tarım, yerleşme serbestisi, hizmetlerin serbest dolaşımı, işçilerin serbest dolaşımı ekonomik politikaların uyumlaştırılması gibi konular da antlaşma hükümlerinde yer almıştır.¹⁸⁷

Türkiye, AET için ortaklık amacıyla ilk başvurusunu 1959'da yapmış, bu kapsamda 1963'te imzalanan Ortaklık Antlaşması (Ankara Antlaşması) da Türkiye AB ilişkileri için resmi dayanak oluşturmuştur. Hazırlık ve geçiş dönemlerinden sonra öngörülen son dönem'e (gümrük birliği) Türkiye-Avrupa Birliği arasında 6 Mart 1995 tarihinde kabul edilen Ortaklık Konseyi kararı ile girilmiştir.

31 Temmuz 1959 tarihinde, Türkiye tarafından öncelikli olarak kalkınma sürecini hızlandıracağı düşüncesi ile AET'ye ortaklık başvurusunda

¹⁸⁶ Özgür Ay, **Amerika Birleşik Devletleri-Türkiye İlişkileri Bağlamında Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne Tam Üyelik Süreci Ve Uluslararası Siyasal Sistem Analizi**, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2006, s. 4.

¹⁸⁷ Hacı Can, **Türkiye Avrupa Topluluğu Ortaklık Hukukunda Kişilerin Serbest Dolaşımı**, İzmir, Türkiye Odalar ve Borsalar Yayınları, 2006, s. 15.

bulunulmuştur. Ancak 15 Temmuz 1956'da Yunanistan'ın AET'ye başvurmuş olması, bu ülkenin sağlayacağı avantajların gerisinde kalma kaygısının da Türkiye'nin başvurusunda önemli rol oynadığını göstermektedir.¹⁸⁸

Türkiye, Yunanistan'ın Topluluk ile yapacağı bir ortaklık antlaşmasının Türk ihraç ürünlerinin Topluluk pazarına girme şansını önemli ölçüde azaltacağını düşünmüştür.¹⁸⁹ Ayrıca geniş Topluluk pazarından tarım ve sanayi ihracatını arttırıcı yönde yararlanılması amaçlanmıştır. Tüm bunlarla beraber bu başvuru Türkiye'nin temel bir tercih olarak belirlediği Batılılaşma hedefi ve Batı Avrupa ile ilişkilerini geliştirme geleneğini de yansıtmaktadır.¹⁹⁰

Daha önce de belirttiğimiz gibi¹⁹¹ Türkiye'nin Avrupa Birliği ile o zamanki adıyla Avrupa Toplulukları ile ilişkileri 1964 yılında yürürlüğe giren Ankara Antlaşması'na dayanmaktadır. 31 Temmuz 1959 tarihinde Türkiye'nin Topluluğa yaptığı başvuru üzerine üç buçuk yıllık bir müzakere süreci sonunda 12 Eylül 1963'te imzalanan Ankara Antlaşması, sadece Türkiye ile topluluk arasında gümrük birliğine dayanan bir antlaşma olmayıp, tam üyeliğe geçiş koşullarını düzenleyen bir ortaklık antlaşmasıdır.

Resmi açıklamasıyla Ankara Antlaşması, başlangıç bölümünde de belirtildiği üzere, iki taraf arasında giderek daha sıkı bağlar kurularak Türkiye'deki yaşam koşullarının hızlı bir ekonomi ilerleyişi ve Topluluk ile uyumlu bir alışveriş içinde geliştirilmesini; böylece Türk ekonomisi ile Topluluk ekonomisi arasındaki farkı azaltmayı; bunun için gerekli görülen ekonomik yardımı da göz önünde bulundurarak, Türk halkının yaşam düzeyini yükseltme çabasına AET'nin getireceği destek ile ileride Türkiye'nin Topluluğa katılmasının kolaylaştırılması amacıyla oluşturulmuştur. Antlaşma'nın amacı 2. maddede, Türkiye ile Topluluk arasında bir gümrük

¹⁸⁸ Esra Çayhan, Nurşin Ateşoğlu Güney, **Avrupa'da Yeni Güvenlik Arayışları: NATO, AB, Türkiye**, İstanbul, Alfa Yayınları, 1996, s. 96.

¹⁸⁹ M.Ali Birand, **Türkiye'nin Ortak Pazar Macerası, 1959-1985**, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1985, s. 73.

¹⁹⁰ Güran, **a.g.e.**, s. 178.

¹⁹¹ Bkz. s. 86.

birliğinin kurulması olarak ifade edilmiştir. Ankara Antlaşması, Yunanistan'la Topluluk arasında imzalanan antlaşmadan farklı olarak doğrudan bir gümrük birliği kurmuş değildir. Yunanistan'la yapılan Atina Antlaşması yürürlüğe girer girmez bir gümrük birliği rejimi kurulmasını öngörürken, Türkiye ile bir gümrük birliğinin derhal kurulması uygun bulunmamıştır.¹⁹²

Ankara Antlaşması, Topluluk ve Türkiye arasında gittikçe gelişen bir gümrük birliğinin kurulmasını öngörmüştür. Antlaşma'nın amacı Türkiye ekonomisinin hızlandırılmış kalkınmasını ve Türk halkının yaşam şartlarının iyileştirilmesi temel amacı çerçevesinde, ilişkilerde birbirini izleyen üç dönem öngörmüştür. Hazırlık döneminde Türkiye'nin geçiş dönemi ve son dönem boyunca üzerine düşen yükümlülükler çerçevesinde ekonomisini güçlendirmesi, geçiş döneminde Türkiye'nin ekonomi politikalarının Topluluğun politikalarına yaklaştırılması ve son dönemde taraflar arasında gümrük birliğinin kurulması amaçlanmıştır.¹⁹³

Ankara Antlaşması'nda ayrıntılı hükümler yerine daha genel ifadeler kullanılmaktadır. Bu yapıya sahip olan Antlaşma çerçevesinde taraflar, ortaklık rejiminin uygulanmasına yönelik boşlukları doldurarak önemli derecede takdir yetkisine sahip olmuşlardır. Ancak bu takdir yetkisi sınırsız değildir. Zira taraflar, Antlaşma'nın 7. maddesinde "Taraflar, Antlaşma hedeflerinin gerçekleştirilmesini tehlikeye düşürebilecek her türlü tedbirden sakınırlar" hükmü getirilerek "antlaşmaya sadık kalma yükümlülüğü" düzenlemiş, 9. maddesinde de "Akit taraflar, ...her türlü ayırımın... yasak olduğunu kabul ederler" düzenlemesi ile "ayrımcılık yapmama yükümlülüğü" ile sınırlandırılmışlardır."¹⁹⁴

1963 Ankara Antlaşması ile Katma Protokolü'nün imzalandığı 1972 yılları arasında AET, bir yandan genişleme tartışmaları yaşarken, öte yandan

¹⁹² Ceren Uysal, "Türkiye Avrupa Birliği İlişkilerinin Tarihsel Süreci ve Son Gelişmeler", **Akdeniz Üniversitesi İİBF Dergisi**, Sayı. 1, Yıl. 2001, s. 142.

¹⁹³ Güran, **a.g.e.**, s. 179.

¹⁹⁴ Can, **a.g.e.**, s. 16.

Ortak Pazar'ın işbirliği kurallarını geliştirme, diğer bir ifadeyle “derinleşme” konularına yoğunlaşmıştır. Avrupa bütçesi, Avrupa parlamenterlerinin seçim biçimleri, Ortaklıktan doğan zararların telafisine ilişkin fonların kurulması, AKÇT, AET ve EURATOM' un bazı faaliyetlerinin birleştirilmesi ile (1965 Füzyon Antlaşması) bazı gelişmekte olan ülkelerle tercihli ticaret antlaşmaları yapılması temel çalışma alanlarını oluşturmuştur.

Gümrük birliği esasına dayandırılmış bulunan ve 64 maddeden meydana gelen Katma Protokol, malların serbest dolaşımını gerçekleştirecek usul, sıra ve süreler de dâhil olmak üzere kişilerin, hizmetlerin, sermayenin serbest dolaşımı, ulaştırma, rekabet, vergileme ve mevzuatın yakınlaştırılması, ekonomi ve ticaret politikalarının uyumlu hale getirilmesi konularını hükme bağlamaktadır.¹⁹⁵ Protokol; malların serbest dolaşımı, kişilerin ve hizmetlerin serbest dolaşımı, ekonomik politikaların yakınlaştırılması ile genel ve son hükümler olmak üzere dört ana bölümden oluşmaktadır. Birinci kısımda gümrük birliği, miktar kısıtlamalarının kaldırılması, Türkiye'nin Topluluğun tarım politikasına uyumu ile ortak gümrük tarifesinin Türkiye tarafından üstlenilmesi ele alınmıştır. İkinci kısım kişilerin ve hizmetlerin serbest dolaşımını, üçüncü kısım ise ekonomi politikalarının yakınlaştırılması amacıyla rekabet, vergi ve diğer mevzuatın uyumlaştırılmasını kapsamaktadır. Protokol'ün genel ve son hükümler başlıklı son kısmında ise antlaşmanın işleyişi ve işleyişinde karşılaşılabilecek problemlere ilişkin hükümlere yer verilmiştir.

Geçiş döneminin 12 yıl sürmesi planlanmıştır. Ancak bu dönem 2 yıl uzatılmıştır. Gümrük birliğinin sağlanması amacıyla, Katma Protokol çerçevesinde, 1973 yılından itibaren gümrük indirimleri yapılmaya başlanmıştır. Protokol'e göre malların serbest dolaşımı belirli usul, sıra ve sürelerle göre, kişilerin, hizmetlerin ve sermayenin serbest dolaşımı ulaştırma, rekabet, vergileme ve mevzuatın yakınlaştırılması Katma Protokol'e göre

¹⁹⁵ Dış Ticaret Müsteşarlığı, Katma Protokol, (Erişim) <http://www.dtm.gov.tr/dtmweb/index.cfm?action=detay&yayinID=252&icerikID=355&dil=TR>, 15.09.2007 .

olacaktır. Bu Protokol, Ankara Antlaşması'nın eki olmakla beraber bir uygulama antlaşması niteliğini taşımaktadır. Katma Protokol'e göre taraflar aralarında yapacakları ihracat ve ithalatta eş etkili vergi ¹⁹⁶ ve resimler koymayacaklar ve halen uyguladıkları gümrük vergileri ile eş etkili vergi ve resimleri arttırmayacaklardır.

Türkiye ise, söz konusu yıllarda bir yandan Kıbrıs sorunu öte yandan iç ekonomik ve siyasal istikrarsızlıklar ve yeniden darbe ile şekillenen bir dönem yaşamış ve Ankara Antlaşması hükümlerinin değerlendirilmesine sıra gelememiştir. ¹⁹⁷ Geçiş dönemi fiilen 1 Eylül 1971'de başlamış ve bu dönemde Topluluk ve Türkiye arasında sanayi malları alanında gümrük birliği kurulması amaçlanmıştır. Bu dönemde de tarımsal ürünlerde gümrük birliği söz konusu değildir. 6 Mart 1995'te Türkiye - AT Ortaklık Konseyi Kararı niteliğindeki belgenin imzalanması ile de taraflar arasında çalışmamızın temel konularından birini oluşturan gümrük birliği kabul edilmiş ve son dönem başlamıştır.

Son dönem, gümrük birliğinin tamamlanmasına dayanmaktadır. Ankara Antlaşması'na göre, geçiş döneminin tamamlanmasından sonra son dönem başlayacaktır. Gümrük birliğinin oluşturulması ile (1996 başı) son döneme girilir. Sanayi malları alanında gümrük birliği gerçekleştirilmiş olduğundan bu dönemde, tarım ürünlerinde de serbest dolaşımın sağlanması, Türkiye'de yasal mevzuatın ve genel ekonomi politikalarının toplulukla uyumlaştırılması gibi düzenlemelerin yapılması öngörülmüştür. Diğer bir deyişle, bu dönem Türkiye'nin tam üyelik için gerekli tüm hazırlıkları tamamlaması amacına yöneliktir.

¹⁹⁶ “Gümrük Birliği çerçevesinde malların serbest dolaşımının sağlanması amacıyla karşılıklı olarak kaldırılması gereken gümrük vergileri yanında, bunlara eş etkili sayılan vergi ve resimlerin de kaldırılması gerekmektedir. Bunlar arasında en önemlilerini ithalat ve ihracatta alınan fonlarla, üretim vergisi, rıhtım vergisi ve damga resmi oluşturmaktadır.” AB Kavramlar Sözlüğü, (Erişim) <http://www.ikv.org.tr/sozluk2.php?ID=1080>, 02.02.2008 .

¹⁹⁷ Beril Dedeoğlu, “Dünden Yarına Türkiye Avrupa Birliği İlişkileri”, **Siyasa**, Yıl.1, Sayı. 1, Haziran 2005, s. 27.

3.2. Tam Üyelik Başvurusu Çerçevesindeki Gelişmeler

Türkiye AET ilişkilerinde 80'li yıllar sorunlarla başlamıştır. Bu dönem öncesi Türkiye'nin ülke içinde yaşadığı terör olayları sonrasında 12 Eylül askeri müdahalesi karşısında AT hemen sert tepki göstermemiştir. Örneğin Haziran 1980'deki Ortaklık Konseyi'nde, 4. Mali Protokol üzerinde antlaşmaya varılarak bir yıl sonra imzalanmıştır. Ancak siyasi partilerin kapatılması, DİSK'in 52 yöneticisi hakkında idam cezası istenmesi ve Barış Derneği aleyhinde dava açılacağıının ortaya çıkması ile beraber, Avrupa Parlamentosu aldığı kararlarla, Türkiye ile ilişkilerini askıya alma tavsiyesinde bulunmuştur.¹⁹⁸

Türkiye'nin 12 Eylül rejimi sonrasında 1983 yılında yapılan seçimlerle yeniden demokrasi rayına oturması ile beraber AT ile ilişkiler düzelmeye yoluna girmiştir. Aralık 1983'te kurulan Özal başkanlığındaki ANAP hükümetinin programında "AET ile münasebetlerimizde esas hedefimiz tam üyelik olmakla beraber, bütün safhalarda münasebetlerimizin dengelenmesini esas alan bir anlayış içinde olacağız" ifadesi yer almıştır. Bu dönemde özellikle demokrasi ve insan hakları konularında yaşanan gerginliklere rağmen hükümet 14 Nisan 1987'de Topluluğa tam üyelik başvurusunda bulunmuş ve özellikle 1987'den sonra Topluluğa uyum konusunda oldukça önemli gümrük indirimlerine gidilmiştir.

Burada belirtilmesi gereken nokta tam üyelik başvurusunun, Roma Antlaşması'nın "Topluluğun üçüncü bir devletle ortaklık oluşturan antlaşmalar imzalamasına" dair 238. maddesi kapsamındaki Ankara Antlaşması ve Katma Protokol ekseninde değil, Antlaşma'nın "Her Avrupa Devleti Topluluğa üye olmayı talep edebilir" şeklinde başlayan 237. maddesi çerçevesinde yapılmasıdır.

¹⁹⁸ Çayhan, Güney, a.g.e., s. 103–104.

Yine tüm bunların dışında Türkiye'nin Ankara Antlaşması ile ilişki içine girdiği AET'ye tam üyelik başvurusu, gerçekte Topluluğun da dönüşüm içine girdiği yıllara rastlamıştır. Çünkü AET de 1987'de, Tek Senet'in yürürlüğe girmesiyle, ekonomik ve parasal birliğin yanı sıra siyasal bütünleşme çabası içine girmiş ve AT olarak varlığını devam ettirme yolunu seçmiştir.

Topluluk Komisyonu, Türkiye'nin tam üyelik başvurusundan iki buçuk yıl sonra 18 Aralık 1989'da 10 sayfalık ana metinden ve buna ekli 175 sayfalık Türk ekonomisinin yapısı ve gelişimi ile ilgili rapordan oluşan Görüş Raporu'nu açıklamıştır. ¹⁹⁹ Avrupa Birliği Komisyonu Türkiye'nin üyelik başvurusu ile ilgili Görüş Raporu'nda gerek tarım, gerekse sanayi alanlarındaki çok önemli yapısal farklılıklar, makro ekonomik dengesizlikler, yüksek düzeyli sınaî korumacılık, sosyal korumanın yetersiz olması gibi aksaklıklar neticesinde, Türkiye'nin adaylık statüsüne uygun olmadığını açıklamıştır.

Gerçekte bu dönemde, Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun Türkiye'nin adaylık başvurusunu reddetmesi de çok şaşırtıcı olmamıştır. Sözü edilen dönemde Avrupa bütünleşmesinin faaliyet alanı genişlemiş, 80'lerin ortasında AET'nin temel tartışma konuları; ortak para birimine geçiş, ikinci genişleme, siyasal işbirliği ile AKÇT - EURATOM ve AET'nin organlarının birleştirilmesi olmuştur. Bu çerçevede ECU, İspanya, Portekiz ve ardından Yunanistan'ın üyeliği ile Tek Senet yaşama geçmiş ve işbirliğinin ismi artık Avrupa Topluluğu (AT) olmuştur. Bunun yanı sıra Türkiye'de 1980 darbesiyle çok partili hayata ara verilmesi ve 1983 yılında KKTC'nin kurulması da AT'nin olumsuz görüşünde etkili olmuştur. Bu nedenle tam üyeliğe giden yolda 80'li yıllar her iki taraf için de Türkiye'nin dâhil olacağı bir genişlemeyi mümkün kılmayacak bir dönem olmuştur.

¹⁹⁹ Bozkurt, Demirel, a.g.e., s. 164.

AET ile yakınlaşma süreci, 1980'li yıllara kadar Türkiye'nin dünyadaki konumlanması yani Batı yanlısı olması ile ilgili bir dış politika konusu olarak görülmüştür. Bu oluşumun ülkelerin sadece dış politikalarını değil daha çok iç sistemlerinin bütünleşmesini öngören bir proje olduğu göz ardı edilmiştir. Ancak özellikle 1980 askeri darbesi sonrasında Türkiye, AET ile ilişkilerin sadece ekonomik ilişkileri ilgilendiren ve Türkiye'nin Batı bloğu içindeki konumundan kaynaklanan bir dış politika seçeneği olmaktan öteye aynı zamanda bir iç dönüşüm meselesi olduğunun farkına varmaya başlamıştır.

3.3. Türkiye'nin AB Üye Adayı Olması

Türkiye - AB ilişkilerinde 1999 yılı önemli bir dönüm noktası olmuş ve bu tarihte Helsinki Zirvesi'nde Türkiye AB ilişkileri üye adaylığı ülke konumuyla sürdürülmeye başlanmıştır. 2000'li yılların başında Avrupalılık, Avrupa Birliği, AB organları ve politikaları gibi birçok konu ülke içinde tartışılmaya başlanmıştır. Bunun dışında AB'nin kabul ettiği ve Türkiye'nin AB üyeliği için başlattığı reformlar da bu döneme damgasını vurmuştur. Bu açıdan öncelikle resmi adaylık statüsünün kazanıldığı Helsinki Zirvesi, ardından bu statüye bağlı olarak diğer gelişmeler kısaca incelenecektir.

3.3.1. Helsinki Zirvesi ve Türkiye'nin Adaylığı

Türkiye AB arasındaki ilişkiler 90'larla beraber farklı bir sürece girmiştir. Bunun nedenini uluslararası konjonktürde yaşanan değişimlerle beraber değişen güç dengesinde aramak en mantıklı yol olarak görülmektedir. Bu dönemde yaşanan birçok uluslararası gelişme AB'nin Türkiye'ye yaklaşımını değiştirmiştir. Soğuk savaş sonrası süreçte AB - Türkiye ilişkilerinin gittikçe artan şekilde gelişmesi, iki taraf arasında diplomatik olarak yeni birçok kavramın uluslararası siyasete girmesine de ortam hazırlamıştır.

Bu dönemde özellikle Kopenhag kriterleri başta olmak üzere birçok AB politikası da Türkiye’de tartışılmaya ve hükümetler tarafından AB yönelimi birinci ağızdan aktarılmaya başlanmıştır. 4 Kasım 1998’de Komisyon’un 12 aday ülke için hazırladığı ilk Düzenli Rapor serisinde Türkiye’nin de yer alması, Türkiye’nin adaylığının bir anlamda onaylanması olarak nitelendirilmiştir. Komisyon’un bu ilk Düzenli Raporu, Türkiye için hazırlanan Avrupa Stratejisi’nin, Ankara Antlaşması 28. madde ve Kopenhag kriterleri çerçevesinde gözden geçirileceğine değinen Lüksemburg AB Konseyi’nin talebine bir yanıt olarak sunulmuştur. Bu nedenle Rapor, Kopenhag kriterlerini temel alan bir değerlendirme yapmıştır. Buna göre, “Demokrasiyi, hukukun üstünlüğünü, insan haklarını, azınlıklara saygıyı ve azınlıkların korunmasını teminat altına alan kurumların istikrarını sağlamak” şeklindeki siyasi kıstasa göre Türkiye henüz yolun başındadır. Kamu otoritelerinin işleyişindeki aksaklıklar, insan hakları ihlalleri, ordu üzerinde sivil denetim olmayışı, Güneydoğu sorununa sivil bir çözüm bulunamaması bu madde altında sıralanan konulardan bazılarıdır. “İşleyen bir pazar ekonomisine sahip olunmasının yanı sıra, AB içindeki rekabet baskısı ile piyasa güçleri karşısında durabilme yeteneği”ni değerlendiren ekonomik kriterde ise Türkiye nispeten daha başarılı kabul edilmiştir.²⁰⁰

Bu noktada anlatılan sürecin vardığı nokta, Türkiye ve AB ilişkilerinin tam üyelik adayı rayına oturmasıdır. Böylece 10–11 Aralık 1999 tarihlerinde gerçekleştirilen Helsinki Zirvesi Türkiye’nin AB ile ilişkilerinde bir dönüm noktası olmuştur. Bu zirve sonuç bildirgesine göre Türkiye resmen Avrupa Birliği adayı olarak kabul edilmiştir. Bu tarihten sonra kabul edilen belgeler ve her aday ülke için her yıl açıklanan ilerleme raporlarıyla, tarafların ilişkilerinde yoğun bir gündem yaşanmaya başlanmıştır.

Helsinki Zirvesi’nde “Konsey, Türkiye’de son zamanlarda yaşanan olumlu gelişmeleri ve ayrıca Türkiye’nin Kopenhag kriterlerine uyum

²⁰⁰ Uysal, a.g.m., s. 149.

yönündeki reformlarını sürdürme niyetini memnuniyetle karşılar. Türkiye, diğer aday devletlere uygulanan aynı kıstaslar temelinde Birliğe katılmaya yönelmiş bir aday devlettir.”²⁰¹ ifadesiyle diğer aday ülkeler gibi Türkiye'nin de, reformlarını teşvik etmeye ve desteklemeye yönelik bir katılım öncesi stratejiden yararlanmaya başlayacağı kabul edilmiştir. Böylece Helsinki Zirvesi'nde Türkiye'nin diğer aday ülkeler ile eşit konumda olacağı açık ve kesin bir dille ifade edilmiştir. Zirve Sonuç Bildirisi ayrıca, Türkiye'nin diğer aday ülkeler gibi katılım öncesi stratejisinden yararlanmasını ve Türkiye için de bir Katılım Ortaklığı Belgesi'nin hazırlanmasını öngörmüştür.

19–20 Haziran 2000 tarihlerinde gerçekleşen Feira Zirvesi'nde açıklanan Başkanlık Bildirgesi'nin 17. paragrafında, Türkiye'nin katılım kriterlerine uyum sağlama yolundaki girişimlerinin izlendiğini ifade eden AB Konseyi, Helsinki'ye atıfta bulunup insan hakları, hukukun üstünlüğü ve yargı konularında somut gelişmeler beklediğini vurgulamıştır. Ayrıca Helsinki'de Komisyon'dan istenen müktesebatın Türkiye tarafından benimsenmesi için yapılacak çalışmalar, katılım ortaklığı ve mali yardım çerçevesi konuları da yinelenmiştir.²⁰²

Türkiye'nin AB ile ilişkilerinde dönüm noktalarından birini de 2002 Aralık ayında gerçekleştirilen Kopenhag Zirvesi oluşturmuştur. Kopenhag Zirve Sonuç Bildirisi'ne göre; “Birlik, Türkiye'nin reform sürecini enerjik bir biçimde sürdürmesini teşvik etmektedir. Avrupa Konseyi, 2004 yılı Aralık ayında Komisyon'un vereceği rapor ve tavsiye üzerine, Türkiye'nin Kopenhag siyasi kriterlerini yerine getirdiğine karar verdiği takdirde, Avrupa Birliği Türkiye ile katılım müzakerelerini gecikme olmaksızın başlatacaktır. AB üyeliği yolunda Türkiye'ye yardım sağlaması amacıyla, Türkiye için katılım stratejisi güçlendirilmelidir. Komisyon, gözden geçirilmiş bir Katılım Ortaklığı'na ilişkin öneride bulunmaya ve mevzuatın incelenmesi sürecini

²⁰¹ Helsinki Zirvesi Sonuç Bildirgesi tam metni için bkz., (Erişim) http://www.belgenet.com/arsiv/ab/helsinki_sonuc.html, 11.08.2007.

²⁰² Uysal, **a.g.e.**, s. 150.

yoğunlaştırmaya davet edilmektedir. Buna paralel olarak, gümrük birliği genişletilmeli ve derinleştirilmelidir. Birlik, Türkiye için katılım öncesi mali yardımını önemli ölçüde artıracaktır. Bahse konu yardım, 2004 yılından başlayarak bütçenin katılım öncesi harcamalar kaleminden karşılanacaktır.”²⁰³ ifadesiyle Türkiye’ye müzakerelere başlaması için bir bakıma tarih için tarih verilmiştir.

3.3.2. Katılım Ortaklığı Belgesi

Türkiye’nin Katılım Ortaklığı 8 Mart 2001’de AB tarafından resmen kabul edilmiş ve Aralık 1999 tarihli Helsinki Zirvesi’nden itibaren Türkiye için uygulanmakta olan katılım öncesi stratejisi de böylece önemli bir aşamaya ulaşmıştır. AB yetkililerinin açıklamalarına göre, Türkiye Katılım Ortaklığı ile AB’ye tam üyelik kriterlerinin nasıl yerine getirileceğini gösteren bir yol haritası elde etmiştir. Burada Türkiye’nin yapması gereken siyasal ve ekonomik reformlarla diğer uyum etkinlikleri konusundaki çalışmalar gündeme getirilmiştir.²⁰⁴ Büyük ölçüde 2000 yılında açıklanan ilerleme raporuna dayalı olarak hazırlanan Katılım Ortaklığı belgesinde kısa vadede 11 siyasal, 42 yapısal ve orta vadede ise 8 siyasal, 52 ekonomik ve sosyal reform yapılması gerektiği ifade edilmiştir.

Türkiye için hazırlanan Katılım Ortaklığı Belgesi’ne²⁰⁵ göre siyasal ve ekonomik kıstaslar kısa ve orta vadeli olarak ele alınmıştır. Genel olarak baktığımızda şu konular KOB’de yer almıştır:²⁰⁶

Kısa vadede siyasi alanda:

²⁰³ 2002 Kopenhag Zirvesi Sonuçları, (Erişim) http://www.tbmm.gov.tr/ul_kom/kpk/belgeler.htm, 11.08.2007.

²⁰⁴ Canbolat, **a.g.e.**, 284–285.

²⁰⁵ KOB tam metni için bkz., (Erişim) http://www.belgenet.com/arsiv/ab/kob_2000.html, 12.08.2007.

²⁰⁶ Güran, **a.g.e.**, s. 211–213.

- Siyasi diyalog bağlamında BM Genel Sekreterliği'nin Kıbrıs sorununa kapsamlı bir çözüm bulma sürecinin desteklenmesi
- İfade özgürlüğü için yasal ve anayasal güvencelerin güçlendirilmesi
- Dernek kurma, barışçıl toplanma ve sivil toplumun geliştirilmesi
- İşkenceyi önleme ve Avrupa İşkenceyi Önleme Sözleşmesi'ne uyum sağlanması
- Mahkeme öncesi gözaltı ile ilgili yasal uygulamaların uyumlaştırılması
- Ölüm cezası ile ilgili fiili moratoryumun devam etmesi
- Türk vatandaşlarının kendi anadillerinde televizyon ve radyo yayını yapmalarını yasaklayan her türlü yasal hükmün kaldırılması
- Güneydoğu'da koşulların iyileştirilmesi

Orta vadede siyasi alanda:

- Anlaşmazlıkların BM Anayasası'na uygun şekilde çözümlenmesi ilkesi kapsamında devam eden sınır anlaşmazlıkları ve diğer ilgili konuların çözülebilmesi için çaba sarf edilmesi
- Ölüm cezasının kaldırılması, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 6 Numaralı Protokolü'nün imzalanması
- MGK'nun hükümete bir danışma organı niteliğindeki Anayasal rolünün AB üye ülkelerinin uygulamaları ile uyumlaştırılması

Kısa vadede ekonomik alanda:

- Kamu harcamalarının denetim altına alınması, enflasyonla mücadelenin devamı ve yapısal reform programının uygulanmasının sağlanması
- Katılım öncesi mali izleme yöntemi hazırlanması
- Sosyal unsur dikkate alınarak devlet işletmelerinin özelleştirilmesine devam edilmesi
- Tarımsal reformların sürdürülmesi

Orta vadede Ekonomik Alanda:

- Özelleştirme sürecinin tamamlanması, tarım ve mali sektör reformlarının tamamlanması
- Emeklilik ve sosyal güvenlik sisteminin sürdürülebilirliğinin güvenceye alınması
- Genç kuşağa ve dezavantajlı bölgelere özel önem verilerek genel eğitim ve sağlık düzeyinin yükseltilmesi

3.3.3. Ulusal Program

TBMM tarafından 19 Mart 2001’de onaylanan Ulusal Program, AB Müktesebatı’na ilişkin siyasal, ekonomik, kültürel ve sosyal konularda yapılacak yasal düzenlemeleri ve bunların hangi kapsamda, nasıl bir zaman sürecinde gerçekleştirileceğini ortaya koymuştur. Siyasal Kriterler başlığı altında da şu konularda yasal düzenlemelere gidileceği vaadinde bulunulmuştur:²⁰⁷

- Düşünce ve ifade özgürlüğü
- Dernek kurma özgürlüğü, barışçıl toplanma hakkı ve sivil toplum
- İşkenceyle mücadele
- İnsan hakları ihlalleri sonuçlarının düzeltilmesi imkânlarının güçlendirilmesi
- Devlet memurları ve kamu görevlilerinin insan hakları konusunda eğitilmeleri
- DGM dâhil olmak üzere yargının işlevselliği ve verimliliği
- Tüm vatandaşların ekonomik, sosyal ve kültürel imkânlarının artırılması amacıyla bölgesel dengesizliklerin azaltılması

²⁰⁷ Canbolat, a.g.e., s. 285–286.

- Tüm bireylerin herhangi bir ayırım yapılmaksızın ve dil, renk, ırk, cinsiyet, siyasi görüş, felsefi inanç veya dinine bakılmaksızın tüm insan hakları ve temel özgürlüklerinden tam olarak yararlanması, düşünce, din ve vicdan özgürlüğü
- İdam cezasının kaldırılması
- Anayasa'nın ve ilgili diğer yasaların AB Müktesebatına uyumu
- BM Uluslararası Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi ile İhtiyari Ek Protokolü ve BM Uluslararası Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi
- Milli Güvenlik Kurulu ve olağanüstü hal

3.3.4. Müzakere Süreci

Türkiye'nin Helsinki Zirvesi'nde üye adayı olarak kabulü sonrasında müzakere tarihinin ne zaman başlayacağına dair tartışmalar yoğunluk kazanmıştır. Türkiye'nin AB ile ilişkilerinde dönüm noktalarından biri olarak değerlendirilen 2002 Aralık ayında gerçekleştirilen Kopenhag Zirvesi Başkanlık Sonuç Bildirgesi'nde "Birlik, Türkiye'nin reform sürecini enerjik bir biçimde sürdürmesini teşvik etmektedir. Avrupa Konseyi, 2004 yılı Aralık ayında Komisyon'un vereceği rapor ve tavsiye üzerine, Türkiye'nin Kopenhag siyasi kriterlerini yerine getirdiğine karar verdiği takdirde, Avrupa Birliği Türkiye ile katılım müzakerelerini gecikme olmaksızın başlatacaktır. AB üyeliği yolunda Türkiye'ye yardım sağlaması amacıyla, Türkiye için katılım stratejisi güçlendirilmelidir..."²⁰⁸ denilmekle, müzakerelere başlanmak için Türkiye'nin Kopenhag siyasi kriterlerini yerine getirmesi yeterli sayılmıştır.

7 Aralık 2004 tarihi ise Türkiye'nin AB yönelimi için en önemli dönemeçlerden biri olmuştur. Brüksel Zirvesi öncesinde 2002 yılındaki Zirve kararına uyularak AB Komisyonu kararı beklenmiş ve sonuç olarak AB

²⁰⁸ 2002 Kopenhag Zirvesi Sonuçları, (Erişim) http://www.tbmm.gov.tr/ul_kom/kpk/belgeler.htm, 11.08.2007 .

liderleri, AB Komisyonu tarafından hazırlanan raporu da göz önünde bulundurarak 17 Aralık'taki Zirve'de müzakerelerin 3 Ekim 2005'te başlatılmasına karar vermiştir. Böylece, Tarama Süreci, Müzakere Pozisyonlarının Hazırlanması, Pozisyon Belgelerinin AB Dönem Başkanlığı'na Sunulması, Müzakerelerin Açılması, Müzakerelerin Tamamlanması ile Katılım Antlaşması'nın Onay Sürecini içeren müzakere süreci başlamıştır.²⁰⁹

4. TÜRKİYE - AVRUPA BİRLİĞİ ARASINDAKİ GÜMRÜK BİRLİĞİ KARARI VE KARARIN HUKUKİ MAHİYETİ

Türkiye'nin 1980 yılında, ithal ikameci büyüme politikasından ihracata dayalı büyüme politikasına geçiş sonrasında, dış ticaretinde yaşadığı en önemli karar, AB ile hayata geçirilen gümrük birliği kararı olmuştur. Daha önce belirttiğimiz gibi Türkiye ve AB arasındaki ortaklık kararı gereğince imzalanan Ankara Antlaşması, üç aşamalı olarak taraflar arasında gümrük birliği kararının uygulanacağını belirtmiştir. Bu kapsamda özellikle Katma Protokol'den itibaren taraflar çeşitli yükümlülükler üstlenmeye başlamıştır ve 1996 yılından itibaren de gümrük birliği süreci tamamlanmıştır. Bu kısımda gümrük birliği kararına giden yolda siyasal süreç ve kararlar; genel hatlarıyla da taraflar arasında gümrük birliğinin özelliklerine değinilecektir.

4.1. Katma Protokole Göre Gümrük Birliği

1 Ocak 1973 tarihinde yürürlüğe giren Katma Protokol, Türkiye ile Avrupa Topluluğu arasında gümrük birliğinin hangi sürede ve ne şekilde gerçekleştirileceğini detaylı bir biçimde belirtmiştir. Buna göre Avrupa Topluluğu tek taraflı olarak Türkiye'den ithal ettiği sanayi mallarında ve

²⁰⁹ Müzakere Süreci, (Erişim), <http://www.ikv.org.tr/muzakeresureci.php>, 01.09.2007.

işlenmiş tarım ürünlerinde gümrük vergilerini sıfırlamış ve bazı ürünler hariç kotaları kaldırmıştır. Katma Protokol, Türkiye ile Topluluk arasında sanayi mallarında da belirli bir süre ve koşullar içinde bir gümrük birliğinin oluşturulmasını öngörmüştür. Gümrük birliği söz konusu malların ticaretinde, taraflar arasındaki gümrük vergilerinin eş etkili vergilerin ve miktar kısıtlamalarının kaldırılmasını ve Türkiye'nin Topluluğun ortak gümrük tarifesine uyumunu gerektirmektedir.

Katma Protokolün hazırlanmasında taraflar, gümrük indiriminde Türkiye lehine bir indirim takvimi öngörerek, akit tarafların ekonomik farklılıklarını göreceli olarak gidermeyi ve ekonomik dengeleri gözetken bir metin ortaya çıkarmayı hedeflemişlerdir. Nitekim Katma Protokolde öngörülen tarafların yükümlülükleri arasında Türkiye lehine belirli bir dengesizlik bulunmaktadır.²¹⁰

4.1.1. Topluluğun Katma Protokole Göre Yükümlülükleri

Topluluk, Türkiye çıkışlı sanayi ürünlerine uyguladığı gümrük vergileri ile eş etkili vergileri Katma Protokol'ün yürürlüğe girmesiyle birlikte kaldırmayı kabul etmiştir. Ancak Türkiye çıkışlı pamuk ipliği, pamuklu dokuma ve makine halılarında gümrük vergilerini Topluluğun dört indirimle 12 yılda kaldırması öngörülmüştür. Petrol ürünlerinde ise gümrük vergisi muafiyetinin belli bir kota sınırı içinde uygulanacağı hükme bağlanmıştır. Topluluk, bu alandaki yükümlülüklerini 1 Eylül 1971'de Geçici Antlaşma'nın yürürlüğe girmesiyle birlikte yerine getirmeye başlamış, Türkiye'den petrol ürünleri dışındaki sanayi ürünleri ihracatından gümrük vergileri ile eş etkili vergileri kaldırmış, petrol ürünlerinde de Türkiye lehine tarife kontenjanları açmıştır.²¹¹

²¹⁰ Hacı Can, Çınar Özen, **Türkiye-Avrupa Topluluğu Ortaklık Hukuku**, Ankara, Gazi Kitabevi, 2005, s. 46.

²¹¹ Güran, **a.g.e.**, s. 187.

4.1.2. Türkiye'nin Katma Protokole Göre Yükümlülükleri

Türkiye, Topluluk çıkışlı ithalata uyguladığı gümrük vergilerini ve eş etkili vergileri prensip olarak 12 yılda, bazı istisnai mallarda ise 22 yılda kaldırmayı kabul etmiştir. Katma Protokol'ün 3 sayılı ekinde yer alan sanayi maddeleri 22 yıllık listeyi, bunun dışında kalan sanayi maddeleri ise 12 yıllık listeyi oluşturmuştur. Her madde için Türkiye'nin yapacağı birbirini izleyecek indirimlerin uygulanacağı temel vergi, bu Protokolün imzası tarihinde Topluluğa karşı fiilen uygulanan vergidir.²¹²

Tablo 6 Katma Protokole Göre Gümrük İndirim Oranları²¹³

Gümrük Vergileri 12 Yılda İndirilecek Ürünlerde İndirim Oranı (%)			Gümrük Vergileri 22 Yılda İndirilecek Ürünlerde İndirim Oranı (%)		
Tarih	Yıllık	Toplam	Tarih	Yıllık	Toplam
1.1.1973	10	10	1.1.1973	5	5
1.1.1974	-	10	1.1.1974	-	5
1.1.1975	-	10	1.1.1975	-	5
1.1.1976	10	20	1.1.1976	5	10
1.1.1977	-	20	1.1.1977	-	10
1.1.1978	10	30	1.1.1978	-	10
1.1.1979	10	40	1.1.1979	5	15
1.1.1980	10	50	1.1.1980	-	15
1.1.1981	10	60	1.1.1981	-	15
1.1.1982	10	70	1.1.1982	-	15
1.1.1983	10	80	1.1.1983	5	20

²¹² Ankara Antlaşması ve Katma Protokol, (Erişim) <http://www.dpt.gov.tr/abigm/tabii/oakp/Ankara%20Anlasmasi%20ve%20Katma%20Protokol.pdf>, 02.02.2008.

²¹³ Karluk, a.g.e., s. 684.

1.1.1984	10	90	1.1.1984	-	20
1.1.1985	10	100	1.1.1985	10	30
			1.1.1986	10	40
			1.1.1987	-	40
			1.1.1988	10	50
			1.1.1989	-	50
			1.1.1990	10	60
			1.1.1991	10	70
			1.1.1992	-	70
			1.1.1993	10	80
			1.1.1994	10	90
			1.1.1995	10	100

Katma Protokol, Türkiye'nin belirli bir takvim çerçevesinde Topluluğun üçüncü ülkelere uyguladığı ortak gümrük tarifesine uyumunu da öngörmüştür. Buna göre Türkiye tarafından 23.11.1970'de fiilen uygulanan gümrük vergisi oranları ile Topluluğun OGT'si arasındaki farklar, 12 ve 22 yıllık listelere göre zamanla sıfırlanacaktır. OGT uyumu için Katma Protokol'de öngörülen takvim şu şekilde olmuştur: ²¹⁴

Tablo 7 Katma Protokole Göre Öngörülen Takvim

<i>12 Yıllık Liste</i>	<i>22 Yıllık Liste</i>
1977 - %20 uyum	1983 - %20 uyum
1980 - %20 uyum	1988 - %20 uyum

²¹⁴ Güran, a.g.e., s. 192.

1982 - %20 uyum	1991 - %20 uyum
1988 - %40 uyum	1995 - %30 uyum

4.1.3. Tarım Ürünleri Açısından Tarafların Yükümlülükleri

Katma Protokol çerçevesinde, tarım ürünleri geçiş döneminin sonuna dek gümrük birliği dışında tutulmuş, ancak tarım ürünleri için tercihli bir rejim tespit edilmiştir. Öte yandan, Türkiye'nin 22 yıllık dönem içinde Topluluğun ortak tarım politikasına uyum için gerekli tedbirleri alacağı tespit edilmiştir. Türk tarımının topluluğun ortak tarım politikasına uyumu amacıyla, 1989 yılında toplulukla işbirliği halinde çalışmalara başlanmıştır.

4.2. 1/95 Sayılı Türkiye - Avrupa Birliği Ortaklık Konseyi Kararı

Ankara Antlaşması ve Katma Protokol çerçevesinde yürütülen müzakereler sonucunda, 6 Mart 1995 tarihinde 1/95 sayılı Ortaklık Konseyi Kararı²¹⁵ alınmıştır. Bu karar Avrupa Parlamentosu tarafından onaylandıktan sonra 1 Ocak 1996 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Böylece Türkiye, bu kararla tam üye olmaksızın Avrupa Birliği ile gümrük birliği oluşturan ilk ülke olmuştur. Bu durumda gümrük birliği çerçevesinde Türkiye'yi ilgilendiren konularda Türkiye karar mekanizmalarında yer alamayacaktır. Böylece Türkiye Avrupa Birliği'nin ortak ticaret politikası ve ortak rekabet politikasına bağımlı bir konuma gelmiştir.

1/95 Sayılı Ortaklık Konseyi Kararı Türkiye-Avrupa Topluluğu arasında gümrük birliğinin yürürlükte olması esasına dayanan son dönem boyunca uygulanacak kuralları saptamıştır. Bu yönüyle 1/95 sayılı karar diğer Ortaklık

²¹⁵ Kararın tam metni için Bkz. EK-2 s. 205.

Konseyi kararlarından farklı ve çok önemli bir hukuksal düzenlemedir.²¹⁶ Bu açıdan bu kısımda gümrük birliğinin kabul edilme sürecinden başlayarak, gümrük birliğinin içeriği dâhil, karar ayrıntılı olarak incelenecektir.

4.2.1. Gümrük Birliği'nin Kabul Edilme Süreci

1/95 sayılı karar ile hazırlık dönemi sonrasında, geçiş dönemi de tamamlanmış ve son döneme girilmiştir. Bu Ortaklık Konseyi Kararı, o güne kadarki mevcut hukuki çerçeveyi değiştirmemekte, bu çerçeveyi tamamlamaktadır. Fatih Saraçoğlu, Oluşturulan gümrük birliğini sanayi ürünleri ve işlenmiş tarım ürünlerini içermekte olup, tarım ürünleri ve hizmetlerin serbest dolaşımını içermediğinden eksik bir gümrük birliği olarak nitelendirmektedir.²¹⁷

Geçiş sürecinde, Türkiye AT ilişkilerinde inişli çıkışlı farklı siyasi ve ekonomik gelişmeler yaşanmıştır. Başlangıçta Katma Protokol'ün uygulanmasından doğan sorunlar Türkiye AT ilişkilerinde gerilime neden olmuştur. 1973 petrol krizi, Kıbrıs Barış Harekâtı ve terör ortamı Türkiye'nin siyasi ve ekonomik hayatında istikrarsızlıklar meydana getirmiştir. Türkiye'de demokrasi ve istikrarın yeniden tesisi için yapılan askeri müdahale ilişkileri kopma noktasına getirmiştir. Demokrasiye geçişle birlikte ilişkilerde yaşanan normalleşme ve ardından gümrük birliği hazırlık çalışmaları geçiş döneminde yaşanan önemli aşamalardır.

Gümrük birliği sürecinin son dönemi AB - Türkiye Ortaklık Konseyi'nin 34. toplantısıyla şekillenmiştir. Söz konusu toplantı 8–9 Kasım 1993'te Brüksel'de yapılmıştır. AB heyetine Bakanlar Konseyi'nin o dönemki başkanı

²¹⁶ Çınar Özen, "1/95 Sayılı Ortaklık Konseyi Kararı Çerçevesinde Türkiye'nin Yükümlülükleri Üzerine Bir Değerlendirme", *Yeni Türkiye*, Avrupa Birliği Özel Sayısı 2, Kasım-Aralık, 2000, s. 1145.

²¹⁷ Fatih Saraçoğlu, *Avrupa Birliği'nde Vergi Uyumlaştırma Süreci ve Türkiye*, Ankara, Maliye ve Hukuk Yayınları, 2006, s. 22.

M. Claes, Türk heyetine ise dönemin Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin başkanlık etmiştir. Arka planında Sovyetler Birliği'nin dağılması ve buna bağlı olarak Türkiye'nin Yakındoğu'da yeniden tanımlanan rolünün söz konusu olduğu toplantıda, öncelikli olarak gümrük birliğinin 1995 sonunda tamamlanması ve Türkiye'nin ithalat gelirlerinden vazgeçmesi konuları ele alınmış, tarım ürünleri ve demir çelik ürünleri toplantı gündemine alınmamıştır.²¹⁸

AB ve Türkiye ile yapılan görüşmelerde gümrük birliğinin tamamlanabilmesi, insan hakları, demokratikleşme ve Kıbrıs gibi konularda tartışmalar yaşanmıştır. Bu çerçevede, Mart 1995'e kadar geçen süre içinde Hükümet, Terörle Mücadele Yasası'nın düşünce ve ifade özgürlüğüyle ilgili hükümlerinin değiştirilmesi, memurlara sendika kurma hakkı tanınması, demokratikleşmeye yönelik bir anayasa değişikliği paketinin geçirilmesi gibi bazı önlemlerin alınmasını kabul etmiştir.²¹⁹

Ortaklık Konseyi'nin 8–9 Kasım 1993'teki toplantısında, gümrük birliğinin süre planına uyulması bir kere daha ifade edilmiştir. Ancak aynı zamanda ortaklar arasında o zamana kadar alınan kararların yorumlanması ve ayıklanması konusunda görüş ayrılıkları doğmuştur. Tartışma alanları, öteden beri anlaşmazlık konusu olan tekstilin yanı sıra fonların kaldırılması, patent ve marka haklarının korunmasına ilişkin hükümlere uyulması konusunda olmuştur. Bu sorunlar genel hatları ile şu noktalarda yoğunlaşmıştır:²²⁰

- Gümrük birliğinin hangi tarihte tamamlanacağı ortaklar tarafından farklı yorumlanmaktaydı. Türkiye gümrük birliğinin tamamlanma sürecinin Antlaşma gereğince 31 Aralık 1995 itibariyle bitmiş olacağını savunurken; AB ise bu sürecin kesin olarak 1 Ocak 1995'te süreceğini savunuyordu. Türkiye, Antlaşma metninin çeşitli hükümlerinde

²¹⁸ Harun Gümrükçü, **Türkiye ve Avrupa Birliği**, Ankara, Beta Yayınları, 2002, s. 131.

²¹⁹ Türkiye'nin Katılım Yönünde İlerlemesi Üzerine Komisyon'un 2000 Düzenli Raporu, (Erişim) http://www.belgenet.com/arsiv/ab/ab_rapor00_1.html , 10.8.2007.

²²⁰ Gümrükçü, **a.g.e.**, s. 123–125.

tamamlanmanın 1995 yılı içerisinde esnek olarak düzenlenebileceğine işaret ederken; gümrük mevzuatında AB normlarına uyumu sağlanacak daha birçok hüküm bulunduğunu, bu nedenle gümrük birliğinin tam olarak gerçekleşmesi için 1995 sonundan öncesini düşünmemek gerektiğini savunmuştur.

- Diğer bir sorun, hassas ekonomi dallarına ilişkin gümrük birliğinin uzatılmasına ilişkin Türkiye'nin talebi olmuştur. AB açısından ise bu sorun çoktan halledilmişti. O ana dek topluluğa giren ülkeler arasında ekonomisinin uyumu için en uzun geçiş dönemi Türkiye'ye tanınmıştı. AB'ye göre gümrük birliğinin kapsamına tüm sanayi dallarının eşit ölçüde girmesi gerekmektedir. Tekstil, AB ve Türkiye arasında öteden beri çatışma nedeni yaratan bir alan olmuştu. Bu gerilimin nedeni de AB'nin 1971'den beridir Türkiye'den ithal ettiği sınaî ürünlerine gümrük uygulamamasıydı. Ancak 1979'dan sonra bir kendini sınırlama antlaşması ile kontenjana bağlanması, Türk tekstili için olumsuz bir gelişme olmuştur. Bu nedenle Türkiye'nin hammadde işleyen bu sanayi dalı AB ile gümrük birliğinden büyük beklentiler içerisindeydi.
- Fon kesintileri de bu dönemdeki önemli tartışmalardan biriydi. Türkiye'ye mal ithalinde uygulanan fon kesintisi, gerçek anlamda bir gümrük tarifesi değildi. Türkiye'nin bütçesinde 3 milyar dolar ile önemli bir kaynak olan bu ek verginin fon kesintileri neticesinde kaldırılacak olması, Türkiye'nin tepkisini çekmiştir.
- Patent hakları ve marka tescili de anlaşmazlık nedenleri arasındaydı. Türk sanayi patent haklarına o zamana dek uymadığından AB bu konuda düzenleme yapılmasını talep etmişti. Ancak bunun Türkiye'ye maliyeti 500 milyon dolar olarak hesaplanmıştır.

Türkiye ile AB arasındaki gümrük birliği, sanayi ve ticareti doğrudan etkileyen yapısal ve kurumsal alt yapısı nedeniyle, herhangi bir gümrük birliğinden daha ileri bir bütünleşmeyi ifade etmektedir. 1/95 sayılı karar AB'de malların serbest dolaşımı politikasını tamamlayan iç pazar mevzuatına göre hazırlanmıştır. Bu çerçevede AB müktesebatındaki gümrükler, dış

ticaret politikası, rekabet, fikri mülkiyet hakları, devlet yardımları ve teknik mevzuat ile ilgili çoğu düzenlemeyi içeren 1/95 sayılı karar ile geleneksel anlamdaki bir gümrük birliğinden daha ileri boyut taşıyan bir bütünleşme gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. 6 Mart 1995 tarihinde yapılan Türkiye AT Ortaklık Konseyi toplantısında Türkiye ve Avrupa Birliği arasında 1 Ocak 1996'dan itibaren gümrük birliği oluşturulmasına yönelik olarak üç belge kabul edilmiştir. 13 Aralık 1995 tarihinde Avrupa Parlamentosu tarafından onaylandıktan sonra 31 Aralık 1995 tarihinde yürürlüğe giren belgeler şunlardır:²²¹

- Malların Serbest Dolaşımı ile İlgili Türkiye AT Ortaklık Konseyi Kararı
- Çeşitli Alanlarda İşbirliğinin Geliştirilmesine İlişkin Türkiye AT Ortaklık Konseyi Tavsiye Kararı
- Mali İşbirliğinin Yeniden Tesisine İlişkin Topluluk Kararı

Gümrük birliği, daha önce tarafların parlamentolarında onaylanmış ve usulüne göre yürürlüğe konmuş olan Ankara Antlaşması ve Katma Protokol'de öngörülen esas ve usuller çerçevesinde tamamlanmıştır. Dolayısıyla Avrupa Parlamentosu'nun bu evrede herhangi bir müdahalesinin hukuki bir etki meydana getirmesi mümkün değildi. Bununla beraber, AB kararı Avrupa Parlamentosu'na gönderince, Parlamento, bu kararı oylamaya açmıştır. Önce 22 Kasım 1995'te yapılan Avrupa Parlamentosu Dış İlişkiler Komitesi toplantısında hazırlanan rapor'da, Türkiye ile gümrük birliğinin gerçekleştirilmesi yönünde bir eğilime yer verilmesi sağlandı. Ardından da, 13 Aralık 1995'te gerçekleşen Avrupa Parlamentosu genel kurulunda gümrük birliği kararı kabul edilmiştir.²²²

AB - Türkiye ilişkilerini düzenleyen hukuki metinler, her iki taraf açısından çeşitli yükümlülükler getirmişti. Türkiye, kabul ettiği hukuki

²²¹ Güran, **a.g.e.**, s. 191.

²²² Sanem Baykal, Tuğrul Arat, "AB'yle İlişkiler" , **Türk Dış Politikası**, Cilt 2, (Ed.)Baskın Oran, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002, s. 341.

metinlerde yer alan konularla ilgili olarak; direktifler, tüzükler ve Adalet Divanı kararları gibi hukuki metinlerden oluşan Topluluk müktesebatına uygun davranma yükümlülüğü altına girmiştir. AB'nin karar mekanizmalarında söz hakkı olmayan Türkiye'nin bu mekanizmaların alacağı kararlara uygun davranma zorunluluğu bulunmakta olup, yükümlülüklerin yerine getirilmesinden doğabilecek sorunların çözümü, Avrupa Birliği ile Türkiye arasındaki ilişkileri yürütmek üzere kurulan Ortaklık Konseyi ve diğer bazı organlara bırakılmıştır. Sorunların çözümü için Avrupa Topluluğu Adalet Divanı'na başvurma imkânı bulunmamaktadır.²²³

1/95 sayılı kararın birinci kısım I. ve II. bölümleri gümrük birliğinin tam olarak gerçekleşmesi önündeki henüz mevcut olan engellerin kaldırılmasıyla ilgilidir. Bu amaçla sınaî ürünlerine ilişkin olarak:²²⁴

- Uygulanmakta olan ithalat ve ihracat gümrük vergileri ve eş etkili vergi ve resimler (md. 4)
- İthalatta miktar kısıtlamaları ve eş etkili tüm önlemler (md 5) yasaklanmıştır.

1/95 sayılı karar “kamu ahlakı, düzeni ve güvenliğinin, insan, hayvan ve bitkilerin hayat ve sağlıklarının, sanatsal, tarihsel ve arkeolojik değeri olan ulusal servetlerin veya sınaî ve ticari mülkiyetinin korunması” nedenleri dışında ithalat, ihracat veya transit yasaklama veya kısıtlamaların da getirilemeyeceğini öngörmüştür. Burada ayrıca bu istisna düzenlemenin ne bir keyfi ayırım aracı olduğu, ne de taraflar arasındaki ticarete örtülü bir kısıtlama niteliği taşıdığına işaret edilmektedir. Madde hükümlerinin yorumunun gerektiği durumlarda, Adalet Divanının ilgili kararlarının dikkate alınacağı da belirtilmiştir.²²⁵

²²³ Saraçoğlu, a.g.e., s. 23.

²²⁴ Gümrükçü, a.g.e., s. 138.

²²⁵ Gümrükçü, a.g.e., s. 138.

Ortaklık Konseyi'nin 6 Mart 1995 tarihli toplantısında 1/95 sayılı Gümrük Birliği Kararı ile birlikte taraflar arasındaki ilişkilerin Ortaklık Antlaşması'nın öngörmediği alanlarda da güçlendirilmesini amaçlayan bir Tavsiye Kararı, Türkiye'nin üçüncü ülkelere karşı 1 Ocak 2001 tarihine kadar OGT'nin üzerinde vergi uygulayacağı hassas ürünleri belirleyen 2/95 sayılı Karar, Türk ekonomisinin gümrük birliğine bağlı olarak geçireceği değişiklikler esnasında ihtiyaç duyacağı mali yardım ve işbirliğinin çerçevesini belirleyen Topluluk Deklarasyonu kabul edilmiştir.²²⁶

4.2.2. Gümrük Birliği'nin Kabul Edilme Nedenleri

Gümrük birliğinin oluşturulmasının iki temel yönteminden birincisi gümrük vergileri ve eş etkili vergilerin kaldırılması, ikincisi ise üçüncü ülkelere karşı ortak bir tarife uygulanmasıdır. Bu açıdan, ortak gümrük tarifesi üçüncü ülke kaynaklı malların Topluluk içerisinde tam serbest dolaşımının ilk şartı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu açıdan AB'nin ortak ticaret politikası kapsamında en önemli aracı hiç kuşku yok ki gümrük birliğinin oluşturulması, yani ortak gümrük tarifesinin uygulanmasıdır.

Ortak gümrük tarifesi, en genel ifadeyle AB'ye üye ülkelerin ticarete üçüncü devletlere karşı uygulamış oldukları gümrük tarifeleridir. Bu yapı itibariyle ortak gümrük tarifesi ortak ticaret politikasında birincil araç konumundadır. Bu kapsamda, Türkiye Avrupa Birliği ilişkilerinde en önemli safhalardan biri olarak kabul edilen gümrük birliği kararının Türkiye tarafından kabul edilmesi konusunda yapılan değerlendirmelerde öne çıkan görüşlerin ilki, gümrük birliğinin ikili ilişkilerde ilerleme sağlayacağı düşüncesidir. Aynı zamanda Türkiye, gümrük birliği ile sağlanacak ekonomik bütünleşmeyi, siyasal bütünleşme hedefinin bir ön aşaması olarak değerlendirmiştir. Bununla beraber Türkiye'yi gümrük birliğine götüren süreçte Ankara

²²⁶ Avrupa Birliği ve Türkiye, a.g.e., s. 347-348.

Antlaşması ve Katma Protokol'den kaynaklanan yükümlülüklerin yerine getirilmesi gerektiği düşüncesi de ağırlıklı olmuştur.²²⁷

Gümrük birliğine girişte öne sürülen bir diğer gerekçe ise bu şekilde değiştirilecek fiziki ve yasal ekonomik alt yapının makro ekonomik istikrarı sağlayacağı ve üretimde dünya standartlarını yakalamayı kolaylaştıracak bir yapısal dönüşüme neden olacağıydı. Diğer bir neden ise daha büyük bir pazar için üretim yapmanın getireceği verimlilik artışından yararlanmaktı. Ayrıca bu şekilde yabancı sermaye ülkeye çekilecek ve Türkiye'nin üstün olduğu emek yoğun sektörlerde ticari engeller ortadan kaldırılmış olacaktı.²²⁸ Bunlardan başka, daha büyük bir pazar için üretim yapmanın getireceği verimlilik artışından yararlanmak ve bu şekilde yabancı sermayenin ülkeye girmesinin yanı sıra Türkiye'nin üstün olduğu emek yoğun sektörlerde ticari engellerin ortadan kaldırılması da hedefler arasında sayılmıştır. Tüm bunların yanında gümrük birliği kararının ülkenin batı yöneliminin yeni bir aşaması olarak değerlendirildiğini de belirtmek gerekmektedir.²²⁹

Gerçekten de Türkiye AB ilişkileri Osmanlı Devleti'nin Tanzimat'tan itibaren ortaya koyduğu Batılılaşma çabalarının bir devamı olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkiye, Cumhuriyetin kuruluşu ile birlikte, bu deneyimleri bir devlet politikası haline getirmiş ve dış politikasını da bu temel üzerine inşa etmiştir. Batılılaşma çabalarının sonucu olarak Türkiye, Batı'da teşkil edilen gerek askeri gerekse ekonomik kuruluşlarda yerini almıştır ve gümrük birliği kararının önemli bir boyutunu da bu oluşturmaktadır. Bu nedenle gümrük birliği kararı öncelikli olarak kamuoyunda büyük destek görmüş ve Avrupalılığın tescili olarak yansıtılmıştır.²³⁰

²²⁷ Baykal, Arat, **a.g.m.**, s. 332-333.

²²⁸ Öztürk, **a.g.e.**, s. 332.

²²⁹ Baykal, Arat, **a.g.m.**, s. 332-333.

²³⁰ Bkz. Zeynel Lüle'nin haberi: "Resmen Avrupalı'yız", **Hürriyet Gazetesi**, 14.12.1995, Nurdan Bernard'ın haberi: "Türkiye Avrupa'da", **Sabah Gazetesi**, 14.12.1995 .

4.3. Gümrük Birliği'nin İçeriği

Gümrük birliği GATT tarafından çerçevesi belirlenen ve izin verilen bölgesel bütünleşme modelleri içinde yer almakta olup, gümrük birliğine giden taraflar, karşılıklı olarak gümrük tarifelerini, fonları ve eş etkili vergileri kaldırmayı, üçüncü ülkelere karşı ortak gümrük tarifesi uygulamayı kabul etmektedirler. Bu çerçevede AB ile Türkiye arasında imzalanan Ankara Antlaşması, Katma Protokol ve Ortaklık Konseyi Kararı'nda ithalatta ve ihracatta gümrük vergilerinin, eş etkili vergilerin, miktar kısıtlamaları ve koruma amacı sağlayan eş etkili her türlü tedbirlerin kaldırılması öngörülmüştür. Buna göre, Türkiye AB ülkelerine karşı uyguladığı gümrük vergilerini sıfırlamış ve eş etkili vergi niteliğindeki tüm fonları kaldırmıştır. Bu kısımda, genel hatlarıyla, gümrük birliği kararına dâhil olan düzenlemeler incelenecektir.

4.3.1. Gümrük Vergilerinin ve Miktar Kısıtlamalarının Kaldırılması

Ankara Antlaşması'nın yürürlüğe girdiği 1964 yılı başından itibaren hazırlık dönemi olarak adlandırılan ve Katma Protokol'ün yürürlüğe girdiği 1973 yılına kadar olan dönemde, Topluluk Türkiye'ye karşı bazı sorumluluklar yükleyerek, bir kısım malların Topluluğa ihracatında kolaylıklar sağlarken, Türkiye herhangi bir yükümlülük üstlenmemiştir. Ankara Antlaşması'nın ekini oluşturan Katma Protokol'ün yürürlüğe girdiği 1973 yılı başından itibaren ise Türkiye ile Avrupa Topluluğu arasındaki gümrük birliği sürecinin hazırlık dönemi son bulmuş, "geçiş dönemi"ne girilmiştir. Bu döneme geçişle taraflar, malların serbest dolaşımını sağlayacak düzenlemeler kapsamında gümrük vergilerini ve eş etkili diğer vergileri arttırmaktan kaçınacaklar ve yeni vergiler getirmeyeceklerdir. Ancak antlaşmanın amacı doğrultusunda gerekli görülen hallerde Ortaklık Konseyi'nin izni ile yeni vergiler konabilecektir. Bu hükümler özellikle Türkiye'nin uygulamak durumunda olduğu hükümler olarak kalmıştır. Çünkü

Avrupa Topluluğu 1 Eylül 1971'de imzalanan geçici bir antlaşma ile 1971 yılından itibaren Türkiye'den ithal edilen sanayi mallarına uyguladığı tüm vergileri kaldırmıştır.²³¹

Vergi indirimleri, Türkiye'nin mallarının yapısına göre iki gruba ayrılmış, birinci grup mallarda 12 yıllık, Türkiye açısından hassas ürünler olarak nitelenen ikinci grup mallarda ise 22 yıllık süreye yayılan bir indirim öngörülmüştür. Kısaca, Türkiye Avrupa Topluluğu'ndan ithal edilecek sanayi ürünlerine uyguladığı gümrük vergileri ile eş etkili vergi ve rejimleri 12 yılda sıfırlama taahhüdü vermiştir. Mevcut sanayi dallarından rekabet gücü az olanlar ile bebek sanayilerin güçlenmesine olanak sağlamak amacıyla Katma Protokol'ün ekinde belirtilen makine mühendisliği malları, tarım ve elektrik makineleri, taşıt araçları gibi maddelerin gümrük vergileri 22 yılda kaldırılacaktır. 12 yıllık listede geçiş döneminde dış rekabet gücü kazanacağı düşünülen sanayi malları ile Türkiye'de kurulması mümkün olmayan sanayi dalları yer almıştır.²³²

Avrupa Topluluğu, Türkiye'ye yönelik indirimlerini bir defada gerçekleştirmiştir. Türkiye 25 Aralık 1976'da protokolün 60. maddesine dayanarak Topluluk ile ilişkileri askıya almış ve indirimlerini dondurmuştur.²³³ 12 ve 22 yıllık listelerdeki bu iki indirimin belirlenen takvime uygun olarak yapılmasından sonra, 12 yıllık listede 1978 yılından itibaren, 22 yıllık listede de 1979 yılından itibaren yapılması gereken indirimler ertelenmiştir. Türkiye 1988 yılından itibaren birikmiş yükümlülüklerini hızlandırarak yerine getirmeye başlamış, 1995 yılında toplam indirim 12 yıllık listede %95'e, 22 yıllık listede de %90'a ulaşmıştır. 1996 yılı başından itibaren gümrük birliğine geçilmesinin, Türkiye'nin gümrük vergisi indirim yükümlülüğü açısından

²³¹ Tokathoğlu, **a.g.e.**, s. 197.

²³² Tokathoğlu, **a.g.e.**, s. 198.

²³³ Tokathoğlu, **a.g.e.**, s. 200.

anlamı, eksik kalan bu küçük indirimlerin tamamlanmasından ibaret olmuştur.²³⁴

İlişkilerin yeniden canlandığı 1990'lı yılların başından itibaren Türkiye, vergi uyumuna ilişkin düzenlemeleri sürdürmüştür. 1 Ocak 1993 tarihinden itibaren gümrüklerde alınan tüm vergi ve fonlar tek kaleme indirilerek "tek vergi" esasına geçilmiştir. AB'den gelen ithal mallar üzerine ortalama %16 oranında ortak tarifeyi benimseme kararı alınmıştır. Yine bu tarihten itibaren Topluluğa yönelik gümrük vergisi indirimlerine devam edilmiş ve bazı mallarda tercihli bir tarife oluşturulmaya başlanmıştır. Şöyle ki; hem 12 yıllık, hem de 22 yıllık listede %10'luk bir indirime gidilmiş, 1994 yılında ise 12 yıllık listede %90'a varan ve 22 yıllık listede %80'e varan tercihe dayalı indirimler yapılmıştır.²³⁵

Türkiye'nin Topluluktan yaptığı ithalata uyguladığı miktar kısıtlamalarının kaldırılması da bir takvime bağlanmıştır. Türkiye, Katma Protokol'ün yürürlüğe girdiği tarihte Topluluktan 1967 yılında yaptığı özel ithalat değerinin %35'ine denk gelen bir liberasyonu konsolide edeceğini ve konsolide liberasyon oranını 1976, 1981, 1986 ve 1991 yıllarında sırasıyla %40, %60 ve %80'e yükselteceğini, 1995 yılında da Topluluk çıkışlı ithalata %100 liberasyon uygulayacağını kabul etmiştir. Türkiye buna uygun olarak Topluluğa karşı konsolide liberasyon oranını 1976 yılında %40'a çıkardıktan sonra ödemeler dengesi güçlükleri nedeniyle diğer yıllardaki yükümlülüklerini ertelemiştir. Ancak Kasım - Aralık 1988'de Ad-Hoc Komite toplantılarında bu konu ele alınmış ve konsolide liberasyon oranının 1.1.1989 itibarıyla %45' çıkarılması taahhüt edilmiş, ayrıca bu oranın 2 yıl içinde %60'a 1995 sonuna kadar ise %100'e çıkarılması konusunda Türk hükümetinin olumlu yaklaştığı Komisyon'a bildirilmiştir. Uygulamada da bu taahhütlere uyulmuştur.²³⁶

²³⁴ Güran, a.g.e., s. 190.

²³⁵ Tokatlıoğlu, a.g.e., s. 201.

²³⁶ Güran, a.g.e., s. 191.

Ortaklık Konseyi Kararı gümrük vergileri dışında, mal ticaretini etkileyebilecek vergilerle ilgili hükümler de içermiştir. Buna göre hiçbir taraf, diğer tarafın mallarına, benzeri ulusal mallara dolaylı veya dolaysız şekilde uyguladıklarından daha yüksek dolaylı veya dolaysız bir iç vergi uygulamayacaktır, taraflardan hiçbiri, diğer tarafın ürünlerine başka ürünlere dolaylı koruma sağlayacak ölçüde vergi uygulamayacaktır. Topluluk ve Türkiye arasındaki ticarete ihraç edilen ürünlere ödenen iç vergilerden kaynaklanan vergi iadesi dolaylı veya dolaysız olarak bu mallara uygulanan iç vergilerden daha yüksek bir vergi iadesinden yararlanamayacaktır.²³⁷

4.3.2. Ortak Gümrük Tarifesine Uyum

Gümrük birliğine dâhil ülkeler arasında gümrük vergileri kaldırılarak sağlanan iç pazarda, bu ürünleri hem üçüncü ülkelere karşı korumak, hem de farklı gümrük vergisi uygulayan herhangi bir üye ülke pazarına girip oradan diğer üye ülkelere geçecek haksız rekabet yaratmamak için, üçüncü ülkelere karşı “ortak gümrük tarifesi” uygulaması ilke olarak kabul edilmiştir. Ancak Türkiye'nin bu uygulamaya geçişi 12 ve 22 yıllık sürelerde gerçekleşecek indirimler sonucunda olacaktır. Buna göre Türkiye'nin birinci grup mallar için ortak gümrük tarifesine uyumu 1983 yılında, ikinci grup mallar için 1995 yılında sağlanacaktır.

Türkiye, bugün için gümrük birliği çerçevesinde, AB'nin ortak dış ticaret ve ortak rekabet politikalarına uyum sağlamıştır. Ortak dış ticaret politikası çerçevesinde Türkiye, üçüncü ülkelere karşı uyguladığı %18'lik gümrük tarifelerini, AB'nin ortak gümrük tarifesi olan %5'e çekmiştir.²³⁸

²³⁷ Tokathoğlu, **a.g.e.**, s. 202.

²³⁸ Orhan Morgil, “ Türkiye - Avrupa Birliği Ekonomik İlişkileri ”, **Gazi Üniversitesi İİBF Dergisi**, Cilt. 5, Sayı. 1,2003, s. 103.

Türkiye üçüncü ülkelere karşı AB'nin ortak gümrük tarifelerini kabul ederek 1 Ocak 1996 tarihinden itibaren başlayan ortak gümrük tarifesine uyum yükümlülüğünü 2001 başından itibaren yerine getirmiştir. Ancak 1982 Anayasası'nın Bakanlar Kurulu'na dış ticaretin ülke yararına düzenlenmesi amacıyla ithalat, ihracat ve diğer dış ticaret işlemleri üzerine vergi vb. yükümlülükler dışında ek mali yükümlülükler koyma yetkisi verilebileceğini düzenleyen 167. maddesi hükmünün gümrük birliği ile çeliştiğini savunanlar da vardır.²³⁹

4.3.3. Gümrük Birliği Kapsamı Dışındaki Ürünler

Türkiye ile Avrupa Topluluğu arasında kabul edilen gümrük birliği Türkiye'nin Topluluğa adaylık yolunda gerçekleştirmesi gereken en önemli süreçlerden biri olmuştur. Bununla beraber taraflar arasında mevcut gümrük birliğinde sanayi ürünlerine ilişkin serbest dolaşım tam anlamıyla uygulanmakta iken, tarım ürünlerine ilişkin serbest dolaşım kısmi olarak gerçekleşmektedir.

Tarım ürünlerinin kapsam dışında bırakılmasının en önemli nedeni olarak da, tarım ürünlerinde serbest dolaşımın uygulanabilmesi için Türkiye'nin Avrupa Topluluğu ortak tarım politikasına uyum sağlaması gerektiği belirtilmektedir. Gerçekte, gümrük birliğinin Türkiye'nin mukayeseli üstünlüğe sahip olduğu tarım ürünleri ve hizmetleri kapsam dışında bırakması, 1/95 sayılı kararın en fazla eleştirilen noktalarından birini oluşturmaktadır.²⁴⁰

²³⁹ Saraçoğlu, a.g.e., s. 25.

²⁴⁰ Erol Manisalı, AB Süreci Mi Sevr Süreci Mi?, İstanbul, Derin Yayınları, 2006, s. 77.

4.3.4. Ortak Rekabet Politikasının Uygulanması

Gümrük birliğinin rekabet kuralları 1/95 sayılı Ortaklık Konseyi Kararı'nın 32-38. maddelerinde düzenlenmiştir. Kararın 32. maddesinde rekabeti kısıtlayıcı anlaşmalar, 33. maddede hâkim durumun kötüye kullanılması, 34. maddede devlet yardımları ele alınmaktadır. Aynı kararın 43. maddesinde ise "Topluluğun veya Türkiye'nin, diğer tarafın topraklarında sürdürülen ve rekabete aykırı olan uygulamaların kendi veya teşebbüslerinin çıkarlarını olumsuz yönde etkilediğine inanması halinde, ilk taraf, diğer tarafa durumu bildirecek ve diğer tarafın rekabetle ilgili makamının uygun tedbirleri almasını talep edebilecektir..." hükmü yer almaktadır.²⁴¹

Benzer şekilde Türkiye, Avrupa Birliği ortak standartlar politikasını da uygulamaktadır. Türk sanayi ürünlerinin Avrupa Birliği Tek Pazarı'nda teknik engellerle karşılaşmaması için ortak standartlar politikasına uyum sağlanması gereklidir. Ortak standartlar politikası, sanayi ürünleri standartlarının belirlenmesini, test edilmesini ve belgelendirilmesini kapsamaktadır. Firmaların sanayi ürünlerinin test ve belgelendirme işlemlerini (uygunluk değerlendirilmesi ve işaretleme) akredite edilmiş ve bu konuda uzmanlaşmış kuruluşlara yaptırması gereklidir. Bu amaçla Avrupa Birliği ortak standartlar politikası çerçevesinde gerekli yasalar ve yönetmelikler çıkartılmış ve Türkiye Akreditasyon Kurumu kurulmuştur. Teknik mevzuat uyumu ile ilgili yapılan düzenlemelerden biri CE uygunluk işareti ile ilgili çıkartılan yönetmeliktir. (Bilindiği gibi CE işareti taşıyan bir ürün Avrupa Birliğinde herhangi bir teknik engelle karşılaşmadan serbest dolaşım imkânına sahiptir.)²⁴²

²⁴¹ E. Haykır Hobikoğlu, "Gümrük Birliklerinin Ekonomik Etkileri ve Türkiye Ekonomisi: Gümrük Birliği Yansımaları", *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı. 1, Yıl. 2007, s. 73.

²⁴² Morgil, a.g.m, s. 109.

4.3.5. Gümrüklere İlişkin Hükümler

1/95 sayılı Ortaklık Konseyi Kararı, gümrük birliğine geçilmesiyle birlikte Türkiye'nin gümrük işlemleriyle ilgili AB mevzuatını benimsemesini öngörmektedir. Bu kapsamda "Topluluk Gümrük Kodu ve Uygulama Yönetmeliği" esas alınarak, üçüncü ülkelere yönelik ekonomik etkili gümrük işlemlerini düzenleyen AB mevzuatı Türk mevzuatına uyarlanmıştır. Buna göre:²⁴³

- Türkiye, gümrük birliği kapsamında ve ticari formalitelerin azaltılması amacıyla Gümrük Giriş ve Çıkış Beyannameleri'ni uygulamadan kaldırarak, Gümrük Beyannamesi adlı tek idari belgenin kullanımına başlamıştır.
- 6 Ocak 1996 tarihinde yayımlanan İhracat Rejimi çerçevesinde, İhracat Beyannamesi kaldırılarak, "Gümrük Beyannamesi üzerinde İhracatçı Birlikleri'nin onayının aranması" uygulamasına geçilmiştir. 96/1 sayılı tebliğle de İhracatçı Belgesi uygulaması kaldırılmıştır. Bu uygulamaya paralel olarak İthalat Rejimi ile de İthalatçı Belgesi ve İthal Müsaadesi kaldırılmıştır.
- 95/7615 sayılı karar ve 96/1 sayılı tebliğ ile ihracatı teşvik mevzuatı kapsamında ihraç edilen ürünlerin ithal hammaddeleri için uygulanan gümrük muafiyetinin AB'nin Gümrük Kodu ile düzenlemiş olduğu dâhilde; işleme rejimi altında devamı öngörülmüştür. Bu rejim altında firmalara ihraç edecekleri mamullerin üretimi için gerekli girdileri teminatlı olarak ithal etme olanağı sağlanmaktadır.
- 95/7617 sayılı karar ile de, Türkiye'den ithal edilen bir ürünün işlenerek yeniden Türkiye'ye ithal edilmesi durumunda, hariçte işleme rejimi altında kısmen veya tamamen vergi muafiyeti tanınmasının esasları belirlenmiştir.

²⁴³ Bayraktar, a.g.e., s. 14-15.

- Topluluk ile Türk gümrük mevzuatı arasında köprü işlevi görmek üzere, 20 Mayıs 1996 tarihli Gümrük İşbirliği Komitesi'nin 1/96 sayılı kararı benimsenmiştir. 1 Temmuz 1996 tarihinden itibaren geçerli olan Köprü Mevzuat kapsamında "ATR Dolaşım Belgeleri Yönetmeliği " 24 Ağustos 1996 tarihi itibariyle yürürlüğe girmiştir. Ayrıca "Türkiye ile Avrupa Topluluğu Arasında Oluşturulan Gümrük Birliği Dolayısıyla Bir Kısım Gümrük Rejimlerinin Uygulanmasına İlişkin Esaslar Hakkında Karar" 9 Kasım 1996 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

4.3.6. Kurumsal Hükümler

1/95 sayılı Ortaklık Konseyi Kararı'nda, gümrük birliğinin isleyişiyle ilgili olarak Türk ve Topluluk mevzuatının uyumu ilkesi kabul edilmiştir. Söz konusu uyumla doğrudan ilgili alanlar olarak da ticaret politikası, üçüncü ülkelerle sanayi ürünleri bazında imzalanan ticari antlaşmalar, sanayi ürünleri ticaretinde teknik engellerin kaldırılmasına ilişkin mevzuat, ortak rekabet politikası ve gümrük mevzuatı belirlenmiştir. Ortaklık Konseyi Kararı, kabul edilen ilkeye uygulama olanağı sağlayabilmek amacıyla, danışma temeline dayanan üç önemli öneri getirmiştir: ²⁴⁴

- Bir Gümrük Birliği Ortak Komitesi (GBOK) kurulması ve komitenin görevlerini yerine getirmesini sağlamak amacıyla alt komite ve çalışma grupları oluşturulması,
- Komisyon, Konsey ya da Türkiye'nin gümrük birliğiyle ilgili mevzuat hazırlık ve kabul edilmesi aşamalarında Komite içinde danışma ve bilgilendirme sürecinin oluşturulması,
- Komisyon'un teknik konularla ilgili komite toplantılarında Türk uzmanların da yer alması.

²⁴⁴ Bayraktar, a.g.e., s. 16.

4.3.7. Mali Yardımlar

AB, 1 Ocak 1996 tarihinde yürürlüğe giren AB-Türkiye gümrük birliği kararının olumsuz etkilerini gidermek amacıyla, Türkiye'ye AB bütçe kaynaklarından ve Avrupa Birliği Akdeniz Programı'ndan (MEDA) yardım yapılmasını kararlaştırmıştır. Bu kararın ekinde Türk ekonomisinin gümrük birliğine bağlı olarak geçireceği değişiklikler esnasında ihtiyaç duyacağı mali yardım ve işbirliğinin çerçevesini belirleyen tek taraflı Topluluk Deklarasyonu yayımlanmıştır. Topluluk Deklarasyonu ile Türkiye'ye yapılacak olan mali yardımların amaçları birkaç cümle ile özetlenmiştir. Buna göre; Türk sanayi sektörünün rekabet gücünü artırmak, Türkiye'nin AB ile alt yapı bağlantısını geliştirmek ve Türkiye ve AB ekonomileri arasındaki gelişmişlik farkını azaltmak amacıyla mali yardım yapılacağı hükme bağlanmıştır.²⁴⁵

Tablo 8 Topluluk Mali Deklarasyonunda Yer Alan Yardımlar (milyon ECU)²⁴⁶

Yardım kalemi	Miktar	Gerçekleşme	Açıklama
Komisyon Yardımı (hibe)	375	-	Yunanistan tarafından bloke edilmiştir.
Yenileştirilmiş Akdeniz Politikası (kredi)	400	339,5	Tamamlanan tahsilât
Özel Krediler	750	-	Fiiliyata girmemiştir.
Akdeniz Ortaklık Programı	Hibe 375	376,4	Euromed

²⁴⁵ Habib Yıldız, Fatih Yardımcıoğlu, "Türkiye'ye Yönelik Avrupa Birliği Mali Yardımları Ve Aday Ülkelerle Karşılaştırılması", *Cumhuriyet Üniversitesi İİBF Dergisi*, Cilt. 6, Sayı. 2, 2005, s. 88.

²⁴⁶ Yıldız, Yardımcıoğlu, *a.g.m.*, s. 89.

	Kredi 700	205	olarak gerçekleşmiştir.
Makro Ekonomik Yardım	200	-	Acil durumlar için kullanılacaktır
Toplam	2800	% 33	1999 itibariyle

Gümrük birliğinin özel yardımı olan bu yardım ile gümrük birliğinin uygulanmaya konmasından sonraki beş yıllık dönemde kullanılmak üzere, 375 milyon Euro tutarında bütçe kaynağı tahsis edilmesi önerilmiştir. Bu öneri, AB Konseyi'nde oybirliği sağlanamadığı için onaylanmamıştır. Ayrıca gümrük birliği sonrası dönemde mali ilişkilerin canlandırılması ile birlikte, Yenileştirilmiş Akdeniz Politikası (YAP) kapsamında Türkiye'ye yapılması öngörülen ancak hayata geçirilemeyen yardımlar uygulamaya başlamıştır. Bu kapsamda, Türkiye'ye yapılan tahsisat 399.5 milyon Euro olmuştur. Bu miktarın 339,5 milyonluk kısmı projelendirilmiş ve onaylanarak kullanıma açılmıştır. Çevre, ulaştırma, enerji ve telekomünikasyon alanlarındaki projeler, YAP kapsamında finansmanı sağlanabilecek projelerinden oluşmaktadır. Gümrük birliğinin uygulamaya konmasından sonra, Türkiye ekonomisini daha rekabetçi hale getirmeyi amaçlayan özel YAP kredileri kapsamında 1996 yılından itibaren beş yıllık bir dönemde kullanılmak üzere AYB tarafından 750 milyon Euro tutarında ek kredi tahsis edilmesi önerilmiştir. Ancak, AYB Yönetim Kurulu'nda oybirliği sağlanamadığı için, program uygulanmaya konmamıştır.²⁴⁷

Türkiye'ye yapılan mali yardımların değerlendirilmesi yapıldığında da Türkiye'ye yönelik hibe nitelikli yardımların da 40 yıllık toplamı 1.456 milyar

²⁴⁷ Yıldız, Yardımcıoğlu, a.g.m., s. 89–91.

Euro'dur. Oysa 1990–2006 dönemi içinde Merkezi ve Doğu Avrupa ülkelerinde PHARE, ISPA ve SAPARD programı kapsamında ayrılan mali yardımların yıllık ortalaması 1,8 milyar Euro'dur. Üstelik aday ülkelere yönelik en önemli yardım mekanizması olan PHARE, ISPA ve SAPARD programlarına Türkiye dâhil edilmemiştir. Toplulukla ilişkileri sadece 1990'lı yıllarda başlamış ve 10 tanesi 2004 tarihinde üye olmuş ülkelere sağlanan mali yardımlarla Türkiye'ye sağlanan mali yardımlar karşılaştırıldığında, Türkiye'nin bu ülkelerin oldukça gerisinde kaldığı görülmektedir.²⁴⁸

4.4. Gümrük Birliği Kararının Hukuki Mahiyeti

1/95 sayılı Ortaklık Konseyi Kararı'nın Türk pozitif hukuku açısından değerlendirmesi bazı istisnalar dışında fazlaca yapılmamıştır. Hukuki değerlendirme için öncelikle Karar'ın antlaşma niteliğinde mi yoksa karar niteliğinde mi olduğunun tespiti önem arz etmektedir.

Uluslararası hukuk açısından antlaşma, yetkili kişiler arasında, uluslararası hukuka uygun biçimde hak ve yükümlülükler doğuran veya var olan hak ve yükümlülükleri değiştiren, ya da sona erdiren yazılı irade uyuşmasıdır. 1969 Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi anılan tanımı vermekte ve bugün büyük çoğunluğu teamül olmuş bu konudaki kuralları belirtmektedir.²⁴⁹

Bir antlaşmadan söz edebilmek için bunun hak ve yükümlülük doğurması, bunları değiştirmesi veya sonlandırması, bunların birlikte gerçekleştirilen ortak irade işlemi olması gerekir. Buna göre tek taraflı hukuksal işlemler ve devletlerin iç hukuk işlemleri antlaşma olarak kabul edilemez.²⁵⁰

²⁴⁸ Yıldız, Yardımcıoğlu, **a.g.m.**, s. 101.

²⁴⁹ Hüseyin Pazarcı, **Uluslararası Hukuk**, Ankara, Turhan Kitapevi, 2003, s. 43.

²⁵⁰ Pazarcı, **a.g.e.**, s. 45.

Bir antlaşmanın geçerli olabilmesi için birinci koşul, bunun yetkili kişilerce yapılmış olmasıdır. Aksi Durumda yetki aşımında bulunan temsilcilerin ya da yetkisizlerin yaptığı antlaşmaların uluslararası hukuk kişisini bağlaması söz konusu değildir.²⁵¹

Türk hukukuna göre Türkiye Cumhuriyeti adına antlaşma yapmaya yetkili kişiler Cumhurbaşkanı, Başbakan ve Dışişleri Bakanıdır. Bunlar dışında yalnızca atandıkları devletle ya da uluslararası örgütlerle antlaşma görüşmeleri yapmaya diplomasi temsilciliğimizin şefleri yetkilidir. Yurtiçinde ise dışişleri meslek memurları yabancı devletlerin ya da uluslararası örgütlerin temsilcileri ile antlaşma görüşmeleri yapmaya yetkilidir. Ayrıca diplomatik temsilcilik şefleri diplomatik bir bildirim ile emirlerindeki görevlileri görüşmeleri yapmak için yetkili kılabilenlerdir.²⁵² Görüşmeler sonucunda bir antlaşmanın paraflanması veya imzalanması gerekiyorsa, Cumhurbaşkanı, Başbakan ve Dışişleri Bakanı dışındaki herkes için yetki belgesi gerekmektedir.²⁵³

Anayasamızın 104. maddesine göre antlaşmalar Cumhurbaşkanı tarafından onaylanmak sureti ile bağlayıcılık kazanır. Ancak Cumhurbaşkanı'nın onayından önce antlaşmanın mahiyetine göre ya TBMM'ce uygun bulunması ya da Bakanlar Kurulunca kabul edilmesi gerekmektedir. Anayasamızın 90. maddesine göre "Türkiye Cumhuriyeti adına yabancı devletlerle ve milletlerarası kuruluşlarla yapılacak antlaşmaların onaylanması, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin onaylamayı bir kanunla uygun bulmasına bağlıdır." Ana kural bu olmakla beraber ekonomik, ticari ya da teknik ilişkileri düzenleyen, süre olarak 1 yılı geçmeyen, devlet maliyesine bir yük getirmeyen, kişisel statüye ve Türklerin yabancı devletlerdeki mülkiyet haklarına dokunmayan, Türk yasalarında değişiklik getirmeyen birinci grup ve Türk yasalarına değişiklik getirmeyen daha

²⁵¹ Pazarıcı, **a.g.e.**, s. 77.

²⁵² Pazarıcı, **a.g.e.**, s. 71.

²⁵³ Pazarıcı, **a.g.e.**, s. 72.

önceden yapılmış bir antlaşmaya dayanılarak yapılan uygulama antlaşmaları ile önceden tanınan bir yetkiye dayanılarak yapılan ekonomik, ticari, teknik ya da idari ikinci grup antlaşmalar uygun bulma yasasına gerek olmadan Bakanlar Kurulu'nca kabul edilebilir.²⁵⁴

Uygulamada bir antlaşmanın TBMM'nin mi yoksa Bakanlar Kurulu'nun mu yetkisine girdiği Dışişleri Bakanlığı'nca değerlendirilmekte ve uygun bulma yasası gerektiği kanısına varılırsa Dışişleri Bakanlığı'nca yasa tasarısı hazırlanmaktadır.²⁵⁵

Bir antlaşmanın Bakanlar Kurulu'nun yetkisinde olduğu değerlendirilirse Dışişleri Bakanlığı bu kez bir kararname tasarısı hazırlamaktadır. Bakanlar Kurulu bir antlaşmayı kararname ile onaylamayı kabul ederse artık bu antlaşmanın ayrıca bir uygun bulma yasası ile yeniden onaylanma yoluna gidilmesine olanak yoktur, kararnamenin Cumhurbaşkanı'nca onaylanması ile antlaşmanın onaylanması tamamlanmış olmaktadır.²⁵⁶

Uluslararası bir antlaşmanın yürürlüğe girebilmesi için Bakanlar Kurulu Kararnamesi ile Resmi Gazete'de yayımlanması gerekir. Ancak Anayasamızın 90. maddesine göre uygulama antlaşmaları ve bir yasada önceden tanınan yetkiye dayanılarak yapılan ekonomik, ticari, teknik ve yönetsel antlaşmaların bazı durumlarda yayımlanmadan yürürlüğe girebileceği öngörülmüştür. Bu gruba giren antlaşmaları yayımlamak Hükümetin takdirindedir. Bu istisna dışında bir antlaşmanın ülkemizde hüküm doğurabilmesi için yayımlanması zorunludur.²⁵⁷

²⁵⁴ Pazarıcı, **a.g.e.**, s. 73.

²⁵⁵ Pazarıcı, **a.g.e.**, s. 74.

²⁵⁶ Pazarıcı, **a.g.e.**, s. 75.

²⁵⁷ Pazarıcı, **a.g.e.**, s. 76.

Türkiye'nin Avrupa Topluluğu ile olan ilişkisinin temeli daha önce de belirttiğimiz gibi 1963 yılında imzalanan Ankara Antlaşmasıdır.²⁵⁸ Topluluk açısından bu Antlaşma 25 Mart 1957' de imzalanan Roma Antlaşması'nın 238. maddesi uyarınca akdedilmiştir. Bu maddeye göre Topluluk üçüncü bir devlet, devletler birliği veya bir milletlerarası teşkilat ile karşılıklı hak ve borçlar, ortak hareket ve özel usuller içeren bağlantılar yaratan antlaşmalar yapabilir. Ortaklık Antlaşması ile kurulan ilişkinin bir tarafı Türkiye Cumhuriyeti diğer tarafı Avrupa Topluluğu'nu temsilen Topluluk Konseyi ile Topluluk üyesi devletlerdir. Avrupa Topluluğu Konseyi yanında üye devletlerin de taraf olmaları Ortaklık Antlaşması'nın Topluluğun bir işlemi olma özelliğini kaybetmesine yol açmaz.²⁵⁹

Ortaklık Konseyi Ankara Antlaşması ile kurulmuş tek ortaklık organıdır. Ankara Antlaşması'nın "Genel ve Son Hükümler" başlıklı üçüncü kısmı Ortaklık Konseyi ile ilgili düzenlemeler öngörmüştür.²⁶⁰

Ortaklık antlaşmalarında, ortaklık konseylerinin oluşumu, yapısı ve niteliğinden söz eden maddeler küçük farklılıklar dışında benzer şekilde kaleme alınmış olmasına rağmen, 1963 tarihli Ankara Antlaşması ile kurulan AT-Türkiye Ortaklık Konseyine ilişkin maddeler, diğer ortaklık konseylerine verilen hak ve yetkilerden daha fazlasını içermektedir. Bu sebeple, Ortaklık Konseyi, herhangi bir AT ticaret antlaşması ile yaratılan en güçlü ortaklık konseyi olarak nitelendirilmektedir.²⁶¹

Ortaklık Konseyi'nin kurumsal niteliği hakkındaki baskın görüş, Ortaklık Konseyi'nin sadece tarafların beraberce işlem yaptıkları bir

²⁵⁸ Bkz. s. 86.

²⁵⁹ Sevin Toluner, **Milletlerarası Hukuk Açısından Türkiye'nin Bazı Dış Politika Sorunları**, İstanbul, Beta Yayınları, 2000, s. 113.

²⁶⁰ Çınar Özen, "1/95 Sayılı Ortaklık Konseyi Kararı Çerçevesinde Türkiye'nin Yükümlülükleri Üzerine Bir Değerlendirme", **Yeni Türkiye Dergisi AB Özel Sayısı II**, Sayı.36, 2000, s. 1143-1153.

²⁶¹ Steve Peers, Living in Sin: Legal Integration Under the EC-Turkey Customs Union, (Erişim) <http://www.ejil.org/journal/Vol7/No3/art3.pdf> , 10.2.2008.

“sözleşme organı” olduğu, bir uluslararası örgüt karakteri olmadığı yönündedir. Bu kapsamda, Ortaklık Konseyi'nin akit tarafların birbirlerine danışmalarını ve karar almalarını sağlayan “sınırlı bir uluslararası konferans” olduğu da ifade edilmiştir.²⁶²

Ortaklık Konseyi'nin “organ” olarak kabul edilmesi durumunda, kendisi tarafından yapılan tasarrufların hukuki niteliği de aydınlatılmış olacaktır. Konsey kararları, o zaman hiç şüphesiz “organ kararları olarak değerlendirilebilir ve ortaklığın ikincil hukukunun kaynağını teşkil eder. Nitekim Ankara Antlaşması da bu bağlamda “Ortaklık Konseyi Kararları”ndan bahsetmektedir.²⁶³

Karşıt görüş olarak, Türkiye – AT Ortaklığı uluslararası örgütlerin genel tanımı ile bir karşılaştırmaya tabi tutulduğunda, kendisinin uluslararası örgüt olarak nitelendirilmesine engel bir sebep bulunmamaktadır. Ortaklığın kuruluşu uluslararası antlaşmaya dayanmaktadır ve kurumsal yapısı bakımından da uluslararası örgütlere benzeştiği inkâr edilemez. Nitekim ortaklık, hukuk kuralı ihdas etmeye yetkili bir konsey ile belirli bir düzeyde kurumsallaştırılmıştır.²⁶⁴

1/95 Sayılı Ortaklık Konseyi Kararı'nın hukuki mahiyetine ilişkin iki görüş vardır. Bunlardan ilkinde göre Ortaklık Konseyi Kararı bir antlaşma değildir. Bu görüşe göre Ortaklık Konseyi Kararı, Ankara Antlaşmasından beri devam eden sürecin olması gereken bir sonucudur. Ortaya yeni bir durum çıkarmamaktadır. Gümrükçü'ye göre, “Kararın hükümleri daha çok 1970 tarihli Katma Protokol'ün bazı yerlerde ondan da kötü bir kopyası niteliğindedir.”²⁶⁵

²⁶² Can, Özen, **a.g.e.**, s. 87.

²⁶³ Can, Özen, **a.g.e.**, s. 88.

²⁶⁴ Can, Özen, **a.g.e.**, s. 77.

²⁶⁵ Harun Gümrükçü, **Küreselleşme ve Türkiye**, Hamburg/İstanbul, Avrupa-Türkiye Araştırmaları Enstitüsü, 2003, s. 57.

Ortaklık Konseyi Kararı'nın diğer kararlardan bir farkı olmadığını savunanlardan Usal, "Gümrük Birliği, Türkiye ve AB arasında imzalanmış bir antlaşmadır" anlayışının doğru olmadığını ileri sürmektedir. Usal'a göre Gümrük Birliği, Ortaklık Antlaşması'nda öngörülen ekonomik entegrasyon sürecinin üçüncü ve son aşamasıdır.²⁶⁶

Reçber, 1/95 sayılı Ortaklık Konseyi Kararı'nın bir antlaşma olmadığını, Ankara Antlaşması ile Katma Protokol'de açık olmayan veya detaylı olarak düzenlenmeyen kimi hususların, Gümrük Birliği Kararı'nda daha kapsamlı bir şekilde düzenlendiğini belirtmektedir.²⁶⁷

"1/95 sayılı Ortaklık Konseyi Kararı, Ankara Antlaşması ve Katma Protokol'de öngörülen düzenlemelere istinaden tesis edilmiştir. Bu nedenle, işbu Karar'ın Ankara Antlaşması ve Katma Protokol'e bir değişiklik getirdiği söylenemez. Kaldı ki, Gümrük Birliği Kararı'nın Ankara Antlaşması'na, dolayısıyla Katma Protokol hükümlerine bir yenilik getirebilmesi için bu hükümlerin değiştirilmesi gerekmektedir. Ancak, Gümrük Birliği Kararı ile Ankara Antlaşması düzenlemelerine herhangi bir değişiklik getirilmemiştir."

"Gümrük Birliği Kararı, maalesef gerek görsel gerek yazılı Türk basınında "Andlaşma/ Antlaşma" olarak nitelendirilmektedir, Gümrük Birliği Kararı'nın bir "Andlaşma/Antlaşma" olarak nitelendirilmesi yanıltıcı ve yanıltıcıdır. Zira Gümrük Birliği Kararı'nın bir "Andlaşma/Antlaşma" olarak benimsenmesi halinde, 1982 tarihli Anayasamızın 90. ve 104. md.'leri ile 244 ve 1173 Sayılı Yasalarımızın ilgili düzenlemeleri gereğince onaylanması ve yürürlüğe sokulması gerekmektedir. Oysa, bu tür bir işlemi "Andlaşma/Antlaşma" olarak kabul edemeyeceğimiz için, belirttiğimiz bu

²⁶⁶ Zeynep O. Usal, Avrupa Birliği ve Türkiye-AB İlişkileri Hakkında Doğru Bilinen Yanlışlar, (Erişim) http://www.barobirlik.org.tr/ihep/belgeler/AB_AK_DogrueBilinenYanlislar.pdf, 11.2.2008 .

²⁶⁷ Kamuran Reçber, Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerine Hukuksal Bir Bakış, (Erişim) http://www.isgucdergi.org/index.php?cilt=4&ex=57&inc=arc&p=arc_view&sayi=2&year=2003 , 12.2.2008 .

düzenlemeler itibarıyla onaylanmasına ve yürürlüğe sokulmasına hukuk tekniği açısından gerek olmadığı düşüncesindeyiz.”

Reçber, bu düşüncesini ortaya koyduktan sonra, problemin Anayasa'ya uygunluğunu sorgulamadan şu hususu vurgulamaktadır: “Gümrük Birliği Kararı düzenlemelerinin genel anlamda *doğrudan uygulanma kabiliyetine* sahip olmaları nedeniyle, bu düzenlemelere aykırı olarak ulusal yasama organlarının yasama tasarrufunda bulunmamaları ve ulusal yargı organlarının da bu kararın hükümlerini dikkate almaları gerekmektedir.”²⁶⁸ Tekinalp de Karar'ın, uluslararası hukuk çerçevesinde bir antlaşma olmadığını ileri sürerken, Reçber'den farklı olarak, Ortaklık Konseyi'nin diğer kararları ile geliştirilebilecek ve hatta değiştirilebilecek “*doğrudan etkisi olmayan*” gümrüklerin indirilmesinin son aşamasında imzalanmış dinamik bir metin olduğunu söylemektedir.²⁶⁹

Haklı olarak bu görüşü savunanlara karşı, 1/95 sayılı Ortaklık Konseyi Kararı'nın bir antlaşma olmadığını ileri sürenlerin, Karar'ın uluslararası hukuk ve iç hukuk açısından ne anlama geldiğini açıklamaya çalışmadıkları eleştirisi yöneltilmiştir.²⁷⁰

Bu görüşü savunanların görüşünü doğru kabul ettiğimiz takdirde ilgili 1/95 sayılı Ortaklık Konseyi Kararını uluslararası Örgüt Organı Kararı olarak kabul etmemiz gerekecek, böylece uluslararası örgütlerin tek taraflı hukuki işlemlerinin Türk hukuk düzeninde uygulanabilmesi için iç hukukumuzda bir onay işleminin gerekli olup olmadığı tartışması gündeme gelecektir.

Türkiye'nin üyesi veya tarafı olduğu uluslararası örgütlerin kararları, genelde Türkiye'nin uluslararası yükümlülüklerine ilişkindir. Bu kararlar, Türk

²⁶⁸ Reçber, **a.g.m.**

²⁶⁹ Ünal Tekinalp, “Gümrük Birliği'nin Türk Hukuku Üzerinde Etkileri”, **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, No: 1-2 , 1995-1996, s. 27.

²⁷⁰ Kemal Başlar, “Gümrük Birliği “Antlaşması”nın (1/95 sayılı Ortaklık Konseyi Kararı'nın) Hukuksal Niteliği”, (Erişim) <http://www.anayasa.gen.tr/gumruk.htm> , 15.03.2008.

hukuk düzeninde doğrudan etkilere haiz olamayacağından ortada bir sorun gözükmemektedir. Buna karşılık uluslararası örgütlerin tek taraflı hukuki işlemlerinin bunun ötesinde Türkiye'nin iç hukuk düzeninde de hüküm ve sonuç doğurmaya elverişli bazı hükümler içermesi durumunda bunların Türk hukuk düzeninde doğrudan uygulanabilir olup olmayacağı sorun teşkil etmektedir.²⁷¹

Anayasamız, hukuk kurallarının iç hukukumuzda doğrudan uygulanabilirliğine ilişkin bir hüküm içermemektedir. Bu bağlamda uluslararası örgütlerin tek taraflı hukuki işlemleri sadece istisnai nitelikte 15, 16, 42 ve 92. maddelerinde belirtilen alanlarda Türk hukukunda dikkate alınabilir. Yani, bu maddelerin kapsamına giren alanlara ilişkin olarak uluslararası örgütlerin tek taraflı hukuki işlemlerine aykırı ulusal düzenlemeler getirilmeyecektir. Bunun dışında, uluslararası örgüt organlarının bu nitelikteki kararları, Türk hukukunda uygulanabilmek için mutlaka bir onay işlemine gerek duyarlar.²⁷²

Anayasa'nın uluslararası örgüt kararlarının onaylanmasını açıkça düzenlememiş olması, onların iç hukukumuzda uygulanabilmeleri için bir zorunluluğun olmadığı anlamına gelmez. Bu zorunluluk, esasında Anayasa'nın 6. vd. maddelerinde düzenlenen hükümlerden çıkmaktadır. Bu hükümlere göre egemenlik kayıtsız şartsız millete aittir ve millet egemenlik yetkisini devletin yetkili organları aracılığıyla kullanır.²⁷³ Uluslararası örgütlerin tek taraflı hukuki işlemlerinin doğrudan Türk hukuk düzeninde uygulanır olması ulusal egemenliğin devlet organlarının yanında yabancı bir organ tarafından da kullanılması demektir. Zira söz konusu kararların kaynağı ulusal alanda değil uluslararası alandadır. Nitekim varlık sebebini bir uluslararası antlaşmadan (Ankara Antlaşması'ndan) alan Ortaklık Konseyi

²⁷¹ Can, Özen, **a.g.e.**, s. 350.

²⁷² Can, Özen, **a.g.e.**, s. 350.

²⁷³ Yahya Sezai Tezel, "Bu Gümrük Birliği Antlaşması Mutlaka Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Görüşülmeli ve Oylanmalıdır." (Erişim) <http://www.geocities.com/ystezel/articles/yeniturkiye.html>, 20.3.2008.

ortaklığın kurumsal idaresini oluşturmaktadır. Sonuç olarak Türk hukukunda hüküm ve sonuçlar doğurmaya elverişli hükümler ihtiva eden uluslararası örgüt kararlarının Türk hukuk düzeninde geçerli olabilmeleri yetkili devlet organlarınca yapılacak işlemlere bağlıdır. Yani Anayasamızda düzenlenen norm yaratma usulleri çerçevesinde mümkün olabilecektir.²⁷⁴

Yine benzer şekilde Günuğur'a göre; Akid taraflar için uyulması zorunlu olan Ortaklık Konseyi Kararları ancak Bakanlar Kurulu Kararnamesiyle yürürlüğe konulduktan sonra iç hukuk düzeninde sonuçlar doğurabilir.²⁷⁵ Bu bağlamda 1/95 sayılı Ortaklık Konseyi kararı Bakanlar Kurulu'nun 95/7603 sayılı kararı ile sonucunu doğurmuştur.²⁷⁶

1/95 sayılı Ortaklık Konseyi Kararı'nın hukuki niteliğine ilişkin ikinci görüş bunun bir antlaşma niteliğinde olduğu yönündedir. Bu görüşe göre;

1/95 sayılı Ortaklık Konseyi Kararı, Ortaklık Konseyi'nin aldığı diğer kararlardan daha farklı bir nitelik taşımaktadır. Bu karar ile Türkiye, Topluluk ve Birlik üyesi olmadan gümrük birliğine dahil olan tek aday ülke sıfatını kazanmıştır. Bu nedenle Konsey'in diğer kararları gibi onay gerektirmeyen türden bir mutabakat zaptı olarak kabul edilmesi söz konusu olmamalıdır. 1/95 sayılı kararın özü itibariyle basit usulle yürürlüğe sokulamayacak ölçüde önemli hükümler içeren bir antlaşma niteliği taşıdığına inanılmaktadır.²⁷⁷

1/95 sayılı Ortaklık Konseyi Kararı'nı bir antlaşma olarak nitelendirdiğimiz takdirde bu kez bu antlaşmanın müstakil bir antlaşma mı yoksa bir uygulama antlaşması mı olduğu tartışması gündeme gelecektir.

²⁷⁴ Can, Özen, **a.g.e.**, s. 350-352.

²⁷⁵ Haluk Günuğur, "Ortaklık Antlaşmaları ve 1995 Tarihli Ortaklık Konseyi Kararları Işığında Gümrük Birliği", **Avrupa Birliği El Kitabı**, Ankara, T.C. Merkez Bankası Yayınları, 1995, s. 283.

²⁷⁶ 95/7603 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile 1 Ocak 1996 tarihi itibariyle, 12 ve 22 yıllık listelerde yer alan ürünlerde, Topluluğa karşı gümrük vergileri kaldırılmış ve üçüncü ülkelere karşı Türk Gümrük Tarifesinin Topluluk Ortak Gümrük Tarifesine (OGT) uyumu, 2/95 sayılı OKK'nın ekindeki listede yer alan bazı ürünler dışında sağlanmıştır. Kararın tam metni için Bkz. EK-3 s. 232.

²⁷⁷ Başlar, **a.g.m.**

Yapılan antlaşma dayandığı çerçeve antlaşmanın sınırlarını aşıyorsa bu takdirde ortaya çıkan antlaşmayı yeni bir antlaşma olarak kabul etmek gerekir. Pazarıcı'nın da haklı olarak belirttiği üzere bir ana antlaşma ile onun uygulanmasına yönelik oluşturulan ikili ya da çok taraflı belgelerin aynı antlaşmaları oluşturup oluşturmadığı değerlendirilmesi yapılabilecektir. Örneğin, iki devlet arasında geçerli olan bir çerçeve antlaşmanın hükümlerinin yıllık ya da birkaç yıllık uygulamaya konulmasını düzenleyen karma ekonomi komisyonları kararları eğer yeni bir takım sayılar, miktarlar ya da koşullar belirtiliyor ise bu kararların uygulama antlaşması nitelikli yeni bir antlaşmayı oluşturduğunun kabul edilmesi gerekir.²⁷⁸

1982 Anayasasında "antlaşma" tabiri genel bir anlamda kullanılmış olmasına rağmen, bu kavramın içerisine uluslararası örgütlerin hukuksal yükümlülük doğuran tasarruflarının da dahil edilip edilmeyeceği noktası açık değildir. Eğer 1982 Anayasasında Finlandiya Anayasasının 94. bölümünde yer aldığı gibi, antlaşmalardan ayrı olarak yasal niteliği haiz hükümler ihtiva eden "uluslararası yükümlülükler" için de Parlamento'nun kabulünün gerekli olduğu şeklinde bir ifadeye yer verilmiş olsaydı, bu tür bir anayasal dayanak, bugün yaşanan sıkıntıların giderilmesine büyük ölçüde yardımcı olmuş olacaktı. Finlandiya Anayasası'nın 95. bölümüne göre yasama niteliğinde olan (legislative nature) antlaşma ve diğer uluslararası yükümlülükler bir yasa ile yürürlüğe girer. Bu nitelikte değilse Devlet Başkanı tarafından çıkarılacak bir kararname ile yürürlüğe girer. Bu açıdan bakıldığında, 1982 Anayasası'nda böyle bir hüküm yer almış olsaydı, 1/95 sayılı Ortaklık Konseyi Kararı'nın en kötü ihtimalle bir Bakanlar Kurulu kararnamesi ile Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiş olması gerekecekti.²⁷⁹

Bu nedenle, Konsey'in aldığı kararlar, 1982 Anayasası'nın 90/3. maddesinde yer alan bir "uygulama antlaşma" olarak yorumlanmalı ve değerlendirilmelidir. Daha sonra bu kararın uygun bulma kanunu

²⁷⁸ Pazarıcı, **a.g.e.**, s. 43.

²⁷⁹ Başlar, **a.g.m.**

gerektirmeyen bir mutabakat zaptı olarak mı, yoksa uygun bulma kanunu gerektiren bir antlaşma olarak mı nitelendirilmesi gerektiği Bakanlar Kurulu tarafından her durumda incelenmelidir. Bakanlar Kurulu kararı eki ile yayımlanacak bir uygulama antlaşması niteliğindeki bir Konsey kararının, Resmi Gazete de yayımlanması gerekmiyorsa kararname tarihinden itibaren, şayet Resmi Gazete’de yayımlanması gerekiyorsa, yayımlanma tarihinden itibaren geçerli sayılması kabul edilmelidir. 1/95 sayılı Ortaklık Konseyi Kararı’nın Türk hukuk sisteminde etki doğurması, yukarıda sayılan iki öğeye uygun olarak yapılması halinde mümkündür. O halde bu öğelerin yerine gelip gelmediğinin teker teker incelenmesi gerekmektedir.²⁸⁰

İlk olarak, 90. maddenin 3. fıkrası uyarınca Konsey kararının Meclis tarafından uygun bulunmasına gerek olmadığı durumlarda bile Resmi Gazete de yayımlanma zorunluluğunun olup olmadığına bakılması gerekmektedir. Bu durumda, hem ekonomik ve ticari nitelikte hükümler içermesi itibariyle hem de özel kişilerin haklarını ilgilendiren hükümler içermesi nedeniyle 1/95 sayılı Ortaklık Konseyi Kararı’nın Resmi Gazete’de yayımlanması gerekirdi. Oysa söz konusu Karar ne 1 Ocak 1996 günü öncesi, ne de bu tarih sonrası Resmi Gazetede yayımlanmıştır.²⁸¹

Yukarıda yaptığımız açıklamalar ve değerlendirmeler ışığında 1/95 Sayılı Ortaklık Konseyi Kararı’nın Katma Protokol ile öngörülen bir sürecin sonucu olduğu, dolayısıyla antlaşma değil karar olarak nitelenmesi gerektiği kanısındayız. Aksi halde, uluslararası antlaşma olarak nitelenebilecek olsa dahi anılan Karar’ın, uluslararası antlaşmaların geçerliliği için Türk hukukunda öngörülen prosedür izlenmediği için hukuki sonuçlarını doğurmayacağını kabul etmek gerekir. 1/95 sayılı Karar TBMM’de ne tartışılmış ne de oylamaya sunulmuştur. Anayasanın 90. maddesi değerlendirildiğinde Türkiye açısından, gerekli hukuksal süreç izlenmeden ortaya konan uluslararası bir belgenin antlaşma olarak kabulü mümkün

²⁸⁰ Başlar, **a.g.m.**

²⁸¹ Başlar, **a.g.m.**

değildir. Antlaşma olarak kabul edilmesi mümkün olsaydı dahi antlaşmaların bağlayıcılığı için öngörülen iki şekilden hangisi tercih edilmiş olursa olsun her halükarda Resmi Gazete’de yayımlanması bir zorunluluk olarak karşımıza çıkacaktı. Ancak bu bile yapılmadığı için bu belgenin Türkiye açısından uluslararası bir antlaşma olamayacağı açıkça ortadadır.

Can ve Özen’e göre de Ortaklık Konseyi Kararı “uygulama işlemi” olarak nitelendirilmekte ve kararın Ankara Antlaşması’nın bir parçası olduğu bu sebeple Türk kanunlarında doğrudan değişiklik getirmemesi halinde Meclisin uygun bulma kanununa gerek olmadığı savunulmaktadır. Anayasamız, sadece Türk kanunlarında doğrudan değişiklik getiren uluslararası düzenlemeleri, yani yürürlüğe girdikleri andan itibaren içeriği itibariyle Türk kanunları ile çelişen ve bu şekilde onların uygulanmasını engelleyen düzenlemeleri kastetmektedir. Buna karşılık, yalnızca kanun değişiklikleri yapılmasını öngören uluslararası düzenlemeler, Meclisin yasama yetkisine doğrudan müdahale olarak görülemez. Çünkü istenilen değişikliklerin yapılıp yapılmayacağı Meclisin takdirindedir.²⁸²

Karşıt görüş olarak, Anayasanın 90. maddesinin 4. fıkrasına²⁸³ göre, bir antlaşma Türk kanunlarında değişiklik yapılmasını gerektiriyorsa, 90. maddenin 1. fıkrası gereğince işlem yapılması gerekir. Diğer bir deyişle, Türk yasalarında değişiklik yapılmasını gerektiren antlaşmalar bir oldubitti (fait accompli) ile Meclis’i yasa çıkarma zorunda bırakacağından, bu yasaları çıkarma yetkisinin asıl sahibi olan Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin böyle bir yükümlülük altına girip girmek istemediğinin her durumda önceden takdir edilmesi gerekir. Anayasa’nın hiçbir yerinde, Avrupa Toplulukları organlarına devredilmiş bir yetki kaydı bulunmadığına göre, bu durum Ortaklık Konseyi Kararları içinde geçerlidir. Bunun aksinin düşünülmesi halinde bir grup bürokrat ve Hükümet temsilcisinin kendi uygun gördükleri antlaşmaların

²⁸² Can, Özen, a.g.e, s. 353.

²⁸³ “Türk kanunlarına değişiklik getiren her türlü andlaşmaların yapılmasında birinci fıkra hükmü uygulanır.”

uygulanması için gerekli olan yasal değişiklikleri yapma konusunda halk iradesinin tecelli ettiği Meclis'e direktif vermelerinin yolu açılmış olur. Türkiye'nin Ankara Antlaşması için üstlendikleri yükümlülükleri yerine getirme zorunluluğu, Devletin uluslararası sorumluluğu ile ilgili bir sorun olup; Anayasanın 90. maddesinin göz ardı edilmesini gerektirmez.²⁸⁴

Anayasanın 90/4. maddesi yorum gerektirmeyecek kadar açık bir hükümdür. 1/95 sayılı Ortaklık Konseyi Kararı'nın Gümrük Kanunu ve ilgili mevzuat, dış ticaret rejimi anti dumping ve anti sübvansiyon, fikri ve sınai mülkiyet, rekabet idare ve anayasa hukukunda ne tür değişiklikler gerektirdiği başka eserlerde kapsamlı olarak anlatıldığı için 1/95 sayılı Ortaklık Konseyi Kararı'nın 90/4 madde kapsamında değerlendirilmesi gerektiği açıktır.²⁸⁵

5. GÜMRÜK BİRLİĞİ'NE YÖNELİK TEPKİLER

Türkiye'de gümrük birliği ile ilgili tartışmalar yakın döneme rastlansa da, Katma Protokol'ün kabul edilmesi ertesinde de sürece dayalı bazı yorumlar yapılmaya başlanmıştır. Bu tartışmalarda, ekonomik yönden Türk sanayisinin bu süreçte zarar göreceği üzerine yoğunlaşmıştır.

1970'li yıllarda Türkiye'nin iç siyasetinde başlayan çalkantılar AET ile ilişkileri geri plana itmiştir. Ancak yine bu dönemde AET'nin 3.ülkelerle gelişen işbirliği sonucu bu ülkelere sağladığı ayrıcalıklar Türkiye'nin çıkarlarına aykırı bir etki yapmıştır.²⁸⁶ 1975 yılındaki Demirel Hükümeti'nin programında bu durum şu şekilde dile getirilmiştir:²⁸⁷

²⁸⁴ Başlar, **a.g.m.**

²⁸⁵ Başlar, **a.g.m.**

²⁸⁶ Bozkurt, **a.g.e.**, s. 284.

²⁸⁷ IV. Demirel Hükümeti Koalisyon Protokolü, (Erişim)
<http://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/KP39.htm>, 05.09.2007.

“AET ve bu Topluluk üyesi ülkelerle ortaklığımızın ekonomik kalkınmamıza ve sanayileşmemize en uygun şartlar içinde yürütülmesi için gereken yapılacak bu arada Topluluğun üçüncü ülkelerle kurduğu ilişkiler sebebiyle daralan avantaj marjımızın genişletilmesi yolunda gayret sarf edilecektir.”

Gümrük birliği kararı ile beraber Türkiye'nin ekonomik hatta politik bakımdan AB'nin güdümüne gireceği doğrultusunda yapılan eleştiriler, bunun zorunlu bir ekonomik ilişki yolu olmadığını da gündeme taşımıştır. 1/95 sayılı karar olmadan da karşılıklı gümrük indirimleri yapılabileceği ve ekonomik politikalar anlamında AB'nin güdümüne girilmemesi yapılan eleştirilerin de odak noktasını oluşturmuştur. Ayrıca Türkiye'nin, oluşumuna katılmadığı bu tür ekonomik kararlara uymak zorunda kalırken, sadece ekonomik yönden değil, dış politika yönünden de AB'nin güdümünde kalacağı tehlikesi de tartışılmaya başlanmıştır.²⁸⁸ Erol Manisalı da gümrük birliği kararına yönelik olarak yaptığı değerlendirmelerde şu görüşlere yer vermiştir:²⁸⁹

“Türkiye tam üyelik için başvurup reddedildikten sonra (1987), Avrupa Birliği, Avusturya ve İskandinav ülkelerine tam üyelik için yeşil ışık yaktı (1992 sonrası) ve bu ülkeler önümüzdeki bir yıl içinde AB'nin tam üyesi olacaklar. Ayrıca, Sovyetler Birliği'nden kopan Doğu Avrupa ülkelerine de yeşil ışık yakıldı (Kasım 1994). Türkiye'nin tam üyelik konusu ise tamamen gündemden çıkarıldı. Artık böyle bir konu Brüksel'de bulunmuyor. Bu nedenle, önce gümrük birliğine giriyoruz, bu tam üyeliğin bir safhasıdır, zaten 1963 antlaşması ve Katma Protokol de bunu öngörüyordu, gibi ifade ve yaklaşımlar, kamuoyunu yanlış yönlendirmek ve yanlış bilgilendirmekten başka bir şey değildir. Çünkü Türkiye'ye, sadece gümrük birliği için yeşil ışık yakılmıştır. O da bazı koşulların yerine getirilmesine bağlı olarak.”

²⁸⁸ Erol Manisalı, Avrupa Yolunda Türkiye, (Erişim) http://www.add.org.tr/index.php?option=com_content&task=view&id=99&Itemid=31, 04.02.2008.

²⁸⁹ Erol Manisalı, **Avrupa Birliği'ne Alınmayan Türkiye'yi Gümrük Birliği'nde Bekleyen Sorunlar**, Ankara, Bağlam Yayınları, 1994, s. 33–34.

8 Mart 1995'te Milletvekili olan Cumhurbaşkanı Abdullah Gül de partisi adına TBMM'de yaptığı konuşmada şu ifadelere yer vererek, gümrük birliğinin yakın gelecekte Türk ekonomisi için büyük bir engel olacağını belirtmiştir:²⁹⁰

"Böyle önemli bir antlaşmanın, bu şekilde imzalanmasına, biz Refah Partisi olarak, metot, usul ve esas yönünden karşı olan tek grubuz, tek partiyiz. Şurada 'Egemenlik Kayıtsız Şartsız Milletindir' yazıyor. Bunun anlamı nedir? Bu kadar önemli bir karar alınırken, milletin bu konuda bilgisi olması ve milletin bunu bilmesi gerekir. Bunun anlamı budur. Şimdi soruyorum: Türkiye Gümrük Birliği'ne girdi. Türkiye Cumhuriyeti'nin en önemli antlaşmasına imza atan bu hükümet, halka gerçekten bir bilgi vermiş midir? Parlamento'ya bilgi vermiş midir? Bu, demokratik bir anlayış mıdır? Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne giremeyeceği kesindir. Bunu Avrupalılar söylemektedir. Çünkü Avrupa Birliği bir Hristiyan Birliğidir. Avrupa, Türkiye'yi işte kendi avantajlarından faydalandırmayarak bir mekanizma bulmuştur ve Türkiye'yi Gümrük Birliği'ne böyle sokmuştur. Birçok sanayi, özellikle orta ve küçük ölçekli sanayi Türkiye'de batacaktır. Yarın göreceksiniz, batan sanayi karşısında, odanıza iş diye gelen insanların sayısı on misline çıkacaktır. Bugün, sanayi ile uğraşan büyük sanayiciler, göreceksiniz yarın sanayiden vazgeçecek. Avrupa'da, onlar ithalatçı durumuna düşecek ve ithal ettikleri malı satacaklar. (...) Bu da Tanzimat Fermanı'ndan Mustafa Reşit Paşa ile başlayan zihniyetin devamıdır. Bunun için halka sormaktan korkulmuştur. (...) Düyun-i Umumiyyeyi hatırlayın, tek parti devrinin ideologları, onları tenkit ede ede bu halkın beynini yıkadı; fakat ne yazık ki aynı duruma Türkiye'yi düşürmekle meşguller."

Günümüzde de gümrük birliği kararına yönelik eleştiriler sürmektedir. İsmail Küçükkaya, "Şener'e Göre Gümrük Birliği Hata" başlıklı yazısında, o

²⁹⁰ ATO, Gümrük Birliği'nin Dokuz Yıllık Faturası 184 Milyar Dolar Dış Ticaret Açığı, (Erişim) <http://www.atonet.org.tr/yeni/index.php?p=294&l=1>, 11.09.2007.

zaman Başbakan Yardımcısı olan Abdüllatif Şener'e göre son dönemin en büyük hatasının, 1995 yılında gümrük birliğine girmemiz olduğu şeklindeki görüşlerine yer vermiş, Bakan Şener'in, bunu "AB'nin ekonomik tabanlı felsefesi özünde sermayenin, malların ve iş gücünün serbest dolaşımına dayanır. AB, Türkiye'yle ilişkisinde ilk ikisini almayı hedefliyordu. Onlar büyük Türk pazarına sermaye ve mallarını serbestçe sokabilmenin peşindeydi. Oysa biz emeğin serbest dolaşımını bekliyorduk. Gümrük Birliği'ne girerek onların istediklerini verdik, ama kendi istediğimizi almadık. Şimdi aradan 10 yıl geçti biz hâlâ kendi istediklerimizin peşinde debeleniyoruz" şeklinde açıkladığını aktarmaktadır.²⁹¹

6. GÜMRÜK BİRLİĞİ'NİN ETKİLERİ

Gümrük birliği geçen yıllar boyunca Türk dış ticaretinde değişimleri de meydana getirmiştir. Gümrük birliğinin Türkiye ekonomisi üzerine etkileri bu çalışmada uzun olarak değerlendirilemeyecek kadar kapsamlı olsa da, etkilerinin genel hatlarıyla incelenmesi gerekmektedir.

Gümrük birliği sonrasında ülkelerin ticaret ve üretimleri üzerinde ortaya çıkan etkileri birlikte ele almak gerekmektedir; çünkü gümrük birliğinin üretim etkisi, birliğin oluşmasından sonra fiyatların ülkelerin lehinde ya da aleyhinde değişmesi sonucu, ticaret akımlarında meydana gelen yön değişimine göre şekil almaktadır. Bu nedenle incelenecek etkiler birden fazla başlık altında anlatılacaktır.

²⁹¹ İsmail Küçükkaya, "Abdüllatif Şener ile Sohbet", **Akşam Gazetesi**, 21.12.2006.

6.1. Statik Etkiler Açısından

Belirli ölçütlerin sabit kaldığı varsayımı altında gümrük birliğinin, birlik içinde kaynakların yeniden dağılımı sebebiyle ortaya çıkan etkilerine statik etkiler denmektedir.²⁹² Bu kısımda bazı statik etkiler kısaca incelenecektir.

6.1.1. Ticaret Yaratıcı Etki Açısından

Gümrük birliği teorilerine²⁹³ göre, gümrük birliği uygulayan ülkelerde, Birliğe üye ülkeler arasındaki ticarete uygulanan tarife ve kotaların kaldırılması ile ticarete konu olan malların fiyatının düşmesi sonucu ticaret yaratıcı etki görülecektir. Dış ticaret politikalarımıza yön veren önemli unsurlardan gümrük birliğinin dış ticaretimize olan etkisi önemli boyutlarda olmuştur. Gümrük birliği sonrasında Türkiye'nin toplam ihracat ve ithalatının GSMH'ya oranı karar öncesi ortalama ve karar sonrası ortalama olarak her iki dönemde de, hem ihracatta hem de ithalatta artış göstermiştir. Diğer bir ifadeyle, gümrük birliğinin ticareti artırıcı bir etkide bulunduğu söylenebilir. Türkiye'nin dış ticaretinin yaklaşık yarısını AB ülkelerine olan ticaret oluşturmaktadır. Gümrük birliği sonrasında da bu durumda ciddi bir değişim yaşanmamıştır.²⁹⁴

24 Ocak 1980 kararlarıyla başlayan ihracata dayalı büyüme stratejileriyle beraber Türk dış ticareti yükselen bir eğim içine girmiştir. Bu süreçte AB ile olan ticaret, genel dış ticarete paralel olarak hareket etmiştir.

²⁹² M.Faysal Gökalp , Aynur Yıldırım, "Türkiye-AB Gümrük Birliği Sürecinin Ekonomik Etkileri", Avrupa Birliği Sürecinde Türkiye içerisinde, Turgay Uzun ve Serap Özen (editörler), Ankara, Seçkin Yayınevi, 2004, s. 263.

²⁹³ "Gümrük birliği teorisini ilk ortaya atan, 1950'de yayınladığı kitap ile Jacop Viner olmuştur. Daha sonraları J.E. Meade, Marcus Fleming, H.G. Johnson, C.A. Cooper, B.F. Massel, R.G. Lipsey ve Kelvin Lanchester gibi isimlerin de teoriye katkıları olmuştur. Viner ve onu izleyenler, ekonomik bütünleşmenin, taraflar arasında gümrük vergileri başta olmak üzere ticaret engellerini ortadan kaldırıp serbest ticareti geliştirdiğine göre dünya refahını olumlu yönde etkileyeceği görüşüne karşı çıkmışlardır." Ekonomik Bütünleşme ve Gümrük Birliği, (Erişim) <http://www.turkab.net/gb/gbbutun.htm>, 15.09.2007.

²⁹⁴ Gökalp, Yıldırım, a.g.e., s.267.

Bu nedenle gümrük birliği kararıyla beraber bu eğilim daha da fazla artmıştır.²⁹⁵

Türkiye'nin AB ile olan ilişkilerindeki gelişim dönemlerinde dalgalanmalar meydana gelse de, AB üyesi ülkeler %45 –50'lere varan bir ticaret payı ile ülkemizin ticaretinde sürekli önemli bir paya sahiptir. Katma Protokol'ün imzalanmasıyla hızlanan ticari ilişkiler, 1970'lerden sonra durağana geçmiş ve 1980'lerden sonra tekrar yükselmeye başlamıştır. Tablo 9'da gümrük birliği öncesi ve sonrasında dış ticaretimizin genel işleyişi görülebilecektir.

İstatistikî verilere baktığımızda 1996 yılında Türkiye'nin Avrupa Birliği'nden yaptığı ithalatın bir önceki yıla göre % 34,7 oranında arttığını görüyoruz. Avrupa Birliği'nin Türkiye'nin toplam ithalatındaki payı 1995 yılında % 47,2'den 1996 yılında % 52,9'a yükselmiştir. Bu veriler, gümrük birliğinin ilk yılında Avrupa Birliği lehine çok güçlü ticaret saptırıcı ve ticaret yaratıcı etkilerin ortaya çıktığını göstermektedir. 1996 yılında Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne ihracatı % 3,6 oranında artmıştır. Gümrük birliği ile Avrupa Birliği'nin Türkiye'ye uyguladığı kotaları kaldırması, çok sınırlı bir ticaret yaratıcı etki ortaya çıkarmıştır. 1996 yılından sonra Türkiye ile Avrupa Birliği arasında, dış ticaretin yani ithalatın ve ihracatın dengeli bir biçimde arttığı söylenebilir.²⁹⁶

Tablo 9: Türkiye'nin Dış Ticaretinde Avrupa Birliği'nin Payı²⁹⁷

Yıllar	AB'nin Payı (%) Hacim
1980	33,8

²⁹⁵ Gökalp, Yıldırım, **a.g.e.**, s.267.

²⁹⁶ Morgil, **a.g.m.**, s. 109.

²⁹⁷ İsmail Seki, Gümrük Birliği'nin Türkiye'nin Net İhracatı Üzerine Etkileri:1985–2003, (Erişim) http://www.tcmb.gov.tr/yeni/iletisimgm/ismail_seki.pdf, 15.09.2007, s. 6 , 1993 yılı ve sonrası için <http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/AB/EuromedEntegrasyonDb/genel.xls> , 15.09.2007.

1985	36,7
1993	48,0
1994	47,3
1995	48,7
1996	51,9
1997	49,6
1998	51,5
1999	53,2
2000	50,0
2001	47,3
2002	47,7
2003	48,2
2004	49,7
2005	46,1
2006	44,0

Tablo 10: AB ile Ticarete İhracatın İthalatı Karşılama Oranı ²⁹⁸

Yıllar	İthalat/İhracat
1993	54,8
1994	79,1
1995	65,7
1996	49,9
1997	49,2
1998	56,1
1999	67,0

²⁹⁸ DTM, (Erişim) <http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/AB/EuomedEntegrasyonDb/genel.xls>, 15.09.2007.

2000	54,5
2001	88,2
2002	79,2
2003	77,2
2004	75,8
2005	78,0
2006	81,6

Türkiye ile Avrupa ülkeleri arasındaki dış ticaretin 1970'lerde sürekli olarak dış ticaret açığı vermesine bağlı olarak, dış ticaret açığının gümrük birliğinin tamamlanması ile ortaya çıkan bir durum olmadığı da savunulmaktadır. İthal ikameci politikaların izlendiği 70'li yıllarda dahi, sanayinin temel olarak ithal hammadde ve sanayi malı bağımlısı olmasının bir sonucu olarak, ithalatın ihracattan fazla olması durumu ortaya çıkmıştır. 1980'lerde ise ihracata yönelik politikalar nedeniyle yatırım ve ihracata teşvik sağlanması ile ihracatın artması sağlanmıştır.

Tablo 9'da, Türkiye'nin Gümrük Birliği öncesinde en önemli dış ticaret ortağı olan AB'nin, gümrük birliğinin tamamlanmasından sonra da bu niteliğini koruduğu görülmektedir. Ancak 1993–1995 yıllarında, AB'nin toplam dış ticaret hacmindeki ortalama %45 olan payının 1996–2000 döneminde ortalama %51 düzeyine yükseldiği ortaya çıkmaktadır. 2001– 2003 döneminde ise bu oran ortalama %48 düzeyine gerilemiştir. Bu düşüşün temelinde 2001 yılındaki ekonomik krizin ithalatımızı düşürücü etkisi yatmaktadır.²⁹⁹

Türkiye, AB üyesi olmadan gümrük birliğine girmiş tek ülkedir.³⁰⁰ Gümrük birliği her ne kadar ekonomik bütünleşme anlamında artılar getirir

²⁹⁹ İsmail Seki, Gümrük Birliği'nin Türkiye'nin Net İhracatı Üzerine Etkileri:1985–2003, (Erişim) http://www.tcmb.gov.tr/yeni/iletisimgm/ismail_seki.pdf, 15.09.2007, s. 7.

³⁰⁰ Rıdvan Karluk, **Gümrük Birliği Dönemecinde Türkiye**, Ankara, Turhan Kitabevi, 1997, s. 73.

de, AB'nin üzerine düşen görevleri yerine getirmemesi sonucu pek verimli yürümektedir. AB, Ortaklık konseyi toplantısında, Türkiye'ye 4-5 yıl içinde ödemeyi taahhüt ettiği 2,5 milyar Euro'ya varan yardımı ödemiş ve kurumsal anlamda bütünleşmeyi kolaylaştırmak amacıyla öngörülen tedbirleri Avrupa Parlamentosu'nun muhalefeti sonucunda yerine getirememiştir. Türkiye gümrük birliğine katıldıktan sonra AB ile dış ticaretinde, gümrük ve fon gelirlerinden yılda ortalama 2,6 milyar dolar gelir kaybına uğramaktadır.³⁰¹

Türkiye ile AB arasındaki dış ticaret rakamları değerlendirildiğinde gümrük birliği sonrasında ticaretin, Türkiye'nin AB'ye ihracatında da sürekli bir artış kaydedilmesine rağmen, ithalat lehine bir dağılım gösterdiği saptanmaktadır. Bu durumun temel sebebi, Türkiye'nin tek taraflı olarak 1971 yılı itibariyle bazı istisnalar dışında, sanayi ürünlerinde AB pazarına gümrüksüz giriş hakkına sahip olması, AB'nin ise bu hakkı 1996 yılında elde etmesidir. Öte yandan gerek diğer ülkelerin tecrübeleri gerek ekonomi teorileri AB gibi çok gelişmiş bir ekonomi ile gümrük birliğine gidilmesinin önceden kestirilebilir tek etkisinin dış ticaret açığı olacağını ortaya koymaktadır. Nitekim ithalat artışının, herhangi bir ekonomi için tek başına kötü bir olgu olarak ele alınması, cari işlemler dengesini oluşturan kalemlerin tümü dikkate alındığında, yapılacak değerlendirmelerde eksik ve hatalı sonuçlar verecektir.³⁰²

6.1.2. Ticaret Saptırıcı Etki Açısından

Gümrük birliği teorilerine göre, birlik dışındaki ülkelere karşı konan ortak tarife ile bu ülkelerin mallarının pahalı hale gelmesi sonucu, ticaretin birlik içine kayacağı varsayılmaktadır. Ticareti birlik dışından birlik içine

³⁰¹ Hobikoğlu, a.g.e. s. 76.

³⁰² Seki, a.g.e., s. 7.

kaydıran bu etkiye, ticaret saptırıcı etki denmektedir ve gümrük birliği sonrasında böyle bir sonuç ortaya çıkmamıştır.³⁰³

Türkiye'nin AB dışında ticaret yaptığı diğer ülke ve ülke grupları ile dış ticareti incelendiğinde, gümrük birliği sonrası bu ülkelerle gerçekleştirdiği ticarete de belirgin bir değişiklik olmadığı ve aynı oranlarda istikrarlı bir artış gösterdiği belirlenmektedir. Bu çerçevede gümrük birliğinin Avrupa Birliği lehine bir ticaret sapması yaratmadığı ve Türkiye'nin diğer dış ticaret pazarlarında bir kayba yol açmadığı ortaya çıkmaktadır.³⁰⁴

6.1.3. Tüketim Etkisi

Gümrük birliği teorisi uyarınca, gümrük birliği sonrasında daha ucuzlayan yabancı mallara talep artacaktır ve birlik içinde pahalıya üreten üye ülkenin ve ortak gümrük tarifesi sonucu ürünleri pahalı hale gelen birlik dışı ülkelerin üretimi azalacaktır. Bu nedenle birlik içerisinde ithalatın artacağı öngörülmekte ve gümrük birliğinin tüketim etkisi yaratacağı belirtilmektedir. Türkiye ve AB arasında kabul edilen gümrük birliği de tüketim etkisi meydana getirmiştir.³⁰⁵

³⁰³ Gökalp, Yıldırım, **a.g.e.**, s. 269.

³⁰⁴ Seki, **a.g.e.**, s. 15.

³⁰⁵ Gökalp, Yıldırım, **a.g.e.**, s. 270.

Tablo 11 Türkiye'nin AB ile Mal Gruplarına Göre Dış Ticareti ³⁰⁶
(milyon \$)

Yıl	Yatırım			Ara malı			Tüketim			Toplam
	Değer	Pay (%)	Değ. (%)	Değer	Pay (%)	Değ. (%)	Değer	Pay (%)	Değ. (%)	
1994	252	2,9	-	2.805	32,5	-	5.577	64,6	-	8.635
1995	318	2,9	26,2	3.528	31,8	25,8	7.232	65,3	29,7	11.078
1996	396	3,4	24,5	3.727	32,3	5,6	7.425	64,3	2,7	11.549
1997	423	3,5	6,8	4.105	33,5	10,1	7.721	63,0	4,0	12.248
1998	489	3,6	15,6	4.612	34,2	12,4	8.397	62,2	8,8	13.498
1999	631	4,4	29,0	4.981	34,7	8,0	8.737	60,9	4,0	14.348
2000	666	4,6	5,5	5.203	35,9	4,5	8.631	59,5	-1,2	14.510
2001	960	6,0	44,1	5.751	35,7	10,5	9.359	58,1	8,4	16.118
2002	1.274	6,9	32,7	5.834	31,6	1,4	11.330	61,4	21,1	18.459
2003	2.077	8,5	63,0	7.431	30,4	27,4	14.929	61,0	31,8	24.484
2004*	3.776	11,0	81,8	10.772	31,3	45,0	19.759	57,4	32,4	34.417
2005	4.561	11,9	20,8	11.748	30,7	9,1	21.883	57,1	10,7	38.306
2006	5.081	11,6	11,4	15.492	35,3	31,9	23.250	52,9	6,2	43.924

İTHALAT

Yıl	Yatırım			Ara malı			Tüketim			Toplam
	Değer	Pay(%)	Değ. (%)	Değer	Pay (%)	Değ. (%)	Değer	Pay (%)	Değ. (%)	
1994	3.209	29,4	-	6.912	63,3	-	795	7,3	-	10.915
1995	4.831	28,7	50,5	10.539	62,5	52,5	1.491	8,8	87,5	16.861
1996	7387,66	31,9	52,9	12.880	55,7	22,2	2.870	12,4	92,5	23.138
1997	7327	29,5	-0,8	14.009	56,3	8,8	3.535	14,2	23,2	24.870
1998	7.182	29,8	-2,0	13.270	55,1	-5,3	3.622	15,0	2,5	24.075
1999	6.069	28,4	-15,5	11.823	55,2	-10,9	3.525	16,5	-2,7	21.401
2000	7.254	27,3	19,5	14.116	53,0	19,4	5.114	19,2	45,1	26.610
2001	4.317	23,6	-40,5	11.168	61,1	-20,9	2.595	14,2	-49,3	18.280
2002	5.361	23,0	24,2	14.417	61,8	29,1	3.196	13,7	23,2	23.321
2003	6.999	22,1	30,6	19.233	60,7	33,4	5.147	16,2	61,0	31.695
2004*	10.672	23	52,5	26.819	59,0	39,4	7.613	16,8	47,9	45.434
2005	11.587	23,7	8,6	29.008	59,3	8,2	8.044	16,4	5,7	48.957
2006	12.186	22,6	5,2	32.567	60,5	12,3	8.776	16,3	9,1	53.849

6.1.4. Ticaret Hadlerine Etkisi

Ticaret hadleri Birliğe üye ülkeler arasındaki iş bölümünün doğuracağı refah yükselişinden her ülkenin alacağı payı belirlemektedir. Toplam harcamalar içinde dış ticaret payının büyük olduğu ülkelerde, dış ticaret hadlerinin ödemeler dengesi ve ulusal gelir üzerindeki etkisi çok büyüktür.

³⁰⁶ DTM, (Erişim) http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/AB/EuromedEntegrasyonDb/mal_grup_ab.xls, 15.09.2007.

*1 Mayıs 2004'ten itibaren 25 üyeli AB

Tüketim, sermaye ve ara mallara ilişkin ithalat rakamlarında görülen artış, tüketim etkisine işaret ederken, özellikle sanayi malları ithalatında görülen büyük artış, ticaret hadlerinin birlik lehine fakat Türkiye aleyhine ortaya çıktığını göstermektedir.³⁰⁷

6.2. Dinamik Etkiler Açısından

Gümrük birliklerinin, birliğe üye ülke ekonomileri üzerinde yaratacağı etkileri, sadece statik ekonomik etkilerle açıklamak mümkün değildir. Gümrük birliğinin kurulması ile birlikte, üye ülkelerin büyüme oranlarını etkileyen dinamik ekonomik etkiler de oluşabilir. Gümrük birlikleri, üye ülkelerin ekonomik yapılarında, üretim kapasitesi ve verimlilik koşullarında köklü değişiklikler meydana getirebilir. Zaman içerisinde milli gelir, kalkınma oranı ve ekonomik refah seviyelerinde değişiklikler olur. Bu etkilere dinamik etkiler adı verilir. Ekonomide dinamik etkiler orta ve uzun vadede ortaya çıkabilmektedir.³⁰⁸

Gümrük birliğinin dinamik etkilerine baktığımızda Türk ekonomisi yönünden iki olumlu etkisi olduğu görülmektedir. Gümrük birliğinin yarattığı olumlu beklentiler, firmalarımızın yatırımlarını arttırmasına neden olmuştur. Buna bağlı olarak büyüme hızının arttığı görülmektedir.³⁰⁹

Özellikle, 1996 ve 1997 yıllarında, Türk ekonomisinde ortalama büyüme hızı % 8 gibi yüksek bir seviyeye ulaşmıştır. Diğer taraftan gümrük birliği, Türk sanayisini geniş ölçüde dış rekabete açmıştır. Bunun sonucunda çeşitli sanayi sektörleri verimlilik ve kaliteyi arttırmış ve uluslararası piyasalarda rekabet gücü kazanmıştır. Bunun en güzel örneği otomotiv sektörüdür. Gümrük birliğinin uygulamaya girmesi ile zorlanan otomotiv ana

³⁰⁷ Gökalp, Yıldırım, **a.g.e.**, s.271.

³⁰⁸ Kılıç, **a.g.e.**, s. 33.

³⁰⁹ Gökalp, Yıldırım, **a.g.e.**, s.274.

ve yan sanayi sektörleri artan rekabet şartlarına uyum yaparak kalite ve etkinliği arttırmıştır. Bugün otomotiv ana ve yan sanayi sektörleri başta Avrupa Birliği piyasaları olmak üzere dünya piyasalarına önemli ölçüde ihracat yapabilmektedir. Aynı gelişme demir-çelik sanayi sektöründe de görülmektedir. Bu sektörler gümrük birliğinin dinamik etkilerine uyum yaparak Avrupa Birliği'ne yaptıkları ihracatlarını büyük ölçüde arttırmışlardır.³¹⁰

Gümrük birliğinin beklenen diğer bir dinamik etkisi Türkiye'de doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını artırması şeklinde olmuştur. Böylece yeni teknolojilerin transferi ve yeni dış pazarlara açılma yönünden gelişmelerin sağlanması ümit edilmekteydi. Gümrük birliğinin bu dinamik etkisi Türk ekonomisinde gerçekleşmemiştir.³¹¹ Bu dinamik etkinin gerçekleşmemesinde, Türkiye'de siyasi ve ekonomik istikrarın sağlanamamış olmasının yanında eğitilmiş iş gücü yetersizliği, tasarım ve marka konularındaki çalışmaların yetersizliği, makro ekonomik istikrarsızlıklar ve uluslararası krizler başlıca sebep sayılabilir.³¹²

³¹⁰ Morgil, **a.g.m.**, s. 110.

³¹¹ Morgil, **a.g.m.**, s. 110.

³¹² Gökalp, Yıldırım, **a.g.e.**, s.286.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BALTA LİMANI ANTLAŞMASI VE GÜMRÜK BİRLİĞİ'Nİ KURAN 1/95 SAYILI ORTAKLIK KONSEYİ KARARI'NIN DEĞERLENDİRİLMESİ

1. BALTA LİMANI ANTLAŞMASI VE GÜMRÜK BİRLİĞİ KARARININ DÖNEM ŞARTLARI İTİBARIYLA KARŞILAŞTIRILMASI

Balta Limanı Antlaşması ve gümrük birliği kararı kabul edildikleri dönem şartları itibarıyla benzer ve çok farklı siyasal ve ekonomik nitelik göstermiştir. Bu bölümde de genel olarak iki dönem arasındaki benzerlik ve farklılıklar ortaya konulmaya çalışılacaktır.

1.1. Siyasal Açıdan

Çalışmanın geçen bölümlerinde de belirttiğimiz gibi Balta Limanı Antlaşması'nın imzalanması sürecinde siyasal olarak imparatorluğun zor bir durumda bulunması, İngilizlerin antlaşmayı Osmanlı yönetimine kabul ettirmesi ile sonuçlanmıştır.³¹³ Gümrük birliği kararı da Türkiye'nin AB ile ilişkilerini geliştirmek istediği bir döneme denk gelmiştir. Bu nedenle AB ile ilişkilerin sekteye uğratılmaması için, gümrük birliği kararı bazı eksikliklerine rağmen ve kamuoyunda fazla tartışılmadan kabul edilmiştir.³¹⁴

Osmanlı İmparatorluğu'nun Balta Limanı Antlaşması'nın imzalanması döneminde en fazla etkilendiği olay, hiç şüphesiz Mehmet Ali Paşa olayıdır. İlk bölümde incelendiği için burada olayın ayrıntılarına girilmeyecektir. Ancak Balta Limanı Antlaşması ve 1/95 sayılı Ortaklık Konseyi kararı beraber

³¹³ Bkz. s. 32.

³¹⁴ Yahya Sezai Tezel, *Türkiye Avrupa Birliği İlişkileri ve Gümrük Birliği*, Ankara, İmaj Yayınevi, 1996, s. 24.

değerlendirildiğinde, Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye'nin siyasal ortamında bazı benzerlikler bulunduğu iddia edilmektedir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda Balta Limanı Antlaşması ertesinde Tanzimat dönemi, büyük oranda Batı'nın baskısı ile şekillenmiştir. Gümrük birliği öncesinde de AB çeşitli demokratikleşme ve çağdaşlaşma istekleriyle Türkiye'ye müdahalelerde bulunmuştur. Kıvanç Ulusoy'a göre:³¹⁵

“ Türkiye'de Avrupa Birliği ile ilişkiler şimdiye kadar temelde iki bağlamda değerlendirildi. Öncelikle AB bir çağdaşlaşma meselesi olarak görüldü. Türkiye'de 200 yıldan fazla bir süredir içerisinde bulunduğumuz ve Cumhuriyet'le özel bir ivme ve önem kazanan modernleşme ve kültürel dönüşümün bir parçası ve destekleyicisi olarak algılandı. İkinci olarak Avrupa Birliği ile ilişkiler ekonomik gelişme ve kalkınma meselesi olarak görüldü. 'Çağdaşlaşma' ve 'kalkınma' Türkiye'de, AB ile ilişkilerin milli sorun ve idealler açısından bir çerçevesini çizdiği gibi, bir bağlama oturtuyor, Türkiye'de dış politikanın kültürel ve ekonomik yönünü açıklığa kavuşturuyor. 'Çağdaşlaşma' ve 'kalkınma' 1959'da o zamanlar Avrupa Topluluğu olarak adlandırılan birliğe yaptığımız ilk başvurunun, 1963'te imzalanan Ankara Antlaşması'nın, 1987'deki resmi üyelik başvurusunu, 1995'te imzalanan Gümrük Birliği Antlaşması'nın arkasındaki temel motiflerdi.”

Hiç şüphesiz Tanzimat Fermanı ve AB'nin müktesebat³¹⁶ istekleri arasında büyük farklılıklar bulunmaktadır. Ancak kamuoyunun bu konudaki genel kanısı, AB ile ilişkilerde Türkiye'nin ikinci bir Tanzimat dönemi yaşadığıdır. Bu nedenle bazı kesimlerce, Türkiye'nin kabul ettiği gümrük

³¹⁵ Kıvanç Ulusoy, “Yeni Bir Tanzimat Gerek”, **Radikal Gazetesi**, 29.10.2003.

³¹⁶ Temel Avrupa Birliği antlaşmalarında ve diğer yardımcı hukuk kaynaklarında (tüzük, karar, yönerge vs.) yer alan kural ve kurumlar bütünü ifade etmektedir.

birliği kararı öncesinde, AB'nin istekleri ile Tanzimat dönemi arasında da bağlantılar kurulmaktadır.³¹⁷

Türkiye'nin AB ile ilişkilerinde siyaset, her zaman belirleyici olan konulardan biri olmuştur. Bu açıdan gümrük birliğinin imzalanması sürecinde de özellikle Kıbrıs sorunu Türkiye'ye karşı kullanılmıştır. Türkiye - AB ilişkileri açısından Kıbrıs sorunu, 1990 sonrasında ağırlıklı biçimde ele alınmaya başlanmıştır. Çünkü Güney Kıbrıs'ın AB ile olan ilişkilerinin gelişmesi ve Güney Kıbrıs yönetiminin AB ile adanın tümü adına üyelik müzakerelerine başlaması, sorunun AB'ye de yansımaya neden olmuştur.³¹⁸

Türkiye - AB ilişkileri ve Kıbrıs sorunu, 1995 yılında yeniden gündeme gelmiş, gümrük birliğine dâhil olmanın önkoşulu olarak, Güney Kıbrıs yönetiminin tam üyelik müzakerelerine karşı tepki verilmemesi istenmiştir. Bunun üzerine Türkiye, Kıbrıs'ın Türkiye'den önce AB'ye tam üye olamayacağı ve bunun olması halinde KKTC ile bütünleşmeye varabilecek çözümlere başvurabileceğini deklare etmiş, ancak sonrasında yaşanan gelişmeler böyle bir olasılığı geçersiz kılmıştır. Kıbrıs ve o zamanki adıyla AET arasındaki ilişkilerin başlangıcını 1960'lı yıllara kadar götürebiliriz. Bilindiği gibi, o yıllarda Kıbrıs bağımsızlığına yeni kavuşmuştu ve daha önce İngiltere ile arasında Tercihli Ticaret Antlaşması bulunmaktaydı. İngiltere'nin 1961 yılında AET'ye tam üyelik için başvuruda bulunması, Kıbrıs'ı da harekete geçirmiş ve 1962'de Kıbrıs ortak üyelik başvurusunda bulunmuştur. Yapılan görüşmeler sonucunda 19 Aralık 1972 tarihinde Kıbrıs ile AET arasında, Ortaklık Antlaşması imzalanmış ve antlaşma 1 Ocak 1973'te yürürlüğe girmiştir.³¹⁹

³¹⁷ Bkz. Murat Bardakçı, "Yeni Ulusal Program 3. Tanzimat Fermanı", **Hürriyet Gazetesi**, 24.03.2001, Metin Aydoğan, **Avrupa Birliği'nin Neresindeyiz, Tanzimattan Gümrük Birliği'ne**, İstanbul, Kum Saati Yayınları, 2002, s. 187.

³¹⁸ Sedat Laçiner, Kıbrıs Sorunu: AB'nin Samimiyet Testi, (Erişim) <http://www.usakgundem.com/yazarlar.php?type=3&id=340>, 10.09.2007

³¹⁹ Bozkurt, Demirel, **a.g.e.**, s. 201.

19 Ekim 1987'de Kıbrıs ve Topluluk arasında gümrük birliği imzalanarak, 1 Ocak 1988'den itibaren uygulanmaya konmuştur. Adada federal bir çatı altında birleşmesi tezini savunan görünen AT'nin, federasyonu büsbütün imkânsız hale getirecek şekilde Rumlarla tek taraflı gümrük birliği imzalaması da tam bir çelişki olmuştur.³²⁰ Rum Kesimi, 4 Temmuz 1990 tarihinde Kıbrıs Cumhuriyeti adına AB'ye tam üyelik başvurusunda bulunmuştur. Rumların AB üyeliğini istemesinin çok farklı nedenleri bulunmaktadır. AB'ye tam üye olarak, Yunanistan ile beraber Topluluk içerisinde iki veto hakkına kavuşmak, adada Türk halkını Kıbrıs Devleti'nin azınlığı durumuna düşürmek, Türkiye'yi AB üyesi bir ülke toprağında işgalci konuma düşürmeye çalışmak ve AB nezdinde de Kıbrıs Hükümeti'ni meşrulaştırmak bunlar arasındadır.³²¹

AB'nin Kıbrıs'ın üyelik başvurusu konusunda tavrı farklı olmuştur. AB, Kıbrıs Rum Kesimi'nin üyelik başvurusuna 1993'te olumlu yanıt vererek, 1995'te Kıbrıs Cumhuriyeti adına hareket eden Rum yönetimi ile müzakereleri başlatmakla, esasen uluslararası hukuku ihlal etmiştir. Bunun dışında bu duruma, o vakit AB ile gümrük birliğini başlatma çabasında olan hükümetin zaafından yararlanarak Türkiye'yi de alet etmiştir. Oysa gümrük birliği, zaten Ankara Antlaşması gereğince, Türkiye - AT ortaklık sürecinde 22 yılın dolmasıyla yürürlüğe girecekti.³²²

AB, KKTC'nin yaptığı tüm itirazlara rağmen Güneyin başvurusunu kabul ederken hukuk dışı bir uygulamaya neden olmuştur. Bunun en temel nedeni Kıbrıs'ta eşit, kültürel olarak ayrılmış iki ayrı toplumun bulunması ve bunların kendi cumhuriyetlerine sahip olmasıdır. Öncelikli olarak 1990 müracaatı, iki toplumun eşit kurucu ortaklığının bulunduğu Kıbrıs Cumhuriyeti adına değil sadece kendi adlarına yapıldığından dolayı, hiçbir uluslararası

³²⁰ Bozkurt, Demirel, **a.g.e.**, s. 201–202.

³²¹ Sabahattin İsmail, "Kıbrıs'ın AB Üyeliği ve Uluslararası Hukuk", **Egemenlik, Avrupa Birliği ve KKTC**, Yayına Hazırlayan: Çiler Eminer-Gülden İlkman, Lefkosa, Dışişleri ve Savunma Bakanlığı Tanıtma Dairesi, 2004, s.31.

³²² Canbolat, **a.g.e.**, s. 312.

hukuk kuralına dayalı olmamıştır. Bu durum, ancak KKTC'nin de onayı ile yasal bir temele oturtulabilecekken 6 Mart 1995'te AB ile Rumlar arasında Tam Üyelik görüşmeleri başlamıştır. Türkiye bu duruma Gümrük Birliği üzerindeki Yunan vetosunun kalkması karşılığında resmi bir tepki göstermemiştir.³²³

Avrupa Parlamentosu, 13 Aralık 1995'te 1/95 Sayılı Kararı onaylamış ve Kıbrıs konusunda oybirliği ile şu kararı almıştır:³²⁴

“Türk hükümeti Kürt sorununu şiddete başvurmadan siyasi yolla çözmeli, Kürt asıllı Türk yurttaşlarına kültürel kimliklerini ifade etme yollarını açmalıdır. Türk Hükümeti ve TBMM Kıbrıs'ın bölünmezliğine son vermek için somut adımlar atmalı ve işgal altında tuttuğu Kıbrıs topraklarından çekilmelidir.”

Tüm bunların dışında, gümrük birliği kararı ertesinde AB üyeliği yakın gibi iyimser yaklaşımlara karşı AB ve özellikle Avrupa Parlamentosu tarafından kararın onayına ilişkin mesajlar, olayın kendi açılarından farklı algılandığını ortaya koymaktadır. Çünkü kararı 528 üyeden 343 kabul, 149 ret ve 36 çekimser oyla kabul eden aynı Avrupa Parlamentosu, gümrük birliği kararının onayı sonrasında Yeşiller Grubu'nun verdiği ve “Türkiye'nin AB'ye tam üye olarak alınması konusunda güvence verilmesini” içeren önergeyi 409 oyla reddetmiştir.³²⁵ Bu nedenle gümrük birliği kararının kesin olarak AB'ye tam üyeliği getireceği gibi bir yorum yapılması çok doğru görünmemektedir.

Gümrük birliği kararı öncesinde Türkiye'ye karşı bir baskı unsuru olarak kullanılan Kıbrıs sorunu; bu süreç sonrasında da Türkiye'nin AB üyeliği yolunda problem olmayı sürdürmektedir.

³²³ Erol Manisalı, “What Happens if Cyprus Joins The EU Without Turkey”, **Avrupa Birliği Kışkırtıcılığı ve Kıbrıs Meselesi**, (Ed.)İrfan Kaya Ülger, Ertan Efegil, Ankara, Ahsen Yayıncılık, 2002, s. 59-60.

³²⁴ Metin Aydoğdu, “Kıbrıs, Ege, Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası ve Avrupa Birliği”, **AB ve Kıbrıs**, İrfan Kaya Ülgen ve Ertan Efegil (ed), Ankara, Gündoğan Yayınları, 2006, s. 143.

³²⁵ Öztürk, **a.g.e.**, s. 88.

Türkiye ve Kıbrıs hakkında 2004 İlerleme Raporu'nda daha ayrıntılı ifadeler yer verilmiştir. Buna göre, "Kıbrıs konusu, 1999'dan bu yana AB - Türkiye ilişkilerinde hâkim olmuştur. Bu sorun, güçlendirilmiş siyasi diyalog çerçevesinde, geçmiş yıllarda Türk makamları ile farklı düzeylerde düzenli olarak müzakere edilmiştir. Türk hükümeti çeşitli vesilelerle BM Genel Sekreteri'nin iyi niyet misyonunun devamı suretiyle, Kıbrıs sorununa kapsamlı çözüm bulunmasına yönelik çabaları desteklediğini bildirmiştir. Ancak uygulamada 2003'e kadar bu destek değişiklik göstermiş ve Kıbrıs sorunu konusunda belirgin bir tutum olup olmadığını belirlemek güçleşmiştir.

Türkiye, Mayıs 2004'te AB - Türkiye Gümrük Birliği Kararı'nı Kıbrıs dışındaki bütün AB üyesi ülkeleri kapsayacak şekilde genişleten bir kararname yayımlamıştır. Avrupa Devlet ve Hükümet Başkanları Konseyi, 17-18 Haziran 2004'te yaptığı toplantıda, Türkiye'ye Ankara Antlaşması'nın yeni üye devletlerin katılımını dikkate alacak şekilde uyarlanması amacıyla Topluluk ve 25 üyesi adına Komisyonla müzakereler yapması çağrısında bulunmuştur. Komisyon, bu antlaşmanın uyarlanması için gerekli olan taslak protokolü daha sonra Türk makamlarına iletmiştir. 2 Ekim'de Türkiye, gümrük birliği hükümlerinin uygulanacağı ülkelerin listesine Kıbrıs'ı ekleyen yeni bir kararname yayımlamıştır.³²⁶

Kısacası, gerek Mehmet Ali Paşa isyanının sona erdirilmesi için Osmanlı İmparatorluğu'nun İngiltere'den yardım istemek zorunda kalması ve ardından Balta Limanı Antlaşması'nın imzalanması; gerekse Türkiye'nin gümrük birliği kararı öncesinde AB yöneliminden ayrılmamak için, bu kararı bazı siyasi tavizler vererek kabul etmesi benzerlikler göstermektedir.

³²⁶ 2004 İlerleme Raporu, (Erişim) http://www.abgs.gov.tr/uploads/files/ilerleme_raporu_2004_tr.pdf, 13.09.2007.

1.2. Ekonomik Açıdan

Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluş ve gelişme döneminde Akdeniz çevresinde yoğunlaşan ticari faaliyetler, 15. yüzyıl sonundan itibaren, büyük deniz keşiflerinin başlamasıyla okyanuslara açılmıştır. Hiç şüphesiz ki Osmanlı bu değişimden olumsuz şekilde etkilenmiştir. 19. yüzyıl boyunca da savaşlar ve iç güvensizlik ortamının ticaret hacmini daraltıcı etkileri buna eklenmiştir.³²⁷

İlk bölümde de belirttiğimiz gibi Osmanlı sanayisi geleneksel olarak büyük ölçüde el sanatlarına ve esnaf biçimi örgütlenmeye dayanıyordu.³²⁸ Bu yapı, Osmanlı sanayisinin dışa açılması sonucunda değişime uğramaya başlamış ve bu sürecin sonunda yıkımla karşılaşmıştır. Bu yıkım sürecinde, Osmanlı pazarının kapitülasyonlar ve liberal nitelikli dış ticaret antlaşmaları ile Avrupa ülkelerinin sanayi mallarına açılması belirleyici etkenlerden biridir. Ülkenin Avrupa sanayi ürünlerine açılmasında, önce İngiltere ile 1838 yılında imzalanan Balta Limanı Antlaşması'nın, daha sonra da diğer Avrupa ülkeleriyle imzalanan ticaret antlaşmalarının büyük etkisi olmuştur. Bu süreç içerisinde, 1820'lerden I. Dünya Savaşı'na kadar geçen yaklaşık yüz yıl boyunca, Batı Avrupa ülkelerinden ithal edilen mamul malların hacmi hızla genişlemiştir. Sanayi devriminin ürünlerinin rekabeti karşısında, zanaatlara dayalı üretim faaliyetleri kimi dallarda direnebilmişse de, pek çok dalda gerilemiş, kimi dallarda da tümüyle yıkılıp ortadan kalkmıştır. Osmanlı İmparatorluğu bu süreç içerisinde, "yarı-sömürge" bir nitelik edinmiş ve sınaî ürünler ithal eden tarımsal kaynaklı hammadde ihraç eden bir ülke konumuna düşmüştür.³²⁹

Türkiye ekonomisi 1960-1970'li yıllarda ithal ikameye dayalı bir yapı göstermiştir. 1973 petrol krizi, petrol ithalatına bağımlı olan Türkiye

³²⁷ Pamuk, a.g.e, s. 210.

³²⁸ Bkz. s. 18.

³²⁹ Ahmet Makal, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Çalışma İlişkileri: 1850-1920**, Ankara, İmge Yayınevi, 1997, s. 137-138.

ekonomisini derinden etkilemiştir. Ekonomide meydana gelen problemler 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı'nın olumsuz etkileri ile katlanmış ve Türkiye'de ekonomik istikrarsızlığın ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ekonomik istikrarsızlık ve anarşinin oluşturduğu güvenlik problemleri siyasi istikrarsızlığı da tetiklemiştir. Türkiye, ekonomik ve siyasi problemlerine kendi içinde yeterli çözümler bulamamıştır. Ayrıca mevcut durum, Türkiye'nin Katma Protokol'den kaynaklanan yükümlülüklerini yerine getirmesini zorlaştırmıştır. 1980 darbesi ile ilişkilerin de askıya alınması sonucu, Türkiye 1980 sonrasında yeni ekonomik hamleler yapma gereksinimi duyarak, ilişkileri yeniden rayına oturtma gayreti içerisinde de girmiş ve bu amaçla 24 Ocak 1980 Kararları kabul edilmiştir.³³⁰

24 Ocak 1980 Kararları'ndan sonra Türkiye ithal ikameci politikalardan, ihracat yönlü büyüme politikalarına geçmiştir.³³¹ Zamanla kambiyo politikası serbestleşmiş ve 1989 yılında kabul edilen konvertibilite ile finansal serbestleşme tamamlanmıştır. Bu süreç sermaye hesaplarının hem hacmini hem de değişkenliğini arttırmış ve ithalatta büyük artışların finanse edilebilmesini sağlayarak dış ticaret hadlerinin bozulmasında etkili olmuştur. 1991 Körfez Krizi'nin de ülke ekonomisini zora soktuğu bir gerçektir. Bu dönem sonrasında izlenen politikalarla ihracatın hem değeri hem de yapısı değişmiş, tarım ürünleri ve hammaddelerin yerini katma değeri yüksek sanayi malları almaya başlamıştır.³³² Bununla beraber bazı istisnalar olmak üzere Topluluk, Türkiye'den ithal ettiği sanayi ürünlerindeki gümrük vergilerini ve eş etkili kısıtlamaları hemen kaldırmıştır.³³³

Gümrük birliği sürecinde Türkiye'nin temel ekonomik hedefi, gümrük birliğini gerçekleştirme yükümlülüğünü sağlamanın yanı sıra, gümrük birliği için gerek duyulan mevzuat uyumu ve ekonomik politikaların, ekonomiyi

³³⁰ Baskın Oran, "24 Ocak Kararları" , **Türk Dış Politikası**, (Ed.) Baskın Oran, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002, s. 665.

³³¹ Korkut Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002**, İstanbul, İmge Kitabevi, 2003, s.147.

³³² Lerzan Özkale, F. Nur Karaman, "Gümrük Birliği'nin Statik Etkileri", **Uluslararası Ekonomi ve Dış Ticaret Politikaları Dergisi**, Yıl. 1, Sayı.1, 2006, s. 203.

³³³ Baykal, Arat, **a.g.m.**, s. 340.

disiplin altına sokmak, yapısal dönüşümleri gerçekleştirebilmek, makro ekonomik istikrarsızlığa son vermek ve belli standartları yakalamak açısından olumlu etkisinin sağlanmasıydı. Ayrıca tekstil gibi Türkiye açısından önemli sektörlerde ticari engellerin ortadan kaldırılması da, temel hedeflerden olmuştur.

Balta Limanı Antlaşması'nda temel hedef daha önce de belirttiğimiz gibi Osmanlı ekonomisinin sanayileşeceği inancı iken; gümrük birliği ekonominin ve sanayinin yapısını değiştirmeye odaklanmıştır.

2. BALTA LİMANI ANTLAŞMASI VE 1/95 SAYILI ORTAKLIK KONSEYİ KARARININ ORTAK YANLARI

Gümrük birliğinden önce Türk malları, AB mallarına karşı %18 ile diğer ülkelere ise %23 lük bir tarife ile korunuyordu. 1996 da gümrük birliğine girmemiz ile birlikte AB ülkelerine karşı konulan tarifeler kaldırılmıştır. Diğer ülkelere konulan tarifeler de %6 lara kadar düşürülmüştür.

Balta Limanı Antlaşması ise daha önce belirttiğimiz gibi, İngiltere ve Osmanlı İmparatorluğu arasındaki gümrük vergilerini yeniden düzenlemiştir. Antlaşma öncesinde ihracat ve ithalattan %3 oranında gümrük vergisi ve ülke içerisindeki malların bir yerden bir yere taşınmasında %8 oranında vergi alınırken; antlaşma sonrasında olan ihracattan alınan vergiler %12'ye çıkarılmış, ithalat vergileri ise %5 olarak tespit edilmiştir. Ayrıca yabancı tüccarlar iç gümrükten istisna tutularak antlaşma ile yed-i vahid düzeni ve devletin savaş döneminde veya kıtlık döneminde uyguladığı olağanüstü vergileri uygulama hakkı kaldırılmıştır. Yerli tüccarlar için iç gümrük vergileri sürdürülmüştür. Bunların sonucunda antlaşma ile yabancılar için ithalat ve

ihracat büyük oranda serbest bırakılmış; Osmanlı ekonomisi önemli bir gelir kaleminden mahrum bırakılmıştır.³³⁴

Gülten Kazgan'a göre gümrük birliğinin kapılarını açan Ankara Antlaşması ve 1838 Antlaşması'nın birçok ortak yönü bulunmaktadır. Kazgan'a göre her iki antlaşmanın birbiriyle benzer hususları şunlardır:³³⁵

- Antlaşmanın amacı: Her ikisinde de serbest ticaret.
- Tekellerin kaldırılması: Tarım ve ticaret alanındaki bütün tekeller kalkacaktır. (1838) Devlet ticaret tekelleri giderek yeni düzene uydurulacak ve Geçiş Dönemi sonunda üye devletler vatandaşları arasında pazarlama ve hammadde sağlanması konusunda bir ayırım kalmayacaktır. (1963)
- Yabancılara eşit muamele : Türkiye'de mal alıp, yine orada satan yabancı tüccar, iç ticaret ile uğrasan en ayrıcalıklı Osmanlı Uyruklu tüccardan fazla vergi ödemeyecektir. (1838) Uyrukluk nedeniyle ayırım olmayacaktır. (1963)
- İhracat ve İthalat Vergilerinin Değiştirilmesi.
- Yabancılara serbest ticaret yetkisi: Yabancı tüccar Osmanlı ülkesinin her tarafına yabancı ülkelere gelen malları serbestçe götürebilir. (1838) Uyrukluk nedeniyle ayırım yapılamaz. (1963)

Bu noktada belirtmemiz gereken en önemli konu; Balta Limanı Antlaşması, Osmanlı zararına işleyen ve tek taraflı bağlayıcı hükümler getirirken; gümrük birliği kararı sonrasında ise Türkiye karar organlarına katılmamakla birlikte; tek taraflı olarak üye ülkelerin belirleyecekleri tüm miktar kısıtlamaları, eş etkili vergilerin kaldırılması gibi hükümleri uygulamak zorunda bırakılmıştır. Ayrıca Osmanlı İmparatorluğu gibi Türkiye de önemli sayılabilecek bir gelir kaynağından mahrum bırakılmıştır.

³³⁴ Bkz. s. 53.

³³⁵ Gülten Kazgan, **Ortak Pazar ve Türkiye**, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1975, s. 110.

Ne yazık ki yukarıda da belirtildiği gibi 1838 Balta Limanı Antlaşması ve 1/95 sayılı Ortaklık Konseyi Kararı, imzalandıkları dönemlerde yeterince tartışılmamaları yönünden de benzerlik göstermektedir.³³⁶

3. BALTA LİMANI ANTLAŞMASI VE 1/95 SAYILI ORTAKLIK KONSEYİ KARARININ FARKLILIKLARI

Çalışmamızın konusunu oluşturan bu iki metin arasındaki en büyük fark şüphesiz hukuki mahiyetlerindedir. Yukarıda da incelediğimiz gibi 1/95 sayılı Ortaklık Konseyi Kararı, Katma Protokol ile öngörülen bir sürecin sonucunda alınan bir karar iken³³⁷, 1983 tarihli Balta Limanı Antlaşması uluslararası bir antlaşma olarak imzalanmış, taraf ülkelerin devlet başkanları tarafından onaylanarak kendi hukuk sistemleri içinde geçerli biçimde sonuç doğurması sağlanmıştır.³³⁸

Gümrük birliği ve Balta Limanı Antlaşması niteliksel açıdan farklılıklara da sahiptir. Çünkü Balta Limanı Antlaşması, İngiltere'nin dünya çapında hegemonyasına dayalı bir dönemde, sermaye birikim tarzının yürüyebilmesi için, ithalat ve ihracat üzerindeki kısıtlamaların kalkması amacıyla Osmanlı İmparatorluğu'na kabul ettirilmiş; iç gümrükler ve ticaret tekelleri kaldırılmıştır.

1/95 sayılı Ortaklık Konseyi Kararı ile oluşturulan gümrük birliği ise üye devletlerin birbirleriyle ticaretlerinde ulusal gümrüklerini kaldırarak tek bir pazar halinde birleşmeleridir.

Balta Limanı Antlaşması'ndan farklı olarak 1/95 sayılı karar ile Türkiye kendi egemenlik dahilinde bulunan dış ticaret politikalarının belirlenmesini karşı tarafa devretmiştir. Bu devir ile birlikte Türkiye, AB'nin ticari imtiyaz

³³⁶ Avcıoğlu, a.g.e, s. 70.

³³⁷ Bkz. s. 123.

³³⁸ Bkz. s. 32.

tanıdığı ülkelere aynı imtiyazları tanıma yükümlüğü ile sadece AB ile olan ticareti değil, diğer devletler ile olan ticareti de AB ipoteği altına sokmuştur.³³⁹

4. ETKİLERİ BAKIMINDAN BALTA LİMANI ANTLAŞMASI VE 1/95 SAYILI ORTAKLIK KONSEYİ KARARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Balta Limanı Antlaşması ve Türkiye - Avrupa Birliği arasında gerçekleştirilen gümrük birliği, nitelikleri açısından farklılıklar göstermekle birlikte, bazı sonuçları itibariyle benzerlikler de göstermiştir.

Palmerston'un "Copa d'Opera = Şaheser" diyerek selamladığı Balta Limanı Antlaşması, Osmanlı İmparatorluğu'nu serbest ticarete en ileri biçimde açan antlaşmadır.³⁴⁰ Osmanlı İmparatorluğu'nun dış ticaretinde olduğu kadar ekonomik düşünce yapısında da büyük etkileri olan bu Antlaşma; Osmanlı ülkesindeki tüm toprakları gümrüksüz olarak İngiltere'ye açmış, diğer Batı devletleri de dış ticarete Osmanlı ile antlaşma yoluna gitmeye başlamıştır. Ayrıca ticari tekellerin ve iç gümrüklerin kaldırılması piyasada yabancı malların o güne dek görülmemiş ölçüde artması bir yana Müslüman bir burjuvanın oluşumunu da engellemiştir. Ayrıca antlaşma sonrasında ticaret tekellerinin kaldırılması ve Osmanlı tüccarlarına göre yabancıların daha avantajlı duruma gelmesi, işsizliğin oluşmasına da neden olmuştur. Bu nedenle, ülke içerisinde, bu antlaşmaların etkilerine dair yoğun tartışmalar yaşanmaya başlanmıştır.

Bununla birlikte imparatorluk kendisini açık pazar yapan bu ticaret antlaşmasına en ufak bir direnme göstermemiştir. Doğan Avcıoğlu'na göre Reşit Paşa, Türkiye'nin idam fermanını, kalkınma yolunu açacak bir belge

³³⁹ Erol Manisalı, *Türkiye'nin Askersiz İşgali: "Gümrük Birliği"*, İstanbul, Truva Yayınları, 2006, s. 211.

³⁴⁰ Avcıoğlu, *a.g.e.*, s. 70.

diye imzalayacaktır. Bu Antlaşma'nın güzel bir incelemesini yapan Yusuf Kemal Tengirşenk, Reşit Paşa ve arkadaşları için *“bu muadelenin neticede memleketin sanayinin belini doğrultamaz bir hale getireceğini, devletin başına Duyun-u Umumiye İdaresi gibi bir bela musallat edileceği elbette keşfedilemiyordu”* ifadesiyle Antlaşma'nın mantıksızlığına vurgu yapmıştır.³⁴¹

En yaygın görüşe göre, sanayi devrimi sonrası İmparatorluğun pazarları ucuz üretilen mallarla dolmuş, gümrükler azalmış ve iç üretim baltalanmıştır. 1838 yılında İngiltere ile imzalanan Balta Limanı Antlaşması sonrasında, diğer Batı Avrupa ülkelerine de kar sağlayan ticaret antlaşmaları ile kapitalizm, Osmanlı İmparatorluğu topraklarına girmeye başlamıştır. Osmanlı ekonomisi bu şekilde dış etkilere açılmış, piyasa yabancı mallarla dolmuş, yerli tüccar yabancı tüccarlar karşısında rekabet gücünü yitirmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun gümrükler üzerindeki denetimi ve yabancılar üzerindeki vergileme yetkisi büyük çapta kaybolduğundan, gelir kaybı meydana gelmiştir. Sonuçta 16. yüzyılda kendini gösteren olumsuz dış ekonomik gelişmeler, 19.yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nu sömürgeleştirmiştir.³⁴²

Balta Limanı Antlaşması ile Osmanlı Devleti, bazı ticaret eşyaları üzerindeki mevcut yed-i vâhid usulünü kaldırmayı taahhüt ederek, yabancılar için iç ve dış ticaret konusunda tam bir serbestlik tanımıştır. Bununla beraber Osmanlı ülkesinden çıkacak mal üzerinden yüzde 12 nispetinde resim alınmaktayken; Antlaşma sonrasında, yurt içi ticarete Türkler %12 vergi ödemeye devam ederken, yabancı tüccarlar %5 vergi ödemeye başlamıştır. Bu Antlaşma, aynı zamanda, dışa karşı koruma önlemi alınmaksızın iç ticaretteki engellerin kaldırılması sonucu, dış rekabete hazır olmayan yerli üretimin de gerilemesi sonucunu doğurmuştur. Çünkü önceden yabancı bir emtia, bir eyaletten diğer bir eyalete geçerken gümrük ödemek zorunda bulunduğundan, fiyatı artarak rekabet gücünü kaybediyordu.

³⁴¹ Avcioğlu, a.g.e., s. 70.

³⁴² Yılmaz, a.g.m., s. 191-192.

Antlaşma sonrasında ise Osmanlı tüccarı bir yerden bir yere malı götürüp satmak için % 12 vergi verirken; İngiliz tüccarlar, bunların ortakları ve adamları % 5 vergi ödemeye başlamıştır. Böylece İngiliz tüccarları, Osmanlı tüccarlarına karşı korunmaya başlamıştır. Ayrıca transit resminin devam etmesine karar verilmiş ise de buna karşılık ithalat resimlerine %2'ye varan bir indirimde daha gidilmeye başlanmıştır.³⁴³

1838 Balta Limanı Antlaşması ve takip eden antlaşmalar, Osmanlı hazinesinin gelir kaybına ve hammaddelerin çok ucuz olarak dışarı akışı ile henüz gelişmemiş sanayinin tamamen çökmesine, sonuç olarak ticaret sektörünün yabancılar hâkimiyetine girmesine neden olmuştur. Osmanlı sanayinde önce pamuk, daha sonra ipek ve tiftik sanayi krize sürüklenmiştir.³⁴⁴ Zamanla tabak sanayisi de ve aile içinde yürütülen pamuklu sanayi de bu durumdan zarar görmüş, pamuk ipliği üretimi gerilemiş ve pamuk işlenmeden hammadde olarak satılmaya başlanmıştır. 1850 yılına kadar İmparatorluğun Avrupa kıtasındaki eyaletleri dış ticarete en başta geliyor, bunları Anadolu ve Arap eyaletleri takip ediyordu. Anadolu, Kırım Savaşı ve Eflak – Boğdan'ın kaybedilmesinden sonra başa geçmiş ve 1870'den önce en yüksek dış ticaret artışını yaşamıştır. Yüzyılın ortasında, İngiltere'nin Ortadoğu'ya ihracatının dörtte üçü Anadolu antrepolarından geçiyordu. Anadolu'nun en önemli dört limanı olan İzmir, Trabzon, Samsun ve Mersin'den ihracat 1840'dan sonra 1870 ortalarına kadar 3,5 ithalat ise 4,3 kat artmıştır. İthalat gerçekte 1900'lere kadar azalırken, ihracat ise çok az artmıştır.³⁴⁵ Ömer Celal Sarç, *Tanzimat ve Sanayimiz* adlı incelemesinde Balta Limanı Antlaşması'nın neden olduğu iflasın bilânçosunu şu şekilde yapmaktadır:³⁴⁶

“Avrupa fabrikalarının rekabetinden, önce pamuklu sanayi zarar görmüştür. İstanbul ve Avrupa Türkiye'sinde bu sanayi zayıflamıştır. Fakat pamuğu aile içinde işleyenler, sefalete düşmek pahasına, dayanmışlardır.

³⁴³ **Osmanlı Tarihi Ansiklopedisi**, s. 221.

³⁴⁴ Pamuk, a.g.e, s. 210.

³⁴⁵ Avcioğlu, a.g.e., s. 73.

³⁴⁶ Ömer Celal Sarç, **Tanzimat ve Sanayimiz**, İstanbul, Tanzimat I., 1940, s. 423.

Serbest ticaret yoluyla mucizeler vadeden gazeteci David Urquhart, "İngiliz pamuk ipliklerinin ithali dolayısıyla kazançlar yarıya hatta bazen üçte bire inmiştir. Ancak bu ithalat, dâhilde fiyatları düşürmek ve Türkiye pamuk ipliklerinin ihracatını durdurmakla beraber, aile sanayinin hissedilir derece yerini alamamıştır." demektedir. Fakat zamanla sanayinin çöküşü hızlanmış ve yaygınlaşmıştır. Önce pamuk, sonra ipek sanayi buhrana sürüklenmiştir. Visquesnel, 1845–1855 yıllarına ait olan eserinde, Şam, Halep, Amasya, Diyarbakır, Bursa gibi şehirlerde, ipek tezgâhı sayısının gittikçe azaldığını yazmaktadır. Hommaire de Hell'e göre, "boyalı bezlerin bütün halk sınıflarına nüfuzu" ipek sanayini yıkmıştır. 1847'den önceki yıllarda Bursa, 25 bin okka ipek işleyen bin tezgâha sahipken, işlenen ipek miktarı 4 bin okkaya, tezgâh sayısı 75'e düşmüştür. 1851'de Mordtmann, "Unutmayalım ki, İstanbul'da hala hemen hemen hiçbir ecnebi ipekli kumaşın ithal edilmediği zamanları pek iyi hatırlayan bir çok tacir vardır. Hâlbuki şimdi, Marsilya ve Triyeste'den gelen her vapur, Milano, Lyon ve İsviçre'den balyalarca ipekli getirmektedir." "

Bayur'a göre de Osmanlı ekonomisini çökerten, kapitülasyonlar değil, 1838'de İngilizlerle ve 1840'da aynı mahiyette diğer büyük devletler ile yapılan bu ticaret antlaşmaları olmuştur. Ekonomik sömürü nedeniyle devletin gelir kaynakları kurduğu için Osmanlı, Kırım Savaşı'nda ilk defa dışarıdan borç almak zorunda kalmış, bunlar ödenemeyince "devlet içinde devlet Duyun-u Umumiye İdaresi" gelmiştir.³⁴⁷ Ahmet Lütfü Efendi'ye göre, çalı süpürgesi, tahta kaşık ve tahta tarağa varıncaya kadar, ithal mallar ucuz olduğu için dışarıdan gelir olmuş, Türkiye Avrupa'nın açık pazarı olmuştur.³⁴⁸

M. A. Ubinici de Türkiye 1850 adıyla Türkçeye çevrilen eserinde şu ifadelerle yer vermiştir:³⁴⁹

³⁴⁷ Hikmet Bayur, *XX.YY'da Türklüğün Tarihi ve Acun Siyasası Üzerindeki Etkileri*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1974, s. 56.

³⁴⁸ Ahmet Lütfü Efendi, *Tarih-i Lütfü*, V.Cilt, İstanbul, Matbaa-i Amire, 1257, s. 112.

³⁴⁹ M.A. Ubinici, *Türkiye 1850*, II. Cilt, çev. C. Karaağaçlı, İstanbul, Tercüman Yayınları, Tarihsiz, s. 355.

“Osmanlı İmparatorluğu’nda endüstri eski halinden çok daha düşüktür. Bugün Türkiye ihracatının en büyük kısmı Avrupa’ya teslim ettiği ve onun da kendisine kullanması için işlenmiş olarak geri gönderdiği hammaddelerden ibarettir. Bir zamanlar sadece kendi tüketimini karşılamakla kalmayıp, Doğu memleketlerinin bütün pazarına ve birçok Avrupa ülkelerine de mal tedarik etmekte olan oldukça çok ve oldukça çeşitli mamul madde yapan bir çeşit fabrikalar artık ya tamamen ortadan kalkmışlardır, ya da tam bir durgunluk içine girmişlerdir... Anadolu’daki kadifeleriyle, ketenleri ve ipek kumaşlarıyla oldukça ün yapan Diyarbakır ve Bursa şimdi bundan 30 veya 40 sene önce imal ettiklerinin onda bir parçasını bile ortaya koyamamaktadır. Ham ipek ihracatı ise sekiz veya on senedir aynı şekilde ve 1848’de 30 bin kilogramı aşamamıştır.”

Kurdakul’a göre de, serbest ticaret antlaşmaları, Osmanlı İmparatorluğu’nda sanayinin gelişmemesinin tek sebebi değildir. Ancak bu antlaşmalar, yerli el tezgâh üretiminin batı makine sanayi üretimiyle rekabet edemeyerek çökmesine yol açmıştır. Kurdakul görüşlerini şu sözlerle dile getirmektedir:³⁵⁰

“Bir an için antlaşmanın yapılmamış ve Ruslarla olan Edirne Barış Antlaşmasının 7’nci madde hükümlerinin de bulunmamış olduğunu tasavvur edersek, Osmanlı Türkiye’sinde yerli sanayinin inkişaf edeceği ya da mevcudunun çökmeyeceği konusu üzerinde durmak gerekir. Gerçekten de bu antlaşmalar bulunmamış olsa idi; mevcut ipekçilik ve benzeri sanayimizin Batı’nın fabrika ürünleri karşısında hami gümrüklerle muhafaza edebilir miydi? Başka bir deyişle kapalı iktisat sistemi sıkı sıkı vurgulanarak Batı’nın sanayi inkılâbı ürünlerinin imparatorluk sınırları içerisine girmesine engel olunabilir miydi? Diyelim ki bunda başarılı bir gümrük sistemi uygulanmış olsun. Bu takdirde İmparatorluk dâhilinde üretilen yerli malların dış pazarlarda alıcı bulmasının imkânı olacak mıydi? Batılı devletler karşılık olarak bizim

³⁵⁰ Necdet Kurdakul, **Tanzimat Dönemi Basınında Sosyo Ekonomik Fikir Hareketleri**, Ankara, TC Kültür Bakanlığı Yayınları, 1997, s. 99–100.

pamuk ve ipek ipliklerimizi tarımsal bazı ürünlerimizi satın almaktan vazgeçmeyecekler miydi? Malımızı dışarı satamadığımız ya da kısmen satmış olsak da tamamını içerde tüketemeyeceğimize göre, el tezgâhı ve aile imalatçılığının Batı sanayi karşısındaki suni direnişleri ne zamana kadar sürebilecekti? Bu soruların yanıtları Osmanlı Türkiye'sinden başka, dünyanın bütün devletlerinde İngiltere'de dâhil olmak üzere aile tezgâhı üretim sisteminin çökmüş olmasında saklıdır.”

Doğan Avcıoğlu, bu dönemde sanayinin geldiği durumu şu ifadelerle açıklamaya devam etmiştir: ³⁵¹

“Sanayide çöküş, pamuk, ipek ve tiftik imalatından sonra, tabaklık ve sırmakeşlik gibi alanlara sıçramıştır. 1867 Ağustosunda Takvim-i Vekayi'de ³⁵² çıkan bir bildiri, önceleri iyi durumda bulunan sırmakeş esnafının, “bütün bütün mahv ve münkariz olmak mertebesine” girdiğini belirtmektedir. Lütfi tarihi, “20–30 seneden beri revacına sekte gelerek”, “duçar-ı tatil” olan sırmakeşliğin, esnafa hazineden “bin kese akçe” ve belli fiyatla devlet siparişi vererek kurtarılmasına çalışıldığını yazmaktadır. 1866'da kurulan Islah-ı Sanayi Komisyonu belgelerine göre, eskiden öteki esnaftan çok daha iyi durumda bulunan tabak esnafı, 30–40 yıldır “günden güne tenezzülata düşmüş” ve nihayet tabakhaneler, “külliye muattal olmak” derecesine gelmiştir. Komisyon, ayrıca, İstanbul ve Üsküdar'daki kumaşçı tezgâhlarının, 30–40 yıl içinde, 2750'den 25'e, kamaşçı tezgâhlarının 350'den 4'e, çatma yastıkçılar tezgâhlarının 60'tan 8'e indiğini belirtmektedir. Buhrandan, nihayet, aile içinde yürütülen pamuklu sanayi de zarar görmüş, pamuk ipliği imalatı gerilemiş ve pamuk, işlenmeden hammadde halinde satılmaya başlanmıştır. Totomjanz, 1901'de yayımlanan eserinde, serbest ticaretin Türk esnafını sürüklediği perişanlık tablosunu şöyle çizmektedir: “Türkiye'nin hükümet merkezi ile mülhakatı, el ile yapılan işlerle geçinen insanlarla,

³⁵¹ Avcıoğlu, a.g.e., s. 74.

³⁵² “Türkiye'de ilk gazetenin adı. II.Mahmut'un emriyle kurulmuş ve 2 Kasım 1831 tarihinde yayına başlamıştır. Resmi gazete mahiyetinde olmakla beraber iç ve dış olayları, fen, sanat, ticaret ve ziraate ait haberleri de bildirecekti.” Sertoğlu, ag.e., s. 329.

dokumacı, kalaycı, bakırcı vesaire ile doludur. İstanbul'un muayyen semtlerinde münhasıran küçük sanayi erbabı ikamet etmektedir. Bu azim esnaf ordusu... yarı aç yaşamakta yahut senelerce dilencilik etmektedir.””

Tüm bunların yanı sıra, yeni üretim yöntemleriyle bol ve ucuz olarak üretilen İngiliz mallarının gittikçe artan bir ölçekte Osmanlı ülkesinde pazar bulma olgusunu, sadece iç gümrüklerin kaldırılması ve gümrüklere son verilmesi ile açıklamak doğru değildir. Çünkü tekeller hemen ortadan kalkmadığı gibi, iç gümrükler gibi yasaklanmış olan tezkere yöntemi de daha bir süre etkinliğini korumuştur. Bu nedenle yerli sermayenin çökmesinin hızlanmasında 1838 Balta Limanı Antlaşması kadar, İngiliz mallarının fiyatlarında görülen sürekli düşmenin de büyük rolü olmuştur.³⁵³

Gerçekten de 1820'lerden 1880'e kadar her geçen on yılda İngiltere'nin, Osmanlı İmparatorluğu'nun Asya illeri pazarındaki durumu daha da güçlenmiştir. Balkan illerinde ise Avusturya, İngiliz mamul malları ile rekabetin güçlüğüne karşın coğrafi yakınlıktan ve Tuna Nehri gibi ulaşım kolaylıkları nedeniyle egemenliğini sürdürmüştür. Ancak Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlar'da toprak kaybının doğal bir sonucu olarak da Avusturya ile ticaret gerilemiş, Fransa ise bu dönemde Osmanlı pazarındaki eski konumunu yitirmiştir.³⁵⁴

Avrupa'daki fiyatlar Osmanlı ülkesinden yüksek olduğu için bu fiyat farkı Osmanlı ülkesindeki ürünlerin batıya akma eğilimi içerisinde olmasına yol açmıştır. Devlet, ticaret özgürlüğünü ilke olarak benimsemesine karşın, ülke için büyük önem taşıyan buğday gibi gıda maddeleri, pamuk ve pamuk ipliği gibi sanayi ham maddeleri ile silah, top, gülle, barut gibi savunma araçlarının ihracını yasaklamıştır. Fakat batı, fiyat farkından, ihtiyaç duyduğu maddeyi kaçak olarak Osmanlı ülkesinden elde edebilmiş, bu ülkenin iç üretimdeki yetersizliğini daha da şiddetlendirmiştir. İngiltere'nin dünya

³⁵³ Kurmuş, a.g.e., s. 44.

³⁵⁴ Pamuk, 1983, s. 28.

pazarlarında rakipsiz olduğu bir ortamda imzalanan serbest ticaret antlaşması Avrupa ülkeleri içinde hiç şüphesiz en fazla İngiltere'nin işine yaramıştır.

Balta Limanı Antlaşması, Osmanlı İmparatorluğu'nda bağımsız bir dış ticaret politikası izlenmesini engellediği gibi, yed-i vahit sisteminin kaldırılması ile önemli gelir kaybına neden olmuştur. 1938 yılında yapılan ticaret antlaşması öncelikli olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun gümrük oranlarını belirleme ve gerekli düzenlemeleri yapma olanağını tamamen ortadan kaldırmış ve bunun doğal bir sonucu olarak sanayiye geliştirmek imkânsız hale gelmiştir. Y. Tezel de yaptığı araştırmada Antlaşma'nın etkilerini şu şekilde dile getirmiştir: ³⁵⁵

“1830 ve 1840'larda İstanbul yöresinde başta ayakkabı, dokuma ve askeri malzeme fabrikaları olmak üzere 160 kadar devlet imalat sanayi işyeri açılmışsa da, devlet fonlarına ve yönetime dayanan bu işletmeler ithalatın yarattığı rekabet karşısında dayanamadı ve çoğu kapandı. Gümrük korumasının yokluğundan başka Osmanlı uyruklarının yabancılara göre daha ağır vergi koşullarıyla karşı karşıya bulunması gibi engeller, yerli varlıklı çevrelerin sanayi hatta ticaret alanlarına yönelmesini zorlaştırmaktaydı. 1838'de her türlü iç gümrüklerden bağışlanan yabancılardan aksine, Osmanlı uyruklarının 1874'e kadar kara taşımacılığında 1890'a kadar da deniz taşımacılığında iç gümrük ödemek zorunda bırakılmaları Osmanlı uyrukları aleyhine olan eşitsizliklere örnek gösterilebilir.”

Çalışmada görüldüğü gibi Avrupa sanayisinin bol ve ucuz mallarının gümrüklerden girmeye başlaması ile yerli imalathaneler bir bir kapanmaya başlamış; onların yerine de Avrupa, özellikle de İngiliz malları satan dükkânlar çoğalmaya başlamıştır. Kısacası gümrüksüz giren yabancı mallar, Osmanlı'nın korunmaya muhtaç el tezgâhlarının kapanmasına yol açmıştır.

³⁵⁵ Yahya Sezai Tezel, **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi**, Ankara, Yurt Yayınları, 1982, s. 20.

Batı sanayi mallarına açılan Osmanlı iç pazarı, bir tüketim artışına da sahne olmuş; bu durum ülkeyi tarihinde ilk kez borç almaya kadar götürmüştür.

İngiltere ile yapılan Balta Limanı Antlaşması sonrasında çeşitli tedbirlerle sanayinin korunması hedeflenmiş; bu amaçla çeşitli fabrikalar kurulmuş ve var olanlar modernize edilmeye başlanmıştır. 1840–60 döneminde bu amaçla şu gelişmeler yaşanmıştır:³⁵⁶

- İslimiye’de II. Mahmut zamanında kurulan bir yün-iplik ve dokuma fabrikasının Avrupa’dan celbedilen modern makinelerle techizedilerek fabrika müdürlüğüne Avrupa’yı yakından tanıyan Kamil Paşa’nın getirilmesi,
- Muhtemelen 1840’ların ortasında üretime geçen, demir döküm ve dokuma atölyeleri ile bir tersaneden müteşekkil Bakırköy Sanayi Sitesi’nin kurulması,
- Ordunun ihtiyacı olan demirden mamul araç-gereç ve silahların yapımı amacıyla Zeytinburnu Sanayi Sitesi’nin kurulması,
- Yine ordunun kumaş ihtiyacını karşılamak gayesiyle 1843’te İzmit Çuha Fabrikası’nın kurulması
- 1840’ların ortalarında faaliyete geçtiği varsayılan Hereke Dokuma Fabrikası’nın Avrupa’dan getirilen modern makinelerle donatılması
- Çubuklu Billur Fabrikası’nın kurulması
- 1842’de Balıkesir Çuha Fabrikası’nın üretime başlaması
- Beşiktaş’ta bir demir dökümhanesinin kurulması
- Varna yakınlarında on iki fırınlı demir dökümhanesinin kurulması
- 1846’da İzmir Kâğıt Fabrikası’nın kurulması
- Kumaş fabrikalarının ihtiyacını karşılamak için 1852’de Bursa’da bir ipek ipliği fabrikasının kurulması.

³⁵⁶ Önsoy, **a.g.m.**, s. 5–6.

Bursa ipekçiliğini ıslah etmek için, 1844 yılında, Fransız uzmanların denetiminde kurslar düzenlenmiş; ne var ki bu geniş kapsamlı sanayileşme hedefine ulaşılamamıştır. Zeytinburnu fabrikaları mamulleri, ithal edilenden yaklaşık %30 daha pahalıya üretildiği için rekabete dayanamamıştır. Bursa ipek ipliği fabrikasının depremde yıkılması, Beşiktaş demir dökümhanelerinin kötü idare edilmesi, teknoloji yetersizliği nedeniyle maden ocaklarından yeterli verimin alınamaması ve diğer tesislerin de ancak devlet desteği ile ayakta durabilmesi, bu dönemin koşulları hakkında fikir verebilecektir.³⁵⁷

Batılı üretim tekniklerinin alınması, Osmanlı ekonomisine rekabet gücü kazandırmayı amaçlayan bu çalışmaların büyük ölçüde başarısızlığa uğraması, ülkeyi adeta açık pazar haline getirmiştir. Bunun bir sonucu olarak, başlangıçta etkisini daha çok dokuma sanayisinde gösteren Avrupa rekabeti, diğer sektörlere ve İmparatorluğun en uzak köşelerine yayılmaya başlamıştır. 1860'lı yıllarda geleneksel sanatlarda önemli gerilemeler olurken, meslek erbabında işsiz kalanların sayısı gün geçtikçe artmaya başlamıştır. Bu konuda Namık Kemal; *“biz ziraatta olduğu gibi sanatta dahi vaktiyle kendi yağımızla kavrulurduk. Hemen her ihtiyacımızı ifa edecek tezgâhlarımız vardı. Yirmi otuz senede hemen cümlesi mahvoldu”* derken, Osmanlı'nın Avrupa ile rekabet edemez halinin sonuçlarını ifade etmiştir.³⁵⁸

Hiç şüphesiz İngiltere'nin Osmanlı pazarına hakim olması, ülke içerisinde yabancı malların, özellikle de İngiliz mallarının artmasına neden olmuştur. Bu nedenle Osmanlı ülkesi içerisinde tüketim alışkanlıkları da değişmiştir.³⁵⁹ Bu konuda Urquhart'ın sözlerine bakacak olursak;³⁶⁰

“...Zevkler yavaş yavaş bizim kumaşlar üzerine çevriliyor”

³⁵⁷ Önsoy, **a.g.m.**, s. 7.

³⁵⁸ Önsoy, **a.g.m.**, s. 7.

³⁵⁹ Sayar, **a.g.e.**, s. 200.

³⁶⁰ David Urquhart, **Turkey and its Resources**, London, Saunders and Otley, 1833, s. 202-203,206,215.

“...Yeni mallarla birlikte istekler çoğalıyor... Bu refahın doğmasına sebep İngiliz fabrikalarıdır”

“...Türklerin zevklerinin değişmesi... Endüstrimizde normal olarak ümit edemeyeceğimiz bir avantaj vermiştir”

“...Bugün ise zevkler değişti; daha iyi ve daha ucuz ipeklileri zevklere uygun karışık kumaşları Türkiye'ye sağlayamazsak, kumaş ve her cins pamuklular ipeğin yerini alır.”

Osmanlı ekonomisinin içinde bulunduğu şartlar göz önüne alınmadan, tamamen serbest ticaret esaslarına göre hazırlanan böyle bir antlaşmanın ülkenin iktisadi menfaatlerine aykırı olduğu görüşü, daha aradan yirmi yıl geçmeden ağırlık kazanmış ve 1861'den itibaren ilgili devletlerle yapılan yeni ticaret antlaşmalarında ithal gümrüğü % 8'e yükseltilmiş; ihrac gümrüğünün ise her yıl %1 azaltılması suretiyle sekiz yıl sonunda %1'in altına indirilmesi kabul edilmiştir. Bu teşebbüs, Osmanlı sanayisini yabancı mamullerin rekabetinden korumak gayesiyle devletçe alınmış ilk tedbir olması bakımından önemlidir.³⁶¹

Balta Limanı Antlaşması'nın olumsuz etkileri 20. yüzyıl başında da devam etmiştir. Özellikle sanayinin önemli ölçüde yıkıma uğraması sonucunda, ekonomide oluşan rahatsızlıkların giderilmesi amacıyla, 1913 yılında Teşvik-i Sanayi Kanunu çıkarılmıştır. Ancak çıkarılan bu yasa da yetersiz kalmış, kurulan yeni üretim birlikleri ülke ihtiyaçlarını giderememiştir. Kepenek de konu hakkında şu şekilde görüş belirtmektedir:

“Sanayi kesimindeki mülkiyetin etnik niteliği salt ekonomi kuramı açısından önemsiz sayılabilir. Ancak, hukuk, askerlik, eğitim ve benzeri konulardaki ayrıcalıkların da yardımıyla azınlıkların sanayi sermayesini

³⁶¹ Önsoy, a.g.m., s. 8.

*ellerinde tutmaları birikim sürecini tıkayan, engelleyen bir nitelik göstermektedir. Bir başka deyişle burjuvalaşabilecek kesim Türk halkının dışındaydı. Toplumun büyük çoğunluğunu oluşturan kesimle bütünleşmemiştir; kendisini güvencesiz ve siyasal karar mekanizmasının dışında görüyordu. Bu durum Osmanlı'nın neden sanayileşemeyeceğini ya da ekonomik gelişmesini sağlayamadığını açıklayıcı etmenlerden biridir. Osmanlı ekonomisinde bir tür etnik işbölümü vardır. Ekonominin değişik kesimleri arasında sermayenin geçişini, organik bütünlüğünü sağlayacak bir süreç oluşmamıştır.*³⁶²

Çalışmada gördüğümüz gibi ve burada çeşitli uzmanların görüşlerinde de belirttikleri gibi Balta Limanı Antlaşması, ülkede sanayinin çökmesine ve dış ticaret açıklarına yol açmış; antlaşma öncesinde hiçbir borcu bulunmayan Osmanlı İmparatorluğu başka faktörlerin de etkisi ile antlaşma sonrasındaki ortamın kötüleşmesi neticesinde, tarihinde ilk kez borç almak durumunda kalmıştır. Benzer şekilde Türkiye'de de son yıllarda gümrük birliği kararının uygulanmasının olumsuz sonuçlarını göstermeye yönelik çalışmalar artmıştır.

Türkiye'de gümrük birliği kararı eleştirilirken en fazla üzerinde durulan konulardan biri de, kararın etkilerinin Balta Limanı Antlaşması gibi olmasından duyulan korku olmuştur. Yapılan çalışmalarda da gümrük birliğinin bir ekonomik sömürü olduğu sürekli vurgulanmış; Türkiye'nin dış ticaret açığını ortadan kaldırması için gümrük birliğinin terk edilmesi gerektiği savunulmuştur.

Bunların yanı sıra Türkiye'nin Avrupa Birliği ile gümrük birliğini tamamlamasına yönelik eleştiriler, gümrük birliğinin iyi müzakere edilmediği, Türk sanayisinin, Avrupa sanayisi karşısında rekabet gücünün henüz düşük olduğu bir dönemde iç piyasada pazar kaybına yol açtığı ve dış ticareti kısıtlayacak şekilde üstlenilen tek taraflı yükümlülükler ile alternatif dış

³⁶² Yakup Kepenek, **Türkiye Ekonomisi**, Ankara, Verso Yayınları, 1990, s. 15.

pazarlara girişe engel teşkil ettiği yönündedir. Gümrük birliği kararı çerçevesinde Türkiye, AB'nin karar organlarında yer almamasına rağmen, bu organlarda alınan kararlara göre yönetilen gümrük birliğinin, tam üye olmayan tek üyesidir. Ayrıca gümrük birliğinin tüm koşullarını yerine getirdiği halde AB aynı antlaşmadan doğan yükümlülükleri yerine getirmemekte; işgücünün serbest dolaşımı ve mali yardım gibi konularda Türkiye'nin haklarını göz ardı etmeye devam etmektedir. Ayrıca Türkiye gümrük birliği nedeniyle, Balta Limanı Antlaşması'nda olduğu gibi önemli bir gelir kaybına da uğramış ve halen uğramaktadır.

Gümrük birliği öncesinde Türk ekonomisi, özellikle dış ticaretin ciddi ivme kazanacağı yönünde yüksek beklentiler içindeydi. Ancak, gümrük birliğinin hayata geçirilmesinin, beklendiği gibi, AB ile olan dış ticaretimizde köklü değişimler ortaya çıkardığı pek söylenemez. Bu çıkarsamanın gerekçesi olarak, gümrük birliğinin yürürlüğe girmesinden çok önceleri AB'nin, Türkiye'nin sanayi ürünlerine uyguladığı tarifeleri kaldırmış olması gösterilebilir. Bundan dolayı, Türkiye'nin AB'ye olan ihracatında GÜMRÜK BİRLİĞİ sonrası dönemde önceki döneme göre ciddi artışlar yaşanmamıştır.

Bu dönemde ihracatımızda beklenen artışın sağlanamamasının nedenlerinden birisi olarak, tekstil sektörünün içinde bulunduğu durum da gösterilebilir. Avrupa Birliği'ne ihracatta önemli paya sahip sektör, 1993 yılından sonra sürekli düşen bir eğilim izlemiştir. Tekstil sektöründeki bu durumun nedeni olarak, sektörel boyutta yüksek katma değere ve talep esnekliğine sahip ürünlerin üretimine geçilememesi gösterilebilir.

Tarım ürünlerinin ve işgücünün serbest dolaşımının kapsam dışı kaldığı gümrük birliğinin ticari etkilerini de şu şekilde özetleyebiliriz; gümrük birliği sonrasında Türkiye ile AB arasındaki dış ticaretin hacim olarak genişleyen ve malların bileşimi açısından çeşitlenen yapıya dönüştüğü söylenebilir. Gümrük birliği sürecinin yansımaları olan teknik mevzuata uyum ve ortak ticaret politikasının kurumsal olarak uygulamaya konulmaya

başlanması, AB ile olan ekonomik bütünleşmede dikkate değer ilerleme sağlamıştır.

Ankara Ticaret Odası Başkanı Sinan Aygün, gümrük birliği yüzünden Türkiye'nin dış ticaret açığının 9 yılda yüzde 167 artarak 184 milyar dolara ulaştığını belirtmiş; 10 aday ülkenin birliğe katılmasından sonra Türkiye'nin zararının katlanarak büyüyeceğine dikkat çekmiştir. Aygün, gümrük birliğinden derhal çıkılarak AB ile serbest ticaret antlaşması yapılması gerektiğini vurgulamak amacıyla "Gümrük Birliği tırpanı Türk sanayisini biçiyor" ifadesini kullanmıştır.³⁶³ Bununla beraber, gümrük birliğinin Türk dış ticaretinde açığın büyümesine neden olmadığına dayalı çalışmalar da mevcuttur. 2003 yılında yayımlanan TÜSİAD'ın çalışmasından elde edilen sonuç; gümrük birliğinin Türkiye'nin toplam ticaret hacmini arttırıcı bir etkisi olduğu, iddia edildiği gibi gümrük birliği sonucu Türkiye'nin dış ticaret açığının büyümediğidir. Çalışmada, AB'nin Türkiye'nin dış ticaretinde her zaman çok önemli bir paya sahip olduğu, bu oranın gümrük birliği öncesi %48 gibi iken, gümrük birliği sonrası da aynen devam ettiği ve %50 oranına ulaştığı vurgulanmıştır.³⁶⁴

Yine Ankara Ticaret Odası'nın bir başka çalışmasına göre, gümrük birliğinin yol açtığı bir başka tehlike de tekstil sektöründe kendini göstermektedir. Dünya Ticaret Örgütü kapsamında 140'tan fazla ülkenin imzaladığı "Çok Taraflı Tekstil ve Giyim Eşyası Sözleşmesi" Türkiye'ye ek faturalar getirmektedir. Sözleşmeyle 2005 yılında tekstil kotaları kalkarken, Türkiye, gümrük birliğine dâhil olduğu için gelişmiş ülke kabul edilerek, az gelişmiş ve gelişmekte olan üçüncü ülkelere en yüksek gümrük indirimini uygulamak zorunda kaldı. Gümrük duvarlarını AB üyesi gelişmiş ülkeler kadar indirmek zorunda kalan Türkiye, 2 yıldan beri Çin gibi, tekstil ihracat

³⁶³ ATO, "Gümrük Birliği'nin Dokuz Yıllık Faturası 184 Milyar Dolar Dış Ticaret Açığı", (Erişim) <http://www.atonet.org.tr/yeni/index.php?p=294&l=1>, 11.09.2007.

³⁶⁴ Seki, **a.g.e.**, s. 6.

atağına kalkan ülkelere karşı kendi sektörünü korumakta büyük sorunlar yaşamaktadır.³⁶⁵

Avrupa Birliği ile 1996 yılında gümrük birliğinin gerçekleştirilmesi sonucu, uygulamada sadece tekstil ve hazır giyim sektöründe kotaların kaldırılması, Türk ihraç ürünlerindeki pazar yapılarında pek değişime sebep olmamıştır. Türkiye'nin gümrük öncesi dönemde uygulamış olduğu toplam konut fonu şeklinde eş etkili vergi uygulamasına gümrük birliği sonucu son vermiştir. Bu sebeple AB'den ithal edilen malların fiyatlarının ülke içinde düşmesi sonucu birlik üreticilerine avantaj sağlanmaktadır. Türkiye, gümrük birliği sonucu birliğin ortak politikasına uyum için, pek çok ülkeye yönelik gümrük vergisi seviyesini düşürmüştür. Dolayısıyla Türkiye'nin, gümrük vergisi ve eş oranlı vergi gelirlerinde azalma olmuştur. Türkiye, bu gelir kaybından dolayı AB'den ek kaynak talep etmektedir. Türkiye'ye verilmek istenen mali kaynakların siyasi alanda gerçekleştirilecek düzenlemelere bağlanması, AB açısından uygulanan yanlı bir tutumdur.

Gümrük birliğinin sektörel temelde etkilerini değerlendiren kapsamlı çalışmalar yapılsa da, Utkulu ve Seymen çalışmalarında, 1990–2003 dönemini ele alarak, Türkiye'nin “giysi ve giysi aksesuarları” ile “sebze ve meyve” sektörlerinde en fazla rekabet gücüne sahip olduğu, ancak zaman içinde bu sektörlerin de rekabet güçlerinin azaldığını belirtmektedirler.³⁶⁶ İlk sektör, dünya piyasalarında rekabet gücünü artırırken, gümrük birliği nedeniyle AB piyasasındaki rekabet gücünü kaybetmektedir. “Sebze ve meyve” sektöründe ise gümrük birliğinden ziyade sanayileşme politikaları nedeniyle hem dünyada hem de AB piyasalarında rekabet gücü azalmaktadır.³⁶⁷

³⁶⁵ Gümrük Kamburu Raporu, (Erişim) <http://www.atonet.org.tr/yeni/index.php?p=1054&l=1>, 11.09.2007.

³⁶⁶ Utku Utkulu, Dilek Seymen, “Revealed Comparative Advantage and Competitiveness: Evidence for Turkey vis-a-vis the EU/15”, (Erişim) <http://www.etsg.org/ETSG2004/Papers/seymen.pdf>, 10.2.2008.

³⁶⁷ Emine Bilgili, “Gümrük Birliği Sonrası Türkiye'nin Batı Avrupa'ya Olan İhracatının Sektörel Analizi”, *Ege Akademik Bakış Dergisi*, Sayı.7, Cilt. 1, 2007, s. 241–242.

Lall'a göre, gümrük birliği sonrası Türkiye'nin özellikle imalat sanayi ihracatının yapısındaki çeşitlilik ve artış dikkat çekmekte, ancak nispeten yüksek ücretleri ve düşük teknolojiye dayalı ürünleri yanında AB'nin de yakında diğer üçüncü ülkelere karşı ticaret engellerini kısmen ya da tamamen kaldırması sonucu, Türkiye AB içindeki rekabetçi gücünü kaybedecektir.³⁶⁸

Gümrük birliği sonrasında AB ile olan dış ticaret açığının artmasındaki neden olarak; özellikle sanayi mallarında AB'nin rekabet avantajının bizden üstün olması gösterilebilir. Çünkü Portekiz ve Yunanistan ekonomilerinde benzer durumlarla karşılaşmışlardır.

Gümrük birliğinin Türk sanayisi üzerindeki yapısal etkilerini de kısaca şu şekilde özetleyebiliriz:

Birlik sonucu serbestleşen dış ticaretten en çok küçük ve orta ölçekli işletmelerin etkilendiği bir gerçektir.

Özellikle, Türk sanayi yapısının önemli bir bölümü küçük ve orta ölçekli işletmelerden oluşmaktadır. Birlik sonrası oluşan rekabet, bu işletmelerin durumunu kötüleştirmiştir. Burada üzerinde önemle değinilmesi gereken nokta; AB'nin, Türk sanayisinin gümrük birliği uyumu için ihtiyaç duyduğu mali destekleri tam olarak vermemiş olmasıdır. Eğer mali destekler diğer ülkelere uygulandığı gibi tam olarak verilmiş olsaydı, Türk sanayisi, dış ticaretin serbestleşmesinden doğan uluslararası rekabete karşı önceden hazırlanabilirdi.

Bütün olumsuzluklara karşın, gümrük birliği ile beraber Türk piyasasının uluslararası rekabete açılmış olması piyasa dinamikleri üzerinde birtakım pozitif etkiler sağlamıştır. Rekabet ortamının gerekleri doğrultusunda Türk firmaları, teknolojilerini yenileme, üretim standart ve kalitelerini

³⁶⁸ Sanjaya Lall, "Turkish Performance in Exporting Manufactures: A Comparative Structural Analysis" **QEH Working Paper Series**, Oxford, Working Paper Number 47, 2000, s. 15.

yükseltme, ürün çeşitliliğini artırma, çağdaş pazarlama tekniklerine geçiş vb stratejilere yönelmişlerdir.

SONUÇ

Günümüzün en önemli ekonomik entegrasyonu olan Avrupa Birliği, bölge ülkelerinin olduğu gibi Türkiye'nin de temel hedefi olmayı sürdürmektedir. Bu açıdan gümrük birliğine dâhil olan Türkiye, çalışmada da incelediğimiz gibi bazı olumsuzluklara ve Avrupa Birliği'nin siyasal alanda belirli dayatmalarına da maruz kalmaktadır. Halil İnalçık'ın "*Osmanlı tarihi yazılmadan Dünya tarihi yazılamaz*" sözünü de göz önünde tuttuğumuzda Avrupa ülkelerinin Türkiye Cumhuriyeti'nin günümüzdeki politikalarına bakış açısıyla geçmişte Osmanlı İmparatorluğu'na yönelik ortak politikalarının bazı benzeşen ve devam eden yönlerinin olduğu da görülmektedir.

AET'de ithalattaki gümrük vergileri 1 Temmuz 1968 tarihinde kaldırılmıştır.³⁶⁹ Gümrük birliği ile üye devlet gümrük alanları, tek bir gümrük alanı haline gelmiş, Topluluk üye devletleri arasında gümrük vergileri ve eş etkili vergiler kaldırılarak serbest dolaşım söz konusu olmuştur. Bu çerçevede üçüncü ülkelere OGT uygulanmaya başlanmıştır. Topluluğa sonradan üye olan ülkelerin gümrük birliğine uyum sağlamaları için bu üye ülkelere bir geçiş dönemi tanınmıştır. Bu gümrük birliğine, Türkiye'nin Topluluğa üyelik başvurusu üzerine, Türkiye de dâhil edilmek istenmiştir. Böylece hazırlık, geçiş ve son dönem olarak üç aşamadan oluşan gümrük birliği süreci, Türkiye ile Avrupa Topluluğu arasında ortaklık yaratan 1963 tarihli Ankara Antlaşması ile başlamış ve son aşamasına 1995 tarihinde 1/95 sayılı Ortaklık Konseyi Kararı ile geçilmiştir. Böylece Türkiye, üye olmadan Topluluğun gümrük birliği ile ilgili işlemlere başladığı tek ülke olma özelliğini kazanmıştır.

Türkiye ile gerçekleştirilmek istenilen gümrük birliğinin esasları malların, kişilerin, sermayenin ve hizmetlerin serbest dolaşımı; ulaştırma, rekabet, mevzuat ile ekonomik ve ticari politikaların uyumlaştırılması; ortaklık organları, Türkiye'nin tam üyelik imkânları, ortaklık ilişkisinde çıkabilecek

³⁶⁹ Karluk, a.g.e., s. 351.

uyuşmazlıkların çözümü gibi konulardır. 1/95 sayılı Ortaklık Konseyi Kararı çerçevesinde ise ihracat ve ithalatta ortak kurallar, hariçte ve dâhilde işleme rejimlerine ilişkin mevzuat Topluluk ile uyumlu hale getirilmiştir. Ayrıca gümrük birliği çerçevesinde, Topluluğun üçüncü ülkelerle antlaşmaya vardığı tercihli ve otonom rejimlerine uyum sağlanmasına yönelik çalışmalar gerçekleştirilmiş, bu çerçevede yeni üye olan ülkeler başta olmak üzere pek çok ülkeyle serbest ticaret antlaşması imzalanmıştır.

Çalışmada da gördüğümüz gibi gümrük birliği kararının uygulanmaya konmasından itibaren bugüne kadar geçen süre içerisinde, henüz tam anlamıyla olumlu bir gelişme sağlanabildiğini söylemek çok zordur. Çünkü Türkiye'nin, gümrük birliğinin olumlu sonuçlarının ortaya çıkmasını engelleyen bazı temel sorunları bulunmaktadır.

Mikro açıdan Türk işletmelerinin yoğun rekabet şartlarına ayak uydurmada güçlük çekmeleri, bu durumun temel nedenlerinden birini oluşturmaktadır. En genel ifade ile statik etkiler açısından gümrük birliğinin Türkiye'nin aleyhine olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Çünkü ticaret yaratıcı etki ile üretim ve tüketim etkilerindeki olumlu gelişmelerin, ekonomik kriz sonrası dönemin doğal bir sonucu olduğuna dayalı görüşler ağırlık kazanmaktadır. Aynı zamanda gümrük birliğinin ticaret yaratıcı etkisi de, ilk yıllarda Avrupa Birliği lehine gözlenmiştir. Tüm bunların yanı sıra sanayi malları ithalatında görülen büyük artışlar da, ticaret hadlerinin Avrupa Birliği lehine gelişmesine neden olmuştur.

Türkiye'nin sadece gümrük ve fonlardan yıllık kaybı 4.5 milyar dolardır.³⁷⁰ AB, 5 yıl için 3.2 milyar dolar kredi ağırlıklı bir katkı sağlayacağını taahhüt etmiş; ancak yukarıda da değinildiği gibi daha sonra para yardımı yükümlülüğü çeşitli sebeplerle yerine getirilmemiştir.

³⁷⁰ Erol Manisalı, **Avrupa Çıkmazı**, İstanbul, Otopsi Yayıncılık, 2004, s. 122.

Tüm bunların yanı sıra gümrük birliği kararı, Türkiye - AB ilişkilerinin gelişimi anlatılırken, daha çok bu konuda Türkiye'nin karar alma sürecinin dışında kalması ve AB üyesi olmadığı için kendi kararı dışında alınan üçüncü ülkelerle ilgili bütün kararlara katılmak zorunda kalması noktasından eleştirilmektedir. Çünkü Türkiye, bu şekilde birliğe üye olmadan, gümrük birliğine üye olan bir ülke olarak, iktisadi egemenliğini büyük ölçüde devretmiş bir ülke haline gelmiştir.

Türkiye'de gümrük birliği kararı sonrası önemli eleştirilere maruz kalan durumlardan biri de, zamanlama ve biçim konuları üzerine yoğunlaşmıştır. Buna göre gümrük birliği kararı alındığı dönemde, Türk sanayinin Avrupa ile yeterince rekabet edebilecek düzeyde olamayışının yanı sıra gümrük birliği konusunda Türkiye'nin karar mekanizmalarına katılmayışı olumsuz gelişmeler olarak görülmektedir.³⁷¹

1 Eylül 1971'de yürürlüğe giren Katma Protokol, Ankara Antlaşması'ndaki hükümlerin yürürlüğe girmesini sağlayacak bir uygulama antlaşması olduğunu belirtmektedir. Ancak bu Protokol'ün, işgücünün serbest dolaşımı konusunda da hükümler getirmesine rağmen uygulanmaması dikkat çekmektedir. Ayrıca Türkiye açısından genel tarım ürünlerinin gümrük birliği çerçevesinde serbest dolaşımı, ortak tarım politikasına tam uyumun sağlanamaması gerekçesiyle gerçekleştirilmemiştir. Türkiye tarım ürünleri konusunda uyumun ve serbest dolaşımın sağlanabilmesi amacıyla Topluluk ile oluşturduğu ortaklık çerçevesinde birçok Ortaklık Konseyi Kararı'nı kabul etmiş, Topluluk üyesi ülkeler de dâhil olmak üzere Topluluğun daha önce imzaladığı serbest ticaret antlaşmalarını imzalamış ve tam uyum çerçevesinde kendi bünyesinde mevzuat değişikliklerine gitmiştir.

Avrupa Birliği ile gümrük birliği kararı mevcut hali ile Türkiye aleyhine bir durum yaratmıştır. İthalatta AB malları ülkeye kolayca girerken,

³⁷¹ Manisalı, 2002, s. 103-117.

Türkiye'nin sınırlı kotalara tabi tutulması, tam üye olmaksızın gümrük birliğini kabul etmenin olumsuzluğunu yansıtmaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun İngiltere ile imzalamış olduğu Balta Limanı Antlaşması ile yabancı tüccarların kayırılması sonucunda imparatorlukta dışa bağımlı ayrıcalıklı bir kapitalist sınıf ortaya çıkmıştır. “Avrupa uzantısı azınlıklar” ile “Avrupalılar”dan oluşan bu sınıf Türklere karşı geniş imtiyazlara sahipti ve batıda olduğundan farklı olarak içeriden dışarıya kaynak transferi yapıyordu. Vergi ödemedikleri, büyük sayıda işçi çalıştıran sınai üretime geçmeyip ürünleri ithal ettikleri için, bu kapitalist sınıfın topluma katkıları çok sınırlı olmuştur.³⁷²

Ulaşılan bulgulara bakıldığında, gümrük birliği döneminde, Türkiye'nin geleneksel ihracat ürünlerinde rekabet düzeylerinin düştüğü görülmektedir. Ancak teknoloji yoğun üretim yapan sektörlerde rekabet düzeyi, rekabet yapısı ülkemizin aleyhine bir gelişme göstermesine karşılık, yükselmektedir. Türkiye, teknoloji yoğun piyasa modelini sanayi sektörüne uygulamak zorundadır. Yabancı sermayenin önünü açmalıdır. Aksi halde içeriden dışarıya kaynak transferinin önü kesilemeyecek ve dış ticaretteki dengesizlik büyüyerek, Türkiye ekonomisi belki de düzelemeyecek bir noktaya gelebilecektir.

Buraya kadar yaptığımız değerlendirmeler sonucunda, dönemlerine göre incelenen Osmanlı ekonomisi ve Türkiye ekonomisi farklılıklar gösterse de, bu farklılıklara rağmen iki antlaşmanın da mevcut durumları çeşitli şekillerde olumsuz etkilediği görülmektedir. Ancak unutulmaması gereken nokta Türkiye ekonomisi söz konusu olduğunda, yaşanan dönemde ortaya çıkan olumsuzlukların küreselleşme sürecinin etkilerinden soyutlanamayacağıdır.

³⁷² Cihan Dura, Avrupa'nın ekonomik tuzakları bitmez ve değişmez, (Erişim) <http://www.turksolu.org/60/dura60.htm>, 19.08.2007.

Türkiye, gümrük birliğini özellikle ticaretini arttırıcı bir üstünlük kazanmak ve Avrupa Birliği yolunda gelişme kaydetmek için kabul ederken; Balta Limanı Antlaşması, Osmanlı İmparatorluğu'nun gerileme dönemindeki siyasal görünümün bir yansıması da olarak, sanayileşme sağlanması amacıyla kabul edilmiştir. Burada ön plana çıkan temel konu, her iki antlaşma ile de karşı tarafın çeşitli tavizler istemesi ve büyük ölçüde bu tavizleri elde etmesidir.

Balta Limanı Antlaşması ile Batı sanayisine kapılarını tamamen açan Osmanlı'nın, dış ticaret dengesi tamamen bozulmuş ve ülkede bir tüketim çılgınlığı yaşanmaya başlamıştır. Her ne kadar farklı nitelikleri de olsa, gümrük birliği kararı sonrasında da tüketim ve dış ticaret açığı artmıştır. Ancak Türk sanayisi Osmanlı İmparatorluğu'nun olmayan sanayisine karşı bariz üstünlükleri sayesinde, zarar görse de gümrük birliğinin yıkıcı etkilerini alt etmeyi başarmıştır.

Sonuç olarak Balta Limanı Antlaşması gibi gümrük birliği kararı da karşı tarafça üstüne yeni tavizler istenen bir antlaşma durumuna gelmiştir. Büyük bir zafer havasıyla "Avrupa'ya Girmek" başlıklarıyla yanıltıcı bir propagandayla sunulmaya çalışılan gümrük birliği konusunda toplum yeterince bilgilendirilmemiş, iç kamuoyuna büyük bir başarıymış gibi sunulmaya çalışılan gümrük birliği için Avrupa Birliği, insan hakları, demokratikleşme ve Kıbrıs konularında Türkiye'den yeni ödünler beklemiş ve beklemektedir. Zamanında bu konular toplumda yeteri kadar tartışılmamış, gümrük birliğinin içeriği açıkça ortaya konmamış, Türkiye'nin çıkarlarını hangi açılardan koruduğu ve hangi açılardan iyi olduğuna ilişkin öngörülenler yeteri kadar açıklanmamıştır.³⁷³ Bu açıdan da 1/95 sayılı karar ile döneminde tartışılmadan kabul edilen 1838 Balta Limanı Antlaşması benzerlik göstermektedir.

³⁷³ Manisalı, 2002, s. 92.

Günümüzde Türkiye’de gümrük birliği kararı ve Osmanlı İmparatorluğu’nun bir yarı sömürge durumuna sokulduğu dönemle benzerlik kurarak, gümrük birliğini tekrar bir sömürgeleşme süreci olarak niteleyerek eleştiren çok güçlü bir karşıtlık mevcuttur. Şüphesiz bu açıdan Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı İmparatorluğu’na göre daha şanslı görünmektedir.

Tüm ekonomik sonuçların yanında çalışmamızda açıklamaya çalıştığımız, Türkiye’nin AB ile olan gümrük birliği kararı halkın nezdinde yeterince tartışılmadan ve anlaşılmadan adeta bir oldubitti ile tek taraflı olarak verilen tavizlerle ortaya çıkan bir düzenleme olduğudur. Gümrük birliği kararının Türkiye ekonomisinde yarattığı olumsuz tahribatın ve dış ticaretin AB lehine gelişmesinin yanında, belki de gözden kaçan ya da dikkate alınmayan en büyük tehlike devletin en önemli niteliği olan egemenliğin tek taraflı olarak yürütme organı vasıtası ile Avrupa Birliği’ne devredilmesidir.

Pamuk’a göre 1838 Antlaşması’nın önemli yanı da gümrük vergilerine ilişkin düzenlemeleri değil, Osmanlı Devleti’nin bağımsız dış politika izleyebilme hakkından bir daha geri dönememek üzere vazgeçmesidir.³⁷⁴

Türkiye’nin tek yanlı olarak yükümlülük altına girdiği siyasi, hukuki ve ekonomik sonuçlar doğuran gümrük birliğinin avantajları, Türkiye’ye yüklenen faturalardan çok daha düşüktür. Özellikle faturanın siyasi boyutu, “hiçbir bedel karşılığı verilemeyecek unsurları” içermektedir. Bu bakımdan 6 Mart 1995 tarihli Ortaklık Konseyi Kararı “vesayet belgesi” olarak adlandırılmaktadır.³⁷⁵

1/95 sayılı Ortaklık Konseyi Kararı’nın birçok maddesi devletin egemenlik yetkisini sınırlandırmaktadır. Böyle bir konuda tasarrufta bulunma yetkisi anayasamıza göre, hiçbir kişi veya kuruma ait değildir. Çünkü egemenlik, kayıtsız ve şartsız olarak Türk Milletine aittir. Sahip olunan haktan

³⁷⁴ Pamuk , 2005, s. 201.

³⁷⁵ Manisalı, 2004, s. 123.

daha fazlasını devretmek mümkün olamayacağına göre Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne ait olan hakkın yürütme tarafından kullanılması anayasaya aykırılık bakımından göz önünde bulundurulması gereken önemli bir konudur.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu olan büyük önder Gazi Mustafa Kemal Atatürk, devleti şöyle tarif etmektedir: “*Bir devletin istinat ettiği esaslar, İstiklali tam ve Bilakayd ve şart hakimiyeti milliyeden ibarettir.*”³⁷⁶

Türkiye Cumhuriyeti'nin temelini oluşturan bu felsefe, ülke yönetiminde bulunanlar tarafından Avrupa Birliği – Türkiye ilişkileri bağlamında da gözden uzak tutulmaması gereken bir ilke olmalıdır.

³⁷⁶ Ayşe Afetinan, **Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları**, Ankara, TTK Yayınları, 1998, s. 26.

KAYNAKÇA

Kitaplar

AÇBA, Sait; **Osmanlı Devletinin Dış Borçlanması: 1854–1914**, Afyon, Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları, 1995

AFETİNAN, Ayşe; **Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları**, Ankara, TTK Yayınları, 1998

Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi, İstanbul, Ana Yayıncılık, 2000

ARDA, Erhan; **Ekonomi Sözlüğü**, İstanbul, Alfa Yayınları, 2002

AVCIOĞLU, Doğan; **Türkiye'nin Düzeni: Dün, Bugün, Yarın**, Cilt I, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1969

Avrupa Birliği ve Türkiye, TC Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı Avrupa Birliği Genel Müdürlüğü, Ankara, 4.Baskı, 1999

AYDOĞAN, Metin; **Türkiye Üzerine Notlar**, İzmir, Umay Yayınları, 2005

AYDOĞAN, Metin; **Avrupa Birliği'nin Neresindeyiz, Tanzimattan Gümrük Birliği'ne**, İstanbul, Kum Saati Yayınları, 2002

BAĞIŞ, A. İhsan; **Osmanlı Ticaretinde Gayri Müslimler: Kapitülasyonlar, Avrupa Tüccarları, Beratlı Tüccarlar, Hayriye Tüccarları (1750–1839)**, Ankara, Turhan Kitabevi, 1983

BAYKAL, Sanem, ARAT, Tuğrul; "AB'yle İlişkiler", **Türk Dış Politikası**, Cilt 2, (Ed.)Baskın ORAN, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002

BAYUR, Hikmet; **XX.YY'da Türklüğün Tarihi ve Acun Siyaseti Üzerindeki Etkileri**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1974

BİRAND, M.Ali; **Türkiye'nin Ortak Pazar Macerası, 1959-1985**, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1985

BORATAV, Korkut; **Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002**, İstanbul, İmge Kitabevi, 2003

BOZKURT, Enver, DEMİREL, Havva; **Birleşmiş Milletler ve Avrupa Birliği Kapsamında Kıbrıs Sorunu**, Ankara, Nobel Yayın Dağıtım, 2004

BOZKURT, Veysel; **Avrupa Birliği ve Türkiye**, İstanbul, Alfa Yayınları, 1997

ÇAKMAK, Haydar; **Avrupa Güvenliği**, Ankara, Akçağ Yayınları, 2. Baskı, 2003

CAN, Hacı; **Türkiye Avrupa Topluluğu Ortaklık Hukukunda Kişilerin Serbest Dolaşımı**, İzmir, Türkiye Odalar ve Borsalar Yayınları, 2006

CAN, Hacı, ÖZEN, Çınar; **Türkiye-Avrupa Topluluğu Ortaklık Hukuku**, Ankara, Gazi Kitabevi, 2005

CANBOLAT, İbrahim; **Avrupa Birliği: Uluslararası Bir Sistemin Teorik, Kurumsal, Jeopolitik Analizi ve Genişleme Sürecinde Türkiye İle İlişkiler**, İstanbul, Alfa Yayınevi, 3. Baskı, 2002

ÇAVDAR, Tevfik; **Osmanlıların Yarı Sömürge Oluşu**, İstanbul, Ant Yayınları, 1970

ÇAYHAN, Esra, GÜNEY, Nurşin Ateşoğlu; **Avrupa'da Yeni Güvenlik Arayışları: NATO, AB, Türkiye**, İstanbul, Alfa Yayınları, 1996

EFENDİ, Ahmet Lütfi; **Tarih-i Lütfü**, V.Cilt, İstanbul, Matbaa-i Amire, 1257

ERTÜRK, Emin; **Ekonomik Entegrasyon Teorisi ve Türkiye'nin İçinde Bulunduğu Entegrasyonlar**, Bursa, Ezgi Kitapevi, 1993

FIRAT, Durdu Mehmet; **Birinci Dünya Savaşı'nda Türk İngiliz İlişkileri (1914 – 1918)**, Ankara, Babil Yayınları, 2004

GÖKALP, M.Faysal, YILDIRIM, Aynur; **Türkiye-AB Gümrük Birliği Sürecinin Ekonomik Etkileri**, Avrupa Birliği Sürecinde Türkiye içerisinde, Turgay Uzun ve Serap Özen (editörler), Ankara, Seçkin Yayınevi, 2004

GÜNUĞUR, Haluk; "Ortaklık Antlaşmaları ve 1995 Tarihli Ortaklık Konseyi Kararları Işığında Gümrük Birliği", **Avrupa Birliği El Kitabı**, Ankara, T.C. Merkez Bankası Yayınları, 1995

GÜMRÜKÇÜ, Harun; **Türkiye ve Avrupa Birliği**, Ankara, Beta Yayınları, 2002

GÜMRÜKÇÜ, Harun; **Küreselleşme ve Türkiye**, Hamburg/İstanbul, Avrupa-Türkiye Araştırmaları Enstitüsü, 2003

GÜRAN, Nevzat; **Uluslararası Ekonomik Birleşme ve Avrupa Birliği**, İzmir, Anadolu Matbaası, 2002

GÜRSOY, Bedri; "100. Yılında Düyun-u Umumiye İdaresi Üzerine Bir Değerlendirme", **Ord. Prof. Dr. Şükrü Baban'a Armağan**, İstanbul, İ.Ü.İktisat Fakültesi Yayınları, 1984, s. 26.

HALE, William; **Türk Dış Politikası: 1774–2000**, (çev. P. Demir), İstanbul, Mozaik Yayınları, 2003

HANÇERLİOĞLU, Orhan; **Ekonomi Sözlüğü**, İstanbul, Remzi Kitapevi, 1993

İNALCIK, Halil; **Osmanlı İmparatorluğu – Toplum ve Ekonomi**, İstanbul, Eren Yayınları, 1996

İSMAİL, Sabahattin; “Kıbrıs’ın AB Üyeliği ve Uluslararası Hukuk”, **Egemenlik, Avrupa Birliği ve KKTC**, Yayına Hazırlayan: Çiler Eminer-Gülden İlkman, Lefkoşa, Dışişleri ve Savunma Bakanlığı Tanıtma Dairesi, 2004

KARLUK, S.Rıdvan; **Avrupa Birliği ve Türkiye**, İstanbul, Beta Yayınları, 2005

KARLUK, Rıdvan; **Gümrük Birliği Dönemecinde Türkiye**, Ankara, Turhan Kitabevi, 1997

KARPAT, Kemal; **Social Change and Politics in Turkey: A Structural Historical Analysis**, Leide, Brill, 1973

KAZGAN, Gülten; **Ortak Pazar ve Türkiye**, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1975

KEPENEK, Yakup; **Türkiye Ekonomisi**, Ankara, Verso Yayınları, 1990

KILIÇ, Ramazan; **Türkiye AB İlişkileri ve Gümrük Birliği**, Ankara, Siyasal Kitabevi, 2002

KOCABAŞ, Süleyman; **Hindistan Yolu ve Petrol Uğruna Yapılanlar: Türkiye ve İngiltere**, Ankara, Vatan Yayınları, 1985

KOCABAŞ, Süleyman; **İngiliz Tuzağı: Osmanlı’nın Yaşatılması ve Yıkılışında İngiltere’nin Rolü**, İstanbul, Vatan Yayınları, 2003

KONGAR, Emre; **Türkiye'nin Toplumsal Yapısı**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1985

KURDAKUL, Necdet; **Tanzimat Dönemi Basınında Sosyo Ekonomik Fikir Hareketleri**, Ankara, TC Kültür Bakanlığı Yayınları, 1997

KURMUŞ, Orhan; **Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi**, İstanbul, Bilim Yayınları, 1977

KÜRKÇÜOĞLU, Ömer; **Türk İngiliz İlişkileri**, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1978

KÜTÜKOĞLU, Mübahat S; "1838 Osmanlı İngiliz Ticaret Muahedesi", **Türk İngiliz İlişkileri 1583 – 1984: 400. Yıl**, Ankara, Başbakanlık Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, 1985

KÜTÜKOĞLU, Mübahat; **Osmanlı İngiliz İktisadi Münasebetleri (1580 – 1838)**, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1974

LALL, Sanjaya; "Turkish Performance in Exporting Manufactures: A Comparative Structural Analysis" **QEH Working Paper Series**, Oxford, Working Paper Number 47, 2000

MAKAL, Ahmet; **Osmanlı İmparatorluğu'nda Çalışma İlişkileri: 1850–1920**, Ankara, İmge Yayınevi, 1997,

MANİSALI, Erol; **AB Süreci Mi Sevr Süreci Mi?**, İstanbul, Derin Yayınları, 2006

MANİSALI, Erol; **Avrupa Birliği'ne Alınmayan Türkiye'yi Gümrük Birliği'nde Bekleyen Sorunlar**, Ankara, Bağlam Yayınları, 1994

MANİSALI, Erol; **Avrupa Çıkmazı**, İstanbul, Otopsi Yayıncılık, 2004

MANİSALI, Erol; **Türkiye-Avrupa İlişkilerinde “Sessiz Darbe”**, İstanbul, Derin Yayınları, 2002

MANİSALI, Erol; **Türkiye’nin Askersiz İşgali: “Gümrük Birliği”**, İstanbul, Truva Yayınları, 2006

Manisalı, Erol; “What Happens if Cyprus Joins The EU Without Turkey”, **Avrupa Birliği Kıskaçında Kıbrıs Meselesi**, (Ed.)İrfan Kaya Ülger, Ertan Efegil, Ankara, Ahsen Yayıncılık, 2002

ORAN, Baskın; “24 Ocak Kararları” , **Türk Dış Politikası**, (Ed.) Baskın Oran, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002

ORTAYLI, İlber; **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003

Osmanlı Tarihi Ansiklopedisi, I. Cilt, İstanbul, İhlâs Matbaacılık, 1985

Osmanlıca-Türkçe Büyük Lûgat, İstanbul, Ziya Ofset, 1993

ÖNSOY, Rifat; **Mali Tutsaklığa Giden Yol: Osmanlı Borçları**, Ankara, Turhan Kitapevi, 1999, s. 106

ÖZBİLGİN, Erol; **Bütün Yönleriyle Osmanlı**, İstanbul, İz Yayınları, 2004

ÖZÖN, Mustafa Nihat; **Osmanlıca-Türkçe Sözlük**, İstanbul, İnkılap Kitapevi, 1997

PAKALIN, Mehmet Zeki; **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1983

PAMUK, Şevket; **Osmanlı Ekonomisi ve Dünya Kapitalizmi**, Ankara, Yurt Yayınevi, 1984

PAMUK, Şevket; **Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000

PAMUK, Şevket; **Osmanlı Türkiye İktisat Tarihi: 1500–1914**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005

PAZARCI, Hüseyin; **Uluslararası Hukuk**, Ankara, Turhan Kitapevi, 2003

QUATAERT, Donald, İNALCIK, Halil (Ed.); **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi**, İstanbul, Eren Yayınları, 2004

SANDER, Oral; **Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü: Osmanlı Diplomasi Tarihi Üzerine Bir Deneme**, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1987

SANDER, Oral; **Siyasi Tarih: İlkçağlardan 1918'e**, 6. baskı, Ankara, İmge Kitabevi, 1997

SANDER, Oral; **Siyasi Tarih 1918 1994**, 6. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 1998

SARÇ, Ömer Celal; **Tanzimat ve Sanayimiz**, İstanbul, Tanzimat I, 1940

SAYAR, Ahmed Güner; **Osmanlı İktisat Düşüncesinin Çağdaşlaşması: Klasik Dönem'den II. Abdülhamit'e**, İstanbul, Der Yayınları, 1986

SERTOĞLU, Mithat; **Osmanlı Tarih Lûgatı**, İstanbul, Enderun Kitapevi, 1986

SEVİNÇ, Necdet; **Osmanlı'nın Yükselişi ve Çöküşü**, İstanbul, Bilge Karınca Yayınevi, 2007

SÜAR, Tülay; **Türkiye Ekonomisi: Tarihsel Süreç İçinde Genel Bir Bakış**, İzmir, Sancak Matbaası, 1998

TABAKOĞLU, Ahmet; **Türk İktisat Tarihi**, İstanbul, Dergâh Yayınları, 1986

Tarihte Türk İngiliz İlişkileri, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1973

TEKİNALP, Ünal; "Gümrük Birliği'nin Türk Hukuku Üzerinde Etkileri", **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, No: 1-2 , 1995-1996

TEZEL, Yahya Sezai; **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi**, Ankara, Yurt Yayınları, 1982

TEZEL, Yahya Sezai; **Türkiye Avrupa Birliği İlişkileri ve Gümrük Birliği**, Ankara, İmaj Yayınevi, 1996

TRAK, Selçuk; **İktisat Tarihi**, İstanbul, Bursa İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi, 1973

TUNAYA, Tarık Zafer; **Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri**, İstanbul, Arba Yayınları, 1996

UBICINI, M.A.; **Türkiye 1850**, II. Cilt, çev. C. Karaağaçlı, İstanbul, Tercüman Yayınları, Tarihsiz

USLUBAŞ, Tolga, KESKİN, Yılmaz; **Alfabetik Osmanlı Tarihi Ansiklopedisi**, İstanbul, Kayhan Matbaası, 2007

ÜLGER, İrfan Kaya, EFEGİL, Ertan; **AB ve Kıbrıs**, (ed), Ankara, Gündoğan Yayınları, 2006

YAZGIÇ, Suavi Kemal; **Avrupa Birliği**, İstanbul, İnsan Yayınları, 2005

YERASİMOS, Stefanos; **Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye**, İstanbul, Gözlem Yayınları, 1980

YETKİN, Murat; **Avrupa Birliği Bekleme Odasında Türkiye**, Ankara, İmge Kitabevi, 2002

Sürelî Yayınlar

AKŞİN, Sina; “Osmanlı Padişahlarının Toprak ve Hilafet Uğruna Verdikleri Ödünler”, **Ankara Üniversitesi S.B.F. Dergisi**, Cilt.29, Sayı. 3-4, 1974

ASLAN, Seyfettin, YILMAZ, Abdullah; “Tanzimat Döneminde Osmanlı Bürokratik Yapısı ve Düşüncesinin Gelişimi”, **Cumhuriyet Üniversitesi İİBF Dergisi**, Cilt. 2, Sayı. 1, 2001

BAYRAKTAR, Kaya; “Osmanlı Bankası'nın Kuruluşu”, **Cumhuriyet Üniversitesi İİBF Dergisi**, Cilt. 3, Sayı. 2, 2002

BİLGİLİ, Emine; “Gümrük Birliği Sonrası Türkiye'nin Batı Avrupa'ya Olan İhracatının Sektörel Analizi”, **Ege Akademik Bakış Dergisi**, Sayı.7, Cilt. 1, 2007

DEDEOĞLU, Beril; “Dünden Yarına Türkiye Avrupa Birliği İlişkileri”, **Siyasa**, Yıl:1, Sayı: 1, Haziran 2005

DURA, Cihan, ALTIPARMAK, Aytekin; "1838 Osmanlı-İngiliz Ticaret Antlaşması:Nedenleri ve Sonuçları", **Erciyes Üniversitesi İİBF Dergisi**, Sayı.16, Yıl. 2000

HOBİKOĞLU, E. Haykır; "Gümrük Birliklerinin Ekonomik Etkileri ve Türkiye Ekonomisi: Gümrük Birliği Yansımaları", **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı. 1, Yıl. 2007

MORGİL, Orhan; "Türkiye Avrupa Birliği Ekonomik İlişkileri", **Gazi Üniversitesi İİBF Dergisi**, Cilt. 5, Sayı. 1, Yıl. 2003

MUMCU, Uğur; "Türk Hukukunda Memurların Yargılanması", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt. 28, Sayı. 1-4, 1971

OKUMUŞ, Ejder; "Geleneksel Siyasal Kimliğin Çözülmesinde Tanzimat: 1839-1856", **Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, Cilt. 5, Sayı. 4, 2005

ÖNSOY, Rıfat; "Tanzimat Dönemi Sanayileşme Politikası: (1839-1876)", **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı. 2, Yıl. 1984

ÖZEN, Çınar; "1/95 Sayılı Ortaklık Konseyi Kararı Çerçevesinde Türkiye'nin Yükümlülükleri Üzerine Bir Değerlendirme", **Yeni Türkiye**, Avrupa Birliği Özel Sayısı 2, Kasım-Aralık, 2000

ÖZKALE, Lerzan, KARAMAN, Nur; "Gümrük Birliği'nin Statik Etkileri", **Uluslararası Ekonomi ve Dış Ticaret Politikaları Dergisi**, Yıl. 1, Sayı.1, 2006

PAMİR, Aybars; "Kapitülasyon Kavramı ve Osmanlı Devletine Etkileri", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt. 51, Sayı. 4, 2002

SARAÇOĞLU, Fatih; **Avrupa Birliği'nde Vergi Uyumlaştırma Süreci ve Türkiye**, Ankara: Maliye ve Hukuk Yayınları, 2006

TOKATLIOĞLU, Yıldız; "Türkiye'de Dış Ticaretin Vergilendirilmesi ve Avrupa Birliği", **Akdeniz Üniversitesi İİBF Dergisi**, Sayı. 10, 2005

TOLUNER, Sevin; **Milletlerarası Hukuk Açısından Türkiye'nin Bazı Dış Politika Sorunları**, İstanbul, Beta Yayınları, 2000

URQUHART, David; **Turkey and its Resources**, London, Saunders and Otley, 1833

UYVAL, Ceren; "Türkiye Avrupa Birliği İlişkilerinin Tarihsel Süreci ve Son Gelişmeler", **Akdeniz Üniversitesi İİBF Dergisi**, Sayı. 1, 2001

YILDIZ, Habib, YARDIMCIOĞLU, Fatih; "Türkiye'ye Yönelik Avrupa Birliği Mali Yardımları Ve Aday Ülkelerle Karşılaştırılması", **Cumhuriyet Üniversitesi İİBF Dergisi**, Cilt. 6, Sayı. 2, 2005

YILMAZ, B. Elif; "Osmanlı İmparatorluğu'nu Dış Borçlanmaya İten Nedenler ve İlk Dış Borç", **Akdeniz Üniversitesi İİBF Dergisi**, Cilt. 4, Yıl. 2002

YORGUN, Sayım; "Küreselleşme Sürecinde Türk Sendikacılığında Yeni Yönelişler ve Alternatif Öneriler", **Çalışma ve Toplum**, Sayı. 6, Cilt. 3, 2003

Tezler

AY, Özgür; **Amerika Birleşik Devletleri-Türkiye İlişkileri Bağlamında Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne Tam Üyelik Süreci Ve Uluslararası Siyasal Sistem Analizi**, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2006

KÖROĞLU, Nil; **XIX. Yüzyıl ve XX. Yüzyıl Başı Eminönü'nde Osmanlı Büro Hanları**, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2004

OKUR, Cansu Uz; **Tanzimat Dönemi Reformlarında İngiliz Etkisi**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2006

ÖZTÜRK, Yusuf Kemal; **Osmanlı Devletinin Son Döneminde İktisadi Düşünce Akımları (1838–1914)**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2007

Gazeteler

BERNARD, Nurdan; “Türkiye Avrupa’da”, **Sabah Gazetesi**, 14.12.1995.

BARDAKÇI, Murat; “Yeni Ulusal Program 3. Tanzimat Fermanı”, **Hürriyet Gazetesi**, 24.03.2001

KÜÇÜKKAYA, İsmail; “Abdüllatif Şener ile Sohbet”, **Akşam Gazetesi**, 21.12.2006

LÜLE, Zeynel; “Resmen Avrupalı’yız”, **Hürriyet Gazetesi**, 14 .12.1995

ULUSOY, Kıvanç; “Yeni Bir Tanzimat Gerek”, **Radikal Gazetesi**, 29.10.2003

İnternet Kaynakları

IV. Demirel Hükümeti Koalisyon Protokolü, <http://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/KP39.htm>, 05.09.2007

2002 Kopenhag Zirvesi Sonuçları, http://www.tbmm.gov.tr/ul_kom/kpk/belgeler.htm, 11.08.07

2004 İlerleme Raporu,
http://www.abgs.gov.tr/uploads/files/ilerleme_raporu_2004_tr.pdf, 13.09.2007

AB Kavramlar Sözlüğü,
<http://www.ikv.org.tr/sozluk.php>, 02.02.2008

Ankara Antlaşması ve Katma Protokol,
<http://www.dpt.gov.tr/abigm/tabi/oakp/Ankara%20Anlasmasi%20ve%20Katma%20Protokol.pdf>, 02.02.2008

ATO, “Gümrük Birliği’nin Dokuz Yıllık Faturası 184 Milyar Dolar Dış Ticaret Açığı”, <http://www.atonet.org.tr/yeni/index.php?p=294&l=1>, 11.09.2007

AVCIOĞLU, Doğan; “1838’den 1995’e”, <http://ceviribilim.com/?p=621>, 01.01.2007

BAŞLAR, Kemal; “Gümrük Birliği “Antlaşması”nın (1/95 sayılı Ortaklık Konseyi Kararı’nın) Hukuksal Niteliği”, <http://www.anayasa.gen.tr/gumruk.htm>, 15.03.2008

DENİZ, Mehmet T. ve diğerleri; “Osmanlı’da İktisadi Gelişme ve Mali Sistem”, İstanbul Üniversitesi Bankacılık Araştırma Merkezi, <http://www.iubam.org/taskin-mali%20sistem.pdf>, 19.08.2007

Dış Ticaret Müsteşarlığı AB ile Dış Ticaret İstatistikleri,
<http://www.dtm.gov.tr/dtmweb/index.cfm?action=detay&yayinID=376&icerikID=475&dil=TR>, 15.09.2007

Dış Ticaret Müsteşarlığı, Katma Protokol,
<http://www.dtm.gov.tr/dtmweb/index.cfm?action=detay&yayinID=252&icerikID=355&dil=TR>, 15.09.2007

DURA, Cihan; “Avrupa’nın ekonomik tuzakları bitmez ve değişmez”,
<http://www.turksolu.org/60/dura60.htm>, 19.08.2007

Ekonomik Bütünleşme ve Gümrük Birliği, <http://www.turkab.net/gb/gbbutun.htm>, 15.09.2007

Gümrük Kamburu Raporu, <http://www.atonet.org.tr/yeni/index.php?p=1054&l=1>, 11.09.2007

GÖKDEMİR, Özge; “Türkiye Avrupa Tarihinde Simetrik Bir İlişki: Balta Limanı Antlaşması ve Gümrük Birliği”, Son Baskı Sanal Dergisi,
<http://www.sonbaski.com/nisan2005ozge.htm>, 19.08.2007

Helsinki Zirvesi Sonuç Bildirgesi tam metni için bkz.,
http://www.belgenet.com/arsiv/ab/helsinki_sonuc.html, 11.08.07

LAÇİNER, Sedat; “Kıbrıs Sorunu: AB’nin Samimiyet Testi”,
<http://www.usakgundem.com/yazarlar.php?type=3&id=340>, 10.09.2007

MANİSALI, Erol; “Avrupa Yolunda Türkiye”, http://www.add.org.tr/index.php?option=com_content&task=view&id=99&Itemid=31, 04.02.2008

Müzakere Süreci, <http://www.ikv.org.tr/muzakeresureci.php>, 01.09.2007

PEERS, Steve; “Living in Sin: Legal Integration Under the EC-Turkey Customs Union”, <http://www.ejil.org/journal/Vol7/No3/art3.pdf> , 10.2.2008

REÇBER, Kamuran; "Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerine Hukuksal Bir Bakış", http://www.isgucdergi.org/index.php?cilt=4&ex=57&inc=arc&p=arc_view&sayi=2&year=2003, 12.2.2008

SEKİ, İsmail; "Gümrük Birliği'nin Türkiye'nin Net İhracatı Üzerine Etkileri", 1985–2003, http://www.tcmb.gov.tr/yeni/iletisimgm/ismail_seki.pdf, 15.09.2007

TEZEL, Yahya Sezai; "Bu Gümrük Birliği Antlaşması Mutlaka Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Görüşülmeli ve Oylanmalıdır." <http://www.geocities.com/ystezel/articles/yeniturkiye.html>, 20.3.2008

Türkiye'nin Katılım Yönünde İlerlemesi Üzerine Komisyon'un 2000 Düzenli Raporu, http://www.belgenet.com/arsiv/ab/ab_rapor00_1.html , 10.8.2007

USAL, Zeynep O.; "Avrupa Birliği ve Türkiye-AB İlişkileri Hakkında Doğru Bilinen Yanlışlar", http://www.barobirlik.org.tr/ihep/belgeler/AB_AK_DogruBilinenYanlislar.pdf, 11.2.2008

UTKULU, Utku, SEYMEN, Dilek; "Revealed Comparative Advantage and Competitiveness: Evidence for Turkey vis-a-vis the EU/15", (Erişim) <http://www.etsg.org/ETSG2004/Papers/seymen.pdf>, 10.2.2008.

EK-1**(DPT Doküman Servisi, No:3.30.10.2)****TİCARET ANTLAŞMASI - BALTALİMAN****16 Ağustos 1838**

Britanya Majestesi ile Osmanlı İmparatorluğu Sultanı arasındaki Ticaret ve Gemi Seferleri Antlaşması - İstanbul yakınındaki Balta Liman'da 16 Ağustos 1838'de imzalanmıştır.

Osmanlı Hükümeti tarafından Büyük Britanya'ya bahşedilmiş Kapitülasyonlara ek olarak ve iki ülke arasındaki ticaret ve gemi seferleri ile ilgili olarak Kapitülasyonlarda mevcut bulunan bazı kayıt ve koşulları düzeltene ve değıştiren antlaşma.

Bab-ı Âli ve Büyük Britanya Kralları arasında çok uzun zamandan beri mutlu biçimde devam eden dostça ilişkiler sürecinde Bab'ı Âli tarafından bahşedilen Kapitülasyonlar ve İki Güç arasında sonuçlandırılan Antlaşmalar, Bab-ı Âli 'nin dominyonlarına ithal edilen veya buralardan ihraç edilen emtia üzerinde ödenen vergilerin oranlarını düzenlemiş ve ayrıca İmparatorluk topraklarında ticaret yapan, ikamet eden Britanyalı tacirlerin hak, imtiyaz, muafiyet ve sorumluluklarını tesis ile açıklığa kavuşturmuş bulunmaktadır. Fakat yukarıda belirtilen kayıt ve koşulların en son gözden geçirilme döneminden beri, Osmanlı İmparatorluğunun, iç yönetiminde ve onun diğer güçlerle olan dış ilişkilerinde çeşitli değışiklikler olmuştur. Bu durumdan ötürü, şimdi, Büyük Britanya ve İrlanda Birleşik Krallığının Majeste Kraliçeleri ile Sultan Hazretleri, kendi dominyonları arasındaki ticareti artırmak ve bir ülkenin ürettiğinin diğerininki ile daha kolaylıkla mübadele edilmesini sağlamak amacı ile teb'alari arasındaki ticaret ilişkileri özel ve ek bir kanunla tekrar düzenleme hususunda anlaşmışlardır.

Bundan ötürü de, bu amaçla tam yetkili olarak şu delegeleri seçmiştir:

- Büyük Britanya ve İrlanda Birleşik Karalığı Majeste Karaliçesi: Imokily Baronu, Büyük Britanya ve İrlanda Birleşik Krallığı Peer'i, Şerefli Bath şövalyelik örgütünün Büyük Haç Şövalyesi, şeref Nişanı * sahibi, Majeste Kraliçelerinin Bab-ı Âli'deki Büyük Elçi ve tam yetkili Delegesi, Şerefli Lord John Brabazon Ponsonby

- Sultan Hazretleri: Fransız Onur Lejyon'unun Büyük Haç Şövalyesi, Dışişleri bakanı, yüksek mevkiine uygun nişan sahibi, En Azametli ve En Mümtaz Vezir Mustafa Reşit Paşa; Danıştay üyesi, Başbakan yardımcısı tarım ve sanayi konseyi başkanı, mevkiine uygun Birinci Sınıf İki Nişan Sahibi, Devlet Bakanı, Seçkin ve en Yüksek Mustafa Kâni Bey; ve Birinci Sınıf Şeref Nişanı

sahibi, Dışışleri Bakanlığında Devlet Danışmanı, mümtaz ve Seçkin Mehmet Nuri Efendi.

Bu delegeler yetki belgelerini karşılıklı olarak teati etmişler ve bu belgelerin geçerli ve düzenli olduğunun anlaşılmasıyla aşağıdaki maddeler üzerinde anlaşarak mutabakata varmışlardır:

Madde 1 - Mevcut Kapitülasyonlar ve Antlaşmalarla Büyük Britanya'nın teb'asına veya gemilerine tanınan ve işbu antlaşmada özellikle değiştirilenler dışındaki bütün hak, imtiyaz ve muafiyetlerin şimdi ve sonsuza dek süresiz olarak geçerliliği tekrar teyit olunur; ve ayrıca buna ek olarak, taahhüt olunur ki, Bab-ı Âli tarafından herhangi bir diğer yabancı Gücün gemilerine ve Teb'asına şimdi bahşolunmuş veya ilerde bahşolunacak bütün hak, imtiyaz ve muafiyetler veya diğer herhangi bir yabancı Gücün gemilerinin ve teb'asının yararlanmasına sunulan müsamaha, aynen Büyük Britanya'nın tebasına ve gemilerine de eşit biçimde bahşolunacak, uygulanacak, yararlandırılacaktır.

Madde 2 - Britanya Majestesinin teb'ası veya bunların mümessillerine Osmanlı Dominyonlarının her yerinde, (ister iç ticaret isterse ihracat amaçlarıyla olsun) bütün malları, hiçbir istisna tanımaksızın bu Dominyonların üretimi, imalâtı veya mamullerini satın almasına izin verilecektir. Bab-ı Âli tarımsal veya herhangi bir emtia üzerindeki tekelleri ilgayı veya herhangi bir malın satın alınması veya satın alındığı zaman bir yerden diğer yere nakledilmesi için gerekli Valilik Ber'atlarını ilga etmeyi resmen taahhüt eder. Britanya Majestelerinin teb'asını Valilerden bu tür Ber'at almaya zorlayacak herhangi bir teşebbüs, Antlaşmaların ihlâli olarak telâkki edilecek ve Bab-ı Âli derhal ve en sert biçimde böyle bir kötü yönetimden suçlu olan herhangi bir Veziri ve diğer memurları cezalandıracak ve Britanyalı teb'anın zarar gördüklerini ispatlamaları halinde bunların zarar ve ziyanlarına gerçekten adil bir karşılık verecektir.

Madde 3 - Türk üretim, imalât veya mamüllerinden herhangi biri Britanyalı tacir veya onun mümessili tarafından Türkiye'nin iç tüketimi için satılmak amacıyla satın alındığı zaman, Britanyalı tacir veya onun mümessili, bu emtianın satın alınmasında, satılmasında, veya herhangi bir biçimde ticareti yapıldığında, Müslüman olsun veya olmasın, Türkiye'de iç ticaretle meşgul Türk Teb'asının en çok kayırılan sınıfının benzer koşullarda ödediği vergilere eş vergi ödeyecektir.

Madde 4- Eğer herhangi bir Türk üretim, imalât veya mamulu Britanyalı tacir veya onun mümessili tarafından ihraç edilmek üzere satın alınırsa, bu emtia herhangi bir resim veya vergiden tamamen muaf olarak, elverişli bir gemiye yükleme yerine götürülecek ve emtia yüklendiğinde bütün diğer iç vergiler yerine yüzde dokuz oranında sabit bir ad valorem vergi ödemekle yükümlü olacaktır.

Sonradan, ihraç edildiğinde, şimdi mevcut olan yüzde üç vergi ödenecektir. Fakat limanlarda ihracat için satın alınmış ve halihazırda dahili vergisini limana girerken ödemiş bulunan bütün mallar sadece yüzde üç ihracat resmi ödeyeceklerdir.

Madde 5- Çanakkale ve İstanbul boğazlarından geçen Britanyalı ticaret gemilerine verilen Geçiş belgeleri (Fermans) düzenleyen mevzuat, bu gemilerin gecikmesinin en az düzeye indirilmesine yol açacak biçimde düzenlenecektir.

Madde 6- Türk Hükümeti tarafından işbu Antlaşma ile tesis edilen mevzuatın ister Avrupa ister Asya'daki Türkiye'de, Mısırdaki veya Bab-ı Âli'ye ait diğer Afrika müstemlekelerinde olsun bütün İmparatorlukta geçerli olması kabul edilmiştir. Bu mevzuat, tanımı ne olursa olsun bütün Osmanlı Dominyonlarının teb'asına uygulanacaktır. Türk Hükümeti diğer yabancı Güçlerin ticaretlerini bu Antlaşma esaslarına dayandırmasına karşı gelmemeyi de ayrıca taahhüt eder.

Madde 7- Büyük Britanya ve Bab-ı Âli'nin âdeti olduğu üzere ve Britanya teb'ası tarafından Türk Dominyonlarına ithal edilen veya buralardan ihraç edilen emtianın değerini tahmin etmekteki bütün güçlükleri ve gecikmeyi engelleme görüşü altında, her iki ülke arasındaki mal trafiğinden bilgisi olan kişilerden oluşan ve Osmanlı Sultanının parası ile bir mal üzerine ödenecek vergiyi bir tarife ile saptayan ve her on dört yılda bir kez kurulan Komisyon ile son tarifenin yürürlükte olduğu son on dört yıllık dönemin sona ermesi üzerine yüksek Akit Taraflar ortaklaşa olarak yeni komisyon üyelerini atamayı kararlaştırmışlardır. Bu yeni komisyon üyeleri Britanya teb'asının ithal veya ihraç edecekleri bütün mallar üzerinde yüzde üç vergi olarak ödeyecekleri paranın miktarını saptayıp kararlaştıracaklardır. Bu komisyon üyeleri ayrıca ihraç edilecek Türk malları üzerinde bu Antlaşma ile saptanan iç vergilerin ve bu vergilerin en elverişli yerlerde salınması için gemi yükleme mahallerini saptayacaktır.

Böylece tesis edilen yeni tarife saptanma tarihinden itibaren yedi yıl için geçerli olacak ve bu dönem sonunda Âkit taraflarından her biri Tarifenin gözden geçirilmesini isteme hakkına sahip olacaklardır. Eğer her iki taraftan da ilk yedi yılın sona ermesinden sonraki altı ay içinde böyle bir istem gelmezse, Tarife ilk yedi yılın sona ermesinden başlamak üzere yedi yıl daha yürürlükte kalacak ve sistem birbirini izleyen her bir yedi yıllık dönemde aynı biçimde uygulanacaktır.

Madde 8- Bu Antlaşma onaylanacak ve onaylamalar dört aylık bir dönem içinde İstanbul'da karşılıklı olarak teati edilecektir.

Yukarıdaki hükümlere tanık olarak ilgili tam yetkili delegeler bu hükümleri imzalamış ve mühürlemişlerdir.

Antlaşma İstanbul yakınındaki Balta Liman'da 1838 Ağustosunun 16'cı günü yapılmıştır.

(L.S.) MUSTAFA REŞİT (L.S.) PONSONBY
 (L.S.) MUSTAFA KÂNİ
 (L.S.) MEHMET NURİ

EK MADDELER:

Britanya Majestesinin Büyük Elçisi ile Bab-ı Âli Tam yetkili Delegesinin arasında Türk Dominyonlarına ithal edilecek Britanya mallarının ticaretini düzenleyecek yeni koşulların saptanmasında veya bu malların transit olarak geçişinde ortaya çıkan bazı güçlüklerden ötürü Britanya Elçisi Ekselansı ve Bab-ı Âli'nin tam yetkili delegeleri işbu Antlaşmayı, sözü geçen Antlaşma metninin bir bölümünü oluşturan yukarıda belirtilen konulara atıfta bulunan maddeleri kapsamaksızın imzalamayı kabul etmişlerdir.

Fakat aynı zamanda Türk Hükümeti tarafından uygun bulunmuş olan aşağıdaki Maddelerin Majestenin Hükümetine sunulması ve ancak Maddelerin Majestenin Hükümeti tarafından onaylanıp kabul edilmesi halinde Maddelerin şimdi sonuçlandırılan Antlaşmanın tamamlayıcı bir bölümünü teşkil etmesi hakkında da anlaşmışlardır.

Söz konusu maddeler şunlardır:

Madde 1: Büyük Britanya Birleşik Krallığı ve İrlanda ile Krallığa bağlı yerlerin üretim, imalat ve mamulü olan bütün mallar ve Britanya gemilerine yüklenmiş Britanyalı teb'aya ait veya aynı teb' a tarafından kara veya deniz yoluyla başka ülkelerden getirilmiş her ne nitelikte olursa olsun bütün emtia, bundan böyle, Osmanlı Dominyonlarının istisnasız her yerine, bu emtianın değeri üzerinde hesaplanmış yüzde üç vergi ödenmesi ile kabul edilecektir.

Şu anda söz konusu edilen emtia ile ilişkin olarak, ister satıcıya ister alıcıya salınmış olsun, diğer bütün vergiler ve iç vergiler yerine, ithalatçı, mallarını teslim aldıktan sonra eğer bu malları teslim aldığı yerde satarsa veya Türk İmparatorluğunun içinde her hangi bir yerde satılmak üzere bu malları gönderirse, ithalâtçının yüzde iki sabit bir vergiyi ödemesi hususunda antlaşmaya varılmıştır; sabit yüzde iki vergi ödenmesinden sonra bu emtianın içeride satılmasında ve yeniden satılmasında veya ihraç edilmesi durumlarında artık yeni bir vergi ne istenebilir ne de salınabilir.

Bir limanda yüzde üç ithal vergisi ödemiş bulunan bütün mallar diğer her hangi bir ilâve vergi ödemeksizin diğer bir limana gönderilebilecek ve orada satıldığı veya oradan içeriye nakledildiğinde ancak ikinci vergiyi ödeyeceklerdir.

Majestenin Hükümetinin, Bu madde veya işbu Antlaşmanın diğer herhangi bir maddesi aracılığıyla, kullanılan terimlerin sade ve açık anlamından fazla bir kayıt ve şartı hakmış gibi talep etme niyetinde olmadığı anlaşıldığı gibi, Majestenin Hükümetinin, her hangi bir biçimde Osmanlı Hükümetinin iç yönetim haklarını kullanmasını, bu hakların kullanılmasının, Britanya emtia veya teb'asına eski zamandan kalma Antlaşmalar veya işbu Antlaşma ile tanınan imtiyazlar açıkça ihlâl edilmediği sürece, engellemeyeceği de anlaşılmıştır.

Madde 2 : Diğer Ülkelerden Türkiye'ye getirilen bütün yabancı mallar, Osmanlı Dominyonlarının her hangi bir yerinde Britanya Majestesinin teb'ası veya onların temsilcileri tarafından tamamen serbest bir biçimde satın alınabilecek ve ticareti yapılabilecektir. Eğer bu tür yabancı mallar ithalâta ödenen vergiden başka hiçbir vergi ödememişlerse, Britanya teb'ası veya onların temsilcileri bu tür yabancı malları kendi ithal mallarını satarken veya satılmak üzere içeri gönderirken ödeyeceği gibi ilave yüzde iki vergiyi ödeyerek satın alabilecekler ve bu yabancı malları artık yeni bir ilâve vergi ödemeksizin, içerde tekrar satabilecekler veya ihraç edebileceklerdir; Şayet bu yabancı mallar iki vergiyi de (yani, ithal vergisini ve sabit iç vergiyi) ödemişlerse Britanya tebaası veya onların temsilcileri tarafından bu mallar her hangi bir ilave vergi ödemeksizin satın alınabilecek, tekrar satılabilecek veya ihraç edilebilecektir.

Madde 3: Çanakkale ve İstanbul Boğazlarından ve Karadeniz'den geçen Britanya malları -(bu mallar, Birleşik karalığın veya ona bağlı yerlerin üretim, imalat veya mamulleri veya her hangi bir ülkenin üretim, imalat veya mamulleri olup ta Britanya teb'asına ait olup ve Britanya gemilerinde bulunan mallardır).- ister getirdikleri gemiler ile Boğazları geçecek olsunlar, isterse Boğazlarda başka gemiye yüklensinler veya başka yerde satılmak üzere olsunlar veya diğer gemileri gerçekçi bir zaman içinde nakledilmek üzere (ve sonra seyirlerine devam etmek üzere) karaya çıkarılmış olsunlar, hiçbir ödemede bulunmayacaklardır.

Diğer ülkelere nakledilmek amacıyla Türkiye'ye ithal edilen veya ithal edenin elinde olup da diğer ülkelere satılmak üzere onun tarafından nakledilecek olan bütün emtia yüzde üç vergiyi ödeyecek ve başka hiçbir vergi ödemeyecektir.

İstanbul yakınındaki Balta-Liman'da 1838 yılının 16 Ağustosunda yapılmıştır.

(L.S.) MUSTAFA REŞİT (L.S.) PONSONBY
(L.S.) MUSTAFA KÂNİ
(L.S.) MEHMET NURİ

TÜRK AÇIKLAYICI NOTASI
27 Ağustos 1838

Önceki Antlaşmanın II. Maddesine İlişkin, Ekselans Nuri efendi Tarafından Lord Ponsonby 'e 27 ağustos 1838'de Verilen Resmi Nota.

25 Cemazülevvel 1254 (16 Ağustos 1838) de Bab-ı Âli ve Britanya Hükümeti arasında akdedilen Ticaret Antlaşmasının II. Maddesi ile İngiliz tacirlerin Osmanlı İmparatorluğunda her türlü emtiayı serbestçe satın alacakları hükme bağlanmıştır.

Fakat İngiliz tacirlerin Osmanlı İmparatorluğu içinde emtia satma ve satın alıp da ihraç etmeye hakları hakkında yanlış anlamayla karşılaşmamaları için Britanya Majestesinin Büyük Elçiliği bu nokta hakkında ya Antlaşmanın içinde ya da özel bir nota ile bir açıklama yapılmasını arzulamıştır.

Aydınlığa kavuşturulması istenilen fıkranın anlamı, Madde II'nin birbirini izleyen hükümlerinin birbirlerine olan ilişkisinden ötürü açıktır. Fakat buna rağmen tekrar ederiz ki, İngiliz tacirler, Antlaşma'ya istinaden Osmanlı İmparatorluğu içinde her türlü emtiayı satın alabilirler ve eğer uygun görürlerse Antlaşmada hükme bağlanan vergisini ödedikten sonra bu emtiayı dışarıya gönderebilirler ve eğer isterlerse emtiayı adı geçen Antlaşma'nın iç ticaretle ilgili olarak öngördüğü sisteme uygun biçimde Osmanlı İmparatorluğu içinde tekrar satabilirler.

Bunlar Antlaşma'nın düzenlemeleridir; ve Büyük Elçiye biz bu açıklamayı verirken, Ekselansa samimi ve tam dostluğumuzu tekrar temin ederiz.

7 Cemazülahır 1254 (27 Ağustos 1838)

ORTAK BİLDİRGE (AÇIKLAYICI) 16 Kasım 1838

16 Ağustos 1838 tarihli Antlaşma'nın onaylama belgelerinin teati edilmesi üzerine Akit Taraflar tam yetkili Delegeleri tarafından antlaşmaya varılan ve imza edilen Bildirge.

1838 Ağustosunun 16'sında Balta-Liman'da imzalanan Antlaşmanın Türkçe aslından İngilizce çevirisi yapılmış olan VIII. maddesinin incelenmesi, bu maddeye Türkçe olarak giren bazı kelimelerin, Britanya tam yetkili Delegesi tarafından imzalanmış olan Antlaşmanın İngilizce aslındaki aynı Maddede bu kelimeleri karşılayıcı eş kelimelerin bulunmadığını göstermektedir, bu kelimeler Antlaşmanın 1839 Mart'ının ilk gününe kadar yürürlüğe girmeyeceğini belirtir kelimelerdir. Antlaşmanın İngilizce ve Türkçe asıl metinlerdeki bu farklılıkların sonucunda doğabilecek şüphelere engel olunması arzu edildiğinden; burada her iki tarafın tam yetkili Delegelerinin

anlayışının sözü geçen Antlaşmanın bin sekiz yüz otuz dokuz yılının Mart ayının birinci günü yürürlüğe gireceği olduğu bildirilir.

Ayrıca ilâve olarak antlaşmaya varılmıştır ve bildirilir ki Türkçe metnin ilk üç ek maddelerinde yer alan ve İngilizce metinden çıkmış bulunan ve fakat Britanya majestelerinin Onaylama Belgelerine katılmış bulunan "karadan veya denizden" kelimeleriyle "veya denizden" kelimelerinin İngiliz ve Türk tam yetkili delegeleri tarafından imzalanan asıl maddede yer alıyormuşçasına aynı güç ve geçerlilikte olacakları kabul edilmiştir.

16 Kasım 1838 tarihinde yapılmıştır.

(L.S.) MUSTAFA KÂNÎ (L.S.) PONSONBY
(L.S.) MEHMET NURİ

Ek-2

(<http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/AB/ABKurumsalDb/1-95.pdf>)

TÜRKİYE-AB ARASINDA GÜMRÜK BİRLİĞİNİ TESİS EDEN 1/95 SAYILI ORTAKLIK KONSEYİ KARARI

(Karar, ATRG'nin 13 Şubat 1996 tarih ve L 35 sayılı nüshasında yayımlanmıştır. Karar'ın aşağıda yer alan gayri resmi tercümesi ile ATRG'de yayımlanan versiyonu arasında maddelerin sıralanışı açısından farklılıklar bulunmakla birlikte, içerik bakımından herhangi bir farklılık söz konusu değildir.)

Dibace "6 Mart 1995 tarihinde Brüksel'de toplanan AET- Türkiye Ortaklık Konseyi, Avrupa Ekonomik Topluluğu ile Türkiye arasında bir Ortaklık yaratan ve bundan böyle burada "Ankara Antlaşması" olarak anılacak olan Antlaşma'yı göz önünde bulundurarak; Türkiye ile Topluluk arasındaki ortaklığı yaratan Ankara Antlaşması'nda, özellikle de 28. maddesinde belirlenen hedeflerin Avrupa'da büyük siyasi ve ekonomik dönüşümlerin yaşandığı günümüzde önemini koruduğunu dikkate alarak; Tarafların Ankara Antlaşması ve Antlaşma'nın Katma Protokolü ile belirlenen takvime ve yöntemlere uygun olarak Gümrük Birliği'ne girme konusundaki isteklerinin yeniden teyid edildiği 8 Kasım 1993 tarihli İlke Kararı'nı hatırlatarak, Ankara Antlaşması'nın 5. maddesinde hükme bağlanan Ortaklık ilişkilerinin Gümrük Birliği'ne dayalı son döneme girmekte olduğunu, böylece iki tarafın karşılıklı yükümlülüklerini yerine getirmesi suretiyle geçiş döneminin tamamlanacağını ve Gümrük Birliği'nin Ankara Antlaşması ile Katma Protokol çerçevesinde etkili biçimde işleyişi için gerekli yöntemlerin geliştirilmesinin yolunun açıldığını dikkate alarak; Taraflar arasındaki Ortaklık ilişkisi çerçevesinde Gümrük Birliği'nin siyasi ve ekonomik bakımdan önem taşıyan nitel bir aşama olduğunu dikkate alarak 6 Mart 1995'te Brüksel'de yaptığı toplantıda AŞAĞIDAKİ KARARI ALMIŞTIR:

Madde 1

Ankara Antlaşması ile Katma ve Tamamlayıcı Protokollerinin hükümleri saklı kalmak kaydıyla, Ortaklık Konseyi bu Karar'la, yukarıda anılan Antlaşma'nın 2. ve 5. maddelerinde öngörülen Gümrük Birliği'nin son döneminin uygulamaya konmasına ilişkin kuralları belirlemektedir.

KISIM I

(MALLARIN SERBEST DOLAŞIMI VE TİCARET POLİTİKASI)

Madde 2

Bu Kısımın hükümleri Ortaklık Antlaşması'nın 11. maddesinde tanımlanan tarım ürünleri dışında kalan ürünlere uygulanır. Tarım ürünleriyle ilgili özel hükümlere bu Karar'ın II. Kısımında yer verilmiştir.

Madde 3

1. Bu Kısımın hükümleri: Topluluk'ta veya Türkiye'de serbest dolaşımda bulunan üçüncü ülke çıkışlı ürünlerin tamamen veya kısmen kullanılmasıyla elde edilen veya üretilen mallar dahil olmak üzere Topluluk'ta veya Türkiye'de üretilen mallara; Topluluk'ta veya Türkiye'de serbest dolaşımda bulunan üçüncü ülke çıkışlı mallara uygulanır.

2. Topluluk'ta veya Türkiye'de ithal işlemleri tamamlanmış, gerekli gümrük vergisi veya eş etkili vergi veya resimleri tahsil edilmiş ve bu vergi veya resimleri tam veya kısmi bir iadede yararlanmamış olan üçüncü ülke çıkışlı mallar Topluluk'ta veya Türkiye'de serbest dolaşımda sayılır.
3. Gümrük Birliği'nin gümrük bölgesi: Topluluk Gümrük Kodu'nu ihdas eden 12 Ekim 1992 tarih ve (EEC) 2913/92 sayılı Konsey Yönetmeliği'nin 3. maddesinde tanımlanan Topluluk gümrük bölgesi(1) ile Türkiye gümrük bölgesini kapsar.
4. Bu Kısımın hükümleri, Topluluk'ta veya Türkiye'de serbest dolaşımda bulunmayan üçüncü ülke çıkışlı ürünler kullanılarak Topluluk'ta veya Türkiye'de elde edilen veya üretilen mallara da uygulanır. Bununla beraber, bu hükümlerin söz konusu mallara uygulanabilmesi için, gerekli ithal işlemlerinin tamamlanmış olması ve imallerinde kullanılan üçüncü ülke ürünleri üzerinden ödenmesi gereken gümrük vergileri veya eş etkili vergi veya resimlerin ihracatçı Devlet'te tahsil edilmiş olması şarttır.
5. İhracatçı Devlet 4. fıkranın ikinci bendinde yer alan hükümleri uygulamadığı takdirde 4. fıkranın birinci bendinde sözü edilen mallar serbest dolaşımda sayılmaz, dolayısıyla da ithalatçı Devlet, üçüncü ülke çıkışlı malların tabi olduğu gümrük mevzuatını uygular.
6. Ortaklık Konseyi'nin 2/69 sayılı Kararı'yla kurulan Gümrük İşbirliği Komitesi, 1., 2. ve 4. fıkraların uygulanmasında izlenecek idari işbirliğinin yöntemlerini saptar.

BÖLÜM I

(GÜMRÜK VERGİLERİNİN VE EŞ ETKİLİ VERGİ VE RESİMLERİN KALDIRILMASI)

Madde 4

Topluluk ile Türkiye arasında ithalat ve ihracatta alınan gümrük vergileri ile eş etkili vergi ve resimler bu Karar'ın yürürlüğe girdiği tarihte tamamen uygulamadan kaldırılır. Topluluk ile Türkiye o tarihten itibaren yeni ithalat ve ihracat vergileri ile eş etkili vergi ve resimleri uygulamaya koymaktan kaçınırlar. Bu hükümler mali nitelikte gümrük vergilerini de kapsar.

BÖLÜM II

(MİKTAR KISITLAMALARININ VE EŞ ETKİLİ ÖNLEMLERİN KALDIRILMASI)

Madde 5

Taraflar arasında ithalatta uygulanan miktar kısıtlamaları ile her türlü eş etkili önlem yasaklanmıştır.

Madde 6

Taraflar arasında ihracatta uygulanan miktar kısıtlamaları ile her türlü eş etkili önlem yasaklanmıştır.

Madde 7

5. ve 6. maddelerin hükümleri, genel ahlak, kamu düzeni veya kamu güvenliği; insanların, hayvanların veya bitkilerin sağlığının ve yaşamının korunması; sanat değeri veya tarihi ya da arkeolojik değer taşıyan ulusal varlıkların veya sınai ya da ticari mülkiyetin korunması gerekçesiyle malların ithalinin, ihracının veya transit geçişinin yasaklanmasını veya kısıtlanmasını

engellemez. Ancak bu yasaklar ve kısıtlar Taraflar arasındaki ticarete keyfi bir ayırım aracı veya örtülü bir kısıtlama oluşturmaz.

Madde 8

1. Türkiye, bu Karar'ın yürürlüğe giriş tarihinden itibaren beş yıl içinde, ticaretin önündeki teknik engellerin kaldırılması konusundaki Topluluk belgelerini iç hukuk sisteminin bünyesine dahil edecektir.

2. Bu belgelerin listesi ve bunların Türkiye tarafından uygulamaya konmasına ilişkin koşullar ve ayrıntılı düzenlemeler, bu Karar'ın yürürlüğe girdiği tarihten itibaren bir yıl içinde Ortaklık Konseyi kararıyla belirlenir.

3. Bu hüküm, özel önem atfedilen Topluluk belgelerinin bu Karar'ın yürürlüğe giriş tarihinde yürürlüğe girmek üzere Türkiye tarafından uygulamaya konmasına engel teşkil etmez.

4. Taraflar, standardizasyon, metroloji ve kalibrasyon, kalite, akreditasyon, test ve belgelendirme konularında aralarında etkili bir işbirliğinin önemini vurgularlar.

Madde 9

Bu Karar'ın hükümlerinin uygulanması saklı kalmak kaydıyla, Türkiye belirli bir ürünün ticaretinin önündeki teknik engellerin kaldırılması için gerekli Topluluk belgesinin veya belgelerinin hükümlerini yürürlüğe koyduğu takdirde Taraflar arasında bu ürünün ticareti söz konusu belgelerde belirtilen şartlara göre yapılır.

Madde 10

1. Bu Karar'ın yürürlüğe girdiği tarihte yürürlüğe girmek üzere ve Türkiye'nin 9. maddede sözü edilen belgeleri uygulamaya koyması için gereken süre içinde, Türkiye, Topluluk'tan gelen ve söz konusu ürünlerde aranan koşulları belirleyen Topluluk Yönergeleri'ne uygunluğu, söz konusu Yönergelerde öngörülen koşullara ve usullere göre belgelenmiş bulunan ürünlerin kendi topraklarında piyasaya veya kullanıma girmesini engellemekten kaçınır.

2. Birinci fıkranın hükümlerine bir istisna olarak, Türkiye Topluluk Yönergeleri'ne uygunluğu 1. fıkra hükümlerine uygun olarak belgelenmiş bulunan ve amacına uygun olarak kullanılan bir ürünün 7. maddede sözü edilen koşullardan birini karşılamadığını tespit ettiği takdirde, 3. fıkra öngörülen hükümlere ve usullere uygun olarak söz konusu ürünün piyasadandan toplatılması veya piyasaya veya kullanıma girmesinin yasaklanması veya kısıtlanması için gereken her türlü uygun önlem alabilir.

3. a. Türkiye, 2. fıkra uyarınca bir önlem almayı düşündüğü takdirde Gümrük Birliği Ortak Komitesi aracılığıyla durumu Topluluğa derhal bildirir ve ilgili bütün bilgileri verir. b. Taraflar karşılıklı olarak kabul edilebilir bir çözüm bulmak amacıyla derhal Gümrük Birliği Ortak Komitesi bünyesinde danışmaları başlatırlar. c. 3. fıkranın (b) bendinde öngörülen danışma usulü sürenin sona ermesinden önce tamamlanmamışsa Türkiye, 3. fıkranın (a) bendinde sözü edilen bildirim tarihinin üzerinden bir ay geçmeden 2. fıkra sözü edilen önlemlerden birini alamaz. İvedi işlem gerektiren istisnai koşulların ön incelemeyi imkansız kılması halinde Türkiye durumun düzeltilmesi için alınması kesinlikle gereken önlem derhal alabilir. d. Türkiye aldığı önlem Gümrük Birliği Ortak Komitesi'ne derhal bildirir ve ilgili bütün

bilgileri verir. e.Topluluk Gümrük Birliği Ortak Komitesi'nden bu önlemi incelemesini her zaman talep edebilir.

4.Birinci ve ikinci fıkraların hükümleri, durumun gerektirdiği değişiklikler yapılarak gıda ürünlerine de uygulanır.

Madde 11

Türkiye'nin 9. maddede sözü edilen belgeleri uygulamaya koymasına gereken süre boyunca sanayi ürünlerinin Topluluk hukukunun koşullarına uygunluğunun değerlendirilmesi için Türkiye'de uygulanan işlemlerin sonuçları, bu işlemlerin Topluluk'ta yürürlükte bulunan koşullara uygun olması kaydıyla ve motorlu kara taşıtları sektöründe Üye Devletler'in motorlu kara taşıtları ile römorklarına ilişkin tip onayı mevzuatının yakınlaştırılmasına ilişkin 6 Şubat 1970 tarih ve 70/156/EEC sayılı Konsey Yönergesi'nin(2) Türkiye'de uygulanması anlayışına dayalı olarak Topluluk tarafından kabul edilir.

BÖLÜM III

(TİCARET POLİTİKASI)

Madde 12

1.Bu Kararın yürürlüğe girdiği tarihten itibaren Türkiye, Topluluk üyesi olmayan ülkelerle ilgili olarak, Topluluğun aşağıdaki Yönetmelikler'de belirlenen ticaret politikasına esas itibariyle benzeyen hükümleri ve uygulama önlemlerini yürürlüğe koyar:

(EC) 3285/94 sayılı Konsey Yönetmeliği(3)(ithalatta ortak kurallar), (EC) 519/94 sayılı Konsey Yönetmeliği(4) (bazı üçüncü ülkelerden yapılan ithalatta ortak kurallar), (EC) 520/94 sayılı Konsey Yönetmeliği(5) (miktar kotalarının yönetimine ilişkin Topluluk usulü) (uygulama hükümleri (EC) 738/94 sayılı Komisyon Yönetmeliği (6)), (EC) 3283/94(7) ve (EC) 3284/94 (8) sayılı Konsey Yönetmelikleri (dampingle ve sübvansiyonlu ithalata karşı koruma), (EC) 3286/94 sayılı Konsey Yönetmeliği (9) (ortak ticaret politikası alanındaki Topluluk usulleri), (EEC) 2603/69 sayılı Konsey Yönetmeliği (10) (ihracatta ortak kuralların tesisi), 93/112/EEC sayılı Konsey Kararı (11) (resmi destekli ihracat kredileri), (EC) 3036/94 sayılı Konsey Yönetmeliği (12) (tekstil ve giyim için sathi işleme rejimi), (EC) 3030/93 sayılı Konsey Yönetmeliği (13) (ortak kurallara tabi tekstil ithalatı), (EC) 517/94 sayılı Konsey Yönetmeliği (14) (otonom rejime tabi tekstil ithalatı), (EC) 3951/92 sayılı Konsey Yönetmeliği (15) (Tayvan'dan tekstil ithalatı).

2.GATT'ın XXIV. maddesi hükümleri uyarınca, bu Kararın yürürlüğe girmesinden itibaren Türkiye, tekstil ve giyim ticaretiyle ilgili antlaşmalar ve düzenlemeler dahil olmak üzere, tekstil sektöründe Topluluğun ticaret politikasıyla esas itibariyle aynı politikaları uygular. Topluluk, Türkiye'ye bu amaca ulaşılması için gerekli işbirliğini sağlar.

3.Türkiye bu düzenlemeleri tamamlayınca kadar, Türkiye'den Topluluğa yönelik tekstil ve giyim ihracatında mevcut menşe şahadetnameleri sistemi yürürlükte kalacak ve Türkiye menşeli olmayan bu ürünler Topluluklar'ın ilgili üçüncü ülkelere uyguladığı Ticaret Politikası'na tabi olmaya devam edecektir.

4.Bu Kararın hükümleri, Topluluk ile Japonya'nın Dünya Ticaret Örgütü'nü kuran Antlaşma'ya ilişkin Korunma Hükümleri Antlaşması'nda sözü edilen, motorlu kara taşıtları ticaretine ilişkin kendi düzenlemelerini uygulamalarına

engel teşkil etmez. Bu Kararın yürürlüğe girmesinden önce Türkiye ile Topluluk, söz konusu Düzenlemenin dolaylı biçimde ihlalini önlemeye yönelik işbirliği yöntemlerini belirlerler. Söz konusu yöntemlerin mevcut olmaması halinde, Topluluk, yapacağı ithalatta, söz konusu Düzenleme'nin uygulanmasının gerekli kıldığı her türlü önlemi alma hakkını saklı tutar.

BÖLÜM IV

(ORTAK GÜMRÜK TARİFESİ VE TERCİHLİ TARİFE POLİTİKALARI)

Madde 13

1. Bu Kararın yürürlüğe girdiği tarihte, Türkiye, Topluluk üyesi olmayan ülkeler bakımından Ortak Gümrük Tarifesi'ne uyum sağlar.
2. Türkiye, gereken her durumda gümrük tarifelerini Ortak Gümrük Tarifesindeki değişiklikleri yansıtacak biçimde uyarlar.
3. Gümrük İşbirliği Komitesi, 1. ve 2. fıkraların uygulanması için hangi önlemlerin uygun olacağını belirler.

Madde 14

1. Ortak Gümrük Tarifesinin değiştirilmesi, gümrük vergilerinin askıya alınması veya yeniden konulmasına ilişkin olarak Topluluk tarafından alınan kararlar ile tarife kotaları ve tarife tavanlarına ilişkin kararlar, Türkiye'nin Türk gümrük tarifelerini Ortak Gümrük Tarifesi'ne eş zamanlı olarak uyarlamasını sağlamak için yeterli bir süre önce Türkiye'ye bildirilir. Bu amaçla Gümrük Birliği Ortak Komitesi'nde ön danışmalarda bulunulur.
2. Türk Gümrük Tarifesinin Ortak Gümrük Tarifesine eşzamanlı olarak uyarlanamayacağı durumlarda, Gümrük Birliği Ortak Komitesi bunun gerçekleştirilmesi için belli bir süre vermeyi kararlaştırabilir. Gümrük Birliği Ortak Komitesi, hiçbir durumda Türkiye'ye herhangi bir ürün için Ortak Gümrük Tarifesinden daha düşük bir gümrük tarifesi uygulama yetkisi veremez.
3. Türkiye'nin gümrük vergilerini 1. fıkrada öngörülenden farklı biçimde geçici olarak askıya almayı veya yeniden uygulamaya koymayı istemesi halinde, Türkiye Topluluğa derhal bilgi verir. Bu kararlarla ilgili danışmalar Gümrük Birliği Ortak Komitesinde yapılır.

Madde 15

Madde 13 hükümlerine bir istisna olarak ve Katma Protokol'ün 19. Maddesi uyarınca, Türkiye, Ortaklık Konseyi'nin üzerinde antlaşmaya vardığı ürünlerde üçüncü ülkelere karşı Ortak Gümrük Tarifesi oranlarından daha yüksek olan gümrük tarifelerini 1 Ocak 2001 tarihine kadar muhafaza edebilir.

Madde 16

1. Türkiye, ticaret politikasını Topluluğun Ticaret Politikasına uyumlu hale getirmek amacıyla bu Kararın yürürlüğe girmesinden itibaren beş yıl içinde Topluluğun tercihli gümrük rejimine aşamalı olarak uyum sağlar. Bu uyum, hem otonom rejimleri hem de üçüncü ülkelerle tercihli antlaşmaları kapsar. Bu amaçla, Türkiye gerekli önlemleri alır ve ilgili ülkelerle karşılıklı yarar temeline dayanan antlaşmaları müzakere eder. Ortaklık Konseyi, kaydedilen gelişmeleri düzenli aralıklarla inceler.
2. Birinci fıkrada anılan durumların her birinde bu tarife tercihlerinin tanınması, Topluluğun söz konusu tercihlerin tanınmasını düzenleyen menşe hükümleriyle aynı hükümlere uyulması şartına bağlıdır.

3. a.1. fıkrada sözü edilen süre içinde Türkiye'nin Topluluk'tan farklı bir tarife politikası uygulaması durumunda, üçüncü ülkelerden Topluluğa menşe veya ihracatçı ülkeler bakımından tercihli olarak ithal edilen ve serbest dolaşıma giren ürünler Türkiye'ye ithal edilirken, aşağıdaki hallerde telafi edici vergiye tabi tutulur: Türkiye'nin aynı tercihli tarifeyi tanımadığı ülkelerden ithal edilmişlerse; ve bu ülkelerden ithal edilmiş oldukları saptanabiliyorsa; ve Türkiye'de ödenecek vergi Toplulukta uygulanan vergiden en az yüzde 5 puan daha fazlaysa; ve bu mallarla ilgili önemli bir trafik sapması gözlenmişse. b.Gümrük Birliği Ortak Komitesi, telafi edici vergi uygulanacak ürünleri ve telafi edici verginin miktarını gösteren bir liste hazırlar.

BÖLÜM V

(AVRUPA TOPLULUĞU'NU KURAN ANTLAŞMANIN II SAYILI EKİNDE YER ALMAYAN İŞLENMİŞ TARIM ÜRÜNLERİ)

Madde 17

Bu bölümün hükümleri Ek 1'de yer alan ürünlere uygulanır.

Madde 18

Madde 13 hükümleri saklı kalmak üzere, Türkiye, Ek 1'de yer alan ürünlerin üçüncü ülkelerden ithalinde tarım payı uygulayabilir. Bu tarım payı 19. madde hükümlerine göre tespit edilir.

Madde 19

1.Türkiye'ye ithal edilen bir ürüne uygulanacak tarım payını bulmak için söz konusu ürünün imalinde kullanıldığı kabul edilen temel tarım ürünlerinin miktarları bu temel tarım ürünlerinin her birine tekabül eden ve 3. fıkrada tanımlanan temel meblağ ile çarpılır ve bu çarpımlar toplanır.

2. a.Bu kapsamdaki temel tarım ürünlerinin listesi 2 sayılı Ekte verilmiştir. b.Temel tarım ürünlerinin hesaba katılacak miktarları 3 sayılı Ekte gösterilmiştir. c.3 ve 4 sayılı Eklerde anılan nomenklatür kodlarında sınıflandırılan ürünler bakımından hesaba katılacak tarım payı meblağları 4 sayılı Ekte gösterilmiştir.

3.Her temel tarım ürününe tekabül eden temel meblağ, tercihli rejime tabi olmayan üçüncü ülke menşeli tarım ürününün tarım ürünleriyle ilgili referans döneminde Türkiye'ye ithalinde uygulanan vergi miktarıdır. Bu temel meblağlar 5 sayılı Ekte gösterilmiştir.

Madde 20

1.Türkiye ve Topluluk, 4. madde hükümleriyle bağlı kalmaksızın, aralarındaki ticarete aşağıdaki hükümlere göre tespit edilen tarım payını uygulayabilirler.

2.Bu tarım payları, ilgili durumlarda 22. madde uyarınca indirime tabi tutulduktan sonra sadece I sayılı Ekte yer alan ürünlere uygulanır.

3.Topluluk üçüncü ülkelere uygulanan tarım payına tekabül eden spesifik vergilerin aynısını Türkiye'ye uygular. 4.Türkiye Topluluk'tan yaptığı ithalata, 19. maddeye göre alınan tarım payını uygular.

Madde 21

Bu Kararda belirlenen yöntemlerle bağlı kalmaksızın, 6 sayılı Ek/Tablo 1 ve 6 sayılı Ek/Tablo 2'de yer alan ürünlere Türkiye'de uygulanacak ithalat resimlerini ilk Tablo için üç aşamada 3 yıl içinde, ikinci Tablo için ise 1 yıl içinde indirildiği bir istisna rejimi; öngörülmektedir. Bu ithalat resimlerinin

düzeyleri, 6 sayılı Ek/Tablo 1 ve 6 sayılı Ek/Tablo 2'de gösterilmiştir. İlgili sürelerin sonunda bu Bölümün hükümleri eksiksiz uygulanır.

Madde 22

1.Topluluk ile Türkiye arasındaki ticarete temel bir tarım ürününe uygulanan verginin indirilmesi halinde, Türkiye'ye yapılan ithalat için 20. maddenin 4. fıkrasına veya Topluluğa yapılan ithalat için 20. maddenin 3. fıkrasına göre tespit edilen tarım payı orantılı olarak indirilir.

2.Birinci fıkrada sözü edilen indirimlerin belli bir kota dahilinde gerçekleştirilmesi durumunda, Ortaklık Konseyi indirimli tarım payının uygulanacağı ürünleri ve miktarları gösteren bir liste hazırlar.

3.Birinci ve ikinci fıkranın hükümleri 21. maddede sözü edilen ithalat resimlerine de uygulanır

Madde 23

İstisna rejimi kapsamına giren ürünlerden birinin veya birkaçının ithali Türkiye'de, işlenmiş tarım ürünleri itibariyle Gümrük Birliğinin amaçlarını tehlikeye sokabilecek ciddi sorunlar yaratır veya yaratma tehlikesi taşırsa, kabul edilebilir bir çözüm bulmak amacıyla Gümrük Birliği Ortak Komitesi bünyesinde danışmalar gerçekleştirilir. Böyle bir çözümün bulunamaması halinde, 63. madde hükümleri saklı kalmak kaydıyla Gümrük Birliği Ortak Komitesi, Gümrük Birliğinin iyi işleyişinin sürdürülmesi için uygun yöntemler tavsiye edebilir.

KISIM II

(TARIM ÜRÜNLERİ)

Madde 24

1.Ortaklık Konseyi, Katma Protokol'ün 32. ila 35. maddelerinde öngörüldüğü üzere, Tarafların aralarında tarım ürünlerinin serbest dolaşımının sağlanması konusundaki ortak hedeflerini yeniden teyit eder.

2.Ortaklık Konseyi, bu ürünlerde serbest dolaşıma erişmek için gerekli koşulların oluşturulması bakımından ek bir süreye ihtiyaç duyulduğunu kaydeder.

Madde 25

1.Türkiye, tarım ürünlerinin serbest dolaşımını sağlamak için gereken ortak tarım politikası önlemlerini kabul edecek şekilde politikasını uyarlar. Türkiye, bu hususta alınan kararları Topluluğa bildirir.

2.Topluluk, tarım politikasını geliştirirken Türk tarımının çıkarlarını mümkün olduğunca dikkate alır ve Komisyon'un ilgili önerileri ile bu önerilere dayanılarak alınan kararları Türkiye'ye bildirir.

3.İkinci fıkrada sözü edilen öneriler ve kararlar ile Türkiye'nin I. fıkra uyarınca tarım alanında uygulamayı amaçladığı öneriler konusunda Ortaklık Konseyi bünyesinde danışmalar gerçekleştirilebilir.

Madde 26

Topluluk ve Türkiye, tarım ürünleri ticaretinde birbirlerine tanıdıkları tercihli rejimleri, aşamalı olarak ve karşılıklı yarar sağlayacak biçimde geliştirirler. Ortaklık Konseyi, bu tercihli rejimlerde yapılan iyileştirmeleri düzenli olarak inceler.

Madde 27

Ortaklık Konseyi, Türkiye'nin 25. maddenin I. fıkrasında anılan ortak tarım politikası önlemlerini aldığı tespit ettikten sonra, Topluluk ile Türkiye arasında tarım ürünlerinin serbest dolaşımının sağlanması için gerekli hükümleri kabul eder.

KISIM III

(GÜMRÜK HÜKÜMLERİ)

Madde 28

1. Bu Kararın yürürlüğe girdiği tarihte, Türkiye, Topluluk Gümrük Kodu'nu ihdas eden 12 Ekim 1992 tarih ve (EEC) 2913/92 sayılı Konsey Yönetmeliği ile onun uygulama hükümlerini belirleyen 2 Temmuz 1993 tarih ve (EEC) 2454/93 sayılı Komisyon Yönetmeliğini (16) temel alan aşağıdaki konulara ait hükümleri kabul eder. a. malların menşei; b. malların gümrük değeri; c. malların Gümrük Birliği bölgesine girişi; d. gümrük beyannamesi; e. serbest dolaşıma giriş; f. ekonomik etkisi olan gümrük işlemleri ve erteleme rejimleri; g. malların dolaşımı; h. gümrük borcu; i. itiraz hakkı.

2. Türkiye aşağıdaki mevzuata dayanan hükümleri bu Kararın yürürlüğe girdiği tarihte uygulamaya koymak için gerekli önlemleri alır:

a. taklit malların serbest dolaşıma sokulmasını yasaklayan önlemler getiren 1 Aralık 1986 tarih ve (EEC) 3842/86 sayılı Konsey Yönetmeliği (17) ile onun uygulama hükümlerini belirleyen 14 Ekim 1987 tarih ve (EEC) 3077/87 sayılı Komisyon Yönetmeliği (18) b. Topluluğun gümrük vergisi istisnaları sistemini düzenleyen 28 Mart 1983 tarih ve (EEC) 918/83 sayılı Konsey Yönetmeliği (19) ile onun uygulama hükümlerini belirleyen 29 Temmuz 1983 tarih ve (EEC) 2287/83, (EEC) 2288/83, (EEC) 2289/83 ve (EEC) 2290/83 sayılı Komisyon Yönetmelikleri ;(20) c. Ortak Gümrük Tarifesinin 51. Faslında ve 53. ila 62. Fasıllarında yer alan ve Topluluğa ithal edilen bazı tekstil ürünleri için menşe kanıtlarına ve bu kanıtların kabulüne ilişkin (EEC) 616/78 sayılı Konsey Yönetmeliği. (21)

3. Gümrük İşbirliği Komitesi, 1. ve 2. fıkraların uygulanması için uygun önlemleri belirler.

Madde 29

Tarafların idari yetkilileri arasında gümrük konularında yardımlaşma Ek 7 hükümlerine göre gerçekleştirilecek olup Topluluk açısından bu yardımlaşma Topluluk yetki alanına giren konuları kapsar. **Madde 30** Gümrük İşbirliği Komitesi, bu Kararın yürürlüğe girmesinden önce, borçların tahsili alanında işbirliği konusunda yardımlaşmaya ilişkin hükümleri belirler.

KISIM IV

(YASALARIN YAKINLAŞTIRILMASI)

BÖLÜM I

(FİKRİ, SİNAİ VE TİCARİ MÜLKİYETİN KORUNMASI)

Madde 31

1. Taraflar fikri, sınai ve ticari mülkiyet haklarının yeterli ve etkili biçimde korunması ve uygulanmasını sağlamaya verdikleri önemi teyit ederler.

2. Taraflar, ancak fikri mülkiyet haklarına Gümrük Birliği'ni oluşturan iki tarafta da eş düzeyde etkili koruma sağlanması halinde Gümrük Birliği'nin gereğince işleyebileceğini kabul ederler. Dolayısıyla 8. Ekte öngörülen yükümlülükleri yerine getirmeyi taahhüt ederler.

BÖLÜM II (REKABET)

A. Gümrük Birliğinin Rekabet Kuralları

Madde 32

1.Rekabetin engellenmesi, kısıtlanması veya bozulması amacını güden veya sonucunu veren tüm girişimler arası anlaşmalar, girişim birliklerinin aldığı kararlar ve anlaşmalı uygulamalar, özellikle: a.alış veya satış fiyatlarını veya herhangi bir başka ticaret koşulunu dolaysız veya dolaylı olarak belirledikleri; b.üretimi, pazarları, teknik ilerlemeyi ve yatırımları sınırlandırdıkları veya denetim altına aldıkları; c.pazarları veya arz kaynaklarını paylaşmaya yönelik oldukları; d.ticarette diğer taraflarla yapılan eşdeğer işlemlere farklı koşullar uygulayarak bunların rekabet gücünü azalttıkları; e.sözleşmelerin akdini, mahiyeti bakımından veya ticari teamüle göre sözleşmenin konusuyla ilgili olmayan ek yükümlülüklerin karşı tarafça kabul edilmesi şartına bağladıkları takdirde Gümrük Birliği'nin iyi işleyişiyle bağdaşmaz sayılarak Topluluk ile Türkiye arasındaki ticareti etkileme olasılığı taşıdıkları ölçüde yasaklanır.

2.Bu madde ile yasaklanan tüm anlaşmalar ve kararlar otomatik olarak geçersizdir.

3.Bununla birlikte: girişimler arasında yapılan herhangi bir anlaşma veya anlaşmalar kategorisi girişim birliklerinin aldığı herhangi bir karar veya kararlar kategorisi herhangi bir anlaşmalı uygulama veya anlaşmalı uygulamalar kategorisi malların üretim veya dağıtımının geliştirilmesine ya da teknik veya ekonomik ilerlemeye yönelik olduğu ve ortaya çıkan yararın adil bir bölümünü tüketicilere de sunduğu ve: a.girişimlere bu amaçlara erişmek için kaçınılmaz olanların dışında kısıtlamalar getirmediği; b.girişimlere söz konusu ürünlerin esaslı bir bölümünün ticaretindeki rekabeti ortadan kaldırma olanağı sağlamadığı takdirde I. fıkranın hükümlerinin uygulanmayacağı ilan edilebilir.

Madde 33

1.Bir veya birkaç girişimin Topluluk ve/veya Türkiye topraklarının tümünde veya esaslı bir bölümünde sahip olduğu hakim konumu suistimal etmesi, Topluluk ile Türkiye arasındaki ticareti olumsuz etkilediği ölçüde Gümrük Birliğinin iyi işleyişiyle bağdaşmaz sayılarak yasaklanmıştır.

2.Bu suistimal özellikle şu unsurlara dayanabilir: a.haksız alış veya satış fiyatlarının ya da başkaca haksız ticari koşulların dolaysız veya dolaylı olarak dayatılması; b.üretimin, pazarların veya teknik gelişmenin tüketicilerin zararına sınırlanması; c.ticarette diğer taraflarla yapılan eşdeğer işlemlere farklı koşullar uygulanarak bunların rekabet gücünün azaltılması; d.sözleşmelerin akdinin, mahiyeti bakımından veya ticari teamüle göre sözleşmenin konusuyla ilgili olmayan ek yükümlülüklerin karşı tarafça kabul edilmesi şartına bağlanması.

Madde 34

1.Topluluk Üyesi Devletler'in veya Türkiye'nin herhangi bir biçimde Devlet kaynaklarını kullanarak sağladıkları ve belli girişimlerin kayırılması veya belli ürünlerin üretiminin özendirilmesi suretiyle rekabeti aksatan veya aksatma tehlikesi taşıyan her türlü yardım, Topluluk ile Türkiye arasındaki ticareti etkilediği ölçüde Gümrük Birliği nin iyi işleyişiyle bağdaşmaz.

2.Aşağıdakiler Gümrük Birliğinin işleyişiyle bağdaşır: a.ürünlerin menşei bakımından ayırım gözetilmemek koşuluyla bireysel tüketicilere sağlanan sosyal nitelikte yardımlar; b.doğal afetlerin veya olağandışı olayların neden olduğu zararı giderme amacını güden yardımlar; c.Almanya Federal Cumhuriyeti'nin, Almanya'nın bölünmüşlüğünden etkilenen bazı bölgelerinin ekonomisine yönelik olarak verilen ve bölünmüşlüğü'nün neden olduğu ekonomik sakıncaların giderilmesi için gerekli olan yardımlar; d.Topluluk ile Türkiye arasındaki ticaret koşullarını ortak çıkara ters düşecek ölçüde olumsuz etkilememek kaydıyla, bu Karar'ın yürürlüğe girmesinden itibaren beş yıl süreyle Türkiye'nin görece az gelişmiş bölgelerinin ekonomik gelişmesini desteklemek üzere verilen yardımlar.

3.Aşağıdakiler Gümrük Birliği'nin işleyişiyle bağdaşır sayılabilir: a.Katma Protokol'ün 43. maddesinin 2. fıkrasına uygun olarak, yaşam standartlarının son derece düşük olduğu veya işsizliğin ciddi boyutlara vardığı yörelerdeki ekonomik gelişmeyi desteklemek amacıyla verilen yardımlar; b.Avrupa'nın ortak çıkarlarına hizmet eden önemli bir projenin gerçekleşmesini desteklemeye veya Topluluğa Üye Devletler'den birinin ya da Türkiye'nin ekonomisinde ortaya çıkan ciddi sorunları gidermeye yönelik yardımlar; c.bu Kararın yürürlüğe girmesinden itibaren beş yıl süreyle, Katma Protokol'ün 43. Maddesinin 2. fıkrasına uygun olarak Gümrük Birliği'nin kurulmasının gerekli kıldığı yapısal uyumu sağlamaya yönelik yardımlar. Söz konusu sürenin sonunda Ortaklık Konseyi bu hükmün uygulanmasını gözden geçirir. d.Topluluk ile Türkiye arasındaki ticaret koşullarını ortak çıkara ters düşecek ölçüde olumsuz etkilememek kaydıyla, belli ekonomik faaliyetlerin veya belli yörelerin ekonomisinin gelişmesini kolaylaştırmaya yönelik yardımlar; e.Topluluk ile Türkiye arasındaki ticaret koşullarını ortak çıkara ters düşecek ölçüde olumsuz etkilememek kaydıyla, kültür değerlerinin ve mirasının korunmasına yönelik yardımlar; f.Ortaklık Konseyi'nin saptayabileceği diğer yardım kategorileri.

Madde 35

32., 33. ve 34. Maddelerin hükümlerine aykırı olan uygulamalar, Avrupa Topluluğu'nu kuran Antlaşmanın 85., 86. ve 92. Maddeleri'nde ve Topluluğun ikincil mevzuatında yer alan kuralların uygulanmasından kaynaklanan ölçütler temelinde değerlendirilir.

Madde 36

Taraflar, mesleki ve ticari gizlilik gereklerinin getirdiği kısıtları dikkate alarak bilgi alışverişinde bulunurlar.

Madde 37

1.Ortaklık Konseyi, Gümrük Birliğinin yürürlüğe girmesinden itibaren iki yıl için de, 32., 33. ve 34. maddelerin hükümleri ile 35. maddenin ilgili kısımlarının hükümlerinin uygulanması için gerekli kuralları içeren bir karar alır. Bu kurallar Topluluğun mevcut kurallarına dayanacak ve başka şeylerin yanı sıra rekabetle ilgili her merciin rolünü belirler.

2.Bu kurallar kabul edilinceye kadar: a.Topluluk'taki ve Türkiye'deki merciler, anlaşmaların, kararların ve anlaşmalı uygulamaların kabul edilebilir olup olmadığı ve hakim konumun suistimali hususlarını 32. ve 33. maddeler

uyarınca karara bağlarlar. b.34. maddenin uygulama kuralları olarak GATT Sübvansiyonlar Kodu hükümleri uygulanır.

Madde 38

1.Topluluk veya Türkiye belli bir uygulamayı 32., 33. ve 34. maddelere aykırı bulduğu ve: söz konusu uygulama 37. maddede sözü edilen uygulama kurallarında yeterince ele alınmamış olduğu veya söz konusu kuralların mevcut olmaması durumunda, söz konusu uygulama diğer Tarafın çıkarlarını ciddi biçimde zedelediği veya zedeleme tehlikesi taşıdığı ya da dahili sanayiine zarar verdiği veya zarar verme tehlikesi taşıdığı takdirde Gümrük Birliği Ortak Komitesi bünyesinde gerçekleştirilecek danışmaları takiben veya bu danışmalar için talepte bulunmasından 45 işgünü sonra uygun önlemleri alabilir. Gümrük Birliği'nin işleyişini en az aksatacak önlemlere öncelik verilir.

2.Madde 34'e aykırı uygulamalar söz konusu olduğunda, yukarıda sözü edilen önlemler Tarifeler ve Ticaret Hakkında Genel Antlaşma kapsamına giren durumlarda sadece Tarifeler ve Ticaret Hakkında Genel Antlaşma'nın veya onun gözetimi altında oluşturulmuş ve Taraflar arasında geçerli olan herhangi bir başka hukuki belgede belirlenen usul ve koşullar çerçevesinde uygulamaya konabilir. B. Mevzuatın yakınlaştırılması

Madde 39

1.Türkiye, Gümrük Birliği ile amaçlanan ekonomik bütünleşmeyi gerçekleştirmek amacıyla, rekabet kurallarıyla ilgili mevzuatının Avrupa Topluluğu mevzuatıyla bağdaştırılmasını ve etkili biçimde uygulanmasını sağlar.

2.Türkiye, 1. fıkradaki yükümlülükleri yerine getirmek için:

a.Gümrük Birliğinin yürürlüğe girmesinden önce, girişimlerin AT Antlaşmasının 85. ve 86. maddelerinde sözü edilen koşullardaki uygulamalarını yasaklayan bir yasayı kabul eder. Ayrıca, Gümrük Birliğinin yürürlüğe girmesinden itibaren bir yıl içinde, Toplulukta yürürlükte bulunan tüm blok muafiyet yönetmeliklerinde ve AT mercilerinin geliştirdiği iç ithalatta yer alan ilkelerin Türkiye'de uygulanmasını sağlar. Topluluk, Gümrük Birliğinin yürürlüğe girmesinden sonra mümkün olan en kısa sürede, AT'nin blok muafiyet yönetmeliklerini kabul etmesi, yürürlükten kaldırması veya değiştirmesi ile ilgili usulleri Türkiye'ye bildirir. Türkiye, yasalarında yapılması gerekebilecek uyarlamaları bu bilgilerin verilmesini izleyen bir yıl içinde gerçekleştirir; b.Gümrük Birliğinin yürürlüğe girmesinden önce, bu kuralları ve ilkeleri etkili biçimde uygulayacak bir rekabet merci oluşturur; c.Bu Kararın yürürlüğe girmesinden önce, tekstil ve giyim sektörüne verilen tüm yardımları AT Antlaşmasının 92. ve 93. maddelerine tabi olan Topluluk çerçeve kararlarına ve esaslarına uygun hale getirir. Türkiye, bu sektöre yönelik olan ve söz konusu çerçeve kararları ve esaslar doğrultusunda uyarlanan tüm yardım programlarını Topluluğa bildirir. Topluluk, Gümrük Birliğinin yürürlüğe girmesinden itibaren bu çerçeve kararlarının ve esaslarının kabulü, yürürlükten kaldırılması veya değiştirilmesiyle ilgili usulleri en kısa zamanda Türkiye'ye bildirir. Türkiye, bu bilgilerin verilmesini izleyen bir yıl içinde mevzuatını uyarlar; d.Bu Karar'ın yürürlüğe girmesinden itibaren iki yıl içinde, tekstil ve giyim sektörüne verilenler dışında kalan tüm yardım programlarını, AT Antlaşmasının 92. ve 93. maddelerinde öngörülen Topluluk çerçeve

kararlarına ve esaslarına uygun hale getirir. Topluluk bu çerçeve kararların ve esasların Topluluk tarafından kabulü, yürürlükten kaldırılması veya değiştirilmesi ile ilgili her türlü usulü Türkiye'ye en kısa zamanda bildirir. Türkiye, bu bilgilerin verilmesini izleyen bir yıl içinde mevzuatını uyarlar; e.Türkiye'de yürürlükte bulunan ve (d) bendine göre uyarlamaya tabi tutulan tüm yardım programlarını Gümrük Birliği'nin yürürlüğe girmesini izleyen iki yıl içinde Topluluğa bildirir. Yeni bir programın kabul edilecek olması halinde, Türkiye, bu programın içeriğini Topluluğa en kısa zamanda bildirir; f.Bir girişime veya girişimler grubuna verilecek olan ve bir Üye Devlet tarafından sağlanmış olması halinde Topluluk çerçeve kararları ve esasları uyarınca Topluluğa bildirilme zorunluluğu bulunan herhangi bir münferit yardım ile Topluluk çerçeve kararlarının ve esaslarının dışında kalmakla birlikte miktarı 12 milyon ECU'yü aşan ve bir Üye Devlet tarafından sağlanmış olması halinde AT mevzuatına göre bildirilmesi zorunlu bulunan münferit yardımları Topluluğa önceden bildirir. Üye Devletler'ce sağlanan ve AT Antlaşması'nın 93. maddesi uyarınca Komisyon'un analizine tabi olan münferit yardımlar konusunda Türkiye'ye Üye Devletler'le aynı esasa göre bilgi verilir.

2.Topluluk ve Türkiye, girişimlerin kısıtlayıcı faaliyetleriyle ilgili yasalarındaki bütün değişiklikleri birbirlerine bildirirler. Taraflar bu yasaların uygulandığı durumları da birbirlerine bildirirler.

3.Bu maddenin 2. fıkrasının (c), (e) ve (f) bentleri uyarınca verilen bilgilerle ilgili olarak, Topluluk, Türkiye tarafından verilen ve bir Üye Devlet tarafından verilmesi halinde AT hukukuna aykırı sayılacak olan yardımlara itirazda bulunma hakkına sahiptir. Türkiye'nin Topluluğun öne sürdüğü görüşe katılmaması ve konunun 30 gün içinde çözüme kavuşturulmaması durumunda gerek Topluluk gerek Türkiye konuyu hakeme götürme hakkına sahiptir.

4.Türkiye bir Üye Devlet tarafından yapılan yardımın AT mevzuatına aykırı olduğu görüşünde olduğu takdirde bu yardıma itiraz etme ve Ortaklık Konseyi'ni toplantıya çağırma hakkına sahiptir. Ortaklık Konseyi konuyu üç ay içinde çözüme kavuşturamazsa konuyu Avrupa Toplulukları Adalet Divanına götürmeye karar verebilir.

Madde 40

1.Topluluk, AT Antlaşmasının 85., 86. ve 92. maddeleri çerçevesinde alınacak ve Türkiye'nin çıkarlarını etkileyebilecek herhangi bir kararı en kısa zamanda Türkiye'ye bildirir.

2.Türkiye Topluluk tarafından AT Antlaşmasının 85., 86. ve 92. Maddelerine göre karara bağlanan herhangi bir belirli dosyayla ilgili olarak bilgi talep etme hakkına sahiptir.

Madde 41

Kamu girişimlerine ve özel veya inhisari haklardan yararlanan girişimlere ilişkin olarak Türkiye, gerek Avrupa Ekonomik Topluluğu'nu kuran Antlaşma'nın, özellikle de 90. maddesinin ilkeleri ile ikincil mevzuat ve bu temel üzerinde geliştirilen içtihatla yer alan ilkelere Gümrük Birliği'nin yürürlüğe girmesinden itibaren bir yıl içinde uyulmasını sağlar.

Madde 42

Türkiye, ticari nitelikteki Devlet tekellerini Ortaklık Konseyi'nin saptadığı koşullara ve takvime uygun biçimde aşamalı olarak uyarlayarak bu Karar'ın yürürlüğe girdiği tarihi izleyen ikinci yılın sonundan itibaren malların temini ve pazarlanması bakımından Üye Devletler uyrukları ile Türkiye uyrukları arasında hiçbir ayırım gözetilmemesini sağlar.

Madde 43

1.Topluluk veya Türkiye, diğer Tarafın topraklarında sürdürülen rekabete aykırı faaliyetlerin kendi çıkarlarını veya girişimlerinin çıkarlarını olumsuz yönde etkilediği kanınıdaysa birinci Taraf diğer Tarafa durumu bildirerek diğer Tarafın rekabetle ilgili merciin uygun yasal işlemleri yapmasını isteyebilir. Bildirimde rekabete aykırı faaliyetlerin niteliği ve bildirimde bulunan Tarafın çıkarları üzerindeki etkisi mümkün olan en somut biçimde ifade edilir ve bildirimde bulunan Tarafın elinden geldiğince ek bilgi sağlamaya ve işbirliğine girmeye hazır olduğu belirtilir.

2.Birinci fıkrada belirtilen bildirim almasından ve Taraflar arasında duruma uygun ve yararlı temaslarda bulunulmasından sonra, bildirim alan Tarafın rekabetle ilgili merci bildirimde sözü edilen rekabete aykırı faaliyetlere karşı yasal işlem yapılıp yapılmayacağı hususunu inceler. Bildirimi alan Taraf kararını bildirimde bulunan Tarafa bildirir. Yasal işlem yapılması durumunda, bildirim alan Taraf bildirimde bulunan Tarafa bu işlemlerin sonuçlarını bildirir ve bu arada kaydedilen önemli gelişmeler hakkında mümkün olduğu ölçüde bilgi verir.

3.Bu maddenin hiçbir hükmü bildirimde bulunulan Tarafın rekabet yasaları ve yasa uygulama politikaları çerçevesinde bildirilen rekabete aykırı faaliyetlere karşı yasal işlem başlatıp başlatmama konusunda sahip olduğu takdir hakkını sınırlamaz ve başvuruda bulunan Tarafı söz konusu rekabete aykırı faaliyetlere karşı yasal işlem başlatmaktan alıkoymaz.

BÖLÜM III

(TİCARİ KORUNMA ARAÇLARI)

Madde 44

1.Ortaklık Konseyi, Taraflardan herhangi birinin talebi üzerine, Tarafların birbirleri arasındaki ticari ilişkilerinde korunma önlemleri dışında kalan tüm ticari korunma tasarruflarını inceler. Bu inceleme sırasında Ortaklık Konseyi, Türkiye'nin iç pazarla ilgili rekabet, devlet yardımlarının denetimi ve diğer konulardaki Topluluk müktesebatını yürürlüğe koyup etkili biçimde uygulanmasını sağlayarak haksız rekabete karşı iç pazardakine denk bir koruma sağlaması koşuluyla bu tasarrufların askıya alınmasına karar verebilir.

2.Anti-damping önlemlerin uygulanması konusunda Katma Protokolün 47. Maddesi ile getirilen usuller yürürlükte kalır.

Madde 45

V. Kısımın II. Bölümü hükümlerine bir istisna olarak, söz konusu bölümde anılan danışma ve karar alma usulleri, Taraflardan herhangi birinin aldığı ticari korunma önlemlerine uygulanmaz. Ticaret politikası önlemlerinin üçüncü ülkelere uygulanması konusunda, Taraflar, her iki Tarafın koşulları ve uluslararası yükümlülükleri olanak tanıdığı anda, bilgi alışverişinde bulunmak

ve birbirlerine danışmak suretiyle önlemlerini koordine etmeye çaba gösterirler.

Madde 46

Bu Kararın I. Kısmı ile getirilen ürünlerin serbest dolaşımı ilkesine istisna olarak Taraflardan birinin 44. maddede sözü edilen ticaret politikası tasarrufları kapsamında diğer Tarafı veya üçüncü ülkelerle olan ilişkilerinde anti-damping önlemler veya başka önlemler almış veya almakta olması halinde, birinci Taraf, diğer Tarafın topraklarından ithal edilen söz konusu ürünleri bu önlemlere tabi tutabilir. Bu durumlarda birinci Taraf, Gümrük Birliği Ortak Komitesi'ne gerekli bilgileri verir.

Madde 47

Önceki maddelerde öngörülen ticaret politikası önlemlerine tabi tutulan ürünlerin ithaliyle ilgili işlemlerin tamamlanması sırasında ithalatçı Devlet'in mercileri ithalatçıdan gümrük beyannamesinde söz konusu ürünlerin menşeiini göstermesini ister. Ciddi ve sağlam gerekçelere dayanan kuşkular nedeniyle kesinlikle gerekli görülmesi halinde, söz konusu ürünün gerçek menşeiini saptamak için destekleyici ek kanıtlar istenebilir.

BÖLÜM IV

(KAMU ALIMLARI)

Madde 48

Bu Kararın yürürlüğe girdiği tarihten itibaren mümkün olan en kısa süre içinde, Ortaklık Konseyi Tarafların kamu alımları piyasalarını birbirlerine açmalarına yönelik görüşmelerin başlatılması için bir tarih belirler. Ortaklık Konseyi bu alandaki gelişmeleri her yıl gözden geçirir.

BÖLÜM V

(DOLAYSIZ VERGİLER)

Madde 49

Bu Kararın hiçbir hükmü: İki Taraftan birinin bağlı bulunduğu herhangi bir uluslararası antlaşma veya düzenlemeyle vergi alanında verdiği avantajları diğer tarafa teşmil etmez; İki Taraftan birinin vergiden kaçınılmasını veya vergi kaçakçılığını önlemeyi amaçlayan herhangi bir önlemini almasını veya uygulamasını engellemez; İki Taraftan birinin, yerleşik oldukları yer itibarıyla aynı konumda olmayan vergi mükelleflerine kendi vergi mevzuatında yer alan hükümlerini uygulama hakkını engellemez.

DOLAYLI VERGİLER

Madde 50

1.Taraflardan hiçbiri diğer Tarafın ürünlerine benzer ulusal ürünlere dolaylı veya dolaysız şekilde uyguladığından daha yüksek dolaylı veya dolaysız bir iç vergi uygulayamaz.

2.Taraflardan hiçbiri, diğer Tarafın ürünlerine, başka ürünlere dolaylı koruma sağlayacak nitelikte iç vergi uygulayamaz.

3.Taraflar'dan herhangi birine ihraç edilen ürünler, bu ürünler üzerinden dolaylı veya dolaysız olarak alınan iç vergileri aşan miktarda dolaylı iç vergi iadesinden yararlandırılmaz.

4.Taraflar bu Kararın yürürlüğe girdiği tarihte yukarıdaki kurallara aykırı tüm hükümleri yürürlükten kaldırırlar.

Madde 51

Ortaklık Konseyi, Taraflara, bu Kararın kapsamına girmeyen ancak Ortaklığı doğrudan etkileyen alanlarda veya bu Kararın kapsamında olmakla birlikte Karar çerçevesinde özel düzenlemeye bağlanmamış alanlarda, mevzuat, yönetmelik veya idari düzenlemelerini birbirine yaklaştırmak üzere önlem almaları yolunda tavsiyede bulunabilir.

KISIM V

(KURUMSAL HÜKÜMLER)

BÖLÜM I

(AT-TÜRKİYE GÜMRÜK BİRLİĞİ ORTAK KOMİTESİ)

Madde 52

1.Ortaklık Antlaşmasının 24. Maddesi uyarınca, bu Karar'la AT-Türkiye Gümrük Birliği Ortak Komitesi kurulmuştur. Bilgi ve görüş alışverişinin gerçekleştirileceği Komite Ortaklık Konseyine tavsiyelerde bulunur ve Gümrük Birliğinin iyi işleyişini sağlamak için görüş bildirir.

2.Taraflar, bu Kararın uygulanmasında iki Taraftan birisi açısından güçlükler neden olan hususlar üzerinde Komite bünyesinde danışmalarda bulunurlar.

3.Gümrük Birliği Ortak Komitesi kendi iç tüzüğünü hazırlar.

Madde 53

1.Gümrük Birliği Ortak Komitesi Tarafların temsilcilerinden oluşur.

2.Gümrük Birliği Ortak Komitesinin Başkanlığı altı aylık dönemler için Topluluk adına Avrupa Komisyonu temsilcisi ile Türkiye temsilcisi tarafından sırayla üstlenilir.

3.Gümrük Birliği Ortak Komitesi, görevlerini yerine getirmek amacıyla, genel bir kural olarak ayda en az bir kez toplanır. Komite ayrıca Başkanının çağrısı üzerine veya Taraflardan birinin iç tüzüğe uygun olarak yaptığı talep üzerine toplanabilir.

4.Gümrük Birliği Ortak Komitesi, görevlerini yerine getirmesine yardımcı olmak üzere gerekli göreceği şekilde alt-komiteler veya çalışma grupları oluşturabilir. Gümrük Birliği Ortak Komitesi, bu alt-komitelerin veya çalışma gruplarının bileşimini ve çalışma esaslarını kendi iç tüzüğünde belirler. Bunların görevleri, incelenecek konuya göre Gümrük Birliği Ortak Komitesince belirlenir.

BÖLÜM II

(DANIŞMA VE KARAR USULLERİ)

Madde 54

1.Bu Kararın I. ila IV . Kısımlarında yer alan diğer yükümlülükler saklı kalmak kaydıyla, Gümrük Birliğinin işleyişiyle doğrudan ilgili alanlardaki Türk mevzuatı Topluluk mevzuatına mümkün olduğu ölçüde uyumlu hale getirilir.

2.Gümrük Birliğinin işleyişiyle doğrudan ilgili alanlar ticaret politikası, üçüncü ülkelerle imzalanan ve sanayi ürünleri itibariyle ticari boyutu olan antlaşmalar, sanayi ürünleri ticaretindeki teknik engellerin kaldırılmasına ilişkin mevzuat, rekabet, sınai ve fikri mülkiyet hukuku ile gümrük mevzuatıdır. Ortaklık Konseyi, Ortaklığın kaydettiği ilerlemeye göre uyumlaştırmanın gerekli olduğu alanların kapsamını genişletme kararı alabilir.3.55. ila 60. maddeler arasında belirlenen usul kuralları bu maddenin amaçları bakımından da geçerlidir.

Madde 55

1. Avrupa Toplulukları Komisyonu Gümrük Birliği'nin işleyişiyle doğrudan ilgili yeni mevzuat hazırladığı ve Topluluğa Üye Devletler'in uzmanlarına danıştığı her durumda, Türk uzmanlara da gayri resmi olarak danışır.
2. Avrupa Toplulukları Komisyonu Avrupa Birliği Konseyi'ne teklif sunarken, bu tekliflerin suretlerini Türkiye'ye iletir.
3. Avrupa Birliği Konseyinin kararından önceki dönemde iki Taraftan birinin talebi üzerine Taraflar Gümrük Birliği Ortak Komitesi bünyesinde birbirlerine danışırlar.
4. Taraflar bilgilendirme ve danışma süreci boyunca, sonunda Gümrük Birliğinin iyi işleyişi için en uygun kararın alınmasını kolaylaştırmak amacıyla iyi niyetle işbirliğine girerler.

Madde 56

1. Topluluk, 54. maddenin 2. fıkrasındaki tanıma göre Gümrük Birliğinin işleyişiyle doğrudan ilgili olan bir alanda mevzuat kabul ederken Türkiye'nin Gümrük Birliğinin iyi işleyişini sağlayacak mukabil mevzuatı kabul etmesine imkan sağlamak üzere durumu Gümrük Birliği Ortak Komitesi bünyesinde Türkiye'ye derhal bildirir.
2. Türkiye'nin mukabil mevzuatı kabulü konusunda güçlüklerin ortaya çıkması durumunda, Gümrük Birliği Ortak Komitesi, Gümrük Birliğinin iyi işleyişinin sürdürülmesi için karşılıklı kabul edilebilir bir çözüm bulmak yolunda her türlü çabayı gösterir.

Madde 57

1. Türkiye'nin bu Kararın I. ila IV. Kısımlarında yer alan yükümlülükleri saklı kalmak kaydıyla, 54. maddede tanımlanan uyumlaştırma ilkesi, Gümrük Birliği Ortak Komitesinin değiştirilen mevzuatın Gümrük Birliğinin iyi işleyişini etkilemeyeceğine veya bu Madde'nin 2. ila 4. fıkralarında sözü edilen usullerin yerine getirilmiş olduğuna karar vermesi koşuluyla, Türkiye'nin Gümrük Birliğinin işleyişiyle doğrudan ilgili konularda mevzuat değişikliği yapma hakkını etkilemez.
2. Türkiye'nin Gümrük Birliğinin işleyişi ile ilgili alanlarda yeni mevzuat kabul etmeyi tasarladığı hallerde, Türkiye kendi yasama organının alınacak kararların Gümrük Birliği'nin işleyişi üzerindeki etkilerini tam anlamıyla bilerek karar almasını sağlamak üzere önerilen mevzuata ilişkin olarak Avrupa Toplulukları Komisyonu'nun görüşünü gayri resmi olarak alır. Taraflar, sürecin sonunda Gümrük Birliğinin iyi işleyişi için en uygun kararın çıkmasını kolaylaştırmak amacıyla iyi niyetle işbirliği yaparlar.
3. Önerilen mevzuatın taslağı yeterince ileri bir aşamaya ulaştığında, Gümrük Birliği Ortak Komitesi bünyesinde danışmalar gerçekleştirilir.
4. Türkiye, Gümrük Birliğinin işleyişi ile doğrudan ilgili bir alanda yeni mevzuat kabul ederken durumu, Gümrük Birliği Ortak Komitesi bünyesinde Topluluğa derhal bildirir.

Türkiye'nin bu mevzuatı kabulünün Gümrük Birliğinin iyi işleyişini aksatma olasılığının bulunduğu durumlarda, Gümrük Birliği Ortak Komitesi karşılıklı kabul edilebilir bir çözüm bulmaya gayret gösterir.

Madde 58

1. 56. maddenin 2. fıkrası ile 57. maddenin 4. fıkrasında öngörülen usule göre yapılan danışmalar sonunda Gümrük Birliği Ortak Komitesi karşılıklı olarak

kabul edilebilir bir çözüm bulamadığı ve iki Taraftan birinin, mevzuattaki farklılıkların malların serbest dolaşımını etkileyebileceği, ticaretin yönünün değişmesine neden olabileceği veya kendi topraklarında ekonomik sorunlara yol açabileceği kanısında olması halinde, söz konusu Taraf konuyu Gümrük Birliği Ortak Komitesine götürebilir; Komite sonuçta ortaya çıkabilecek zarardan kaçınılmasını sağlayacak yöntemleri, buna gerek olduğu takdirde, tavsiye edebilir.

2.Gümrük Birliğinin işleyişiyle doğrudan ilgili bir alandaki mevzuatın uygulanmasındaki farklılıkların, ticaretin yönünün değişmesine, malların serbest dolaşımının aksamasına veya ekonomik sorunlara neden olması veya neden olma tehlikesi taşıması halinde de aynı usul izlenir.

3.Gümrük Birliğinin işleyişiyle doğrudan ilgili bir alanda Topluluk ile Türkiye mevzuatı arasındaki veya mevzuat uygulamaları arasındaki farklılıkların, ticaretin yönünün değişmesine, malların serbest dolaşımının aksamasına veya ekonomik sorunlara neden olması veya neden olma tehlikesi taşıması ve etkilenen Tarafın ivedi eylemi gerekli görmesi durumunda, söz konusu Taraf Gümrük Birliği Ortak Komitesine bilgi vererek gerekli himaye önlemlerini kendisi alabilir; Komite bu önlemlerin değiştirilmesine veya kaldırılmasına karar verebilir. Gümrük Birliğinin işleyişini en az aksatacak önlemlere öncelik tanınmalıdır.

Madde 59

Gümrük Birliğinin iyi işleyişiyle doğrudan ilgili alanlarda, Avrupa Toplulukları Komisyonu, Komisyonun yürütme yetkilerini kullanmasına yardımcı olan komitelere sunulacak önlem tasarılarının hazırlanmasında Türk uzmanların da mümkün olduğu ölçüde yer almalarını sağlar. Avrupa Toplulukları Komisyonu, bu amaçla, teklif taslaklarını hazırlarken Topluluk Üye Devletlerinin uzmanlarına danıştığı esasın aynısıyla Türk uzmanlara danışır. Avrupa Birliği Konseyine götürülen konunun ilgili komitenin mahiyetine göre uygulanan usule uygun olması durumunda Avrupa Toplulukları Komisyonu Türk uzmanların görüşlerini Avrupa Birliği Konseyine iletir.

Madde 60

Gümrük Birliğinin iyi işleyişinin sağlanması için gerekli olan durumlarda, Türk uzmanlar, Avrupa Toplulukları Komisyonunun yürütme yetkilerini Gümrük Birliğinin işleyişiyle doğrudan ilgili alanlarda kullanmasına yardımcı olan bir dizi teknik komitenin çalışmalarına katılırlar. Ortaklık Konseyi bu Kararın yürürlüğe girmesinden önce bu katılımın usullerini tespit eder. Komitelerin listesi 9 sayılı Ekte verilmiştir. Taraflar bu katılımı başka Komitelere teşmil etmeyi gerekli görürlerse Gümrük Birliği Ortak Komitesi Ortaklık Konseyine karar alması için gerekli tavsiyelerde bulunabilir.

BÖLÜM III

(İHTİLAFLARIN HALLİ)

Madde 61

Ankara Antlaşmasının 25. Maddesinin 1. ila 3. fıkraları hükümleri saklı kalmak kaydıyla, 58. maddenin 2. fıkrası uyarınca alınan himaye önlemlerinin, 63. madde uyarınca alınan korunma önlemlerinin veya 64. madde uyarınca alınan dengeleyici önlemlerin kapsam veya süresi konusunda ortaya çıkan bir ihtilafı Ortaklık Konseyi, bu usulün

başlatılmasından itibaren altı ay içinde halledemezse iki Taraftan biri uyuşmazlığı 62. maddede belirlenen usullere göre hakeme götürebilir. Hakem kararı ihtilafın Taraflarını bağlar.

Madde 62

1. Bir ihtilafın hakeme götürülmesi halinde tahkim üç hakemle yapılır.
2. İhtilafın iki tarafı 30 gün içinde birer hakem tayin ederler.
3. Bu şekilde tayin edilen iki hakem, Taraflardan ikisinin de uyuşmaz olmayan üçüncü hakemi aralarında mutabık kalarak tayin ederler. Hakemler tayinlerinden itibaren iki ay içinde mutabakata varamazlarsa üçüncü hakemi, Ortaklık Konseyi'nin hazırlayacağı yedi kişilik bir listeden seçerler. Ortaklık Konseyi bu listeyi kendi içtüzüğüne göre hazırlar ve inceler.
4. Hakem heyeti toplantılarını Brüksel'de yapar. Tarafların aksine bir kararı yoksa heyet kendi iç tüzüğünü hazırlar. Heyet kararlarını çoğunluk oyuyla alır.

BÖLÜM IV

(KORUNMA ÖNLEMLERİ)

Madde 63

Taraflar, Katma Protokolün 60. maddesinde öngörülen korunma önlemleri mekanizmaları ve yöntemlerinin geçerliğini koruduğunu teyit ederler.

Madde 64

1. Taraflardan birinin aldığı bir korunma veya himaye önlemi bu Karardan doğan hak ve yükümlülükler arasında dengesizliğe yol açtığı takdirde, diğer Taraf önlem alan Tarafa karşı dengeleyici önlemler alabilir. Gümrük Birliği'nin işleyişini en az aksatacak önlemlere öncelik tanınır.
2. 63. maddede öngörülen usuller uygulanır.

KISIM VI

(GENEL VE SON HÜKÜMLER) YÜRÜRLÜK

Madde 65

1. Bu Karar 31 Aralık 1995'te yürürlüğe girer.
2. Ortaklık Komitesi bu Kararın uygulanmasında kaydedilen ilerlemeyi 1995 yılı boyunca düzenli aralarla inceleyerek Ortaklık Konseyi'ne rapor verir.
3. 1995 yılı Ekim ayının sonundan önce, iki Taraf Gümrük Birliğinin iyi işleyişi için bu Kararda öngörülen hükümlerin yerine getirilip getirilmediğini Ortaklık Konseyinde görüşür.
4. Ortaklık Komitesi'nin raporu (raporları) temelinde, bir tarafta Türkiye veya diğer tarafta Topluluk ve Üye Devletleri 3. fıkrada anılan hükümlerin yerine getirilmediği kanısına varırsa, söz konusu Taraf Ortaklık Konseyine I. fıkrada belirlenen tarihi erteleme kararını bildirebilir. Bu durumda söz konusu tarih 1 Temmuz 1996'ya ertelenir.
5. Bu durumda 2. ila 4. fıkraların hükümleri durumun gerektirdiği değişiklikler yapılarak uygulanır.
6. Ortaklık Konseyi diğer uygun kararları alabilir.

Yorum

Madde 66

Bu Kararda yer alan hükümlerden Avrupa Topluluğu'nu kuran Antlaşmanın mukabil hükümleriyle esas itibarıyla aynı olanları, Gümrük Birliği kapsamına giren ürünlere uygulanmaları bakımından Avrupa Toplulukları Adalet

Divanının ilgili kararlarına göre yorumlanır. Brüksel'de 22 Aralık 1995 tarihinde tanzim edilmiştir. AT - Türkiye Ortaklık Konseyi adına L. ATIENZA SERNA

AÇIKLAMALAR

Türkiye'nin 3. maddenin 4. fıkrasına ilişkin açıklaması: 'Türkiye, 3. maddenin 4. fıkrasının ikinci bendinde sözü edilen gümrük vergileri ve eş etkili resimlerin özel bir amaca tahsis edilmeksizin diğer gümrük gelirleriyle aynı şekilde bütçesine gelir kaydedilmesini sağlamayı taahhüt eder.' Topluluğun 3. maddenin 3. fıkrasına ilişkin açıklaması: 'Topluluk, Helen Cumhuriyeti'nin Avrupa Toplulukları'na Katılım Senedi'ne ekli ortak bildiri uyarınca Aynaros Dağı'na tanınan özel statüyü hatırlatmak ister' Türkiye'nin 5. maddeye ilişkin açıklaması: Bu Karar'ın 5. maddesi hükümleri saklı kalmak kaydıyla, Türkiye ithalat rejimi kararının (31.12.1994 tarih ve 22158 mükerrer sayılı T.C. Resmi Gazetesi) kullanılmış motorlu kara taşıtlarına ilişkin hükümlerini bu Karar'ın yürürlüğe girmesinden sonra belli bir süreyle muhafaza ederek bu ürünlerin ithalini ön izne bağlamak niyetindedir.' Topluluğun tekstil ve giyim konusunda 6. maddeye ilişkin açıklaması:

1. Türkiye'nin fikri, sınai ve ticari mülkiyet (Ek 8 Madde 2, 3, 4, 5), kamu yardımlarına ilişkin önlemler dahil olmak üzere rekabet (Kısım IV, Bölüm II, 39. maddenin 1. fıkrası ile 2. fıkrasının (a), (b) ve (c) bentleri) bu karara göre alınması gereken önlemleri etkili biçimde uygulamaya koyduğu ve Türkiye'nin halihazırda yürürlükte bulunan çok taraflı kurallar çerçevesinde, tekstil sektöründeki ticaret politikasını Topluluğunkiyle, özellikle Bölüm III'te 12. maddenin 2. fıkrasında anılan düzenlemeler ve antlaşmalarla uyumlu hale getirecek önlemleri yürürlüğe koyduğu saptanır saptanmaz tekstil ve giyim ürünlerine ilişkin düzenlemeler uygulamadan kaldırılır.

2. Türkiye'nin I. fıkra da sayılan koşulları yerine getirmemesine rağmen tekstil ve konfeksiyon ürünleri ticaretiyle ilgili düzenlemelerin süresinin uzatılmaması halinde, Topluluk, Katma Protokol'ün 60. Maddesinde öngörülen korunma önlemlerine başvurur.

3. Topluluk bu sektörde pazara giriş olanakları açısından etkili bir karşılıklılık sağlanmasında ısrarlıdır.' Türkiye'nin tekstil ve giyim konusunda 6. maddeye ilişkin açıklaması:

1. Tekstil ve giyim ürünleri ticaretinin tabi olduğu düzenlemelerin sona ermesine ilişkin Topluluk açıklamasının ilk paragrafında belirtilen önlemlerin Türkiye tarafından uygulamaya konmasına rağmen, bu düzenlemelerin sona erdirilmemesi halinde, Türkiye uygun dengeleyici önlemleri alır.

2. Türkiye, Topluluğun tekstil ve giyim konusunda 6. maddeye ilişkin açıklamasının I. paragrafına atıfla, Türkiye'nin tekstil sektöründe üçüncü ülkelerle antlaşmalar ve düzenlemeler yapmak üzere alacağı önlemlerin 12. maddenin 2. fıkrasında değinilen işlemleri yapmış olması anlamına geleceğini, bu arada ise 12. maddenin 3. fıkrasında belirtilen önlemlerin geçerli olacağını anlamaktadır.

3. Türkiye, bu sektörde pazara tam giriş üzerinde ısrarlıdır.' Türkiye'nin 6. maddeye ilişkin açıklaması: Türkiye, Tekstil Komitesi'nin çalışmalarına katılmayı gerekli görmektedir.' Türkiye'nin 8. maddeye ilişkin açıklaması: Türkiye, uyumlaştırma amacına uygun bir işbirliği düzeyinin sağlanmasına

yönelik olarak Standartlar ve Teknik Yönetmelik Komitesi'nin çalışmalarına katılmayı gerekli görmektedir.' Türkiye'nin 8. maddeye ilişkin açıklaması: Türkiye, 8. maddenin 2. fıkrasında sözü edilen listede yer alan koşulları yerine getirmek üzere gereken araçların, usullerin ve altyapının kapsamlı biçimde, ivedilikle ve mümkün olduğunca külfetsiz bir biçimde değerlendirilmesinin önemini vurgulamak ister. Türkiye ayrıca, Türkiye'nin yukarıda değinilen koşulları yerine getirebilmesi için gereken teknik uyum çalışmalarının Topluluk tarafından başlatılması gereğini de vurgulamaktadır.' 11. maddeye ilişkin ortak açıklama: Taraflar, Türkiye'nin ticarete teknik engellerin kaldırılmasına ilişkin Topluluk müktesebatını kendi mevzuatına aktarması için uzmanlar düzeyinde görüşmelere derhal başlamayı kabul ederler.'

Türkiye'nin 16. maddeye ilişkin açıklaması:Türkiye, Ekonomik İşbirliği Örgütü (ECO) üyeliğinden doğabilecek yükümlülüklerine ilişkin olarak Ortaklık Konseyi bünyesinde danışma toplantıları talep edebilir. Türkiye'nin 16. maddeye ilişkin açıklaması: 16. maddeye ilişkin olarak, Türkiye, aşağıdaki tercihlili antlaşmalara öncelik vereceğini bildirir: Bulgaristan, Macaristan, Polonya, Romanya, Slovakya, Çek Cumhuriyeti, İsrail, Estonya, Letonya ve Litvanya, Fas, Tunus, Mısır.' Topluluğun Ek 8'e ilişkin açıklaması: Bu Ek'te sözü edilen hükümlerin etkili biçimde uygulanabilmesi için Topluluk, Gümrük Birliği'nin yürürlüğe girmesinden önce ve sonra Türkiye'ye yeterli teknik yardım sağlamaya hazırdır.' Türkiye'nin Ek 8'in 1. maddesine ilişkin açıklaması: Bu taahhüt, Türkiye'nin Dünya Ticaret Örgütü nezdindeki gelişmekte olan ülke statüsünü etkilemez.' Topluluğun 44. maddeye ilişkin açıklaması: 'Avrupa Birliği Konseyi'nin tutumu saklı kalmak kaydıyla, Topluluk, 44. maddenin 2. fıkrasına ilişkin olarak, Avrupa Toplulukları Komisyonu'nun anti-damping ve korunma önlemleriyle ilgili sorumluluklarını yerine getirirken, soruşturmanın açılmasından önce Türkiye'ye bilgi vereceğini belirtir. Bu amaçla, bu Karar'ın yürürlüğe girmesinden önce 49. maddenin uygulanmasına ilişkin uygun usuller ortaklaşa kararlaştırılır. Topluluk, ayrıca, her olay için ayrı ayrı olmak üzere uygun gördüğü takdirde, anti-damping soruşturmalarını tamamlamak için zarar tespit edilen hallerde vergi uygulanması yerine fiyat taahhütlerine açık bir tercih tanıyacaktır.' Türkiye'nin 48. maddeye ilişkin açıklaması: Türkiye, GATT Kamu Alımları Antlaşması'na katılmak üzere görüşmelere başlamak niyetinde olduğunu açıklar.' Türkiye'nin 60. Maddeye ilişkin açıklaması: 'Türkiye 1995 yılı içinde ve kendi mevzuatını Topluluk mevzuatıyla uyumlulaştırırken, Ortaklık Konseyi'nden katılımının diğer komitelere teşmil edilmesini sağlayacak bir karar almasını talep edecektir.' 65. maddeye ilişkin ortak açıklama: I.Topluluğun ve Üye Devletleri'nin bu Karar'ın, 65. maddenin 4. fıkrası uyarınca Gümrük Birliği'nin yürürlüğe girmesiyle ilgili bir erteleme talebinde bulunma konusunda ortak bir karar vermeleri durumunda, böyle bir karar Avrupa Toplulukları Komisyonu'nun önerisi üzerine ve bu Kararın kabulünde izlenen karar usulünün aynısı izlenerek alınır. 2.Öte yandan, bu Kararın yürürlüğe girmesinin erteleme, tarafların Katma Protokol hükümlerinden kaynaklanan akdi yükümlülüklerini etkilemez.

EKLER

EK 1 : 17. maddede anılan malların listesi EK 2 : 19. maddenin 2. fıkrasının (a) bendinde anılmıştır EK 3 : 19. maddenin 2. fıkrasının (b) bendinde anılmıştır EK 4 : 19. maddenin 2. fıkrasının (c) bendinde anılmıştır EK 5 : 19. maddenin 3. fıkrasında anılmıştır EK 6 : 21. maddede anılan Tablo 1 ve Tablo 2 EK 7 : Gümrük konularında idari merciler arasında yardımlaşma EK 8 : Fikri, sınai ve ticari mülkiyetin korunması EK 9 : 60. maddede anılan komitelerin listesi EK 10 : 16. maddede anılan otonom rejimler ve tercihli antlaşmalar

Gümrük Konularında İdari Merciler Arasında Yardımlaşma

Madde 1

Tanımlar

Bu Ek'in amaçları bakımından: a."gümrük mevzuatı", malların ithali, ihracı ve transit geçişi ile yasaklama, kısıtlama ve denetim de dahil olmak üzere her türlü gümrük denetim işleminin uygulanması konusunda Avrupa Topluluğu ve Türkiye tarafından kabul edilen hükümler; b."gümrük vergileri", miktarları verilen hizmetlerin yaklaşık maliyeti ile sınırlı olan harçlar ve ücretler hariç olmak üzere Taraflar'ın topraklarında gümrük mevzuatı uyarınca tarih ve tahsil olunan her türlü vergi, resim ve harç; c."başvuran merci", gümrük konularında yardım talebinde bulunan ve Taraflar'dan birinin bu amaçla tayin ettiği yetkili idari merci; d."başvurulan merci", gümrük konularında kendisinden yardım talebinde bulunulan ve Taraflar'dan birinin bu amaçla tayin ettiği yetkili idari merci; e."kişisel veri", kimliği bilinen veya belirlenebilir bir kişiyle ilgili her türlü bilgi; anlamına gelir.

Madde 2

Kapsam

1.Taraflar, özellikle gümrük mevzuatının ihlaline yönelik işlemlerin soruşturulması, incelenmesi ve önlenmesi suretiyle bu mevzuatın gereğince uygulanmasını sağlamak üzere, bu Ek'te belirtilen koşullar ve usuller çerçevesinde ve yetkileri dahilinde birbirlerine yardım ederler.

2.Bu Ek'te gümrük konularında öngörülen yardım, Tarafların bu Ek'in uygulanmasında yetkili olan idari mercilerinin tümü için geçerlidir. Bu yardım, cezai konularda yardımlaşmayı düzenleyen hükümleri etkilemez. Bu yardım ayrıca, yargı mercilerinin talebi üzerine kullanılan yetkilerle elde edilen bilgileri, ilgili yargı merciinin onayı olmadıkça kapsamaz.

Madde 3

Talep Üzerine Yardım

1.Başvuran merciin talebi üzerine başvurulmuş merci, gerek tespit edilmiş olsun gerek planlanmakta olsun, gümrük mevzuatına aykırı olan veya aykırı düşebilecek nitelik taşıyan işlemlerle ilgili bilgiler dahil olmak üzere bu mevzuatın gerektiği biçimde uygulanmasını sağlayabilecek her türlü bilgiyi verir.

2.Başvurulan merci, başvuran merciin talebi üzerine, tarafların birinden yapılan ihracatın kendi topraklarına kurallara uygun biçimde ithal edildiğini, uygun olan durumlarda söz konusu ürünlere uygulanan gümrük işlemlerini de belirtmek suretiyle bildirir.

3.Başvurulan merci, başvuran merciin talebi üzerine, tarafların birine yapılan ithalatın kendi topraklarından kurallara uygun biçimde ihraç edildiğini, uygun olan durumlarda söz konusu ürünlere uygulanan gümrük işlemlerini de belirtmek suretiyle bildirir.

4.Başvurulan merci, başvuran merciin talebi üzerine, aşağıdakilerin özellikle denetlenmesini sağlamak amacıyla gerekli tedbirleri alır: a.Haklarında gümrük mevzuatını ihlal ediyor veya etmiş oldukları kanısını yaratacak makul gerekçeler bulunan gerçek ve tüzel kişiler; b.Malların depolanış biçimi bakımından, gümrük mevzuatına aykırı faaliyetlerin planlandığından kuşku duyulması için gerekçelerin bulunduğu yerler; c.Gümrük mevzuatının ihlaline yol açma olasılığı bulunduğu bildirilmiş bulunan mal hareketleri; d.Gümrük mevzuatına aykırı faaliyetlerin gerçekleştirilmesinde kullanılmış, kullanılmakta veya kullanılabilir olduklarına inanmak için makul gerekçelerin bulunduğu taşıt araçları.

Madde 4

İhtiyari Yardım

Taraflar, gümrük mevzuatının gerektiği biçimde uygulanmasını teminen gerekli gördükleri ve özellikle: gümrük mevzuatını ihlal eden veya ihlal ettiğini düşündükleri ve diğer Tarafı da ilgilendirebilecek faaliyetler; bu faaliyetlerin gerçekleştirilmesinde kullanılan yeni yöntemler ve araçlar; gümrük mevzuatı ihlallerine konu olduğu bilinen mallar konusunda bilgi edindikleri zaman, yasaları, kuralları ve diğer hukuki düzenlemelerine uygun olarak birbirlerine yardım ederler.

Madde 5

Belgelerin verilmesi / bildirimler

Başvuran merciin talebi üzerine başvurulmuş kendi topraklarında yerleşik olan veya kurulmuş bulunan bir muhataba, bu Ek kapsamına giren: tüm belgelerin verilmesi ve tüm kararların bildirilmesi için gereken tüm tedbirleri kendi mevzuatına uygun olarak alır. Bu durumda 6. maddenin 3. fıkrası hükümleri uygulanır.

Madde 6

Yardım taleplerinin şekli ve içeriği

1.Bu Ek kapsamında yapılacak talepler yazılı biçimde yapılır. Talebin uygulamaya konması için gerekli olan belgeler taleple birlikte iletilir. Acil durumlarda sözlü talepler de, derhal yazılı olarak teyit edilmek şartıyla kabul edilir.

2.Birinci fıkra kapsamında yapılan talepler aşağıdaki bilgileri içermelidir: a.talepte bulunan başvuran merci; b.alınması istenen tedbir; c.talebin amacı ve gerekçesi; d.ilgili yasalar, kurallar ve diğer hukuki hususlar; e.araştırma konusu gerçek veya tüzel kişiler hakkında mümkün olduğunca kesin ve kapsamlı bilgiler; f.beşinci madde kapsamına giren durumlar hariç, ilgili bilgilerin ve yapılmış olan soruşturmaların özeti.

1.Talepler, başvurulmuş merciin resmi dillerinden birinde veya başvuran merciin kabul edebileceği bir başka dilde yapılır.

2.Yapılan bir talebin gerekli koşulları karşılamaması halinde düzeltilmesi veya eksikliklerinin giderilmesi talep edilebilir; bununla birlikte ihtiyati tedbirlerin alınması için talimat verilebilir.

Madde 7

Taleplerin yerine getirilmesi

1. Başvurulan merci veya bu merciin re'sen hareket edemediği durumlarda onun talebi ilettiği idari birim, yapılan bir yardım talebini karşılamak üzere re'sen veya aynı Tarafın yetkili mercilerinin talebi üzerine hareket ediyormuşçasına, yetkileri ve elindeki olanaklar çerçevesinde, mevcut bilgileri toplar veya toplatır ve gerekli araştırmaları yapar veya yaptırır.

2.Yardım talepleri, başvuru Tarafın mevzuatı, kuralları ve diğer hukuki düzenlemeleri doğrultusunda karşılanır.

3.Taraflardan birinin usulünce yetkili kılınmış görevlileri, diğer Tarafın da onayı ile ve söz konusu Tarafın belirleyeceği koşullar içinde, başvuru merciden veya bu mercie bağlı olan başka bir merciden, gümrük mevzuatı ihlalleri konusunda başvuru merciin bu Ek kapsamında ihtiyaç duyduğu bilgileri temin edebilir. 4.Taraflardan birinin yetkilileri, diğer Tarafın da onayı ile ve söz konusu Tarafın belirleyeceği koşullar içinde, başvuru Tarafın topraklarında yapılacak incelemelerde hazır bulunabilir.

Madde 8

Bilgilerin iletilme biçimi

1.Başvuru mercii incelemelerin sonuçlarını içeren belgeleri, belgelerin onaylı suretlerini, raporları ve saireyi başvuru mercie iletir.

2.Birinci fıkrada sözü edilen belgeler yerine aynı amaç için herhangi bir biçimde üretilmiş ve bilgisayar ortamında saklanan bilgiler verilebilir.

Madde 9

Yardım sağlama yükümlüğüne istisnalar

1.Taraflar, bu Ek'te belirtilen yardımı sağlamayı: a.Bu Ek çerçevesinde istenen yardımın Türkiye veya Topluluk üyesi bir Devletin egemenlik haklarını zedeleyebilecek olması; veya b.Kamu güvenliği, kamu düzeni ve diğer temel çıkarları zedeleyebilecek olması; c.gümrük vergilerine ilişkin düzenlemelerin dışında kambiyo veya vergi düzenlemeleriyle ilgili olması; d.sınai, ticari veya mesleki sırları ihlal etmesi durumunda reddedebilirler.

1.Başvuru mercii kendisinden talep edilmesi halinde yerine getiremeyeceği bir talepte bulunması durumunda, başvurusunda bu hususu belirtir. Bu durumda başvuru mercii söz konusu talebe nasıl karşılık vereceğine kendisi karar verir.

2.İstenen yardım reddedildiğinde veya sağlanmadığında söz konusu karar gerekçeleriyle birlikte başvuru mercie gecikmeksizin bildirilir.

Madde 10

Gizliliği gözetme yükümlülüğü

1.Bu Ek kapsamında sağlanacak her türlü bilgi gizli nitelik taşır. Söz konusu bilgiler, resmi gizlilik yükümlülüğü kapsamında, bilgiyi alan Tarafın benzer bilgiler için sağladığı korumadan ve Topluluk mercilerine uygulanan benzer hükümlerden yararlanır.

2.Kişisel bilgiler ancak Tarafların mevzuatındaki kişisel bilgilerin korunma düzeyinin aynı olması şartıyla iletilebilir. Taraflar, Kişisel Verilerin Otomatik İşlenmesi Bakımından Bireylerin Korunması Hakkındaki 28 Ocak 1981 tarih ve 108 sayılı Avrupa Konseyi Sözleşmesi ilkelerine en azından denk düzeyde koruma sağlarlar.

Madde 11**Bilgilerin Kullanımı**

1.Elde edilen bilgiler münhasıran bu Ekte yer alan amaçlar için kullanılmalrı ve başka amaçlar için kullanılacak olmaları halinde ancak bilgiyi sağlayan merciin yazılı onayının önceden alınması suretiyle ve söz konusu merciin koyacağı kısıtlamalar dahilinde kullanılır.

2.Birinci fıkranın hükümleri, elde edilen bilgilerin gümrük mevzuatına uyulmaması nedeniyle daha sonra açılacak adli veya idari takibatta kullanılmasına engel teşkil etmez.

3.Bilgileri veren mercie bu kullanım derhal bildirilir.

4.Taraflar, mahkemelere sunulan kanıtlarda, raporlarda, ifadelerde, takibatta ve iddianamelerde bu Ek'in hükümleri kapsamında elde edilen bilgi ve belgeleri kanıt olarak kullanabilirler.

Madde 12**Bilirkişiler ve tanıklar**

Başvurulan merciin bir memuru, sağlanan yetkinin sınırları dahilinde, bu Ek kapsamındaki başka bir Tarafın yetkisinde sürdürülmekte olan idari veya adli takibatta bilirkişi veya tanık olarak hazır bulunabilir, takibat için gerekli görülen nesne, belge ve onaylı suretleri mahkemeye sunabilir. Söz konusu memurun mahkemede dinlenmesine ilişkin talep hangi konularda ve hangi sıfatından dolayı adı geçenin ifadesine başvurulacağına ilişkin bilgileri içermelidir.

Madde 13**Yardım masrafları**

Taraflar, devlet memuru olmayan bilirkişiler ve tanıklar ile mütercim ve tercümanların ödenekleri dışında, bu Ek'in uygulanmasından doğan masrafları talep etmekten feragat ederler.

Madde 14**Uygulama**

1.Bu Ek'in hükümlerini uygulama görevi bir tarafta Türk gümrük idaresi merkez teşkilatı ile diğer tarafta Avrupa Topluluğu Komisyonu'nun yetkili servislerine ve gereken durumlarda AT Üyesi Devletler'in gümrük mercilerine tevdi edilir.

Bu merciler verilerin korunması alanındaki kuralları göz önünde bulundurarak bu Ek'in hükümlerinin uygulanması için gerekli bütün tedbir ve düzenlemeleri kararlaştırırlar.

2.Taraflar, bu Ek'in hükümleri kapsamında kabul edilecek ayrıntılı uygulama kuralları konusunda birbirlerine danışırlar ve birbirlerini sürekli bilgilendirirler.

Madde 15**Tamamlayıcılık**

1.Bu Ek Türkiye ile Avrupa Topluluğu'na üye bir veya birkaç Devlet arasında akdedilmiş olabilecek yardımlaşma antlaşmalarının uygulanmasına engel teşkil etmez ve onları tamamlayıcı nitelik taşıır. Ayrıca bu Ek sözü edilen antlaşmalar kapsamındaki daha geniş kapsamlı yardımlaşmaya engel teşkil etmez.

2.Madde 11'in hükümleri saklı kalmak kaydıyla, bu antlaşmalar Komisyonun ilgili servisleri ile üye ülkelerin gümrük mercileri arasında Topluluğu

ilgilendirebilecek gümrükle ilgili bilgilerin akışını düzenleyen Topluluk hükümlerine halel getirmez.

FİKRİ, SİNAİ VE TİCARİ MÜLKİYETİN KORUNMASI(EK 8)

Madde 1

1.Taraflar, Uruguay Konferansı Çok Taraflı Ticaret Görüşmeleri'nde akdedilen Fikri Mülkiyet Haklarının Ticaretle İlgili Yönleri Hakkında Antlaşma'dan (TRIPS) doğan yükümlülüklerle affettikleri önemi teyit ederler. Bu çerçevede, Türkiye, bu Kararın yürürlüğe girmesinden itibaren en geç üç yıl içinde TRIPS Antlaşmasını uygulamaya koymayı taahhüt eder.

2.Bu Kararda hüküm bulunmayan hallerde, iki Taraf arasında fikri, sınai ve ticari mülkiyet haklarının kapsamı, koruma düzeyi ve uygulanması ile ilgili olarak TRIPS Antlaşması hükümleri, her iki Taraf bakımından yürürlüğe girdikleri tarihten itibaren uygulanır.

Madde 2

Türkiye, Avrupa Topluluğunda yürürlükte bulunan koruma düzeylerine eşit koruma düzeylerini sağlamak üzere fikri, sınai ve ticari mülkiyet haklarının etkin bir şekilde korunmasını geliştirmeye devam eder ve bu haklara saygı gösterilmesini sağlayacak uygun tedbirleri alır.

Madde 3

Türkiye, bu Kararın yürürlüğe girmesinden önce, fikri, sınai ve ticari mülkiyet hakları ile ilgili aşağıda sayılan çok taraflı sözleşmelere katılır: Edebiyat ve sanat eserlerinin korunmasına ilişkin Bern Sözleşmesi'nin Paris Senedi (1971); İcra sanatçıları, fonogram üreticileri ve yayın kuruluşlarının korunması hakkında Roma Sözleşmesi (1961) ; Sınai mülkiyet haklarının korunması hakkında Paris Sözleşmesi'nin Stockholm Senedi (1967) (1979'da değiştirilmiş şekliyle); Markaların tescili amacıyla mal ve hizmetlerin uluslararası tasnifi hakkında Nice Antlaşması (1979'da değiştirilmiş şekliyle 1977 tarihli Cenevre Senedi); ve Patent İşbirliği Antlaşması (1979'da değiştirilmiş ve 1984'te tadil edilmiş şekliyle PİA).

Madde 4

Türkiye, bu Kararın yürürlüğe girmesinden önce, aşağıda sayılan alanlarda Topluluk veya Üye Devletlerde kabul edilen mevzuat ile aynı dahili mevzuatı yürürlüğe koyar.

1.Aşağıdaki konuları düzenleyen telif hakları ve komşu haklar mevzuatı: 93/98/EEC sayılı Konsey Yönergesi'ne (OJ, L 290, 24.11.1993) uygun koruma kuralları; 92/100/EEC sayılı Konsey Yönergesi'ne (OJ L 346, 27.11.1992) uygun olarak komşu hakların korunması; 92/100/EEC sayılı Konsey Yönergesi'ne (OJ L 346, 27.11.1992) uygun olarak kiralama ve ödünç verme hakları; 91/250/EEC sayılı Konsey Yönergesi'ne (OJ L 122,17.05.1991) uygun olarak edebi ürünler zımında bilgisayar programlarının korunması.

2.Özellikle aşağıdaki konuları düzenleyen patent mevzuatı: En azından TRIPS standartlarını karşılayan zorunlu lisans kuralları; İspençiyari ürünler ve insan ve hayvan sağlığı ile ilgili prosesler hariç olmak fakat tarımsal-kimyasal ürünler dahil olmak üzere tüm buluşlar için patent alınabilmesi (1) ; Patent süresinin müracaat tarihinden itibaren 20 yıl olması.

3.89/104/EEC sayılı Konsey Yönergesi'ne (OJ L 40, 11.02.1989) uygun olarak ticaret ve hizmet markaları mevzuatı;

4.Özellikle tekstil ürünleri tasarımlarının korunması dahil sınai tasarım mevzuatı (2) ,

5.AT mevzuatına uygun şekilde, menşe adları dahil coğrafi işaretlerin korunması;(3)

6.(EEC) 3842/86 sayılı Konsey Yönetmeliği'ne (OJ L 357,18.12.1986) uygun olarak (en azından markalar, telif hakları ve komşu haklar ile tasarım hakları dahil) fikri mülkiyet hakları ihlallerine karşı sınırda koruma mevzuatı (4)

Madde 5

Türkiye, 1. maddenin 1. fıkrasının ikinci bendi hükümlerine bakılmaksızın, bu Kararın yürürlüğe girmesinden önce, fikri mülkiyet haklarının etkin bir şekilde idaresi ve uygulanması amacıyla, TRIPS Antlaşmasının III. Kısmı çerçevesinde üstlendiği yükümlülüklerin gereğini yerine getirmek üzere gerekli tüm tedbirleri almayı taahhüt eder. Türkiye, I. maddenin 1. fıkrasının ikinci bendi hükümlerine bakılmaksızın, bu Kararın yürürlüğe girmesinden önce, TRIPS Antlaşmasının II. Kısmının 4. Bölümü (madde 25 ve 26) çerçevesinde üstlendiği yükümlülüklerin gereğini yerine getirmek üzere gerekli tüm tedbirleri almayı taahhüt eder.

Madde 6

Türkiye, bu Kararın yürürlüğe girmesinden itibaren en geç iki yıl içinde, 1 Ocak 1999 tarihinden önce ispençiyari ürünler ve prosesler için patent alınabilmesini sağlamak amacıyla, yeni bir mevzuatı yürürlüğe koyar veya mevcut mevzuatta gerekli değişiklikleri yapar

Madde 7

Türkiye, bu Kararın yürürlüğe girmesinden itibaren en geç üç yıl içinde;

1.AT veya Üye Devletleri'nin taraf olmaları kaydıyla, fikri, sınai ve ticari mülkiyet ile ilgili aşağıdaki sözleşmelere katılır: Markaların uluslararası tescili ile ilgili Madrid Antlaşmasına ek Protokol (1989); Patent işlemleri amacıyla mikro-organizmaların saklanması uluslararası tanınması hakkında Budapeşte Antlaşması (1977;1980'de değiştirilmiş biçimiyle) ve Yeni bitki çeşitlerinin korunması hakkında Uluslararası Sözleşme (UPOV, Cenevre Senedi,1991).

2.AT mevzuatı ile uyum sağlamak üzere, aşağıdaki alanlarda dahili mevzuatı kabul eder: Telif hakları ve komşu haklar alanında: 93/83/EEC sayılı Konsey Yönergesi'ne uygun olarak (OJ L 248, 06.10.1993) kablo ve uydu ile nakledilen ürünlere uygulanan telif hakları ve komşu haklar mevzuatı; Veri tabanlarının korunması.(5) Sınai mülkiyet alanında: 87/54/EEC sayılı Konsey Yönergesi'ne (OJ L 24, 27.01.1987) uygun olarak yarı iletkenlerin topografilerinin korunması; Üye Devletlerin know-how bilgileri ve ticari sırların korunması konusundaki mevzuatlarına uygun mevzuatın kabulü; Bitki çeşitlerine ilişkin hakların korunması.(6)

Madde 8

Ortaklık Konseyi, 3 ila 7. maddelerin diğer çok taraflı antlaşmalar veya Fikri Mülkiyet Hakları mevzuatına uygulanmasını kararlaştırılabilir:

Madde 9

Gümrük Birliği Ortak Komitesi, bu kararın Fikri Mülkiyet Hakları hükümlerinin uygulanmasını izler, Ortaklık Konseyi'nin bu çerçevede vereceği görevleri yerine getirir. Komite, Fikri Mülkiyet Hakları konusunda bir alt komite kurulması dahil Ortaklık Konseyi'ne tavsiyelerde bulunur.

Madde 10

1.Taraflar, bu Karar'ın amaçları bakımından fikri, sınai ve ticari mülkiyet haklarını, özellikle bilgisayar programlarının telif hakları dahil telif haklarını, komşu hakları, patentleri, sınai tasarımları, menşe adları dahil coğrafi işaretleri, ticaret ve hizmet markalarını, entegre devrelerin topografilerini olduğu kadar Sınai Mülkiyet Haklarının Korunmasına ilişkin Paris Sözleşmesi'nin mükerrer 10. Maddesinde belirtilen haksız rekabete karşı korunmayı ve know-how konusunda kamuya mal olmamış bilgilerin korunmasını içerdiğini kabul etmişlerdir.

2.Bu Karar, tarafların ticaret ilişkilerine uygulanan fikri, sınai ve ticari mülkiyet haklarının sadece bu Kararın hükümlerine tabi olacağı anlamına gelmez.

60. Madde'de Anılan Komitelerin Listesi (EK 9)

Nomenklatür Komitesi

Gümrük Kodu Komitesi

Dış Ticaret İstatistikleri Komitesi

16. Madde'de Anılan Otonom Rejimler ve Tercihli Antlaşmalar (Ek10)

1.16. Maddede belirtilen otonom rejimler şunlardır: Genelleştirilmiş Tercihler Sistemi;İşgal Altındaki Topraklar menşeli mallara ilişkin rejim; Ceuta ve Melilla menşeli mallara ilişkin rejim, Bosna-Hersek, Hırvatistan ve Slovenya Cumhuriyetleri ve Eski Yugoslav Makedonya Cumhuriyeti menşeli mallara ilişkin rejim. 1.16 ncı Maddede belirtilen tercihli antlaşmalar şunlardır: Bulgaristan, Macaristan, Polonya, Romanya, Slovakya, Çek Cumhuriyeti ile akdedilen Avrupa Antlaşmaları; Faroe Adaları ile akdedilen Serbest Ticaret Antlaşması Kıbrıs ve Malta ile akdedilen Ortaklık Antlaşmaları Estonya, Letonya ve Litvanya ile akdedilen Serbest Ticaret Antlaşmaları; İsrail ile akdedilen Antlaşma; Cezayir, Fas ve Tunus ile akdedilen Antlaşmalar; Mısır, Ürdün, Lübnan ve Suriye ile akdedilen Antlaşmalar; İsviçre ve Lihtenştayn ile akdedilen Serbest Ticaret Antlaşması; Avrupa Ekonomik Alanı Antlaşması.

Ek-3**(Resmi Gazete 30 Aralık 1995, Sayı:22509)****Karar Sayısı: 95/7603**

Türkiye ile Avrupa Topluluğu arasında bir ortaklık yaratan Ankara Antlaşması uyarınca aktedilerek 22/7/1971 tarihli ve 1448 sayılı Kanun ile onaylanması uygun bulunan ve 21/12/1972 tarihli ve 7/5476 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile onaylanan Katma Protokol'ün 10, 11 ve 16 ncı maddelerine göre yapılması gereken indirimler ile 16, 17 ve 18 inci maddelerinden kaynaklanan Türk Gümrük Tarifesinin Topluluk Ortak Gümrük Tarifesine uyumu konularında ekli Karar'ın yürürlüğe konulması; Maliye Bakanlığı'nın 19/12/1995 tarihli ve 70303 sayılı yazısı üzerine, Bakanlar Kurulu'nca 20/12/1995 tarihinde kararlaştırılmıştır.

Süleyman DEMİREL

CUMHURBAŞKANI

Prof. Dr. Tansu ÇİLLER
BaşbakanD. BAYKAL N. CEVHERİ C. ÇAĞLAR A. ATEŞ
Dışişleri Bak. ve Başb. Yrd. Devlet Bakanı Devlet Bakanı Devlet BakanıA. A. DOĞAN A. DİNÇER A. GÖKDEMİR A. M. İSLAMOĞLU
Devlet Bakanı Devlet Bakanı Devlet Bakanı Devlet BakanıM. A. EKMEN Ö. BARUTÇU M. SEVİGEN I. SAYGIN
Devlet Bakanı Devlet Bakanı Devlet Bakanı Devlet BakanıM. ALP M. S.ENSARİOĞLU F. ÇİLİNGİROĞLU V. TANIR
Devlet Bakanı Devlet Bakanı Adalet Bakanı Milli Savunma BakanıT. ÜNÜSAN İ. ATTİLA T. TAYAN A. KESKİN
İçişleri Bakanı Maliye Bakanı Milli Eğitim Bakanı Bayındırlık ve İskan BakanıD. BARAN O. TEZMEN N. KURT M. KUL
Sağlık Bakanı Ulaştırma Bakanı Tarım ve Köyüşleri Bakanı Çalışma ve Sos.
Göv.BakanıF. ÇAY Ş. ALTINER D. F. SAĞLAR
Sanayi ve Ticaret Bakanı Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Kültür Bakanıİ. GÜRPINAR H. EKİNCİ A. H. ÜÇPINARLAR
Turizm Bakanı Orman Bakanı Çevre Bakanı

20/12/1995 Tarih ve 95/7603 Sayılı Kararnamenin Eki**KARAR**

1- 21.12.1972 tarih ve 7/5476 Sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile onaylanan Katma Protokol'ün 10 uncu maddesi gereğince, ithalat gümrük vergisi ile eş etkili vergi ve resimlerde, 1985 yılında 12 yıllık listede yapılması gereken ancak, 3.1.1985 tarih ve 85/8929 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile ertelenmiş bulunan % 10'luk indirimin 23.12.1994 tarih ve 94/6409 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile gerçekleştirilmiş bulunan % 5'lik orandan artan % 5'lik kısmı 1.1.1996 tarihinde gerçekleştirilecektir.

2- Katma Protokol'ün 11 inci maddesi gereğince, ithalat gümrük vergisi ile eş etkili vergi ve resimlerde, 1995 yılında 22 yıllık listede yapılması gereken; ancak, 23.12.1994 tarih ve 94/6409 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile ertelenmiş bulunan % 10'luk indirim 1.1.1996 tarihinde gerçekleştirilecektir.

3- Katma Protokol'ün 17 nci maddesi gereğince, Türk Gümrük Tarifesi ile Topluluk Ortak Gümrük Tarifesi arasında, 1985 yılında 12 yıllık listede yapılması gereken; ancak, 3.1.1985 tarih ve 85/8929 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile ertelenmiş bulunan % 40'lık uyumun, 23.12.1993 tarih ve 93/5128, 23.12.1994 tarih ve 94/6409 sayılı Bakanlar Kurulu Kararları ile gerçekleştirilmiş bulunan % 30'luk orandan artan % 10'luk kısmı 1.1.1996 tarihinde gerçekleştirilecektir.

4- Katma Protokol'ün 18 inci maddesi gereğince, Türk Gümrük Tarifesi ile Topluluk Ortak Gümrük Tarifesi arasında, 1995 yılında 22 yıllık listede yapılması gereken % 30'luk uyumun 23.12.1994 tarih ve 94/6409 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile gerçekleştirilmiş bulunan % 15'lik orandan artan % 15'lik kısmı 1.1.1996 tarihinde gerçekleştirilecektir.

5- Katma Protokol'ün 16 ncı maddesi gereğince, 14.8.1981 tarih ve 8/3464 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı eki "Mali Nitelikli Gümrük Vergileri" listesinde yer alan eşyaların ithalat gümrük vergisi ile eş etkili vergi ve resimlerinde % 100'lük indirim 1.1.1996 tarihinde gerçekleştirilecektir.

6- Katma Protokol'ün 16 ncı maddesi gereğince, 14.8.1981 tarih ve 8/3464 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı eki "Mali Nitelikli Gümrük Vergileri" listesinde yer alan eşyalarda Türk Gümrük Tarifesi ile Topluluk Ortak Gümrük Tarifesi arasında % 100'lük uyum, 1.1.1996 tarihinde gerçekleştirilecektir.

7- Bu Karar 1/1/1996 tarihinde yürürlüğe girer.

8- Bu Kararı Maliye Bakanı yürütür.

ÖZET

BASAN, Reşat Gökhan, 1838 Balta Limanı Ticaret Antlaşması Ve 1/95 Sayılı Ortaklık Konseyi Kararı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2008

Balta Limanı Antlaşması, 1838 yılında imzalanmıştır. Bu Anlaşma sonucu, Osmanlı İmparatorluğu Avrupa kapitalizmine siyasi ve iktisadi olarak dâhil edilmiş, sonunda Osmanlı İmparatorluğu bir Avrupa pazarı olmaktan kurtulamamıştır.

1/95 sayılı Türkiye - AB Ortaklık Konseyi Kararı çerçevesinde sanayi ürünleri ile işlenmiş tarım ürünlerinin serbest dolaşımına imkân veren gümrük birliği 22 yıllık bir geçiş döneminin ardından 1 Ocak 1996 tarihinde tamamlanmıştır.

Çalışma üç temel bölüme ayrılmıştır. Birinci bölümde, Balta Limanı Antlaşması'nın imzalandığı dönem olan 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasi ve ekonomik durumu incelenmektedir. Çalışmanın ikinci bölümü, Avrupa Birliği ile Türkiye arasındaki gümrük birliğini kuran 1/95 sayılı Ortaklık Konseyi Kararı'nı içermektedir. Üçüncü ve son bölümde Balta Limanı Anlaşması ve 1/95 sayılı gümrük birliği kararı değerlendirilerek, gümrük birliği kararının, Balta Limanı Anlaşması'na benzer ve farklı yönleri olduğu, mevcut hali ile ekonomik açıdan Avrupa Birliği lehine Türkiye'nin ise aleyhine olduğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar Sözcükler

- 1. 1838**
- 2. Balta Limanı Ticaret Anlaşması**
- 3. Avrupa Birliği**
- 4. 1/95 Sayılı Ortaklık Konseyi Kararı**
- 5. Gümrük Birliği**

ABSTRACT

BASAN, Reşat Gökhan, 1838 Treaty of Balta Liman and Decision No 1/95 of the Association Council, Master Thesis, Ankara, 2009

The Treaty of Balta Liman has been signed in 1838. With this treaty, the Ottoman Empire had been politically and economically included to the European capitalism, thus the whole Empire couldn't survive to be transformed into such European market.

Within the framework of the Decision No 1/95 of the Association Council, Custom Union which lets free movement of industrial goods and processed agricultural goods, had been completed on the 1st of January 1996, after a 22 years period of transition.

This study has been divided into three main parts. In the first part we will examine the political and economic circumstances of The Empire in the 19th century, that the Treaty of Balta Liman was signed. Second part of the study includes the Decision No 1/95 of the Association Council that Establishes the Custom Union between Turkey and European Union. In the third and final part, the Treaty of Balta Liman and Decision No 1/95 of the Association Council will be examined, concluding that both Decision No 1/95 of the Association Council and the Treaty of Balta Liman have several similarities and differences. However, concerning the economical side of the issue, Decision No 1/95 of the Association Council can be regarded as advantegous for the European Union and disadventegous for Turkey.

Key Words

- 1. 1838**
- 2. Treaty of Balta Liman**
- 3. European Union**
- 4. Decision No 1/95 of the Association Council**
- 5. Custom Union**